BULAK

بۇلاق

4

1991

www.uyghurkitap.com

ئابدۇلجېلىل تۇران كۈتۈپخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi

12-يىل نەشرى
ئومۇمىي 76-سان

1991

ئابلاجېلىل 1991-يىل 18-ئاۋغۇست

ئۇيغۇر كىتاب تورىكتى
www.uyghurkitap.com

باش مۇھەررىر: ئوبۇل ئىسلام.
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن.
مۇھەررىرلەر: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت، پەرىدە ئىمىن، يالقۇن ئىسمائىل.

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى (ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە):
ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇسالام ئابباس، ئابدۇشۈكۈر تۇردى، ئابدۇۋېلى خەلپەتوپ، ئابلەت ئۆمەر، ئەخەت ھاشىم، رەخمىتۇللا جارى، شەرىپىدىن ئۆمەر، قەييۇم تۇردى، قۇربان بارات، مەمتىمىن يۈسۈپ، مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن، مەھەممەت رېھىم، مەھەممەت زۇنۇن، ئوبۇل ئىسلام، ئىبراھىم مۇتىئى، ئىمىن تۇرسۇن.

بۇلاق

1991 - يىل 4 - سان

مۇندەرىجە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

نەۋائىينىڭ 550 يىللىقى ....ئىمىن تۇرسۇن (6)

لەيلى ۋە مەجنۇن .... ئۆمەر باقى يەركەندى (14)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: بارات رەجەپ

يۇسۇپ ۋە زۇلەيخا.........................دۇربېك (30)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر

قەلەندەرنىڭ يېڭى تېپىلغان شېئىرلىرى................ (50)

نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: مەتقاسىم ئابدۇراخمان، توختىياز قۇربان

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

لەتافەتنامە..................................خوجەندى (59)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇكېرىم مەخسۇت

ئەدەبىي مۇھاكىمە

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە....... (68)

دىلبەر روزىيېۋا

مەشھۇر ئەسەرلەر

خوجەندى ۋە ئۇنىڭ «لەتافەتنامە» سى توغرىسىدا.................. (87)

مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

قارا قوشۇنلۇقلار قوشىقى .... (89)
تولۇپلاپ رەتلىگۈچى: دۆلەتىدىن سايىت
بۆرە قىز (چۆچەك).. (100)
رەتلىگۈچى: مۇتەللىپ پالتاچى
ھېكىمزادە بىلەن شاھزادە (چۆچەك).. (107)
رەتلىگۈچى: تۇرسۇنمۇھەممەت ساۋۇت
يەكچەشمە بىلەن ياڭاقچى (چۆچەك).. (110)
رەتلىگۈچى: سابىرجان سېيىت
موللا مەشرىق (چۆچەك).. (115)
ئالتۇن مۈڭگۈزلۈك قوچقار (چۆچەك).. (117)
رەتلىگۈچى: مەتنىمىن ياسىن
ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر.. (120)
تاللاپ نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم
رىۋايەتلەر.. (132)
تولۇپلاپ رەتلىگۈچى: ئىسمايىل تۆمۈر
بېيىت - قوشاقلار.. (141)
رەتلىگۈچى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر
چاغاتايچە لۇغەت «ز».. (151)
تۈزگۈچى: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدىن

رەسسام: مەھەممەت ئايۇپ.
خەتتات: نىياز كېرىم شەرقى.
تىتول ۋە مۇندەرىجە نەقىشلىرىنى ئىشلىگۈچى: تۇردى قادىر نازىرى.
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ليۇ پېيچىك.

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: بۈيۈك شائىر ئەلشىر نەۋائى. (رەسسام: رىزۋان تۇردى).
2 - بېتىدە: ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقەرىنىڭ كەشتە نۇسخىسى بىلەن ئىشلەنـگەن سۈرىتى. (بۇ نۇسخىنى ئىشلىگۈچى: تۇردى قادىر نازىرى).
3 - بېتىدە: «ھېكىمزادە بىلەن شاھزادە» ناملىق چۆچەككە ئىشلەنـگەن قىستۇرما سۈرەت. (رەسسام: مەھەممەت ئايۇپ).
4 - بېتىدە: ① نەشرىياتىمىزدىكى ئالاقىدار مەسئۇل يولداشلار ژۇرنال خىزمىتى توغرىسىدا سۆھبەتلەشمەكتە. ② مۇھەررىرلەر خىزمەت ئۈستىدە.

ئەلشىر نەۋائىنىڭ 550 يىللىقى

ئىمىن تۇرسۇن

ئۇلۇغ ئالىم ۋە مۇتەپەككۇر شائىر، كلاسسىك ئەدىبلەرنىڭ پېشۋاسى — نىزامىددىن ئەلشىر نەۋائىنىڭ تۇغۇلغانلىقىغا بۇ يىل 550 يىل بولدى. بۇ يىلنى پۈتۈن جاھاندا، مەدەنىيەت - ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەر «نەۋائىي يىلى» دەپ ھۆرمەت بىلەن خاتىرىلىمەكتە.

خاندەمىرنىڭ (1475 — 1534) «مەكارىمۇل ئەخلاق» دېگەن كىتابىدىكى مەلۇمات بويىچە، نىزامىددىن ئەلشىر ھىجرىيە 844 - يىلى 7 - رامىزاندا (مىلادىيە 1441 - يىلى 9 - فېۋرالدا) ھىرات شەھىرىدە تۇغۇلدى؛ ھىجرىيە 906 - يىلى 12 - جۇمادىئۇس سانى (مىلادىيە 1501 - يىلى 3 - يانۋار)دا ۋاپات قىلىپ، ھىراتتا دەپنە قىلىندى.

ھىرات — ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ غەربىي شىمالىدا، ئىلگىرى خۇراساننىڭ تۆت رايونىدىن بىرى ئىدى. XIV - XV ئەسىرلەردە، ياركەنت، ئەندىجان، سەمەرقەنت، ھىرات، بەلخ قاتارلىق شەھەرلەر چوڭ مەدەنىي مەركەزلەرگە ئايلانغانىدى. ھىرات شەھىرى ئاساسىي ئاھالىسىنىڭ كۆپ قىسمى «تۈركىي» تىلىدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەر ئىدى. ھىرات شەھىرى XV ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا چوڭ مەدەنىي مەركەز بولۇپ قالدى. ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات - سەنئەت بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ۋە فېئودال زىيالىيلىرى قاتلىمىنىڭ تولىسى «موغۇلىستان»دىن «تۈركىستان» ۋە خۇراسانغا ھىجرەت قىلغان كىشىلەردىن تەركىب تاپقانىدى. نەۋائىينىڭ باھاسى بويىچە «ئۇيغۇر ئىباراتىنىڭ بۇلۇغاسىدىن مەۋلانا لۇتفى»مۇ ھىراتتا ياشىغانىدى.

ئىشەنچىلىك تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، نىزامىددىن ئەلشىر ئائىلىسى نەسەب جەھەتتىن چاغاتاي ئۇلۇسىغا باغلىنىدۇ. نەۋائىينىڭ ئاتىسى غىياسىددىن چاغاتاي ئۇلۇسىدىكى قەبىلىلەردىن بولغان بارلاس ئۇرۇقىدىن ھېسابلىنىدۇ. دېمەك. ئەلشىرنىڭ ئاتا جەمەتى چوڭ فېئودال - ئاقسۆڭەكلەردىن، ئانىسى تېمۇرىي شاھزادىلەرنىڭ ئىنىكىسى بولغان. ئاتىسى غىياسىددىننىڭ «كىچىك باھادىر»، «كىچىك باخشى» دېگەن لەقەملىرى بولغان: ئۇ ھەربىي خىزمەتتە بولۇپ جەڭگىۋارلىق كۆرسەتكىنى ئۈچۈن «باھادىر» دەپ، ئىلىم - مەرىپەت ئىگىسى بولغىنى ئۈچۈن «باخشى» دەپ ئاتالغان.

دۆلەتشاھ سەمەرقەندى (تەخمىنەن مىلادىيە 1405 — 1495 - يىللار) ھىجرىيە

www.uyghurkitap.com

892 (مىلادىيە 1486) ـ يىلى يازغان «تەزكىرەتۇش ـ شۇئەرا» («شائىرلار تەزكىرىسى») دە، ئىراق، ئىران ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا، X ـ XV ئەسىرلەردە ياشىغان 150 دىن ئارتۇق چوڭ شائىر ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات ۋە ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەرنى بەرگەن. مەزكۇر ئەسەردە، نەۋائىنىڭ ئائىلىۋى نەسەبى توغرىسىدا مۇنداق دېيىلگەن: «بۇ مەشھۇر ۋە ئالىي دەرىجىلىك ئەمىرنىڭ بۈيۈك ئاتىسى ئۆز زامانىسىنىڭ مەشھۇر كىشىلىرىدىن ۋە چاغاتاي ئۇلۇسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن ۋە سۇلتان ئەبۇلقاسىم بابۇر باھادىر ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە سۇلتاننىڭ يېقىن كىشىسى بولۇپ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلىش ۋە دۆلەتكە كېپىللىك ئۇنىڭ ئىنان ـ ئىختىيارىدا ئىدى...» شۇنىڭدەك ھىراتتا ياشىغان ۋە ئەسلى بۇخارالىق تارىخچى مىرخاند (تولۇق ئىسمى: مۇھەممەت ئىبنى خاۋەندشاھ، 1433 — 1498 ـ يىللار) يازغان «رەۋزەتۇس ـ سەفا فى سىيەرەتۇل ئەنبىيا ۋەل مۇلۇك ۋەل خۇلەفا» («پەيغەمبەرلەر، پادىشاھلار ۋە خەلىپىلەرنىڭ تەرجىمىھاللىرى ھەققىدە پاكلىق بېغى») دېگەن ئەسەردە، نەۋائى توغرىسىدا مۇنداق زىكرى قىلىنغان:

«ئۇل ئافتاب دىللىق ئەمىرنىڭ ئۇلۇغ ۋە سەخاۋەتلىك باباسى، ئەۋۋەل، زەمان تەقەززاسىغە كۆرە، ئەمىر تېمۇر كۆرەگاننىڭ ئوغلى مىرزا ئۆمەر شەيخ باھادىرنىڭ خاس مۇلازىملىرى قاتارىدىن جاي ئېلىپ، ئېتىبار قەلەمى ئۇنىڭ بىسات لەۋھىگە كۆڭۈلتاشلىق دەرىجىسىنى يازغانىدى. ئۇل جانىب ئەمىر ئەلىشىر بالىلىق ئەييامى ھەمدە يىگىتلىك ھەنگامى ئەۋۋەلىدە زەفەرنىشان خاقان مۇلازىمىتىدە كۈن كەچۈردى.»

نەۋائى 60 يىل ئۆمۈر كۆردى. زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر (1483 — 1530) ئەسەرى «بابۇرنامە» دىكى مەلۇمات بويىچە، نەۋائى ئوغۇل ۋە قىز ۋە ئەھلۇ ـ ئەيالى يوق، ئالەمنى تەۋرى فەرد ۋە جەرىدە (تەنھا ـ يالغۇز ۋە بويتاق) ئۆتكۈزدى.»

نەۋائى 30 يىلغا يېقىن تۇرلۇك دۆلەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. جۈملىدىن، ساۋاقدىشى ھەم دوستى ھۈسەيىن بايقاراغا تامغىچى ھەم ۋەزىر بولغىنى ئۈچۈن «ئەمىر» دەپ شۆھرەت قازانغان.

نەۋائىنىڭ ئائىلىسى مەرىپەتپەرۋەر ئائىلە ئىدى؛ ئاتىسى غىياسىددىن ئالىم ھەم ھەربىي كىشى بولۇش بىلەن بىللە، تاغىلىرى كابۇلىي ۋە غەرىبىيلەرمۇ شائىر ئىدى. نەۋائىنىڭ ئائىلە ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتى ئۇنىڭ بالىلىق چېغىدىلا شېئىرىيەت قابىلىيىتىنىڭ يېتىلىشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. نەۋائى 15 يېشىدىلا شائىر سۈپىتىدە تونۇلغان.

ئەلىشىر 30 ياشلىرىدا شېئىرلىرىنى توپلاپ، بىرىنچى دىۋانىنى تۈزگەن. نەۋائى ئۆز ئۆمرىدە ئوتتۇزدىن ئارتۇق بەدىئىي ۋە ئىلمىي ئەسەر يازغان. 1476 ـ يىلى ۋەزىرلىك مەنسىپىدىن ئىستېپا بەرگەندىن كېيىن 5-6 يىل ئىچىدە «خەمسە» ئۈچۈن كېرەكلىك ماتېرىياللار توپلىغان؛ يېزىق ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى ھەم تارىخ كىتابلىرىنى پۇختا ئۆگەنگەن. نەۋائى 1483 ـ يىلى «خەمسە»نى يېزىشقا كىرىشىپ، ئىككى يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئىچىدە يېزىپ بولغان، 1485 ـ يىلى «خەمسە» نىڭ بىرىنچى داستانى «ھەيرەتۇل ئەبرار» («ياخشى كىشىلەرنىڭ ھەيرانلىقى») نى 1484 ـ

يىلىدا «فەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن» ۋە «سەبئەئى سەييار» («يەتتە سەييار»)، 1485 - يىلىدا «سەددى ئىسكەندەر» («ئىسكەندەر سېپىلى») نى ياراتقان.

1487 - يىلى نەۋائى ئاستىرابادقا كېلىپ، ئۆز ئىجادىيىتىنى داۋاملاشتۇرغان، تۈركىي تىلدا يازغان شېئىرلىرىنى توپلاپ، «دىۋان» تۈزگەن. بۇ دىۋان «خەزائىنۇل مەئانى»(«مەنىلەر خەزىنىسى») دېگەن ئومۇمىي نامدىن كۆرە، «چاھار دىۋان»: «غەرايىبۇس-سىغەر» («بالىلىق غارايىبلىرى») «نەۋادىرۇش - شەباب» («يىگىتلىك نادىرلىقلىرى»)، «بەدايىئۇل - ۋەسەت» («ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى»)، ۋە «فەۋائىدۇل - كىبەر» («قېرىلىق پايدىلىرى») دېگەن ناملار بىلەن ئاتالغان، «چاھار دىۋان» جەمئىي 3132 شېئىرىي ئەسەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بۇنىڭدىن 2600 پارچىسى غەزەلدۇر. بۇ غەزەللەر «چاھار دىۋان»نىڭ ئاساسىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ئەلىشىرنىڭ لىرىك مىراسلىرىدىن «فانىي» تەخەللۇسى بىلەن يېزىلغان فارسىي شېئىرلار دىۋانىمۇ بار.

1488 — 1501 - يىللىرى ئىچىدە نەۋائى بىرقانچە بەدىئىي ۋە ئىلمىي ئەسەرلەر يازغان. ھىراتقا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» («ئىران شاھلىرى تارىخى») نى 1490 - يىلىدا، 250 مىسرالىق «ھالەتى سەيد ھەسەن ئەردەشىر» دېگەن شېئىرىي مەكتۇپ، 1491 - يىلىدا «مەجالىسۇن نەفائىس» («گۈزەللەر مەجلىسى» — بۇ ئەسىرىدە 355 ئەدىبنىڭ ھاياتىغا ۋە ئىجادىيىتىگە دائىر مەلۇماتلار ھەم ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن نەمۇنىلەر بېرىلگەن)، 1491 — 1498 - يىللىرىدا «لىسانۇت - تەير» («قۇشلار تىلى») ناملىق پەلسەپىۋى پوئېمىسىنى يازغان. 1500 - يىلى، تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنى، ئىجتىمائىي - سىياسىي، تەلىمىي ۋە پەلسەپىي قاراشلىرىنى يەكۈنلىگۈچى «مەھبۇبۇل قۇلۇب» («كۆڭۈللەر سۆيگۈنى») ئەسىرىنى يازغان.

«خەمسە»دىن كېيىن، تۈركىي تىل بىلەن فارسىي تىلنى سېلىشتۇرۇپ، تۈركىي تىلنىڭ خىسلەتلىرىنى ۋە ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئىلمىي ۋە ئەمەلىي يوسۇندا تەرىپلەپ، «مۇھاكىمەتۇل - لۇغەتەين» («ئىككى تىل ھەققىدە مۇھاكىمە»)نى يازغان. يەنە، «مىزانۇل ئەۋزان» («ۋەزنىلەر مىزانى») دېگەن شېئىرىيەتنىڭ بەدىئىيلىكىگە دائىر نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي ئەسىرى، «تۆھفەتۇل ئەفكار» («پىكىرلەر تۆھپىسى»)، «ھىلالىيە» ۋە باشقا قەسىدىلىرىمۇ بار. (دۆلەتشاھ سەمەرقەندىينىڭ بايان قىلىشىچە، «ئۇلۇغ ئەمىرنىڭ خوجا خۇسرەۋ دېھلەۋىينىڭ «بەھرۇل ئەبرار» دېگەن ئەسىرىگە جاۋابەن يازغان پاكىزە قەسىدىسى بار.») «بابۇرنامە» دە زىكرى قىلىنىشىچە: «... يەنە مۇسىقىدە ياخشى نېمىلەر باغلاپتۇر. ياخشى نەقىشلەرى ۋە ياخشى پېشرەۋلەرى (كۈي - ناخشىلىرى) باردۇر...»

نەۋائىنىڭ ئەدەبىي مىراسى ئۆزبېك ۋە ئۇيغۇر كەبى قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات تارىخىدا ئالاھىدە بىر بابنى تەشكىل قىلىدۇ. نەۋائى ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن ۋە ئۆزىگە زامانداش بولغان شائىر - ئەدىبلەرنىڭ ياراتقان نەتىجىلىرىنى يەكۈنلەپ، ئەدەبىي ئىجادىيەتنى يېڭى پەللىگە كۆتەردى؛ XV ئەسىردىكى ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ يېڭى باسقۇچى نەۋائى بىلەن باشلاندى. چۈنكى نەۋائى ئەدەبىي ئىجادىيەتتە ماۋزۇ ۋە غايىۋى مەزمۇن دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ئىجتىمائىي ھاياتتىكى

www.uyghurkitap.com

جىددىي مەسىلىلەرنى يورۇتۇپ بېرىشكە ئىجادىي قابىلىيىتىنى ۋە بەدىئىي ماھارىتىنى ئايىماي سەرپ قىلدى؛ ئەدەبىي مىراسلىرىدا، ئىنسانپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنى ۋە راستچىللىق ـ توغرىلىق، شۇنىڭدەك چىن ئىنسانلىق پەزىلەتلىرىنى تەرغىپ قىلدى.

ھەزرىتى نەۋائىي فارسىي تىلىغا نىسبەتەن ئۆز ئانا تىلىنى سۆيۈش ۋە ئۆز ئانا تىلىدا ئىجاد قىلىشنىڭ ئەھمىيىتىنى ئاجايىپ ئەسەرلىرى بىلەن تولۇق دەلىللىدى؛ شۇنىڭدەك ئۆز ئانا تىلىنىڭ تەرەققىي قىلىشىدا چوڭ رول ئوينىدى. نەۋائىينىڭ ئەدەبىي مىراسى جاھان سەنئەت خەزىنىسىدىكى ئەڭ پارلاق گۆھەرلەردىن ھېسابلىنىدۇ.

سوۋېت خەلقى، جۈملىدىن ئۆزبېك خەلقى بۇ ئالەمشۇمۇل تەسىرگە ئىگە بولغان مۇتەپەككۇر شائىر تەۋەللۇدىنىڭ 550 يىللىقىنى قۇتلاش ئۈچۈن، سوۋېت ئېلى بويىچە، خىلمۇ خىل پائالىيەتلەرنى تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزمەكتە. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇلار نەۋائىينىڭ لىرىك ئەسەرلىرى ئىچىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان ۋە كەڭ تارقالغان غەزەللىرىدىن ئون غەزەلنى ئۆزبېكىستان س س ر يازغۇچىلار ئۇيۇشمىسىدىن تونۇلغان شائىر مۇھەممەد ئەلى) تاللاپ، «بەقا گۈلى» دېگەن نام بىلەن 24 خىل تىلدا نەشر قىلىشقا تەييارلىق قىلماقتا. بىزمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تەسىرى چوڭقۇر ۋە ئورنى مۆتىۋەر بولغان نەۋائىينىڭ تەۋەللۇدىنى خاتىرىلەشنىڭ بىر شەكلى سۈپىتىدە، مەزكۇر ئون غەزەلنىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنى كىتابخانلارغا تونۇشتۇردۇق.

«بەقا گۈلى»

(«باقىيلىق گۈلى»)

*　　*

مېنى مەن ئىستەگەن ئۆز سۇھبەتىگە ئەرجۇمەند ئەتمەس،
مېنى ئىستەر كىشىنىڭ سۇھبەتىن كۆڭلۈم پەسەند ئەتمەس.
نەبەھرە تاپقامەن ئاندىنكى، مەندىن ئىستەگەي بەھرە،
چۇ ئولكىم، بەھرەئى ئاندىن تىلەرمەن بەھرەمەند ئەتمەس.
نېتەي ھۆرۇ پەرى بەزمىنكى قەتلىم ياھەياتىمغە،
ئەيان ئول زەھرى چەشم ئەيلەپ نىھان بۇ نوشخەند ئەتمەس.
كېرەكمەس ئاي ئىلە كۈن شەكلىكىم، ھۇسنو مەلاھەتدىن،
ئىچىم ئول چاك ـ چاك ئەتمەس، تەنىم بۇ بەند ـ بەند ئەتمەس.
كېرەك ئۆز چابۇكى قاتىلۋەشى مەجنۇن شىئارىمكىم،

بۇزۇغ كۆڭلۈمدىن ئۆزگە يەردە جەۋلانى سەمەند ئەتمەس.
كۆڭۈل ئۆز چەرخ زالىدىن فىرىبىن يېمەكىم، ئاخىر،
ئەجەل سەررىشتەسىدىن ئۆزگە بويىنۇڭغە كەمەند ئەتمەس.
ئول ئاي ئوتلۇغ يۈزىن ئاچسە، نەۋائى، تەگمەسۇن دەپ كۆز،
مۇھەببەت تۇخمىدىن ئۆزگە ئول ئوت ئۆزرە سپەند ئەتمەس.

* *

ھەرفى ئىشق ئولدى ئەزەلدىن سەفھەئى جانىمدە سەبت،
ھەرنە ئاندىن ئۆزگە بارچە لەۋھى نىسيانىمدە سەبت.
دېدىم: ئەي كۆڭلۈمگە ئوق ئۇرغان، نەدۇر ئاتتىڭ دېگىل،
دېدى: باقكىم، ئەيلەمىشلەر ئانى پەيكانىمدە سەبت.
قايسى شاھلار باشى قەسرىڭ دەۋرىدە بارمىش دېسەم،
دەركى، باققىلكىم، ئېرۇر ئول تاقى ئەيۋانىمدە سەبت.
بولسە تابىئ ۋامىقۇ مەجنۇن، نەتاڭكىم، ئەيلەمىش،
ئىشق تۇغراسىن قەزا كىلكى مېنىڭ شانىمدە سەبت.
ئىشق ئەۋراقىدە، ئەيكىم، ئوقىدىڭ يۈزمىڭ بەلا،
يۈز تىزمەن ئانچە ئېرور ئەۋراقى ھىجرانىمدە سەبت.
دەردى گەنجى شەرھىنى، ئەيكىم، تىلەرسەن، قىلمىشەم،
غۇسسە نىشى نەۋكى بىرلە گەنجى ۋەيرانىمدە سەبت.
نە ئوقىرسەن قىسسەدە يەئقۇب ھۇسنىكىم ئېرۇر،
ئانچە يۈز بىر ئاي غەمىدىن بەيتۇل ـ ئەھزانىمدە سەبت.
جۇزۋى ـ جۇزۋىمنى ئايىرىپكىم پەرىشان ئەيلەدىڭ،
باردۇر ئانىڭ شەرھى ئەجزايى پەرىشانىمدە سەبت.
ئىشق تىغى ياراسىدىن ئولگەنىم تارىخىنى،
ئەي نەۋائى، نەزم ئەيلەپ، ئەيلە دېۋانىمدە سەبت

* *

قان يۇتۇپ ئۇمرى جەھان ئەھلىدە بىريار ئىستەدىم،
لاكىن ئول كەمراق تاپىلدى، گەرچى بىسيار ئىستەدىم.
كىمگەكىم جانىم فىدا ئەيلەپ سانىندىم يار ئېرۇر.
ئېرمەس ئېردى يارلىغدا چۇن ۋەفادار ئىستەدىم.
بىلمەدىم، ئالەم ئېلىدە يوقتۇرۇر مۇتلەق ۋەفا،
ۋەھكى، ئۇمرى ئولچە يوقتۇر ساغىنىپ يار ئىستەدىم.

www.uyghurkitap.com

ئۆلكى تاپىلماس بەشەر جىنسىدە ۋاھ غەفلەت كۆرۈك،
كىم پەرى خەيلىدە مەن دىۋانەئى زار ئىستەدىم.
سىررى ئىشقىمنى كۆڭۈل كۆز بىرلە فاش ئەتمەس نە تاڭ،
قەلبۇ تەر دامەننى چۇن مەن ساھىب ئەسرار ئىستەدىم.
شەيخ بىرلە خانەقاھدىن چۇن يارۇقلۇق تاپمادىم،
دەير پىرى خىزمەتىدە كويى خۇممار ئىستەدىم.
ئەي نەۋائى، چۇن رەفىقى تاپمادىم بۇ غۇسسەدىن
ئۆزنى بىكەسلىك بەلاسىغە گىرىفتار ئىستەدىم.

*   *

ۋەفانى قىلدى كۆپ ئارزۇردە، ئول ئاي چۇن جەفا ئەيلەپ،
ئەدەم دەشتىدە كۆڭلۈمنى ۋەتەن قىلمىش، جەلا ئەيلەپ.
ۋەفا ئانداقكى قاچتى ئول جەگەردىن، ئەگەر مەن ھەم
قاچا ئالسام، يەنە ئىشقىن ھەۋەس قىلماي، خەتا ئەيلەپ،
دىمەن دەۋران ئارا يوقتۇر ۋەفا ئەيلەپ ۋەفا كۆرگەن،
كى يوقتۇر مىڭ جەفا تارتىپ، قۇتۇلغان بىر ۋەفا ئەيلەپ،
يىقىلغان ئىشق ئارا سىھھەت تەمەئ قىلما مەسىھادىن،
كى بۇ بىمارلىغىدىن كىمسە قوپقان يوق، دەۋا ئەيلەپ.
سەفالى فەقر ئال، جانۇ جەھان نەقدىن بىرىپ، گەرچە،
كىشى جەمشىد جامىن ساتقىن ئالمايدۇر بەھا ئەيلەپ.
قۇتۇلساڭ بىۋەفاۋەشلەر غەمىدىن، ئەي كۆڭۈل شۇكر ئەت،
يەنە چەكمە بەلا، ئۆزنى بىراۋغە ئاشنا ئەيلەپ.
بىزنىڭ ئەفسانەمىزدىن نۇكتە سۇرمەڭ، ئەي خىرەد ئەھلى،
نەدىنكىم، بۇ جۇنۇن فەسلى تۈگەنمەس، ماجەرا ئەيلەپ.
ماڭا يوق ئۆزگەگە بارى ۋەفا قىلغاننى گەر تاپسام،
باشىدىن ئۆرگۈلەي، ئاللىدا جانىمنى فىدا ئەيلەپ.
كۆڭۈلكىم، روزغارىمنى قارارتىپ بولدى ئەۋارە،
تاپىلسە، كەزدۇرەي دەۋران ئارا يۈزۈن قارا ئەيلەپ.
گەدالەرغە گەھى لۇتف ئەت، شەھا، بۇ شۇكر ئۇچۇنكىم، ھەق
سىنى لۇتف ئەيلەبان شاھ ئەيلەدى، بىزنى گەدا ئەيلەپ.
نەۋائى، كىمسە يوقكىم، چەرخ زۇلمىدىن زەبۇن ئەرمەس،
نەۋا جاۋىد كىمگە بەردى، بىزنى بىنەۋا ئەيلەپ.

*   *

ۋەھكى، رەسۋا مەن يەنە دىۋانەۋۇ ئاقىل ئارا،

بۇلئەجەب ھالىم بولۇپ ئەفسانە ھەر مەھفىل ئارا.
مۇزتەر ئېردىم ھەجرىدىن، يارئەتكەن ئېرمىش تەركى مېھر،
مۇشكىلەردۇر ئىشقىدىن ھەردەم ماڭا مۇشكىل ئارا.
ئەقلۇ سەبرۇ ھۇش كېتىپ، كۆڭلۈمدە قالدى داغلار،
كارۋان كۆچسە، قالۇر ئوتلار يېرى مەنزىل ئارا.
ئوقلارىڭ مىژگان كەبى گىريان كۆزۈم ئەترافىدە،
راست باردۇر ئول قامىشلىقكىم يوتەر ساھىل ئارا.
كىرفىكىڭ تۈشكەن كۆڭۈل ئىچرە خەيالىڭ، ئەي پەرى،
گويىيا يۇسۇف نۇزۇل ئەتمىش چەھى بابىل ئارا.
قۇلمۇغۇڭ داغىدىن ئۆلسەم، ئىستەمان ئازادەلىك،
كىم بۇ تامغادۇر نىشانى مۇدبىرۇ مۇقبىل ئارا.
مەسكەنىڭ ئىستەر، نەۋائى، نەسيە جەننەت ئەھلى زوھد،
مۇنچە-ئوق بولۇر تەفاۋۇت ئالىمۇ جاھىل ئارا.

* *

ئەي، جەمالىڭ گۇلشەنى خوبۇ ۋىسالىڭ باغى خۇب،
ئەلگە لۇتفۇڭ خوب ئېسە، جانىمغە زۇلمۇڭ داغى خۇب.
مەيدىن ئول رۇخسار گۇلگۇن بەس مۇلايىمدۇركى بار،
ساف ئۆزرەكىم بىرۇ بىر تۈشسە گۇل يافراغى، خۇب.
لەئلى كۆڭلۈم ھالىنى سورغاچ، تىرىلدىم ھەجر ئارا.
نە بەلا بار ئېرمىش ئانىڭ لەئلىنىڭ سورماغى خۇب.
دېمە بۇ ئالەمدە ئول ئاي خۇب، يا جەننەتدە ھۇر،
كۆرمەمىشمەن ئانداغىن، بارى ئېرۇر مۇنداغى خۇب،
مېھرىغە كۆكتە شەفەق خۇب ئېرمەس ئانداقكىم ماڭا،
ماۋى تەرلىك ئۆزرە ئول ئايىنىڭ قىزىل شىرداغى خۇب.
تۇت يىگىتلىكنى غەنيمەتكىم، قېرىغاچ ئاڭلادىم،
كىم يىگىتلىك ئىشقى بار ئېرمىش يىگىتلىك چاغى خۇب.
زاھىدا، سەن بول رىيا ئەۋجى ئۆزە مەسنەد نىشىن،
كىم نەۋائىغە ئېرۇر فەقرۇ فەنا تۇفراغى خۇب.

* *

بىرەۋغە مۇسەللەم تەرىقى تەسەۋۋۇف،
كى زاتىدە مەۋجۇد ئەمەستۇر تەخەللۇف.
تەسەۋۋۇف رىيا ئەھلىدىن ياخشى ئەخلاق،
ئېرۇر ئىتتىلاھاتى زىيبۇ تەكەللۇف.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

تەسەۋۋۇف ئەمەس زوھدۇ تەقۋىيۇ تائەت،
كى ئاندا رىيا يول تاپار بىتەۋەققۇف.
ئېرۇر مەھز تەقۋى ۋە لېكىن رىياسىز،
ئۇبۇدىيەت سەرفۇ ئەينى تەلەتتۇف.
نەئەل قەۋلۇ فېئىلىغە ئاندىن تەئەددى،
نە ھەق ئەمرۇ نەھيىغە ئاندىن تەسەررۇف.
ئۆزىن ئۇيلە بىئىختىيار ئاڭلا بانكىم،
نە قالىپ تەرەددۇد ئاڭا، نە تەئەسسۇف.
قىلىپ ھەق ۋۇجۇددە مەھۋ ئۆز ۋۇجۇدىن،
نەۋائى، مۇنى بىل تەرىقى تەسەۋۋۇف.

*　　　*

دېدى: كۆزۈم قىچىشۇر، ئايتىدىمكى: بادە تامىز،
دېدى: نەھاجەت ئاڭا بادە، مەست ئېرۇر ئانسىز
پۈتەر گۈل ئىچرە گەھى غۇنچە، لېك ئاچىلماس،
يۈزۈڭدە تۇرفە دۇرۇر كۇلكۇسى بىلە ئۇل ئاغىز.
كۆزۈم ياشىم ئارتىپ گەر تۇگەنمەسە تاڭ ئەمەس،
ئەجەبدۇرۇر ساچىبان سۇۋىنى قۇرۇسا تېڭىز.
يۈزۈڭ قوياشمۇ ئىكىن، يا قوياش يۈزۈڭمۇ ئىكىن،
كى قايسى، قايسى ئىكىن، فەرق ئەمەس ئېچۈككى ئىگىز.
ئىتىڭ ئىزىگە كۆزۈم سۈرتسەم غەرىب ئېرمەس،
كى ئەين شەكلى بىلە نەقىش ئۇلۇر ئاياغىدىن ئىز.
ھەلال ئانا سۈتىدەكدۈر گەر ئۆزبەكىم تۇتسا،
تابۇغ قىلىپ يۈكىنىپ تۇستىغان ئىچىندە قىمىز.
ھەمىشە مۇغبەچە يۇ زەر قىزى فىداسى بولاي،
كى دەير پىرىغە ئەرزىر بۇ نەۋئ ئوغۇل بىلە قىز.
چۇ دەۋرى چەرخ ئېرۇر بائىسى غەمۇ مىھنەت،
كۆڭۈل فەراغەتىنى جام دەۋرىدىن ئالىڭىز.
نېچۈك يىراق بولالى پىرى دەيرۇ مۇغبەچەدىن،
نەۋائىيا، چۇ ئالارنىڭ مۇرىدۇ بەندەسى بىز.

*　　　*

كۆيدى يۈز شامى ئەجەل زۇلفىن پەرىشان ئەيلەگەچ،

ئۆمر خۇرشىدى ئويافتى چىھرە پىنھان ئەيلەگەچ.
سۇردى كۆڭلۈمنى بۇزۇپ خاكى تەنىم ئۆزرە سەمەند،
يەلگە بەردى تۇفراغىن، بۇ ئۆيىنى ۋەيران ئەيلەگەچ.
لەئلى ھەجرى قىلدى قان باغرىمنى غەمدىن لەخت ـ لەخت،
قەترە ـ قەترە تۆكتى كۆزلەر يولدىن قان ئەيلەگەچ.
ئاھكىم، بەختىم ئاغىر ئۇيقۇسىدىن ئويغانمادى،
گەرچە يۈزمىڭ فىتنە ئويغاندى مەن ئەفغان ئەيلەگەچ.
قىلمايىن سەر خۇش ھانۇز، ئەي مۇغبەچە قويماق نەدۇر،
ئاللىمە زۇننارنى دەير ئىچرە مىھمان ئەيلەگەچ.
ئاشىق ئەتكەچ شۇھرەئى شەھر ئەتتى ئول كافىر مىنى،
شەھر كەزدۈرگەن كەبى كافىر مۇسۇلمان ئەيلەگەچ.
چەكمە، ئەي بۇلبۇل، نەۋائىدەك فىغانكىم، يانماسۇن،
سەير ئۆچۈن ئول سەرۋى گۇلرۇخ ئەزمى بوستان ئەيلەگەچ.

*   *

غۇنچە گۇل ئىچرە گەھى پەيدا بولۇر گۇلزاردا،
بولمادى ھەرگىز ئەيان ئاغزىڭ سىنىڭ رۇخساردا
زەئفدىن كۇلبەمدە قوپماق ئىستەسەم ئەيلەر مەدەد،
ئەنكەبۇتى رىشتە ئاسقان بولسا ھەر دىۋاردا.
كىم جۇنۇنۇمغە يازار تەئۋىز ئىسىنەك ئەشكۈيۈر،
گەر كىيرەك شىنگەرف بىرلە زەئفەران تۇماردا.
سىيلى ئەشكىمدىن دىمەكىم، مۇلك ئەمەس مەردۇم نىشىن،
بەلكى مەردۇم قالمادى بۇ دىيدەئى خۇنباردا.
دەير تۇفراغىدا پۈتمىش سەبزە دەر كۆرگەن كىشى،
زەڭگلىك يۈز نەۋكى پەيكان بۇ تەنى ناكاردا.
ھەر بىرىسىن ئاڭلا بىر كافىر جەفاسىدىن ھىساب،
بۇ گىرىھلەركىم تۇگۈپمەن رىشتەئى زۇننار دا.
سىنىسە ئىبرىقى ۋۇزۇ، ئاندىن ماڭا بەس بىر سەفال،
مەي گەدالىق ئەيلەمەككە كۇلبەئى خۇمماردا.
چەرخ ئەيۋانى مۇنەققەشدۇر ۋەلې نەققاشى سۇنئ،
چەكمەدى نەقشى ۋەفا بۇ تاقى مىناكاردا.
ئەي نەۋائى، يەر يۈزىن ئەغيار تۇتسا، غەم يىمە،
بىر سەرى مۇ، گەر سىنىڭ فىكرىڭ بار ئىرسە ياردا.

ئابدۇلجېلىل تۇران كۈتۈپخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurkitap.com

لەيلى ۋە مەجنۇن

ئۆمەر باقى يەركەندى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: بارات رەجەب

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: ئەقىل پاراسەتلىك، باتۇرلۇق، جاپا-مۇشەققەتتىن قورقماسلىق، مۇھەببەتكە سادىق بولۇش، فېئودال كۈچلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشقا جۈرئەت قىلىشتەك ئېسىل ئىنسانىي خىسلەتلەرنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەن مەجنۇن (قەيىس) بىلەن، گۈزەل پاك ۋىجدانلىق، ئاق كۆڭۈل، ۋاپادار لەيلى توغرىسىدىكى بۇ داستان شەرق خەلقلىرى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان بىر گۈزەل مۇھەببەت ھېكايىسىدۇر. ئۇنىڭدا لەيلى-مەجنۇندىن ئىبارەت ئىككى ئاشىق-مەشۇقنىڭ مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرى، فېئودال كۈچلەرنىڭ توسقۇنلۇق ۋە قارشىلىق قىلىشلىرى ئارقىسىدا ۋىسال ئارزۇسىغا يېتەلمەستىن، بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشقانلىقىدەك ئېغىر تراگېدىيە ھېكايە قىلىنىدۇ. بۇ رىۋايەت خەلق ئاممىسىنىڭ ئارزۇسىنى، مۇھەببەتكە ۋە ئەركىنلىككە ئىنتىلىشتەك ئىستىكىنى ھەققىي ئىپادىلەپ بېرەلىگەنلىكى، ۋەقەلىكىنىڭ تەسىرلىك بولۇشى، تەربىيەۋى ئەھمىيىتىنىڭ چوڭقۇر بولۇشى، رومانتىك روھىنىڭ ئۇرغۇپ تۇرۇشىدەك بىر قاتار ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن كېيىنكى چاغدا ئوتتۇرا ئاسىياغا، جۈملىدىن ئۇيغۇرلار ئارىسىغا سىڭىپ كىرىپ ئۆزلىشىپ كەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ ئەسەر كۆپ ئەسىرلەردىن بېرى تارىخنىڭ خىلمۇ خىل سىناقلىرىدىن ئۆتۈپ، تا ھازىرغىچە ساقلىنىپ ۋە سۆيۈپ ئوقۇلۇپ كەلمەكتە.

«لەيلى-مەجنۇن» رىۋايىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى تۇنجى يازما ئەدەبىياتقا كىرگۈزگەن كىشى ئەزەربەيجان شائىرى نىزامى گەنجىۋى (1141 — 1203) بولدى. نىزامىدىن كېيىنكى ئۇزاق مۇساپىلەر داۋامىدا خۇسرەۋ دېھلەۋى، خاتەفى، ئەمىر شەيخىم سۇھەيلى، ئابدۇراھمان جامى، ئەلىشىر نەۋائى، ئابدۇرەھىم نىزارى، موللا پازىل، موللا سىدىق يەركەندى، ئۆمەر باقى يەركەندى.... قاتارلىق شائىر ۋە يازغۇچىلار بۇ تېمىدا داستان ۋە قىسسىلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن. مەلۇماتلارغا قارىغاندا، پارس تىللىق شائىرلاردىن 35 كىشى، تۈركىي تىللىق شائىرلاردىن 13 كىشى، مەخسۇس

مۇشۇ تېمىدا ئەسەرلەر ئىجاد قىلىغان①.

بۇ ئەسەر نەۋائىدىن 300 يىل كېيىن ئۆمەر باقى يەركەندى تەرىپىدىن نەسرىيلەشتۇرۇلگەن.

ئۆمەر باقىنىڭ هايات ـ پائالىيىتى توغرىلىق يېتەرلىك مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز. پەقەت ئۇنىڭ 1792 ـ يىلى «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «پەرهاد ۋە شىرىن» قاتارلىق ئىككى داستاننى نەسرىي ئۇسۇلدا يېزىپ چىقىپ، بۇ ئىككى قىسسىنى ئەينى ۋاقىتتىكى يەكەن هۆكۈمدارى ئەۋەز بەگنىڭ هوزۇرىغا تەقدىم قىلغانلىقىغا قاراپ، ئۇنى 1750ـ يىللىرى ئۆپچۆرىسىدە تۇغۇلغان دەپ قىياس قىلىش مۇمكىن.

بۇ ئەسەردە ئۆمەر باقى نەۋائىنىڭ ئەسىرىدىكى ئاساسىي ۋەقەلىكنىڭ مۇهىم تەرەپلىرىنى، تىلىدىكى گۈزەللىكىنى مۇمكىنقەدەر ئەينەن ئىپادىلەشكە تىرىشقان. شۇنداقلا، ۋەقەلىكنىڭ باش ئاخىرىنىڭ ئۆزئارا ماسلىشىشىغا، چېكىنمە بايانلارنىڭ تەرتىپىگە، ۋەقەلىكنىڭ راۋان بولۇشىغا ئالاهىدە دىققەت قىلىنغان.

بۇ ئەسەر خوتەندىن تېپىلغان، 1224 ـ هىجرىي (مىلادى 1810 ـ يىلى) كۆچۈرۈلگەن قول يازما نۇسخىغا ئاساسەن نەشرگە تەييارلاندى. داستاننىڭ باشتىكى هەمدۇ ـ سانا قىسمى قىسقارتىلدى. ئاخىرىدا بۇ ئەسەرنى نەشرگە تەييارلاش جەريانىدا كۆپ ياردەمدە بولغان ئۇستازىم ئابدۇرۇپ پولاتقا چىن كۆڭلۇمدىن مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرىمەن.

* *

هەممىگە مەلۇم بولسۇنكى، بارچەخالايىق ئۈچۈن بۈيۈك تەڭرىنىڭ ئەمرى بويىچە خىزمەت كەمىرىنى مەهكەم باغلاپ، بەندىلىك بۇرچىنى ئادا قىلمىقى زۆرۈردۇر. شۇ جۈملىدىن، ئىشىق يولىدا مۇهەببەت ئوتىدا ئۆرتىنىپ، ئۆز كۆڭۈللىرىنى پاك قىلمىقى بارچىدىن ئەلادۇر. لېكىن مۇنداق شەرەپكە هەممە ئادەم ئوخشاشلا مۇيەسسەر بولۇۋەرمەيدۇ، بەزىلەر مۇيەسسەر بولالىسا، بەزىلەر مەهرۇم قالىدۇ.

مۇشۇ هەقتە، بىرنەچچە داستان ئارقىلىق پاكلىق مەرتىۋىسىنى بايان ۋە ساپلىق دەرىجىسىنى روشەن قىلىپ، ئۇنى شىجائەتلىك ئادالەتپەرۋەر هىممەتلىك ۋە ياخشى نىيەتلىك هەزرىتى ئەۋەز بەگ (تەڭرى ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى ئالىي قىلسۇن) نىڭ هوزۇرىغا تۆهپە قىلىش ئۈچۈن، كەمىنە پېقىر بىچارە ۋە ئىقتىدارسىز ئۆمەر باقى «لەيلى ـ مەجنۇن» دىن بىرقانچە هېكايىنى نەسرىي يول بىلەن تۈزۈپ چىقتىم.

هەقىقەتنى بىلگۈچىلەر مۇنداق بايان قىلىدۇ:

ئەرەب قەبىلىسىدە بىر خوجا بار بولۇپ، ئۇ ناهايىتى باي، دۆلەتمەن كىشى ئىدى. ئۇ بىرنەچچە قەبىلىگە سەردار ئىدى. بىراق ئۇنىڭ بىرمۇ پەرزەنتى يوق ئىدى، ئۇ تەڭرىگە يالۋۇرۇپ، ئارزۇ ـ ئارمان بىلەن تىلەپ يۈرۈپ، ئاخىرى بىر پەرزەنت يۈزى كۆردى. بۇنىڭ ئۈچۈن خوجا ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز خۇشاللىققا چۆمدى. ئۇنىڭغا «قەيس» دەپ ئىسىم

① ئىراندا نەشر قىلىنغان «دەهخۇدا قامۇسى» ـــ «لەيلى ـ مەجنۇن» سۆزىگە قاراڭ.

www.uyghurkitap.com

قويدى. ياخشى پەرۋىشلەر قىلىپ چوڭ قىلدى. بىرنەچچە ۋاقىتتىن كېيىن ئۇنى مەكتەپكە ئاپىرىپ بېرىدىغان بولدى. ئۆز قەبىلىسىدە لايىقراق مەكتەپ بولمىغاچقا، باشقا قەبىلىدىن مەكتەپ ئىزدىدى. شۇ ۋاقىتتا يەنە بىر قەبىلىدە تەقۋادار پەر-ھىزكار بىر موللا بار ئىدى. ئۇ ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئۆزى مەكتەپ ئاچقانىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن شۇ مەھەللىدىكى باللارنىمۇ ئوقۇتاتتى. خوجا قەيسىنى شۇ ئالىمغا نۇر-غۇن سوۋغا-سالاملار بىلەن ئاپىرىپ بەردى. ئالىم ناھايىتى ئەستايىدىللىق بىلەن تەلىم بېرىدىشكە كىرىشتى. قەيس پەم-پاراسەت-لىك زېرەك ئىدى. ئۇ قىسقا ۋاقىت ئىچى-دىلا كۆپ بىلىملەرنى ئۆگىنىۋالدى.

بۇ ئالىمنىڭ «لەيلى» ئىسىملىك ساھىب جامال بىر مەسۇمە قىز شاگىرتى بار بولۇپ، بىرنەچچە ۋاقىتتىن بۇيان كېسەل بولۇپ قالغانلىقتىن، مەكتەپكە كېلەلمىگەنىدى. ئازراق ساقىيىپلا مەكتەپكە كېلىشنى ئىخ-تىيار قىلدى. ئۆزىگە چىرايلىق زىب-زىنىنەت بىلەن پەداز قىلىپ، يۈز ناز، مىڭ جىلۋە بىلەن دەرسكە باردى. ئۇ ئۆز ساۋاقداشلىرى بىلەن دەرس تەكرار قىلىپ ئولتۇراتتى. تۇيۇقسىز قەيسنىڭ نەزەرى لەيلىنىڭ جامالىغا چۈشتى. لەيلىنىڭ يادەك ئەگكى قېشىنىڭ ئاستىدىن گويا يۈرەكنى پارە-پارە قىلغۇچى ئوق ئېتىلىپ چىقىپ قەيسىنىڭ كۆكرەك قەپىزىسىگە تېگىپ، ئۇنى تېشىپلا ئۆتۈپ كەتتى. قەيس ئاھ دېدىيۇ، بۇ ئىشنى كۆڭلىدە يوشۇرۇن تۇتتى. بىراق ئۇنىڭ ئەھۋالى يامانلاشتى.

لەيلى پاراسەت بىلەن قەيسنىڭ ئۆزىگە مەپتۇن بولغانلىقىنى بىلىۋالدى. شۇ ئەسنادا ئالىم شاگىرتى لەيلىنى دەپ مەكتەپ باللىرىنى قويۇپ بەردى. لەيلى بارلىق ساۋاقداشلىرىنى چاھار باغقا باشلاپ باردى. قەيسىنىمۇ تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ باردى. بارلىق قىزلار ئويۇنغا مەشغۇل بولدى. قەيسىنىڭ كۆڭلى ناھايىتى غەم-كىن ئىدى. لەيلىنىڭ كۆڭلى قەيسىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكە ئىنتىزار ئىدى. ئاخىرى لەيلى قەيسىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن شېئىردىن سۆزلەر بىلەن ئېغىز ئاچتى:

— ئەي قەيس نېمە سەۋەبتىن پەرىشان بولدۇڭ، ياكى بىر كىشىنىڭ ئىشق ئوقى كۆڭلۈڭگە تەگدىمۇ؟!

قەيس بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، تېخىمۇ بىئارام بولدى. ئۇ لەيلىگە:

— ئەي سۇمبۇل چاچ، ئىشق بالاسى ماڭا سەندىن تەگدى، مۇھەببەت ئوتى سېنىڭ ھىجرىڭدىن تۇتاشتى. يەنە كىمگە بۆھتان قىلىسەن؟! — دەپ، مۇنۇ بېيىتنى ئوقۇدى. بېيىت:

دەرسەن: «قايسى پەرى تەلبە ئەيلەمىش»
ئەي باغرى تاش، بىلىپ يەنەنە سوئال ئىكىن؟

ئۇ بىر «ئاھ» ئۇردى-دە بىھوش بولۇپ يىقىلدى. قەيسىنىڭ بۇ ئەھۋالى لەيلىگە تەسىر قىلدى. لەيلىمۇ بىئارام بولدى-دە، ئۆزىنىڭ تىلىغا مۇنۇ شېئىرنى جارى قىلدى: بېيىت:

كۆڭۈلنى ئالدۇرۇبان ئىختىيارسىز بولدۇم،
كۆزۈم جامالىغا تۇشكەچ قارارسىز بولدۇم.

لەيلى بۇ بېيىتنى ئوقۇپ، قەيسنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ، تەلمۈرۈپ ئولتۇردى. شۇ چاغدا تۇساتتىن لەيلىنىڭ ئىككى كېنىزىكى كېلىپ قېلىپ، بۇ ئەھۋالنى كۆردى. لەيلى ناھايىتى خىجىل بولۇپ، ئورنىدىن تۇردى ھەم كېنىزەكلىرىگە ئۆزرە ئېيتتى. ئۇلار لەيلىگە كۆپ كايىدى. بىراق، لەيلى بولغان ئەھۋالنى كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا بايان قىلدى. كېنىزەكلەرنىڭ بىرى مۇھەببەت ئۈچۈن كۆپ ئازابلارنى چەككەندى. ئۇ دەرھال لەيلىنىڭ كۆڭلىگە يارىشا تەسەللى ئېيتتى ئاندىن:

—سىز بۇ جايدا مۇنداق تۇرسىڭىز، سۆز-چۆچەككە قالىسىز، ئۆيگە بېرىڭ،— دېدى-دە، لەيلىنى ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. بىر كېنىزەك قەيسنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ قالدى. كۈن كەچ بولدى. قەيس ھوشىغا كەلمىدى. ئۇ كېنىزەك بىر كىشىنى قەيسنىڭ قېشىدا قويۇپ، ئۆيىگە كەتتى. قەيس سەھەر ۋاقتى بولغاندا ھوشىغا كەلدى ۋە كۆپ نالە-زارلار بىلەن تاڭنى ئاتقۇزدى. ئۇ قېشىدىكى كىشىدىن:

—بايىقى ھەمراھلار قېنى؟ مەن نېمە سەۋەبتىن بۇ جايدا يېتىپ قالدىم، لەيلى قېنى؟— دەپ سورىدى.

ئۇ كىشى:

—سىز بىھوش بولۇپ يىقىلىپ قالدىڭىز، لەيلى بېشىڭىزنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئولتۇردى. كېنىزەك لەيلىنى ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى،— دەپ بولغان ۋەقەنى باشتىن-ئاياغ بايان قىلدى.

قەيس يەنە بىر «ئاھ» تارتىپ بىھوش بولدى. قېشىدىكى كىشى ھەيران بولۇپ، قەيسنىڭ بۇ ئەھۋالىنى ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسىغا خەۋەر قىلغىلى ماڭدى.

قەيسنىڭ ئاتا-ئانىسى ئوغلىنىڭ ئۆيگە كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئەنسىرەپ تۇراتتى. ئۇ كىشى يېتىپ باردى-دە، قەيسنىڭ ئەھۋالىنى ئاتا-ئانىسىغا بايان قىلدى. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاپ، قەيسنىڭ ئاتا-ئانىسى ئوغلىنىڭ قېشىغا كەلدى. قەيس تېخىچە بىھوش ياتاتتى. بۇلار كۆرۈپ كۆپ قايغۇردى. شۇ ئەسنادا قەيس ھوشىغا كەلدى. ئاتا-ئانىسىنى كۆرۈپ ناھايىتى خىجىل بولدى. ئۇلار قەيسنى دەرھال مەپىگە سېلىپ ئۆيىگە راۋان بولدى. ئۇنى ھۇجرىسىغا ياتقۇزدى. بارلىق كىشىلەر خۇشال-خۇرام تارقاشتى.

قەيسنى مۇھەببەت ئوتى ئۆرتىمەكتە ئىدى. بىئاراملىق ۋە بىقارارلىق ئىچىدە كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلايتتى. ئاخىرى ئۇ ئىشقىنىڭ كۈچى بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ لەيلى تەرەپكە راۋان بولدى. قەيس يول بويى پىغان چېكىپ، مۇشەققەت بىلەن لەيلىنىڭ قەبىلىسىگە يەتتى.

بۇ ۋاقىتتا لەيلىمۇ قەيسنىڭ پىراقىدا ئاجىز بولۇپ، ئۇيقۇسى كەلمەي ئوي-ئويلاپ ياتاتتى. قەيسنىڭ نالە قىلغان ئاۋازى لەيلىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. لەيلى قەيس كەلگەنلىكىنى بىلىپ، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، قەيس تەرەپكە راۋان بولدى. بۇ ۋاقىتتا لەيلىنىڭ بىر ئىنىك ئانىسى بار ئىدى. لەيلىنىڭ ئىشىدىن خەۋەردار بولۇپ، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، لەيلىنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى. ئاخىر لەيلى قەيسنىڭ قېشىغا باردى ۋە ئۇنىڭغا ئۆزىنى بىلدۈردى. قەيس لەيلىنىڭ كەلگىنىنى بىلىپ ئالدىغا قارشى ئېلىپ چىقتى. قەيس «ئاھ» تارتىپ، بىھوش بولۇپ

www.uyghurkitap.com

يىقىلدى. لەيلىمۇ «ۋاھ» دەپ ۋارقىرىغىنىچە بىھوش بولدى. لەيلىنىڭ ئىنىك ئانىسى بۇ ئەھۋالىنى كۆرۈپ، بۇلارنىڭ ھالىغا زار-زار يىغلاپ، بىر سائەت ئولتۇرغاندىن ئۇلار ھوشىغا كەلدى. ئىنىك ئانا:

— بۇ ۋەقەنى كىشى بىلسە يامان بولىدۇ،— دېدى ۋە قەيىسنى بىر بۇرجەككە، لەيلىنى باشقا بىر جايغا ئېلىپ بېرىپ ياتقۇزدى.

بۇ ئارىدا كېچە-كۈندۈزگە ئالماشتى، قەيىسنىڭ ئاتا-ئانىسى قەيىسنى ھۇجرىسىدىن تاپالمىغاچقا، ئىزدەشكە كىشى ئەۋەتتى. بۇ كىشىلەر قەيىسنىڭ ئىزىنى بويلاپ لەيلىنىڭ ئۆيى تەرەپكە راۋان بولدى. بېرىپ قارىسا، لەيلىنىڭ قەبىلىسىدىن بىر ئىز چىقتى. بۇ ئىككى ئىزنىڭ بىرى يەنە بىرىنىڭ كەينىدىن بېرىپ، بىر يەردە ئۇچرىشىپ ئەرز-ھالىنى بىر-بىرىگە ئېيتىشىپ بولۇپ يىقىلىپتۇ. ئىزدىگۈچىلەر قەيىس ياتقان يەرگە كەلدى، قارىسا قەيىس بىھوش يېتىپتۇ. ئۇلار قەيىسنى كۆتۈرۈپ ئاتىسى قېشىغا ئېلىپ باردى. ئاتا-ئانىسى بۇنى كۆرۈپ ئىنتايىن پەرىشان بولدى. بۇ ئارىدا قەيىس ھوشىغا كەلدى، ئاتا-ئانىسى ئۇنىڭغا كۆپ نەسىھەت قىلدى. ئەمما پايدىسى بولمىدى.

قەيىس مۇشۇ تەرىقىدە بىرنەچچە كۈننى ئۆتكۈزدى. بىراق كېچە-كۈندۈز لەيلىنىڭ پىراقىدا بىھوش كىشىلەردەك يۈرەتتى. بەزى خەلق ئۇنى ئاشىق دەيتتى، بەزىلەر «دىۋانە» دەيتتى. كوچىغا چىقسا باللار: «جىن چاپلاشقان سارىڭ» دەپ ئارقىسىغا كىرىۋېلىپ، بېشىغا توپا چېچىپ مەسخىرە قىلاتتى. ئەمما قەيىس پەرۋا قىلمايتتى. بۇ سەۋەبتىن قەيىسنى «مەجنۇن» (سارىڭ) دەپ ئاتىدى. ئۇ كېچە-كۈندۈز لەيلىنى ئەسلەشتىن باشقا ئىشنى يادىغا كەلتۈرمەيتتى.

مەجنۇننىڭ لەيلىگە ئاشىقلىقى پۈتكۈل ئەرەبىستانغا پۇر كەتتى. ئۇ يالاڭباشتاق ۋە يالڭاياق يۈرەتتى. كىشىنىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سالمايتتى. شۇ ئەسنادا مەجنۇننىڭ ئەھۋالى لەيلىنىڭ ئاتىسىنىڭ قۇلىقىغا چۈشۈپ قالدى. لەيلىنىڭ ئاتىسى مەجنۇننىڭ بۇ ئەھۋالىغا كۆپ ئەپسۇسلاندى. ئۇ كىشىلەردىن:

— سىزلەر بىلدىڭىزلارمۇ؟ مەجنۇن بۇ جاپانى قايسى قەبىلىدىن، كىمدىن تېپىۋاپتۇ؟ كىمنىڭ پىراقىدا مۇشۇ ھالغا چۈشۈپتۇ؟ — دەپ سورىدى.

كىشىلەر ئىما-ئىشارەتلىك سۆزلەر ئارقىلىق ئۇنىڭ سەۋەبكارى لەيلى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇردى. بۇنى ئاڭلاپ، لەيلىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئەقلى لال بولدى. لەيلىنىڭ ئاتىسى خەلقنىڭ مۇنداق سۆزلىرىگە تاقەت قىلالمىدى. ئۇ مەجنۇننىڭ ئاتىسىغا ئادەم ئەۋەتىپ: «ئوغلىغا ياخشىلىق بىلەن تەربىيە بەرسۇن، ئۇنى سۆزىگە كىرگۈزسۇن، كىرگۈزەلمىسە، سولاپ باقسۇن. ئۇنداق دىۋانىنى زەنجىر بىلەن بەند قىلىپ بېقىش كېرەك. ئەگەر ئۇنداق قىلمىسا، ئوغلىدىن ئۈمىد ئۈزسۇن. ناۋادا بۇ تەرەپكە كېلىپ قالسا، مەن ئۆلتۈرۈپ تاشلايمەن. ئەگەر ئۇنى باشقا قەبىلىلەردە كۆرۈپ قالسام، ئىزا-ئاھانەتكە تويغۇزىمەن» دېدى. بارغان كىشى بۇ سۆزلەرنى مەجنۇننىڭ ئاتىسىغا تولۇق يەتكۈزدى. مەجنۇننىڭ ئاتىسى بۇ سۆزنى ئىشىتىپ ئىنتايىن خاپا بولدى. ئامالسىز مەجنۇننى ئىزدەپ چىقىپ، ئۇنى باياۋاندىن تاپتى. مەجنۇننىڭ ھالىغا ناھايىتى كۆپ يىغلاشتى. ئاتا ئوغلىنى ئامالسىز بىر دۈزې

رىغا سولاپ، مەھكەم باغلاپ باقتى.

مەجنۇننىڭ ئىشىق دەردى كۈندىن-كۈنگە كۈچىيىۋاتاتتى. ئۇلار ئاخىر بىر دەرد كۆرمىگەن نادان تېۋىپنى تېپىپ، مەجنۇننى كۆرسەتتى. تېۋىپ مالىخۇليا دورىسىنى ياساپ بەردى. نەتىجىدە مەجنۇننىڭ دەردى ئىلگىرىكىدىن ئون ھەسسە زىيادە بولدى. ئاتا باغلاقنى ئىلگىرىكىدىن زىيادىرەك چىڭ قىلدى. جەبىر-جاپا ئازاب كۆلپەت چېكىگە يەتتى. بىر كېچە ئۇ ئىشقىنىڭ سەۋداسىدا ناھايىتى پەرىشان بولۇپ، بىر «ئاھ» تارتتى ۋە: «ئەي ئەزرائىل، قەيەردىسەن؟ مېنىڭ جېنىمنى ئالغىن، ياكى تەڭرى مېنى بۇ باغلاقلاردىن ئازاد قىلسۇن، باياۋانغا چۈشۈپ ئىختىيارىمچە يۈرەي، ياكى بولمىسا بىرەر جەزىرىدە ئۆلۈپ كېتەي» دەپ نالە-پەرياد چەكتى. زار-زار يىغلاپ، دەردلىك دىلىدا چوڭقۇر بىر «ئاھ» ئۇردى-دە، ئورنىدىن يۈگۈرۈپ قوپتى. تەڭرىنىڭ قۇدرىتى بىلەن قول-پۇتىدىن زەنجىر ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشتى. مەجنۇن ناھايىتى خۇشال بولدى. تەڭرىگە كۆپ رەھمەتلەر ئېيتىپ، ھۇجرىسىنىڭ ئىشىكىگە كەلدى. ھۇجرىنىڭ ئىشىكىمۇ ئېچىلىپ بەردى. مەجنۇن چىقىپ ئادەمنىڭ قەدىمى يەتمەيدىغان يەرگە بېرىپ، لەيلىنى ئەسلەپ، تاشتىن-تاشقا ئۇرۇلۇپ، ئاھ پىغان بىلەن كىيگەن كىيىملىرىنى تاشلاپ، گادايلارنىڭ كىيىمىنى كىيىپ يۈردى.

لەيلىمۇ مەجنۇننىڭ پىراقىدا ۋە ئۇنىڭ مۇھەببىتىنىڭ ئىشتىياقىدا كۆپ ياش تۆكۈپ، جىسمى ئاجىزلىشىپ، نىمجان بولۇپ قالغانىدى. بەزى-بەزىدە مەجنۇننى ئەسلەپ باغ ئارىلايتتى. بىر قېتىم سەيلىدىن يېنىپ ئۆيىگە قايتىپ كېتىپ باراتتى. بەنى ئەسەد قەبىلىسىدىن ئىبنى سالام دەپ بىر ياش كىشى باردى، ئەرەبلەر ئارىسىدا ئۇنىڭدىن مالدار كىشى يوق ئىدى. شۇنداقلا دانىشمەن، پازىل كىشى ئىدى. ئۇ بىر ئىش بىلەن لەيلىنىڭ قەبىلىسىگە كېلىپ، ئۇ جايدىن ئۆتۈپ كېتىپ باراتتى. تۇساتتىن لەيلىگە كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئىبنى سالامنىڭ كۆڭلىگە لەيلىنىڭ ئىشقى نەقىشتەك چېكىلىپ قالدى. قايتىپ ئۆيىگە بارغاندىن كېيىن كۆپ بىئارام بولدى. ئۇنىڭغا چىدىماي لەيلىنى ئېلىش ئۈچۈن، كۆپ سوۋغا-سالام بىلەن بىر ئەلچىنى ئەۋەتتى. لەيلىنىڭ ئاتىسى ئىبنى سالامنىڭ ئەلچى ئەۋەتكەنلىكىنى ئاڭلىدى-دە، چىقىپ ئىبنى سالامنىڭ كىشىسىنى ئىززەت-ئىكرام بىلەن مېھمانخانىسىغا چۈشۈرۈپ، قىزغىن قارشى ئالدى. ئاخىرى ئەلچى مەقسىتىنى بايان قىلىپ، لەيلىگە سۆز ئاچتى. لەيلىنىڭ ئاتىسى ماقۇل كۆردى. بىراق لەيلىنىڭ تېنى زەئىپ بولغانلىقى ئۈچۈن، ساقايغىچە ساقلاشنى ئۆتۈندى. ئىبنى سالامنىڭ كىشىسى ناھايىتى خۇشال بولۇپ، قايتىپ بېرىپ، ئىبنى سالامغا لەيلىنىڭ ئاتىسىنىڭ خۇش خەۋىرىنى يەتكۈزدى. ئىبنى سالاممۇ خۇشال بولدى.

ئىبنى سالامنىڭ ئەلچى ئەۋەتكەنلىكى توغرىسىدىكى پاراڭ خەلق ئارىسىدا تارالدى. ئۇلارنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بۇ ئىشلارنى ئاڭلاپ، لەيلىنى كۆرگىلى كەلدى. ئايالللار لەيلىگە:

— بەختلىك قىز ئىكەنسىز، ئىبنى سالامدەك ئېسىل باي كىشىگە نېسىپ بولۇپسىز، — دەپ سالدى.

لەيلى بۇ ئىشلاردىن بىخەۋەر ئىدى. ئۇ:

— بۇ قانداق گەپ! — دەپ ناھايىتى

كۆپ چىچىلدى. گويا يۈرىكىگە خەنجەر ئۇرغاندەك ئازابلاندى. بۇ ئاياللار تارقىدى. لەيلى يوشۇرۇن جايغا كىرىپ، زار-زار قاخشايتتى. ئۇنىڭ ئىنىك ئانىسى لەيلىنىڭ پەرىشان هالىغا ئىچى ئاغرىپ يىغلايتتى. مەجنۇندىن هېچ خەۋەر يوق ئىدى.

بۇ ئەسنادا، مەجنۇن باياۋانلاردا يۈرەتتى. مەجنۇننىڭ ئاتىسى باشلىق ئۇرۇق-تۇغقانلار ئۇنى ئىزدەپ يۈرۈپ، ئاخىرى بىر سەهرادا تاپتى. مەجنۇننىڭ بۇ پەرىشان ئەهۋالىغا هەممە يىغلاشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدىن بىر كىشى:

— هەج ۋاقتى بولۇپتۇ، مەجنۇننى مەككىگە ئېلىپ بارساق تەڭرى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامدىن يالۋۇرۇپ تىلىسەك، ئۇنىڭ سەۋدايىلىقى ئوڭشالسا ئەجەپ ئەمەس، — دەپ مەسلىهەت كۆرسەتتى. هەممە خەلققە بۇ سۆز ماقۇل كەلدى، ئاتا مەجنۇننى ئېلىپ، مەككىگە راۋان بولدى.

ئۇلار بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، مەككىگە يەتتى. كىشىلەر ناهايىتى كۆپ توپلاشقانىدى. مەجنۇن كىشىلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ، مەككىنى تاۋاپ قىلىپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ تۇيۇقسىز كىشىلەر ئارىسىدا، ئۆزىگە ئوخشاش بىر هالى پەرىشان كىشىگە كۆزى چۈشتى-دە، ئاه پەرياد تارتىپ، مەككەئى شەرىپنى چۆگىلەشكە باشلىدى. ئۇ تەڭرىگە مۇنداق مۇناجات قىلدى: «مەندەك مەجنۇننىڭ خامىنىغا ئوتنى ياققان ۋە هىجران دەشتىدە ئېزىپ سەرگەردان قىلغان، ئايرىلىش جاپاسىدا ئۆي-ئوچاقلىرىدىن ئايرىغان، دەرد-مۇشەققەتتە ئىختىيارسىز قىلغان، ئەي تەڭرى، لەيلىنىڭ هۆسن-جامالىنى هەمىشە زىيادە قىلغايسەن، ئۇنىڭ ئىشقىدا مېنى سادىق قىلغايسەن. يالغانچى قىلمىغايسەن. ئۇنىڭ پىراقىدا دەرد-مۇشەققەتلەرنى زىيادە قىلغايسەن. ئاشىقلىق يولىدا مەقسىتىمگە يەتكۈزگەيسەن» ئۇ بىر تەرەپتىن تەڭرىگە مۇناجات قىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن «لەيلى» دەپ تولغىنىپ مەككىنى چۆگىلەيتتى. مەجنۇننىڭ هالىغا كىشىلەر هەيران بولاتتى. مەجنۇن بۇ ئارىدا، «ئاه لەيلى» دەپ بىر ئاه ئۇردى-دە، بىهوش بولۇپ يىقىلدى. بۇ هالنى كۆرگەن ئاتىسى باشلىق هەمراهلىرى «ساقىيىش ئېهتىمالى يوقكەن» دەپ هۆكۈم قىلىپ، ئۈمىد ئۈزدى ۋە قايتىشقا ماڭدى. مەجنۇن يولدا كەلگۈچە باياۋانغا چۈشۈپ كەتتى.

مەجنۇننىڭ چۆلدە نەۋفەلگە ئۇچرىغانلىقى

هەقىقەت ئەهلىلىرى بۇ قىسسىنى مۇنداق داۋاملاشتۇرىدۇ:

مەجنۇن، لەيلىنىڭ پىراقىدا دائىم يىغلاپ، باياۋاندا يۈرەتتى. نۇرغۇن ياۋايى هايۋانلار مەجنۇن بىلەن ئۈلپەتلىشىپ، قەيەرگە بارسا ئەگىشىپ يۈرەتتى.

شۇ زاماندا ئەرەب قەبىلىسىدە نەۋفەل دەپ بىر كىشى بار ئىدى. ئۇ هەممە كىشىلەرنىڭ سەردارى ئىدى. ئۆزى قەهرىمان ۋە باتۇر كىشى ئىدى. ئۇ ئوۋغا چىققانىدى، بىر توپ كېيىك، قۇلان ۋە ياۋايى هايۋانلار كۆرۈندى. نەۋفەل هەمراهلىرى بىلەن كېلىپ، بۇ هايۋانلارنى قورشىدى. بۇ هايۋانلار قورشاۋدىن چىقىپ، مەجنۇننىڭ چۆرىسىگە يىغىلىپ، ئۇنىڭدىن پاناهلىق تىلىدى. نەۋفەل كېلىپ سالام قىلدى. مەجنۇن سالامنى قوبۇل قىلدى. نەۋفەل بۇ ياۋايى هايۋانلارنىڭ قىلىقلىرىغا ئەجەبلىنىپ تۇرۇپ قالدى. مەجنۇن كۆڭلى بۇزۇلغان هالدا، نەۋفەلدىن هايۋانلارغا

ئازار بەرمەسلىكنى سورىدى. نەۋفەل قوبۇل قىلىپ، هايۋانلارغا ئازار بەرمىدى.

نەۋفەل:

— بۇ كىمدۇر؟ بۇ جانىۋارلار بۇنىڭغا بۇنچە رام بولۇپتۇ. بۇ قانداق ئەهۋالدۇ؟ — دەپ ئەجەبلەندى.

نەۋفەلنىڭ ئادەملىرى ئارىسىدا بىر كىشى بار ئىدى، مەجنۇننىڭ هال-ئەهۋالىنى ياخشى بىلەتتى. نەۋفەلگە ئەهۋالنى باشتىن-ئاخىر سۆزلەپ، مەجنۇننىڭ لەيلى پىراقىدا قەددى پۈكۈلۈپ، چىرايى سامانىدەك بولغانلىق ئەهۋالىنىڭ هەممىسىنى بايان قىلدى. نەۋفەلمۇ ئۆز ۋاقتىدا ئىشىق ئوتىدا كۆپ ئازابلار تارتقانىدى. مەجنۇننىڭ هالىغا ئىچى ئاغرىدى.

نەۋفەل:

— ئەي مەجنۇن، مەن سېنى مەهبۇبۇڭنىڭ ۋەسلىگە يەتكۈزەي، ئەگەر پۇل-مال بىلەن بولسا ئۇنىڭ بىلەن، ئەگەر پۇل-مال بىلەن بولمىسا كۈچ بىلەن يەتكۈزەي، — دەپ كۆپ ۋەدىلەر قىلدى. مەجنۇن بۇ سۆزلەرگە كۆپ خۇرسەن بولدى.

ئاخىرى نەۋفەل مەجنۇننى ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ئۆيگە بارغۇچە، مەجنۇننىڭ يول بويى چەككەن ئاهى نەۋفەلگە تەسىر قىلدى، كۆڭلى مۇمدەك يۇمشىدى. نەۋفەل دەرهال لەيلىنىڭ ئاتىسىغا ئەلچى ئەۋەتتى. نەۋفەل: «ئەي لەيلىنىڭ ئاتىسى، بىلگىن ۋە ئاگاه بولغىنكى، قەيس ناهايىتى بىلىملىك ۋە پەزىلەتلىك يىگىت ئىكەن، لەيلىنىڭ پىراقىدا سەرگەردان بولۇپتۇ. سەن نېمە ئۈچۈن نامەردلىك قىلىپ، قەيستەك يىگىتنى قويۇپ، باشقىنى ئىختىيار قىلىسەن؟ مەيلى قانداق بولسۇن، سەن بىزنىڭ يۈزىمىزنى قىلىپ، قەيسكە لەيلىنى بەر، ئەگەر بىزنىڭ يۈز-خاتىرىمىزنى قىلمىساڭ، دەيدىغىنىڭنى دە» دەپ مەكتۇپ يېزىپ، ئەلچىگە بېرىپ، بۇ سۆزنى لەيلىنىڭ ئاتىسىغا بايان قىلدى. لەيلىنىڭ ئاتىسى ئادەت بويىچە ئېهتىرام بىلەن ئەلچىگە:

— مېنىڭ بۇ قىزىم بىرسىگە سۆزلۈك ئىدى. بولمىسا، قەيسكە بەرمەي كىمگە بېرەي، هازىرمۇ هەم ئۇ سۆزلۈك كىشى رۇخسەت قىلسا، بۇ ئىش راۋا بولىدۇ. ئەگە رۇخسەت بەرمىسە، ئامالىمىز يوق. قانداق قىلىشلىرى ئۆز ئىختىيارلىرىدا» دەپ نەۋفەلنىڭ ئەلچىسىنى ياندۇردى.

ئەلچى لەيلىنىڭ ئاتىسىنىڭ سۆزىنى نەۋفەلگە بايان قىلدى. نەۋفەل قاتتىق غەزەپلىنىپ، قەبىلىسىنىڭ لەشكەرلىرىنى يىغىپ، مەردانىلىق بىلەن، لەيلىنىڭ قەبىلىسى تەرەپكە راۋان بولدى. نەۋفەل مەجنۇننى ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ يۈردى. نەچچە كۈندىن كېيىن، لەيلىنىڭ قەبىلىسىگە يېتىپ باردى. ئىككى تەرەپتىن سەپ تارتىپ، جەڭگە تۇتۇندى. نەۋفەلنىڭ لەشكىرى كۆپ ئىدى. لەيلىنىڭ ئاتىسىنىڭ لەشكىرى ئازراق ئىدى. شۇڭا ئۇ مەغلۇپ بولۇپ چېكىندى. لەيلىنىڭ ئاتىسى قورقۇپ، ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بىلەن مەسلىهەت قىلدى. تۇغقانلار:

— لەيلىدەك جاندىن ئەزىز بىلىپ پەرۋىش قىلغان پەرزەنتىڭنى، قەيستەك ساراڭغا بېرەمسەن؟! بۇ مىلىك نومۇس ئەمەسمۇ؟! ئەرەبلەر ئارىسىدا قانداق باش كۆتۈرۈپ يۈرىسەن؟! — دەپ كۆپ مالامەت قىلدى.

لەيلىنىڭ ئاتىسى:

— بۇنداق كۆپ دۈشمەنگە بۈگۈنچە سەۋىر قىلىپ تۇرغىنىم ياخشى، — دەپ

مەسلىھەت كۆرسەتتى.

ئەتىسى يەنە جەڭ قىلغىلى سەپ تارتتى.

مەجنۇن لەيلىنىڭ پىراقىدا بىر تۇرۇپ پەرىشان بولۇپ، بىر تۇرۇپ يەنە ۋىسال ئۈمىدىدىن خۇشاللىققا چۆمۈپ، ئۇخلاپ قالدى. شۇ زامان چۈشىدە، ئۇ جاننى يۈز ھەسسە كۆيدۈرگۈچى ئاي يۈزلۈك دىلبەر، ئاجىزەلىك بىلەن مەجنۇن تەرەپكە كېلىپ: «ئەي ئاشىقلىق يولىدا سادىقلىق قىلغان ۋەيرانلىق جاپاسىغا رازى بولغان مەجنۇن. مەن سېنىڭ پىراقىڭدا كۆپ كۆيدۈم. مېنىڭ ئۈمىدىم — سېنى ئەسلەش بىلەن جاننى ئۈزمەكتۇر. خۇداغا شۈكرى، مەن ئەمدى مۇرادىمغا يېتىدىغان بولدۇم دەپ كۆپ ئىلاجلار قىلدىم. مېنى سېنىڭ سەۋەبىڭدىن ئۆلتۈرمەكچى. دادام باشلىق بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىز مۇشۇنداق مەسلىھەت قىلىشتى. سېنى تەڭرىم سالامەت ساقلاپ، مۇرادىڭغا يەتكۈزگەي، مەن ئەمدى كېتىمەن، سەن بىلەن دىدارلىشىپ قايتاي دەپ كەلدىم» دەپ مەجنۇننى قۇچاقلاپ، زار-زار يىغلاپ، كۆزىدىن غايىب بولدى. مەجنۇن بىر «ئاھ» ئۇرۇپ ئويغاندى. ئۇ تاقەتسىزلىنىپ، نەۋفەلنىڭ قېشىغا باردى. ۋە نەۋفەلگە:

— مېنىڭ ئۈچۈن لەشكەر تارتىپ كەلدىڭىز، تەڭرى مۇرادىڭىزغا يەتكۈزسۇن. ئەمدى سىزگە ئىلتىماسىم شۇكى، مېنىڭ سەۋەبىمدىن ئۇلارغا تولا ئازار بەرمەڭ — دەپ كۆپ يېلىندى.

نەۋفەل:

— نېمە سەۋەبدىن مۇنداق دەيسەن؟ — دەپ سورىدى.

مەجنۇن چۈشىدە كۆرگەن ئەھۋاللارنى بايان قىلدى. نەۋفەل مەجنۇننىڭ كۆڭلىنىڭ پاكلىقىنى، ۋىجدانىنىڭ ساپلىقىنى بىلىپ، ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى.

نەۋفەل:

— ئىش مۇنداق بولسا بىز يانايلى، — دەپ، لەشكەرلىرىنى ئېلىپ، قەبىلىسى تەرەپكە راۋان بولدى. مەجنۇن نەۋفەلدىن رۇخسەت تىلەپ، يەنە بىر تەرەپكە راۋان بولدى.

لەيلىنىڭ قەبىلىسى نەۋفەلنىڭ مۇشۇنداق غەلىبە قىلىپ تۇرۇپمۇ قايتىپ كەتكەنلىكىگە ھەيران بولدى. بەزىلەر:

— بىزگە ھىيلىگەرلىك قىلىۋاتىدۇ، بۇلار يەنە كېلىدۇ، — دەپ ئىشەنمەي، باشقا تەرەپكە كۆچۈپ كەتتى.

مەجنۇن باياۋاندا كېتىۋاتاتتى. ئالدىغا قوي تېرىسى يېپىنچا قىلغان بىر كىشى يولۇقتى. مەجنۇنغا سالام قىلدى. مەجنۇن ئىلىك ئېلىپ، ئۇ كىشىنى ئۆزىدەك غېرىپ چاغلاپ، ئۇنىڭدىن:

— ئەي ئەركىن ئادەم، قاياقتىن كەلدىڭىز ۋە قاياققا بارىسىز، نام-نەسەبىڭىز كىم بولىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئۇ كىشى:

— مەن لەيلىنىڭ قەبىلىسىدىن بولىمەن. ئىسمىم زەيد، كەسپىم تىلەمچىلىكتۇر. شۇنىڭ بىلەن تۇرمۇش كەچۈرەتتىم. نەۋفەل دېگەن بىر زالىم، مەجنۇن ئۈچۈن كېلىپ، بىر نەچچە كۈن جەڭ قىلىپ، غەلىبە قىلغۇدەك بولغاندا، ئۆزىچە يېنىپ كەتتى. بىز ئۇنى بۇنداق بىسەۋەب قايتىپ كەتمەس، بىزگە مىكرى قىلۇرمىكىن» دەپ قورقۇپ، يۇرتىمىزنى تاشلاپ، كۆچۈپ ماڭغاندۇق. مەن يولدىن ئېزىپ قىلىپ، نەۋفەلنىڭ كىشىلىرىگە ئۇچرىپ قالدىم، ئۇلار

www.uyghurkitap.com

ماڭا كۆپ زۇلۇملارنى سالدى. ئۇلاردىن قۇتۇلۇپ كېلىپ، مانا سىزگە ئۇچرىدىم، ئەمدى قەبىلىنى ئىزدەپ كېتىپ بارىمەن،— دېدى.

مەجنۇن دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ، ئۆزىنى زەيىدنىڭ ئايىغىغا تاشلاپ:

— ئەي زەيىد، مەجنۇن دېگەن سەرگەردان مەن بولىمەن. مېنىڭ سەۋەبىمدىن ساڭا مۇنداق جاپالار يەتكەن بولسا، مېنى نېمە قىلىشنى خالىساڭ شۇنداق قىلغىن،— دەپ كۆپ نالە قىلدى. ئۆزىنىڭ ئېتىنى زەيىدكە بەردى. زەيىد خۇشال بولۇپ:

— ئەي مەجنۇن، مەن لەيلىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىمەن. ئۇ سېنىڭ پىراقىڭدا سەندىن زىيادىرەك كۆيۈۋاتىدۇ. ئەگەر خالىساڭ، گېپىڭ بولسا دېگىن، لەيلىگە يەتكۈزەي. ئۇ ماڭا سەندىنمۇ زىيادىرەك ئىنئام بېرىدۇ. سۆزۈڭ بولسا ئېيتقىن،— دېدى.

مەجنۇن:

— ئەي زەيىد، مەندە سۆز ئېيتقۇچىلىك ماجال يوق. ئەھۋالىمنى كۆرۈۋاتىسەن، ئۆزۈڭ بىلىپ سۆز ئېيتقىن،— دېدى.

مەجنۇن زەيىد بىلەن خوشلىشىپ يولغا راۋان بولدى. ئۇ لەيلىنىڭ قەبىلىسى كۆچكەن يەرگە بېرىپ، لەيلىنىڭ بارگاھى ئورۇنلاشقان جاينى تېپىپ، يۈزىنى شۇ يەرگە قويۇپ، شۇنداق يىغلىدىكى، بۇ ھالنى كۆرۈپ، ھاۋادىكى قۇشلار ۋە دەريادىكى بېلىقلارمۇ پەرياد كۆتۈرۈپ كېتىشتى.

بۇ ئەسنادا زەيىد لەيلىنىڭ بارگاھىغا باردى. مەھرەم كېنىزەكلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، لەيلىنى بىر خىلۋەت جايغا كەلتۈرۈپ، مەجنۇننىڭ سالامىنى ۋە بارلىق سۆزلىرىنى يەتكۈزدى. لەيلى كۆپ خۇرسەن بولۇپ، زەيىدكە نۇرغۇنلىغان ئىنئاملارنى بەردى.

— ئەگەر يەنە مەردانىلىك قىلاي دېسەڭ،— دېدى لەيلى ئۇنىڭغا،— مەجنۇنغا مېنىڭ خەۋىرىمنى يەتكۈزگىن.

زەيىد بەجاندىل قوبۇل قىلدى. لەيلى دەرھال خەت يېزىپ، زەيىدكە بەردى. زەيىد خەتنى ئېلىپ، مەجنۇن قېشىغا راۋان بولدى.

زەيىد ئاخىرى مەجنۇن قېشىغا يېتىپ باردى. مەجنۇن زەيىدنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىدىن ئۇنىڭ ئايىغىغا سۆيدى. ئاندىن زەيىد لەيلىنىڭ خېتىنى مەجنۇنغا بەردى. مەجنۇن لەيلىگە بىر پارچە خەت يازدى. زەيىد خەتنى ئېلىپ، لەيلى تەرەپكە راۋان بولدى. مەجنۇن ئىلگىرىكىدىن ئون ھەسسە زىيادىرەك دەرت-ئەلەم بىلەن ئۆز جايىدا قالدى. زەيىد خەتنى ئېلىپ بېرىپ لەيلىگە بەردى. لەيلى خەتنى ئېلىپ بىر خىلۋەت جايغا كىرىپ، تولۇق ئوقۇدى. خەتتە مۇنداق يېزىلغانىدى: «ئەي نازاكەت بوستانىنىڭ نازۇك نوتىسى، جەننەت بېغىنىڭ ساھىبجامالى، ھۆسن ئىقلىمىنىڭ تاجدارى، گۈزەللەر ئېلىنىڭ شەھەنشاھى، سىز پەرىنىڭ ئىشق ئوتىدا كاۋاپ بولغان، ئازابلاردا خاراب بولغان، جۇدالىق ئەلىمدە دىۋانە بولغان، ئايرىلىش ئازابىدىن ۋەيرانە بولغان مەن بىمار، مۇساپىر ۋە بىچارە مەجرۇھنىڭ يۈز مىڭ سالامىدىن كېيىن، ئەرزىم بۇكى، ئۇ كۈنى يازغان خېتىڭىز ماڭا تەگدى. جان دىلىم بىلەن خۇشال بولدۇم. بىراق ئۇ خەتتە مۇنداق

www.uyghurkitap.com

ئىككى مەسلىنى بايان قىلىپسىز، بۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ پەرىشان بولدۇم. كۆڭلۈم بەك ئازابلاندى. بىرى: مېنى نەۋفەل بىلەن بىرلىشىپ، بىزگە قارشى تىغ كۆتۈرۈپ كەلدىڭ، دەپسىز، مەن نېمە ئۈچۈن سىزگە تىغ تارتاي؟ نېمە ئۈچۈن سىزگە قارشى ئۇرۇش قوزغاي؟! مەن ھىجران غېمىدە خاراب، پىراق ئوتىدا كاۋاپ بولۇپ، بىر دەشت باياۋاندا يۈرەتتىم. نەۋفەل ئۇۋغا چىققانىكەن، مېنىڭ ئەھۋالىم ئۇنىڭغا تەسىر قىلدى. ئۇ: «ئەي مەجنۇن نېمە سەۋەبدىن مۇنداق زەئىپ ۋە ئاجىز بولدۇڭ؟ دەپ سورىدى. مەن جاۋاب بەرگىنىم يوق. قېشىدىكى قوغىدىغۇچىلىرى: «لەيلىنىڭ پىراقىدا شۇنداق بولغان» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ، ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ، ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ، سىزنى مۇيەسسەر قىلىش ئۈچۈن، كۆپ ۋەدىلەر قىلىپ، ئاخىرى لەشكەر تارتىپ كەلدى. رەسمىي ئۇرۇش يوسۇنىدا تىغ تارتىپ هازىرلاندى. مەن بۇنى يامان دەپ قاراپ، يۈز مىڭ مۇشەققەت بىلەن نەۋفەلنى يانماققا ماقۇل كەلتۈردۈم. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن خىجالەتتىن بېشىمنى كۆتۈرەلمەيمەن. يەنە بىرى: نەۋفەلنىڭ قىزىغا سۆز سالدى، دەپ ئاڭلاپسىز. مۇنداق سەرگەردان بىچارە ۋاقتىمدا، بۇ ماڭا چاپلانغان بىر بەدنامدۇر. مېنىڭدەك ئىشقىنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ سورۇلغان بىر ئادەمنى ئۆلتۈرمەك راۋامۇ ـ هە؟!» لەيلى خەتنى تولۇق ئوقۇپ، مۇلاھىزە قىلغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ دېگەنلىرى ئۈچۈن قاتتىق پۇشايمان قىلىپ، پەرىشان بولدى.

مەجنۇننىڭ نەۋفەلنىڭ قىزى بىلەن سۆزلەشكەنلىكى

ھەقىقەت ئىگىلىرى بۇ ئىشنى مۇنداق ھېكايە قىلىدۇ:

بۇ ئەسنادا، مەجنۇن تاغلاردا، باياۋانلاردا يۈرەتتى. ياۋايى جانىۋارلارنى ئۆزىگە ئۈلپەت قىلىپ، كېچىلىرى شۇلار بىلەن بىر يەردە يېتىپ قوپاتتى. مەجنۇننىڭ ئاتىسى ئوغلىنىڭ پىراقىدا سەرگەردان بولدى. مەجنۇننىڭ ئاتا ـ ئانىسى دەشتمۇ ـ دەشت كېزىپ، مەجنۇننى بىر ۋەيرانىدە تاپتى. مەجنۇن گاھ نالە ـ پىغان چېكەتتى، گاھ زار ـ زار يىغلاپ يىلىناتتى. بەزىدە كىچىك باللاردەك ئويدىن ـ دۆڭگە، دۆڭدىن ـ ئويغا چېپىپ يۈرەتتى. مەجنۇننىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئوغلىنىڭ بۇنداق ئەھۋالىنى كۆرۈپ، كېلىپ مەجنۇننىڭ بويىنىنى قۇچاقلاپ:

— ئەي غەم بۇلۇڭلىرىنى ماكان قىلغان بالام، ئەي پىراق دەشتىدە ئۈستىباشسىز يۈرگەن بالام، ئەي ھىجران ئەلىدە قان يۇتقان بالام، ـ دەپ دەرت بىلەن يىغلىدى. ئۇلارنىڭ يىغىسىنىڭ تەسىرىدىن تاغلارمۇ ئېرىپ كەتتى. مەجنۇنمۇ ئاتىسىنىڭ ئايىغىغا ئېسىلىپ يىغلىدى. ئۇنىڭ يىغىسىغا قاراپ، ئاسماندىكى قۇشلارمۇ يىغلاشتى. ئاتىسى ئوغلىغا كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلىپ، ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى مەجنۇننى كۆرگىلى كەلدى. ئۇلار مەجنۇنغا كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلىپ، ئۇستىباش كىيدۈرۈپ، مېھمان قىلدى. شۇنداق قىلىپ مەجنۇن رەسمىي ئەلنىڭ قاتارىغا كىردى. بۇنىڭ ئۈچۈن بارچە ئۇرۇغ ـ تۇغقانلىرى خۇشال بولدى. ئۇلار:

— «مۇنداق ساقىيىپ ياخشى بولۇپ قالغاندا، ئۆيلەپ قويغان بولساق» دەپ مەسلىھەت قىلىشتى. لايىق كىشى ئىزدىدى.

بۇ ئەسنادا نەۋفەل مەجنۇننىڭ مۇنداق ئۇستىباش كىيىپ، ئوڭشىلىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ، ناھايىتى خۇش بولۇپ، ئۇنى كۆرگىلى كەلدى، مەجنۇننىڭ ئاتا ـ ئانىسى نەۋفەلنىڭ كەلگىنىگە خۇشال بولۇپ، كۆپ مېھماندارچىلىق قىلدى.

ئەسلىدە نەۋفەلنىڭ پاكلىق پەردىسى ئىچىدە تۇرۇۋاتقان، ناھايىتى گۈزەل، ساھىبجامال بىر قىزى بار ئىدى. بۇ قىزنى مەجنۇنغا ئېلىپ بېرىشكە مەسلىھەتلىشىپ، نەۋفەلگە ئەلچى ئەۋەتتى. نەۋفەل ئۇلار ئەۋەتكەن كىشىگە ئۆزىنىڭ قوشۇلۇش پىكىرىنى بەردى. مەجنۇننىڭ ئاتا ـ ئانىسى:

— يەنە ئۆزىمىز بېرىپ، نەۋفەل بىلەن كۆرۈشۈپ، سۆزنى بىر يەرگە تۈگۈپ كېلەيلى، — دەپ نەۋفەل قېشىغا كەتتى.

بۇ ۋاقىتتا، مەجنۇن ئۆيىدە يالغۇز قالغاندى. لەينىڭ پىراقىدا ئۇنىڭ سەۋدايىلىقى تۇتۇپ، ھۇشىنى يوقاتقان ھالدا قاتتىق يىغلاپ، باياۋان تەرەپكە قاراپ چىقىپ كەتتى. ئۇ دەشتتىن ـ دەشتكە ئۆتۈپ كېتىپ باراتتى. شۇ ئارىدا ئالدىغا بىر توپ قوي ئۇچرىدى. مەجنۇن قوي توپىغا يېقىن باردى. قويچى مەجنۇننى تونۇدى. ئۇ مەجنۇننى لەيلى بىلەن بىرگە مەكتەپكە كېتىۋاتقاندا كۆرگەنىدى. كېلىپ مەجنۇنغا سالام قىلدى. كۆپ ئىززەت ئىكراملار قىلدى. مەجنۇنغا ئىچى ئاغرىدى. ئۇ:

— مەن لەيلىنىڭ قويچىسى بولىمەن، سېنى مەن لەيلىگە ئۇچراشتۇراي، — دەپ مەجنۇننى كۆپ خۇرسەن قىلدى. مەزكۇر قويچى مەجنۇننى ئېلىپ لەيلىنىڭ قەبىلىسىگە يېتىپ كەلگەندە، مەجنۇنغا بىر قوي تېرىسى بەردى. مەجنۇن بۇ تېرىنى ئۇچىسىغا كىيىپ، قوي سۈرىتىدە بولۇپ، قوتانغا كىردى. قويچى:

— ئەي مەجنۇن، لەيلى ھەر كۈنى كەچتە قويلارنى كۆرگىلى قوتانغا كىرىدۇ، شۇ ۋاقىتتا كۆرۈشۈۋالغىن، — دېدى.

شۇ ئەسنادا لەيلى قىزلار بىلەن بىرگە قوتانغا كىرىپ كەلدى. مەجنۇن لەيلىنى كۆرۈپلا تاقەتسىزلىنىپ، بىر «ئاھ» ئۇردى ـ دە، ھوشسىزلىنىپ يىقىلدى. لەيلى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قوي سۈرەتلىك مەجنۇننىڭ يېنىغا كەلدى. لەيلى مەجنۇننى تونۇدى. لەيلىمۇ بىر «ئاھ» تارتىپلا بىھوش بولۇپ مەجنۇننىڭ ئۈستىگە چۈشتى. كېنىزەكلەر بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ، يېقىن كېلىپ، مەجنۇننىڭ بوغۇزلانغان قويدەك تېرە ئىچىدە ياتقانلىقىنى كۆردى. ئۇلار كۆپ قايغۇردى. لەيلىنى مەپىگە سېلىپ، ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى.

بۇ ئەسنادا، مەجنۇننىڭ ئاتا ـ ئانىسى نەۋفەل قېشىدىن يېنىپ ئۆيىگە كەلدى. مەجنۇننى ئۆيىدىن تاپالمىدى. ئۇلار كۆپ قايغۇردى. ئۇنىڭ ئىزىدىن ئىزدەپ بۇ قوتاندىن تاپتى. مەجنۇننى تۆگىگە ئارتىپ، ئۆيىگە راۋان بولدى. ئۆيىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، مەجنۇن ھوشىغا كەلدى. دەرت ـ ئەلەمى ئىلگىرىكىدىن زىيادە بولدى. ئەمما خىجالەتتىن بىلىندۇرمىدى. ئاتا ـ ئانىسى مەجنۇنغا كۆپ نەسىھەتلەر قىلدى ۋە:

— بىزنىڭ سىزگە بىر سۆزىمىز بار.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

ئېيتايلى، ئەگەر ئۇنىمىسىڭىز بىز سىزدىن رازى بولمايمىز، — دېدى.

مەجنۇن ئامالسىز:

— ماقۇل ئاڭلاي، — دېدى.

مەجنۇننىڭ ئاتا - ئانىسى:

— بىزنىڭ سۆزىمىز شۇكى، نەۋفەل دېگەن ئەرەبلەر ئىچىدە ناھايىتى ئىززەتلىك ۋە مۆھتەرەم كىشىدۇر. نەۋفەل سىزگەن ناھايىتىمۇ كۆڭۈل بۆلىدۇ، ئۇنىڭ بىر قىزى بار. ئۇ ھۆسن - جامال، ئەقىل-پاراسەتتە تەڭدىشى يوق قىزدۇر. نەۋفەل ئۇ قىزنى سىزگە بېرىشنى خالايدىكەن. ھالبۇكى نەۋفەلدەك كىشى سىزنى خالىسا، نېمە ئۈچۈن پەخىرلەنمەيسىز. ھازىرمۇ بىزنى رازى قىلاي دېسىڭىز، نەۋفەلنىڭ قىزىغا ماقۇل بولۇڭ، — دېدى.

مەجنۇن ئامالسىز قوبۇل قىلدى. بۇلار ناھايىتى خۇشال بولۇپ، قەبىلىسىنى يىغىپ تويغا تەييارلىق قىلدى. مەجنۇنغا شاھانە كىيىملەرنى كىيدۈرۈپ، نەۋفەل تەرەپكە راۋان بولدى. نەۋفەلگە خەۋەر يەتتى. نەۋفەل خۇشال بولۇپ، قەبىلىسىنى يىغىپ، تەييارلىق قىلىپ تۇردى. ئۇلار يېتىپ باردى. خۇشاللىق بىلەن بىرنەچچە كۈن بەزمە قىلىپ بەردى. ئاخىرى تويغا تۇتۇندى. ئىككىيلەننى نىكاھ قىلىپ ئۇستىباش كىيىندۈردى. ئاخىرى ئۇلارنى بىر ھۇجرىغا چۈشۈرۈپ، ئۆيىگە كىرگۈزدى. بارچە كىشىلەر تارقىدى.

شۇ ۋاقىتتا نەۋفەل باشقا جايدا بەزمە قىلدۇراتتى. كېڭلىگە ھەر خىل ئويلار يەتتى. بەزمە ئەھلىنى تارقىتىپ، ئاستا مەجنۇن بىلەن قىزنى چۈشۈرگەن ئۆيىگە كەلدى. يەڭگىسى ئۇخلاپ قاپتۇ. نەۋفەل بىر تەرەپتە تۇرۇپ، ئۆينى كۆزىتىشكە باشلىدى. قارىسا مەجنۇن بىر بۇلۇڭدا، قىزى بىر بۇلۇڭدا غەمكىن ئولتۇرۇپتۇ. قاراپ تۇرسا نەۋفەلنىڭ قىزى مەجنۇننىڭ قېشىغا كەلدى ۋە مەجنۇنغا:

— ئەي ئىشق دەشتىدە يىگانە، مۇھەببەت ۋادىسىدا ئەقلىدىن بىگانە، تەڭرىنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئاتا - ئانىمىزنىڭ ئىختىيارى بىلەن مېنى سىزگە جۇفت قىلدى. ئەمما سىز لەيلىنىڭ پىراقىدا، ئۇنىڭغا شەيدا بولغىنىڭىز ھەممە كىشىگە ئاياندۇر. مېنىڭمۇ بىر بىچارە ئاشىقىم بار ئىدى، ئۇمۇ مېنىڭ پىراقىمدا بىقاراردۇر. مەنمۇ ئۇنىڭ ئىشقىدا بىتاقەتمەن. ھالبۇكى، مېنى سىزگە جۇفت قىلغىنىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ئەھۋالى قانداق بولغاندۇر، — دەپ ئاھ ئۇردى.

مەجنۇنمۇ لەيلىنى ئەسلەش بىلەن پەرىشان ئولتۇراتتى. قىزنىڭ بۇ سۆزلىرى مەجنۇنغا تەسىر قىلدى ۋە:

— مەنمۇ لەيلىنىڭ پىراقىدا بۇ سۆزنى سىزگە ئېيتالماي تۇرغانىدىم. ئەگەر سىز خالىسىڭىز، مەن بۇ مالامەتنى بېشىمغا ئېلىپ، لەيلىنىڭ يېنىغا باراي، سىزمۇ ئۆز ئىختىيارىڭىزچە بولۇڭ، — دەپ ۋەدە قىلىپ، باياۋان تەرەپكە يۈزلەندى.

دېگەندەك بۇ قىزنىڭ بىر ئاشىقى بار ئىدى. ئۇ مەشۇقىنىڭ تويى بولغىنىنى ئاڭلاپ، قولىغا شەمشەر ئېلىپ، توي سورۇنى ئادەملەردىن خالىي بولغاندا، ئىككىسىنى ئۆلتۈرەي، دەپ ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا ماراپ ئولتۇرغانىدى. ئۇ قىز بىلەن مەجنۇننىڭ دېيىشكەن گەپلىرىنى ئاڭلاپ ۋاقىتنى غەنىمەت بىلىپ، مەھبۇبىنىڭ

قېشىغا كىردى. قىز ئۇنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ ئايىغىغا باش قويدى. ئىككىيلەن زار-زار يىغلاپ، ۋىسال شادلىقىغا چۆمۈلۈپ ئۇخلاشتى. ئوغول سەھەرگە يېقىن چىقىپ كەتتى. قىز ئۆز ئورنىدا قالدى. ئەتىسى مەجنۇننىڭ تۇغقانلىرى مەجنۇننى يوقلىغىلى كىردى. قارىسا، مەجنۇن يوق، قىز يالغۇز ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ، يېنىپ چىقىپ، نەۋفەل قېشىغا كىردى. ئۇلار نەۋفەلگە كۆپ ئۆزرىلەر ئېيتتى. نەۋفەل:

— ئەي تەكرىم، تەقدىرگە چارە يوق ئىكەن. بىز نەچچە قېتىم تەربىيە قىلدۇق، بولمىدى. ئەمدى سىزلەر يېنىپ، ئۆز جايىڭلارغا بېرىڭلار، — دەپ رۇخسەت بەردى. بۇلار يېنىپ ئۆز مەنزىل ماكانلىرىغا كېلىپ چۈشتى. ئىبنى سالاممۇ لەيلىگە تويلۇق ئېلىپ كەلگەنىدى. تويىنى كامالىغا يەتكۈزۈپ، نىكاھ قىلىپ بەردى. ئىبنى سالام لەيلىنى ھۇجرىسىغا چۈشۈردى.

لەيلى: «مەجنۇن مەن ئۈچۈن باياۋانلاردا يۈرسە، مەن بۇ جايدا بىرىنىڭ قوينىدا ئىشرەت قىلمىقىم ۋاپادارلىق نىشانىغا راۋا كەلمەيدۇ. مۇنداق بولغۇچە ئۆلگىنىم ياخشى» دەپ ئويلىدى. مۇبادا ئىبنى سالام قول ئۇزىتىپ قالسا، ئۆز ئۆزىنى ئۆلتۈرۈشنى پىلانلاپ، بىر خەنجەرنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ يۈردى.

ئىبنى سالام بىر قېتىم ھاراق ئىچسە، ئىككى ئۈچ كۈن خاپىغان بولۇپ يىقىلىپ قالىدىغان ئادەم ئىدى، شۇ كۈنى ئۇ كۆپ ئىچتى. شاراب باشقا چىققانىدىن كېيىن، ھوشسىزلىنىپ يىقىلدى. بەزىلەر ئۇنىڭغا «ئاغرىق تەگدى» دەپ ئويلاپ، باشقا ئۆيگە ياتقۇزدى. كىشىلەر ئىبنى سالام بىلەنلا بولۇپ كەتتى. لەيلى بىلەن ھېچ كىشىنىڭ كارى بولمىدى. لەيلى ۋاقىتنى غەنىمەت بىلىپ، ئۆيدىن چىقىپ بىر باياۋانغا قاراپ راۋان بولدى. بىرنەچچە پەرسەڭ يول يۈرگەندىن كېيىن قۇلىقىغا بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇ ئاۋازغا ھەيران بولۇپ، قۇلاق سالسا، بىر كىشى دەرت بىلەن يىغلاۋاتاتتى، ئۇ ئاۋاز مەجنۇننىڭ ئاۋازىغا ئوخشايتتى. لەيلى ئاۋاز چىققان تەرەپكە بېرىپ قارىسا، مەجنۇن قىزىل يۈزىنى قارا يەرگە قويۇپ، باش باھارنىڭ يامغۇرىدەك ياش تۆكۈپ يىغلاۋېتىپتۇ. مەجنۇن لەيلىنىڭ ئاياغ شەپىسىنى ئاڭلاپ، بېشىنى كۆتەردى ۋە لەيلىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. مەجنۇن ئىختىيارسىز ئورنىدىن قوپۇپ لەيلىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى. ئۇلار بىر-بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ، ھوشسىزلىنىپ يىقىلىپ قېلىشتى. بىر سائەتتىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ ھال مۇڭلىرىنى بايان قىلىشتى. ھەرقايىسى ئۆز بېشىغا كەلگەننى ئېيتىشىپ، گاھى يىغلاپ، گاھى تەڭرىنىڭ تەقدىرىگە ئاپىرىنلار ئوقۇپ، خۇشال بولۇپ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلىدى. لەيلى تاڭ ئاتقاندىن كېيىن قايتىپ بېرىپ، ئۆز ئۆيىگە كىرىپ ئولتۇردى. لەيلىنىڭ بۇ ئىشىنى ھېچكىم بىلمىدى. سەرگەردان مەجنۇن نالە بىلەن يىغلاپ پەرىشان بولۇپ باياۋاندا قالدى.

لەيلىنىڭ پىراق دەشتىدە مەجنۇن ئۆچۈن جېنىنى ھەدىيە قىلغانلىقى

رىۋايەتچىلەر مۇنداق ھېكايە قىلىدۇ:

مەجنۇن نەۋفەلنىڭ قىزى يېنىدىن چىقىپ، باياۋانغا يۈزلەندى. بۇ ئىش ئەتىسى بارلىق خالايىققا مەلۇم بولدى. مەجنۇننىڭ ئاتا ـ ئانىسى نەۋفەل ئالدىدا ئۆزرىلەر ئېيتىپ، ئۆيگە ياندى. مەجنۇننىڭ ئاتىسى ئۆيىگە بارغىچە ئاغرىپ قالدى. نەچچە تېۋىپقا داۋالاتتى، ساقايمىدى. كۈندىن ـ كۈنگە كېسىلى ئېغىرلىشىپ، ئاخىرى بۇ ۋاقىتلىق دۇنيادىن مەڭگۈلۈك ئالەمگە سەپەر قىلدى. كىشىلەر مەجنۇننىڭ دادىسىنى كۆپ پەرىشانلىق ئىچىدە دەپنە قىلدى.

مەجنۇننىڭ ئانىسىمۇ ئىككى كىشىنىڭ پىراقىدا زەئىپ بولۇپ، بىرنەچچە كۈن يېتىپ، ئاخىر ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى، جامائەت يىغلىپ يەرلىكتە قويدى.

بۇ ۋاقىتتا، مەجنۇن نەجد تېغىدا يۈرەتتى. ئۇ ئاردا ئۇخلاپ قېلىپ، چۈش كۆردى. چۈشىدە مۇنداق ۋەقەنى كۆردى: «ئىككى كەپتەر بىر ئۇۋىدا باچكۇلارمىش، بۇ باچكۇ چوڭ بولۇۋالغاندىن كېيىن، ئاتا ـ ئانىسىغا پەرۋا قىلماي ئۇچۇپ كېتىپ، ياۋا كەپتەرلەرگە قوشۇلارمىش. شۇ ئەسنادا ھاۋادا بىر قارچىغا پەيدا بولۇپ، ئىككى كەپتەرنى چاڭگاللاپلا ئېلىپ كەتكۈدەكمىش». مەجنۇن بۇ ئەيمىنىشلىك چۈشتىن قورقۇپ ئويغاندى. ئۇ بۇ چۈشنى ئۆزىگە تەبىقلىغان ھالدا مۇلاھىزە قىلىپ «ئۇ ئىككى كەپتەر ئاتام بىلەن ئانام، ھاۋادىن كېلىپ ئېلىپ كەتكەن قۇش ئەزرائىل بولغاي» دېدى ـ دە، ئۆي تەرەپكە راۋان بولدى. قەبرىستانلىققا كەلگەندە قارىسا، ئىككى قەبرە كۆرۈندى. ئاتام بىلەن ئانامنىڭ قەبرىسى مۇشۇ بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ: «ئەي ئاتام، ئەي ئانام، سىلەرگە ئوغۇل بولۇپ سىلەرنىڭ يېرىقىڭلارنى يېقىن قىلالمىدىم، سىزلەرنىڭ ئىستائىتىڭلاردا بولۇپ، پەرمانىڭلارچە ئىش قىلمىدىم. ئاخىرقى ئۆمرۈڭلاردا بىر كۈنلۈك مەربىكەڭلەرگە يارىمىدىم. قايسى تىلىم بىلەن سىزلەرگە ئۆزرە ئېيتاي؟ ھەرقانچە بولسىمۇ بۇ جىگەر پارەڭلەرنى كەچۈرۈپ، رازى بولۇڭلار» دەپ باغرىنى پارە ـ پارە قىلىپ، ئاھۇ ـ ئەفغانلار بىلەن يىغلىدى. خەتمە قۇرئان قىلىپ، يۈزىنى قەبرىگە ياقتى.

لەيلى مەجنۇندىن ئايرىلغاندىن كېيىن ناھايىتى پەرىشان بولدى. «مەجنۇننىڭ ئەھۋالى قانداقتۇ» دەپ ئويلاپ، نالە ـ پىغان چەكتى. ئاخىر ئۇ دەردىنىڭ زىيادىلىكىدىن ئاغرىپ يېتىپ قالدى. تېۋىپلارغا شۇنچە كۆپ داۋالاتتى، بارغانچە تېنى زەئىپلىشىپ كەتتى.

— ئەي ئاتا ـ ئانا، — دېدى ئۇ ئىلتىماس قىلىپ، — ئاغرىقىمنىڭ باشقا ئىكەنلىكىنى بىلىسىزلەر. ئەمدى مەندىن ئۈمىد ئۈزۈڭلار، مەندىن رازى بولۇڭلار، مېنى پىنھان جايغا ئېلىپ كىرىڭلار، — دېدى. لەيلىنى تەنھا ھۇجرىسىغا ئېلىپ كىردى. لەيلى ئۇرۇغ ـ تۇغقانلىرىنىڭ ھەممىسىنى چاقىرتىپ:

— مېنىڭ بىر ۋەسىيىتىم بار، ئۇنى ئېيتاي، سىلەر مېنى رازى قىلساڭلار، — دېدى.

ئاتا ـ ئانىسى جان دىل بىلەن قوبۇل

قىلدى. لەيلى:

— ۋەسىيىتىم شۇكى، مېنىڭ مەڭگۈلۈك ئالەمگە سەپەر قىلغانلىقىمنى ئاڭلىسا، مەجنۇن دەرھال يېتىپ كېلىدۇ، ئۆزىنى پارە-پارە قىلىدۇ. ئۇنى قوغلىماڭلار. مېنىڭ پىراقىمدا ئۇنىڭ ئۇستىباشسىز بولغانلىقى ھەممىڭىزلەرگە مەلۇم. ئەمما ئۇنىڭ پاكلىقى ۋە دىيانىتى ماڭىلا مەلۇم. ئۇ ماتىممگە ئانىسىدىن ئايرىلغان بوتىلاقتەك ئېتىلىپ كەلسە، ئازار بەرمەڭلار. ئۇمۇ جان پىدا قىلىپ، مېنىڭ روھىمغا قوشۇلىدۇ. ناھايىتى ئىززەت ئىكرام بىلەن مېنىڭ قەبرەمگە قويۇڭلار، ئەگەر مۇنداق قىلمىساڭلار، مېنىڭ پاك روھىم سىزلەردىن خۇشال بولمايدۇ. يېنىم يەرگە تەگمەيدۇ. ئۇ بىچارە غېرىب بولۇپ قالدۇ، — دېدى. ئۇ ۋەسىيەتلەرنى تامام قىلىپلا: «ئاھ مەجنۇن» دەپ بىر ئاھ ئۇردى-دە، جاننى تەڭرىگە تاپشۇردى. ئىبنى سالام بەختسىزلىكتە قالدى. بارچە خالايىق كۆپ ئەپسۇسلۇق ئىچىدە زار-زار يىغلاشتى.

بۇ ۋاقىتتا، مەجنۇن ئاتا-ئانىسىنىڭ قەبرىسىگە يۈزىنى يېقىپ تۇرۇپ، ئۇلارغا سېغىنىۋاتاتتى. ئۇنىڭ قۇلىقىغا غايىبتىن بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. مەجنۇن بىر ئاھ تارتىپ، مەست تۆگىدەك ئېتىلىپ، لەيلى تەرەپكە راۋان بولدى. مەنزىلگە يېتىپ كېلىپ ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىنى كۆردى. بۇمۇ لەيلىنىڭ يادىدا ئاھ چەككىنىچە جېنىنى تەڭرىگە تاپشۇردى. بۇ ھالنى كۆرگەن خالايىق تېخىمۇ زىيادىرەك ماتەمدار بولۇشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى ئاشىق-مەشۇقنىڭ سادىقلىقى پۈتكۈل خەلق ئارىسىغا پۇر كەتتى. ئىككىسىگە بىر كېپەن تىكىپ، بىر جىنازىغا سېلىپ، نامىزىنى بىرگە چۈشۈرۈپ، بىر گۆردە قويدى. ئۇلارنىڭ بۇ دۇنيادىكى ئىشقى مەجازى ئىشق ئىدى. تەڭرى ئۇلارنىڭ پاكلىقىدىن، ئۆز ئارا مۇھەببىتىنىڭ زىيادىلىكىدىن، ئۇلارنىڭ ئىشقىنى ھەقىقىيلىككە ئايلاندۇردى. ئۇلار مۇرادلىرىغا يەتتى. ھەر بىر كىشى پاكلىق ۋە چىن ئېتىقاد بىلەن مەنزىلگە قەدەم قويسا، تەڭرى ئۇنى مەھرۇم قويمايدۇ ۋە ھەركىم ئۆز كۆڭلىنى دىيانەت بىلەن پاكلىسا، «مەجازى ئىشق» ھامان ھەقىقىي ئىشققا ئايلىنىدۇ.

يۇسۇپ-زىلەيخا

دۇربېك

مۇھەررىردىن: ئەسىرلەرنىڭ قۇم بارخانلىرى ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغان نۇرغۇن ئەدەبىي مىراسلىرىمىز يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئارقا-ئارقىدىن تېپىلىپ، قەلبلەرنى چوڭقۇر ھاياجانغا سالماقتا. بۇ يىل يولداش ئابدۇقادىر سادىر تەرىپىدىن خوتەن ۋىلايىتىنىڭ گۇما ناھىيىسىدىن تېپىلغان «يۇسۇپ-زىلەيخا» ۋە «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانلىرىنىڭ قول يازمىسى شۇلارنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

يېڭىدىن تېپىلغان بۇ قول يازمىنىڭ ھەجمى 17.5 × 12.5 س م بولۇپ، مىسرالار ھەر بىر بەتكە ئىككى قاتار قىلىپ يېزىلغان. ھەر ئىككىلا داستان بىر كاتىپ تەرىپىدىن خۇشخەت بىلەن كۆچۈرۈلۈپ، بىر كىتاب سۈپىتىدە تۇپلەنگەن.

«يۇسۇپ-زىلەيخا» داستانىنىڭ بۇ قول يازمىسى تولۇق ئەمەس، كاتىپنىڭ نامى، كۆچۈرۈلگەن ۋاقتى نامەلۇم. قول يازما جەمئىي 62 بەت بولۇپ، 720 مىسرادىن ئارتۇق.

تەكشۈرۈش جەريانىدا مەزكۇر داستان دۇربېك نامى بىلەن ئاتالغان «يۇسۇپ-زىلەيخا» داستانىنىڭ قول يازمىسى ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. گەرچە «يۇسۇپ-زىلەيخا» داستانى دۇربېك نامى بىلەن باغلىنىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن، قول يازمىدا «دۇربېك» دېگەن نام كۆزگە چېلىقمايدۇ.

بەزى مەنبەلەردە بۇ داستاننىڭ ھىجرىيە 812 (مىلادىي 1409-) يىلى يېزىلىپ تاماملانغانلىقى قەيد قىلىنغان. ئەمما، داستاننىڭ يېڭى تېپىلغان بۇ نۇسخىسىدىكى «سۇلتاننىڭ مەدھى» دېگەن بابىدا:

«شاھ ئەبۇلغازى سۇلتان ھۇسەين، سەلتەنەتى دۇنيەدە تۇتسۇن ئۇرۇن»
تاپسۇن ئۇشال ئەيشى بىلە زىب-زىن. «يارلىغى ئېرۇر بارىغە فەرزى ئەين،
تاپسۇن ئۇشال جۇملە مۇرادىن بۇ كۈن، شاھ ئەبۇلغازى سۇلتان ھۆسەين».

دېگەن مىسرالار ئۇچرايدۇ. بۇ ھال، ئەسەرنىڭ سۇلتان ھۇسەين بايقارا دەۋرىدە يېزىلغانلىقىنى پەرەز قىلىشىمىزغا ئىمكان بېرىدۇ.

«يۇسۇپ-زىلەيخا» داستانىنىڭ قول يازما نۇسخىلىرى تاشكەنت، پارىژ، ئىستانبۇل كۇتۇپخانىلىرىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

يېڭىدىن تېپىلغان بۇ نۇسخىنىڭ ئەدەبىيات تەتقىقاتىدىكى قىممىتىنى نەزەردە تۇتۇپ، كىتابخانلارنىڭ دىققىتىگە سۇندۇق.

①..............................

قىلدىلار ئادەمغە مەلائىك سۇجۇد،
ئىشق ئېرۇر ھاسىلى كەۋنۇ مەكان.

پەرتەۋى ئىشقدىن ئېرۇر با خەبەر،
ھەر نەكى مەۋجۇد بولۇر سەربەسەر.
ئىشقۇ مۇھەببەت يولىدىن كىردىگار،
قىلدى ھۇسنىنى سۆيۇپ ئاشكار.

نەئت ھەزرەتى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم

ئەھمەدۇ مەھمۇد بىر ھەبىبى ئىلاھ،
سايە ھەق بارچەئىغە پۇشتۇ پەناھ.
ئادەمۇ ئالەم ئىدىلەر بىنىشان،
تەگرى ھەبىبىم دىدى ئانى ئەيان.
ئادەمى خاكىگە ئالار نەسل ئېرۇر،
بىلكى ھەقىقەت يولىدىن ئەسل ئېرۇر.
كۇنتۇ نەبىيغە دىدى بۇ مەئنىدىن،
ئانداكى ئادەم ئىدى دەرما ۋەتىن.
ئادەمۇ ئالەمغە ئېرۇر پىشۋا،
بارچەغە ئول راھبەرۇ رەھنەما.
ئول ئىدى گەنجىنەئى ئەسرارى ئىشق،
ئاندىن ئېرۇر رەۋنەقى بازارى ئىشق.
سىدق ئىلە سىددىق ئاڭا يار ئىدى،
بىلكى ئۇمەر قاتىلى كۇففار ئىدى.
جامىئى قۇرئان ئىدى ئۇسمان يەقىن،
ئېردى ئەلى سۇبھەئى ھەق شاھى دىن.
ئالىئى ئەسهاب ئېرۇر سەربەسەر،
ۋادىئى شەرئى ئىچىدە راھبەر.

سۇلتانىنىڭ مەدھى

ھەمد ھەققى نەئتى نەبىدىن كېيىن،
بۇلبۇلى جان، شاھ دۇئاسىن دىگىن.
شاھى زەمان سايەئى لۇتفى ئىلاھ،
كەتتى دۇنيادىنكى ئول پۇشتى پەناھ.
يارلىغى ئېرۇر بارىغە فەرزى ئەين،
شاھ ئەبۇل غازىئى سۇلتان ھۇسەين.
يۇسۇف ئېرۇر مىسرى جەھانىغە بۇ دەم،
سۆزى مەسىھا دەمىدۇر دەم بەدەم.
دۇنيادە ئولدۇر چۇ سۇلەيمانى ئەسر،
رويى زەمىن بولدى ئاڭا بارچە قەسر.
ۋارىس ئېرۇر مۇلكىگە سۇلتانىدىن،
مەلىك ئېرۇر جۇملەئى رويى زەمىن.
فەررى فەرىدۇن يۈزىدە ئەيان،
خادەم ئېرۇر قەيسەرۇ نۇشىرەۋان.

....

ھىلىم بىلە كىردى ئۇلۇس ئىچكەرى،
ھاسىلى ئۇمردىن. قويۇبان تاشقارى.
شەھر خۇد دەۋزەخ كەبى زىندان ئىدى،
تاشقارى چۇن رەۋزەئى رىزۋان ئىدى.
تاشقارى ئېردى بارى پايەندە باغ،
شەھر ئىچىندە ھەسرەت ئىدى دەردۇ داغ.
تاشقارى ئېردى بارى نازۇ نەئىم،
شەھر ئىچىندە ئېردى ئەزابۇ ئەلىم.
تاشدا ئىدى سەبزەۋۇ ئابى رەۋان،
شەھر ئىچىندە ئېردى يۈز ئاھۇ فىغان.
تاشدا ئىدى جۇملەئى ئەيشۇ تەرەب،

① قول يازمىدا بۇ ئورۇندىكى بىر قانچە بەيت يوقالغان. داستاننىڭ كېيىنكى قىسمىدىكى يوقالغان جايلارمۇ كۆپ چېكىت بىلەن ئېلىندى.

www.uyghurkitap.com

شەھر ئىچىندە بار ئىدى شورۇ شەئەب.
ئۇچار ئىدى كۆزلەردىن ئاشۇ نان،
كۆز ياشىدىن ئېردى چۇ ئابى رەۋان.
بارچەسى ھەسرەت بىلە لەيلۇ نەھار،
دەر ئىدىلەر بالەۋۇ ئالۇ ئانار.
ئۇشبۇ قەبىل خەلق ئۇچ ئاي تەمام،
يەر ئىدىلەر غۇسسەۋۇ غەم سۇبھۇ شام.
بەندە ئۇلار بىرلە گىرىفتار ئىدىم،
بارچەسىدىن ۋاقىفى ئەسرار ئىدىم.
كۇلبەئى ئەھزان قىلىپ ئېردىم ۋەتەن،
كۆڭۈل ئىدى دەرغەمۇ جان مۇتەھەن.
گاھى ئىدىم مەشغۇلى جان بىرلە زىكىر،
گاھى ئىدىم غەرقەئى ئەندۇھۇ فىكىر.
گاھ ئوقۇر ئېردىم زى كىتابى «قىسسەس»،
گاھ ئىچەر ئېردىم زى شەرابى غۇسسەس.
لېك «قىسسەس» ئىچرە ۋەلې مەيلى جان،
«قىسسەئى يۇسۇف» ئىدى ئەندەر زەمان.
ئول ئىدى ئول دەمدە چۇ مەھبۇبى دىل،
ئول ئىدى بۇ قىسسەدە مەھبۇبى دىل.
بەندەئى بىچارەغە شامۇ سەھەر،
«قىسسەئى يۇسۇف» ئىدى ئەندەر نەزەر.
بار ئىدى كۆڭۈلدە بۇرۇندىن بۇ غەم،
تۈركى تىلى بىرلە مۇنى قىلسە نەزم.

ئۇشبۇ مەزگىلدە ماڭا بائىس مەگەر،
بولدى يەنە بىر نەچە ساھىب ھۇنەر.
بەندەغە دېدىلەر ئالاركىم بۇ دەم:
«بولغىل ئۇشال قەۋلىگە ساھىب قەدەم.
قويما تەلەب يولىدا تەبئىڭنى پەست،
ئەيلە بۇ ئەزمىڭنى تەمامى دەرەست.
‹قىسسەئى يۇسۇف› نى تەمام ئەيلە نەزم،
تۈركى تىلى بىرلە قىلىپ ئەزمى جەزم.
قالغاي ئۇشال سەفھە سەندىن يادكار،
سەندىن ئۆتۈپ ئاخىرى بىل روزكار.»
بەندە ئۇشال ھالدا قىلدىم شۇرۇھ،
شۇكىر قىلىپ تەڭرىگە ئەيلەپ رۇجۇئ.
ئالدىم ئۇشال لەھزە دۇۋاتۇ قەلەم،
سەفھەئى كاغەز ئۈزە ئوردۇم رەقەم.
دەۋلەتى تەۋفىقنى ئىستەپ مۇدام،
تەڭرى تەئالادىن ئۇشال سۇبھۇ شام.
ئېردى چۇ خاتىردە دائىم بۇ ئەزم،
ئەيلەدى بۇ قىسسەئى دۇرسىلكى نەزم.
ئۇشبۇ كۆڭۈلدە تەقى ئەييامى چەند،
قىلدى قەلەم نەۋكى بىلە سۆزنى بەند.
كىمكى ئوقۇساۋۇ ئىشىتسە مۇنى،
فاتىھە بىرلە چۇ ساغىنغىن مېنى.

ھەزرەتى يۇسۇفنىڭ قىسسەسىن ئىبتىدا قىلغانى

پىرى خىرەدكىم ئېرۇر ئۇستادى كار،
دېدى ھەر كۆڭۈلگە زەررە ئېئتىبار.
جۇملە «قىسسەس» ۋاقىئەسىن سەر بەسەر،
تەڭرى كەلامىندا بېرىپتۇر خەبەر.
بار ئىدى كەنئان ئۇلۇسىندىن مۇدام،
ھەزرەتى يەئقۇب ئەلەيھىسسەلام.
خەلق ئۈزە پەيغەمبەرى بەرھەق ئىدى،
دىن يولىدا ھاكىمى مۇتلەق ئىدى.
كېلۈر ئىدى ئاڭا چۇ ۋەھيى دەلىل،
تەڭرى تەئالا قاتىدىن جىبرەئىل.
تەڭرىنى ئەمرىن سورار ئېردى مۇدام،
جۇملەئى ئۇممەتلەرىغە سۇبھۇ سام.
ئۆزى رىسالەتدە بولۇپ ئېردى پىر،
بار ئىدى ئوغلانلارى بەس دىلپەزىر.
بىر ئانادىن ئون ئىدىلەر سەر بەسەر،
تەڭرى يولىندا بارىسى راھبەر.
بىر ئانادىن يۇسۇفۇ ئىبنى يەمىن،
ئىككى قارىنداش ئىدىلەر پاك دىن.

يۇسۇف ئىدى ئورتادە چۇن شەمئ جەمئ،
ئۆزگەسى پەرۋانەۋۇ ئول ئېردى شەمئ
ئۆزگەلەرى كەۋكەبۇ ئول ماھ ئىدى.
ئۆزگەلەرى خادەمۇ ئول شاھ ئىدى،
ئۆزگەلەرى زەررەۋۇ ئول ئافتاب.
بارچە سەدەف ئول ئىدى دۇررى خۇشاب،
....
تەڭرى بىرۇر ساڭا تۇمەن ئىززۇ ناز،
دېمە كىشىگە بۇ سۆزۈڭ ساقلا راز.
دەۋلەتۇ نۇسرەت تۈشىدۇ ئۇشبۇ تۇش،
تەڭرى ئەزەلدىن ساڭا بەرگەن ئۈلۈش.
لېك بۇ تۈشدىن ماڭا جانۇ جەھان،
مېھنەتۇ غەم ئىدى كېلۇر ھەر زەمان.

ھەزرەتى يۇسۇفنىڭ تۈشىدىن ئاغالارى خەبەر تاپقانى

يۇسۇفى سىددىق ئويۇنۇپ مەگەر،
قىلدى ئاغالارىغە تۈشىدىن خەبەر.
بارچە ھەسەد ئوتى بىلە كۆيدىلەر،
جانۇ جەھان ئېرتەيىندىن تويدىلەر.
قىلدى ئالار فېئلىگە شەيتان مەدەد،
بىر يولى كۆچلەندى ئۇلارغە ھەسەد.
بارچە يامانلىق قىلىچىن تەبرەتىپ،
بارچە ئەداۋەت ئوتىن ئەنگىز ئېتىپ.
كەلدىيۇ قىلدى ئاتاسىغە سەلام،
ھەر بىرىسى قىلدى تۇمەن ئېھتىرام.
بارچە تۇرۇپ خىزمەتىگە بىدەۋار،
تىللارىگە مەكرۇ كۆڭلىگە غۇبار.
دېدىلەر: «ئەي پاك رەسۇلى خۇدا،
ھەم ئاتامىز سىز داغى ھەم پېشىۋا.
ھاجەتىمىز باردۇر، ئايا پاكى دىن،
ھەزرەتىڭگە ئەرز قىلالى يەقىن.
بولدى جەھان باغىدا فەسلى بەھار،
يەر يۈزىدە سەبزە ئېرۇر لالەزار.
سەفھەئى سەھرا بارى گۇلزار ئېرۇر،
باغى ئىرەم نەقشى نەمۇدار ئېرۇر.
يۇسۇف ئېرۇر بىزگە چۇ كۆز مەردۇمى.
مېھرى ئېرۇر جانۇ كۆڭۈل ھەمدەمى.
بەرگىل ئىجازەت بىلە، ئەي پاكى دىن،
كۆرسۇن ئوشۇل يەر يۈزە گۇللار يۈزىن.
كۆڭلى ئاچىلسۇن بۇ تەماشا بىلەن،
ئويناسۇن ئول لالەۋۇ رەيھان بىلەن.
نېچە قىلۇرسەن ئانى مەھبۇسى شەھەر،
ياخشى ـ يامان قىلسا تەماشايى دەھر.
ھەزرەتى يەئقۇب ئەلەيھىسسەلام،
باشلادى ئوغلانلارى بىرلە كەلام.

ھەزرەتى يەئقۇب ئوغلانلارى بىرلە سۆزلەشكەنلەرى

....
مالىكى تاجىرىنە سالدى كۆزىن،
كۆرمەدى تىۋە ئۆزە يۇسۇف ئۆزىن.
دېدىكى: «قاچتى يەنە كەنئانى قۇل،
ئاياغىندە كىشەنۇ بويىندا غول.
راست ئىمىش خۇلىفەلەرىنىڭ سۆزى،
يولنى كۆرۈڭ قايدا بارىپتۇر ئىزى.»
بىر ھەبەشى قۇل ئىدى بەس نامدار،
دېدىكى: «جانبارغە بولغىل سەۋار.
سۇرگىل ئۇشال يول بىلە سەن تۇندۇ تىز،
تۇتقىن ئۇشال قۇلنى زى راھى گۇرىز.
قايداكى تاپساڭ ئانى قىلغىل ئىزا،
ماڭا ئالىپ كەل بېرەيىن مەن جەزا».
سۇردى چۇ جانبارە مىنىپ ئول ھەبەش،
ئاغزىدە سەۋگۈنچ ئىدى كۆڭلىدە غەش.
يەتتىيۇ كۆردى يۇسۇف دىلخەستەنى،

بەندى بەلا ئىچىدە ۋابەستەنى،
يۈزىنى سۈرتەر ئىدى بىر قەبرىغە،
ئۆزگە مەجال يوق ئىدى ئۇل جەبرىغە.
يەتكەچ ئاچچىقلانىپ ئۇشال نابكار،
سۆدرەدى يۇسۇفنى تۇتۇپ خارۇ زار،
كاج ئۇرۇپ تىۋەگە سالدى ئانى،
دېدىكى: «قاچقاق پولۇڭنى تانى،

ھەرزەتى يۇسۇف تەڭرى تەئالاغە مۇناجات قىلغانى

يۇسۇف ئۇشال لەھزە دېدى: «يا رەھىم،
نېچە چېكەيىن بۇ ئەزابۇ ئەلىم.
نېچە ئېسەم ئاسىيۇ خارۇ زەلىل،
جەددىم ئېرۇر پاك رەسۇلۇك خەلىل.
نېچە كۆرەيىن بۇ ئەلەمنى ئىلاھ،
سەندىن ئۆكۈن يوق ماڭا پۇشتۇ پەناھ.
كىمگە دەيىن دەردۇ ئەلەم، ئەي كەرىم،
سەن بىلۇرسەن رازى دىلىم، ئەي رەھىم.
قىلدىم ئىكىن تىلمەگەنىمدىن گۇناھ،
لۇتفۇ كەرەم بىرلە كەچۇر، يا ئىلاھ.
بەندىلەر بىرلە گىرىفتارمەن،
بۇتەئى ھىجران ئېلىدىن زارمەن.
ھەرنېچە كىم ئاجىزۇ دىلخەستەمەن،
بەندۇ بەلا ئىچىندە ۋابەستەمەن.
جەددىم ئېرۇر پاك رەسۇلۇڭ سىنى
....

ئەلچى شادىمان بولۇپ يانغانى

قىلدىم ئۇشال نامدا تەڭرى ئىلاھ،
بولسا ماڭا سىز كەبى پۇشتۇ پەناھ.
كەلگەن ئۇشال ئەلچى بەسى شادىمان،
ئىززەتۇ ھۇرمەت بىلە ياندى رەۋان.
ياندى ئۇشال ئەلچىئى نىكۇ پەيام،
يۈرۈدىلەر تىنماي ئۇشال سۇبھۇ شام.
چىقتى بەسى مېھنەتۇ رەنجى سەفەر،
قەلئەئى مەغرىبقە يېتىشتى خەبەر.
نامە جەۋابىنى چۇ تەيمۇس شاھ،
ئالدىدا كەلتۈردى قىلىپ قەتئى راھ،
نامە جاۋابىنى چۇ ئەلچى رەۋان،
ئېلىگە كەلتۈردى بولۇپ شادىمان.
ئاچتى خەزايىن ئىشىكىن سەر بەسەر،
قىلدى جەۋاھىر داغى ئالتۇن بەدەر.
ھەرنە كىپرەكلىك ئىدى تۇرلۇك قۇماش،
قىلدى چىقارىپ بارىسىن چاش - چاش.
خەيمەئى خىرگاھۇ سەراپەردەلەر،
ياساتىپ ئۇل تۇزدە بىر ئۇلۇغ چادەر.
مىلك تىۋەگە يۈكلەدى تۇرلۇك ئەساس،
يوق ئىدى ئۇل مالغە ھەددۇ قىياس.
بەگلەرىنۇ بىر نەچە سەردارىنى،
ئۆزىنىڭ ئۇل خاسەئى جاندارىنى.
جەمئى ئاناكاۋۇ ئىناكا بەھەم،
كىم ئىدىلەر بارىچەسى خاسى ھەرەم.
بەختۇ سەئادەت قىلىپ ئېردى مەدەد،
تۈزۈدى ئەساسۇ ھەشەم بىئەدەد.
مىسرغە كۆچۈردى زىلەيخانى شاھ،
قىلدى زىلەيخا سۆيۈنۈپ ئەزمى راھ.

www.uyghurkitap.com

زۇلەيخانى مىسىرغە كۆچۈرگەنى

مىسىر سارى بولدى زۇلەيخا رەۋان،
چىقتى ئاتاسى ـ ئاناسىدىن فىغان.
دېدىلەر: «ئەي جانى جەھان دەم بەدەم،
ئاھۇ فىراقىڭدە كۆرەربىز ئەلەم.
تەگمەسۇن ئول ئاي يۈزۈڭگە غۇبار،
باردىڭ، ئايا جانى جانىڭىم، ياخشى بار.
تەبرەدى ئول ئوردە كۆچۈپ سەرسەبەر،
راست قىلىپ بارچەسى زادى سەفەر.
جۇملەئى ئىشلارى سەرەنجام ئىدى،
بەختى مەدەدكارۇ فەلەك رام ئىدى.
يۈرۈدىلەر كېچەۋۇ كۈندۈز مۇدام،
زەۋقۇ تەرەب بىرلە بارى سۇبھۇ شام.
دەۋلەتۇ نۇسرەت ئىدىلەر راھبەر،
ھەمراھ ئىدى بارچەغە فەتھۇ زەفەر.
ئاقىبەتۇل ـ قىسسە ئۇشال ھۇرى ئەيىن،
ئورداسى چۈن مىسىرغە يەتتى يەقىن.
مىسىر ئەزىزى تاپىبان بۇ خەبەر،
مىسىرنى ئايىن قىلىبان سەربەسەر.
ئۇترۇ چىقىپ كەلدى قىلىپ يۈز ئەساس،
كەلمەس ئانىڭ شەرھى، بىھەددۇ قىياس.
ئىككى چاقىر ياندىاشە تۇشتى بەھەم،
كەلدى فەرەھ نەۋبەتى، ئۆتتى بۇ غەم.
كەلدى ئەدەب شەرتى بىلە ئول زەمان،
مىسىر ئەزىزى بۇ چاقىرغە رەۋان.
بەگلەر ئۈچۈن كەلدى ئالىپ پىشكەش،
چەرخ فەلەك كۆركى يەنە باشلادى غەس.

زۇلەيخا مىسىر ئەزىزى سارى نەزەر قىلغانى

ئۇشبۇ مەھەل ئىچرە زۇلەيخا مەگەر،
مىسىر ئەزىزى سارى سالدى نەزەر.
بولدى سەراپەردەدە بىخۇد بۇ دەم،
باشتىن ئاياق بولدى ۋۇجۇدى ئەدەم.
بارچە ئىناكا بىلە ئۆي قىزلارى،
قان ساچا باشلادى باقىپ كۆزلەرى.
ايىھە كەلتۈردىلەرۇ ھەم گۇلاب،
پتى زۇلەيخا يۈزىگە ھەم گۇلاب.
ى گۇلاب ئىشى ئەسەر يۈزىگە،
رەۋان سەسكەنىپ ئول ئۆزىگە.
زىزى ئەمەس ئول يۇسۇفىم،
دە سالدىم ئۆزۈمنى ئۆزۈم.
بام ئۆيى ئامىنى بارى،
ئەمدى نېتەيىن، بارايىن قاي سارى.
يايدى قارا زۇلفىنى گۇل يۈزىگە،
تولدى رەۋان ياش كۆزەرۇ كۆزىگە،
گۇل بەدەنىن تاشلادى بە رويى خاك،
ئالدى پىچاق سىينەسىنى قىلدى چاك.
«ئاھ نېتەيىن ئەمدى قايان بارغامەن،
كىمنى كۆرۈپ سوراغىنى سورغامەن.
....
قىلدى زۇلەيخاغە سىپارىش ئانى،
دېدىكى: «سەن يىلداغى ئاسرا مۇنى.
باغلادى خىزمەتقە چۇ يۇسۇف كەمەر،
يۈرۈر ئېردى غەمزەدە شامۇ سەھەر.

يۇسۇفنى ئەزىز «فەرزەند» دەپ زۇلەيخاغە تاپشۇرغانى

لىيك زۇلەيخا ئىدى بىخوردۇ خاب،
ئىشق ئوتىدىن ئىدى بەغرى خەراب.
دېدى ئىناكەگە: «ئايا ھەمدەمىم،
بولدى فۇزۇن مېھنەتۇ دەردۇ غەمىم.
ئىشق ئوتى ئۆرتەيدۇرۇر مېنى بۇ دەم،
جان ئىچىندە شۇئلەسى تارتار ئەلەم.

جۇملەئى ھالىمدىن ئاگا قىل خەبەر،
كۆز ئۇچىدىن بىر ماگا قىلسۇن نەزەر.
بارغىلۇ يۇسۇفنى كۆر ئۇشبۇ زەمان،
قىل بۇ تۇشۇم قىسسەسىن ئاگا ئەيان.
تۇتقىل ئۇشال رازنى مەستۇرسەن،
قىلما بۇ ئەسرارنى مەشھۇرسەن.
ساقلاماساڭ ئۆزۈڭگە ناموسنى،
شاھ قىلۇركىم دۇشمەنى مەھبۇسنى.
تاپماسۇن ئول مىسىر ئەزىزى خەبەر،
بىزنى قىلۇر ئۇشبۇ ئۇلۇسدىن بەدەر».
«بارچەنى ئۆلۈمگە بېرۇرسەن بۇدەم،
قىل بۇ بەلا ئىچرە تەھەممۇل بالەم».
باردى چۇ يۇسۇفقە ئىناكە نىھان،
دېدىكى: «يۇسۇف، ساڭا ئەيلەي ـ ئەيان:
سەككىز يىل ئېرۇركى زىلەيخا ئەلەم
بىلكى فىراقىڭدا چېكەر دەم بەدەم.
سېنى تۇشىدە كۆرۈپ ئول ناتەۋان،
ئەيلەدى پەدرۇد بارى ھەم خانۇمان.
سېنى تىلەي مىسرغە تۇشتى ئەسىر،
قىلدى فىراقىڭ ئانى زارۇ زەخىر.
سالغىل ئۇشال سۇختە دىلغە نەزەر،
ياخشى ئېرۇر ۋۇسلەتى شەمسۇ قەمەر».
يۇسۇف دېدىكىم: «ئايا خۇش پەيام،
مەن ئىدىم ئازاد، بولۇپمەن غۇلام.
مەن ئىدىم ئۆز مەملىكەتىمدە ئەمىر،
مۇندا بۇ كۈن خار ئېرۇرمەن ھەقىر.
مېنى فەلەك قىلدى ئىلىمدىن جۇدا،
شاھ ئىدىم ئەمدى بولۇپمەن گەدا.
كۆردى تۇشىدە چۇ زىلەيخا مېنى،
مەن داغى تۇشۇمدە كۆرۈپمەن ئانى.
بەسكى فەلەك گەردىشىدىن رەنجۇ غەم،
كۆركۈمىز ئول مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم.
بەسكى خەلايىق ئىچىندە خارۇ زار،
بولغۇمىز جانۇ كۆڭۈللەر فىگار.
بەسكى زەمانە ئىلكىدىن مەھال،
چەككۈمىز، ئەي دوست، بەسى ماھۇ سال.
قىلغۇسىدۇر تەڭرى چۇ لۇتفۇ كەرەم،
ئاقىبەتۇل ـ ئەمر بولۇرمىز بەھەم.
سەبىر بىلە ئەيلەلى ئەندىشەنى،
ئۇرمالىڭ ئاياقە بۇ كۈن تىشەنى».

ئىناكا يۇسۇفدىن جەۋاب ئالىپ زىلەيخاغە ئايتقانى

كەلدى ئىناكا دېدى: «ئەي گۈلئۇزار،
جانى ئەزىزىم ساڭا بولسۇن نىسار.
كۆردۇم ئۇشال يۇسۇفى دىلخەستەنى،
چەرخى فەلەك جەۋرىنە ۋابەستەنى.
جۇملە ھىكايەتنى ئاڭا سەر بەسەر،
ئايتتىم ئېيسە دېدىكى: شامۇ سەھەر.
مەن داغى ھىجران ئوتىدىنمەن كەباب.
سەبىر قىلىپمەنكى يامانىدۇر شىتاب.
مەن داغى تۇشۇمدە كۆرۈپمەن ئانى،
ئانداكى مەغرىبدە ئىدى مەسكەنى.
لىك بەسى مېھنەتۇ جەۋرۇ جەفا،
چەككۈمىزۇ كۆرەمىز ئاخىر ۋەفا.
سەبرۇ تەھەممۇلدا تاپارمىز ۋىسال،
ۋەقت يېتىپ ئۆتسە بەسى ماھۇ سال».
بولدى زىلەيخا ئىشىتىپ بىقەرار،
يىغلار ئىدى كۆزلەرى قان زار زار:
«دېدىم تۇشۇم قىسسەسىنى سەر بەسەر،
راست ئىمىش ئەمدىكى تاپتىم خەبەر.
ئاھ، قاچان بولغۇسىدۇر ئەييامى ۋەسل،
جانۇ كۆڭۈل نەقدى ئېرۇر فەسلۇ فەسل».
دېدى ئىناكاسىغا: «جانۇ جەھان،
تەڭرىگە شۇكر ئەت داغى قىلما فىغان.
يۇسۇف ئېرۇر خىزمەتىڭگە سۇبھۇ شام،
سەبىر بىلە يەتكەسەن ئاخىر بەكام.

سەبر بىلە تەڭرى بىرۇر كامى دىل،
سەبر قىلغۇ سەبر قىلغۇ سەبر قىل.
ئاقىبەتۇل ـ ئەمر زىلەيخا مۇدام،
كۆيەر ئىدى ئىشق ئوتىدا سۇبھۇ شام.
جان بىلە باغلاپ ئىدى يۇسۇف كەمەر،
خىزمەت ئۈچۈن ئالدىدا شامۇ سەھەر.
مۇددەتى ئەييامى ئوتتۇپ بۇ قەبەل،
ۋەسل ئۈچۈن قىلدى زىلەيخا جەدەل.
قىلماس ئىدى يۇسۇف ئاڭا ئىئتىقاد،
تاپتى ئارادا مەگەر ئۇممىدى داد.

بەگلەرنىڭ خاتۇنلارى كېلىپ زىلەيخاغە مەلامەت قىلغانى

جۇملەئى بەگلەر خاتۇنى سەر بەسەر،
تاپتى زىلەيخانىڭ ئىشىدىن خەبەر.
«ئۆز قۇلۇڭغا ئاشىقۇ ئاشۇفتەسەن،
نېگە چۇ لەيلى كەبى ئالىفتەسەن.
جۇملەئى نامۇسىڭە ئەيلەر زىيان،
سېنى قىلۇر ئەيب بۇ خەلقى جەھان.»
دېدى زىلەيخاكى: «بارىڭىز بۇ دەم،
رەنج قىلىپ قويدىڭىز ئاخىر قەدەم.
بارچە ماڭا ناسىھى دىلسۇزسىز،
بەختۇ سەئادەت بىلە فىرۇزسىز.
سۇھبەتى خاسى تۇتالىڭ ئۇشبۇ روز،
زەررە ئىچىمدىن كېتەر، ئەي دەردۇ سوز.»
بارچە ھەرەمغە كىرىپ ئولتۇردىلار،
بارچە مەئىشەت يېرىدىنى قويدىلار.
ھەر بىرىگە بەردى تۇرۇنجۇ پىچاق،
دېدى زىلەيخا: «كىسىڭ، ئەيلەڭ فىراق.»
دېدى، ئىناكاگەكى: «جان رەھبەرى،
بارغىنۇ يۇسۇفنى كەلتۇر ئىچكەرى.
ئۇشبۇ جەمائەت بارى كۆرسۈن ئۆزىن،
سەرۋى سىھى يۈزىنى، نەرگىس كۆزىن.
يۇسۇفى سىددىق ئەلەيھىسسەلام،
كىردى ھەرەم ئىچرە چۇ ماھى تەمام.
تەلئەتىدىن بولدى مۇنەۋۋەر ھەرەم،
تۈشتى خاتۇنلار ئىچىدە مىڭ ئەلەم.
بارچە ئانىڭ يۈزىگە ئالدۇردى كۆز،
بارچەسىنىڭ ئاغزىدە قالمادى سۆز.
بارچە تۇرۇنج دەپ ئىلىكىن سەربەسەر،
كەستىيۇ بولمادى ئالارغە خەبەر.
بارچە ئۇشال لەھزە بولۇپ غەرقى خۇن،
تۈشتى زىلەيخا قاتىدا سەر نىگۈن.
چۈنكى ئالار تاپتى ئۆزىدىن خەبەر،
كۆردىلەر ئەئزاسىنى خۇن بىرلە تەر.
بارى خىجالەتتە قالىپ تۆكتى ياش،
بارچە زىلەيخا قاتىدا قويدى باش.
دېدىلەر: «ئەي باغى نۇبۇۋۋەت گۇلى،
بارچە قاتىڭدا ئۆلەلى بىر يولى.
ساڭا مەلامەتگەر ئىدۇك بارىمىز،
كۆردۇكۇ كۆرگىنىكى نېدۇر ھالىمىز».
تۈزدى زىلەيخا يەنە ئاھەڭگى سوز،
دېدى: «بۇ ئىشق ئوتىنە كۆيمەي ھەنۇز،
بىر يولى تۈشتىڭىز ئاياقتىن تەمام،
ئاھ مېنىڭ ھالىمغە ئۇشال سۇبھۇ شام.
ئىشق ئۆرتەر ھەلى بىل خانۇمان،
ئۆرتەر ئۇشال شۇئلەسى جانۇ جەھان.

زىلەيخا خىلۋەت قىلىپ يۇسۇفنى تىلەتىپ كەلتۈرگەنى

ئاقىبەتۇل ـ ئەمر زىلەيخا مۇدام،
ئىشق ئوتىدىن كۆيەر ئىدى سۇبھى شام.

www.uyghurkitap.com

يىغلار ئىدى ئىشق ئوتىدىن زار ــ زار،
قالمادى جانىدە سەباتۇ قەرار.
دېدى ئىناكاگەكى: «جان ھەمدەمىم،
ئۆرتەدى جان نەقدىنى يۇسۇف ئەمىم.
نېچە [ئانىڭ] ئوتىدا كۆيسۇن بۇ جان،
ئاھ بۇ ئوتنى تۇتا ئالمان نىھان.
بارغىل،ۇ يۇسۇفنى كەلتۇر ئۇشبۇ دەم،
كەلسۇن كۆزۇم ئۆزرە قويسۇن قەدەم».
كەلدىكى يۇسۇفكە ئىناكا رەۋان،
دېدىكى: «يۇسۇف ھېلى قوپ دەرزەمان،
دېدى زىلەيخا سېنى كەلسۇن ئوزى.
باردۇر ئانىڭ ساڭا چۇ خىلۋەت سۆزى».
يۇسۇفى بىچارەئى بىخانۇمان،
بولدى زىلەيخا تاپۇغىندا رەۋان،
كەلدى سەراي ئىچىدە قويدى قەدەم،
كۆردى ئېرۇر مىسلى بىھىشت ئول ھەرەم.
ئېردى زىلەيخا ئۆزى چۇن ھۇرى ئەين،
مەملەكەتى ھۇسن ئاڭا زىرى نىگىن.
تەختى مۇرەسسەئىنى قىلىپ مۇتتەكا،
ئولتۇرۇپ ئېردى ياسانىپ دىلرەبا.
خىلۋەتى خاس ئېردى ئۇشالدەم سەراي،
ھېچ ئەھەد يوق ئىدى غەير ئەز خۇداي.
قوپتى ئۇشال لەھزە زىلەيخا نۇخۇست،
جۇملە ھەرەم ئىشىكىنى قىلدى رۇست.
يۇسۇف ئىلكىنى تۇتۇپ دەستۇ بەدەست،
باردىلار تەختى ئۆزە قىلدى نىشەست.
خىلۋەتى خاس ئېردى سەراي سۇرۇر،
تاپتى يىگىتلىك بىلە يۇسۇف غۇرۇر.
ئورتادە ئىبلىس ئېردى ئىشۋەگەر،
دېدى قاتىلغاي يەنە سۇت ھەم شەكەر.
شەھۋەت ئوتى ئۆرتەدى ئول نەرمۇ نەرم،
باقتىيۇ يۇسۇفنى بەسى قىلدى گەرم.
يۇسۇف ئۇشال لەھزە زىلەيخاغە مەيل،
قىلدىكى جەمئ بولسە چۇ ماھۇ سۇھەيل.

ناگەھ ئۇشال ھالدە باقتى كەيىن،
كۆردى چۇ يەئقۇب نەبىينى سۇرەتىن.
دېدى چۇ: «يۇسۇف ھەلى قىلما گۇناھ،
نامەئى ئەئمالنى قىلما سىياھ.»
يۇسۇف ئۇشال لەھزە تاپىپ ئىنتىباھ،
دېدىكى: «فەريادىمە يەت، يا ئىلاھ»
يۇسۇف ئۇشال ھالنى كۆرگەچ ئەيان،
تۇتتى ئۆزىن قىلمادى شەرھى بەيان.
لەھزەئى ئۆتتى يانا قىلدىكى زور،
شەھۋەت ئىلە ئۇشبۇ ئەزازىلنى كۆر.
قەسدى گۇناھ ئەيلەدى يۇسۇف يەنە،
شەھۋەت ئوتى بىرلە كۆيە ــ ئورتەنە.
ئۇتروسىدا بولدى ئەزىز ئاشكار،
دېدى: «ھەلى يۇسۇفى نا ئېئتىبار.
مەن سېنى فەرزەند دېدىم، ئەي بىئەدەب،
سەندىن ئەمەس ئۇشبۇ يامانلىق ئەجەب.
يۇسۇف ئۇشال لەھزە تاپىپ ئىنتىباھ،
دېدىكى: «فەريادىمە يەت، يا ئىلاھ.
بارچە لۇتفۇ كەرەمۇ دەستىگىر،
مېنى قىلۇر شەھۋەتى شەيتان ئەسىر.»
ئۇشبۇ مۇناجاتنى با سوزى دىل،
قىلدى گۇناھىدىن ئىدى مۇنفەئىل.
تەڭرى ئىنايەت قىلىبان ئول زەمان،
بەردى ئاڭا شەھۋەت ئوتىدىن ئەمان.
يۇسۇف ئۇشال لەھزە بولۇپ بىقەرار،
قويدى زىلەيخانىيۇ قىلدى قەرار.
قوپتى زىلەيخاۋۇ تۇتتى ئانى چۇست،
دېدى: «نې بولدى ھەلى، ھەي ئەھدى
شۇست؟
نېچە قىلۇرسەن مېنى ھەردەم ھەلاك؟»
تارتتىيۇ يۇسۇف ياقاسىن قىلدى چاك.
يۇسۇف ئۇشال لەھزە قاچىپ تاشقارى،
چىقتى زىلەيخا كەيىن، ئول ئىلگەرى.

ئەزىز مىسىرى يۇسۇفنى زىلەيخا قاتىدىن چىققانىن كۆرگەنى

مىسىر ئەزىزى ئىدى تاشقارى ئۆزى.
تۇشتى ئالار ھالىنە ناگەھ كۆزى.
كۆردى زىلەيخانى ئۆزى بىمەھال،
باش يالاڭ. ئاياق يالاڭ، ئاشۇفتە ھال.
مىسىر ئەزىزى قوپۇبان ھەۋلىيى جان،
كىردى زىلەيخا ھەرەم ئىچرە رەۋان.
كۆردى زىلەيخانى ئېرۇر بىقەرار،
ئەبىر كەبى يىغلار ئىدى زار - زار.
دېدى: «نېدۇر نەۋھەئى زارىڭ سېنىڭ،
قانى ئۇشال سەبرۇ قەرارىڭ سېنىڭ؟»
دېدى زىلەيخاكى: «تەڭ ئۇلتۇر بۇ دەم،
سەندىن ئېرۇر ماڭا بۇ دەردۇ ئەلەم.
بىر قۇلى كەنئانىئى ئەيياردىنى،
ئالدىڭ ئۇشال فاسىقۇ بەدكارنى.
قىلدىڭ ئوغۇلدەك سەن ئانى مۇھتەرەم
كەلدى بۇ كۈن ئەيلەدى قەسدى ھەرەم.
تۇتتى ئىلىكىمنى ئۇشال نابكار،
قالمادى جانىمدا ئىسباتۇ قەرار.
ئۇردۇم ئانىڭ كۆزىگە بىر مۇشتى خاك،
تۇتتۇم ئۇراي دەپ ياقاسىن بولدى چاك.
ۋەھم قىلىپ قاچتى رەۋان تاشقارى،
مەن ئىدىم ئارتىنچەۋۇ ئول ئىلگەرى.
ھېچ كىشىكى يوق ئىدى تۇتسە ئانى،
تاشقارى چىقتىم ئىپسە كۆردۇم سېنى.

ئەزىز مىسىرى يۇسۇفنى تىلەگەنى

مىسىرى ئەزىزى ئىشىتىپ ئول زەمان،
دېدىكى: «يۇسۇفنى كەلتۈرۈڭ رەۋان.
ئايدىكى جەللادنى كەلسۇن بۇ دەم،
باشىنى قىلسۇن تەنەسىدىن قەلەم.
يۇسۇف ئۇشال لەھزە كېلىپ خارۇ زار،
ئۆپتى ئەزىز ئاياغىنى بەندەۋار.
ئايدىكى: «تۇتسۇن بۇ كۆزۈمنى تۇزۇڭ،
مېنى ئۆزۈڭ سورغىلۇ ئۆلتۇر ئۆزۈڭ.
ئەرزىمە يەت، خۇسرەۋى گىتى پەناھ،
باردۇر ئارامىزدە بىزنىڭ بىر گۇۋاھ.
شىش ماھى تىفل ئېرۇركىم شىرى خار،
تىلگە كېلىپ سۆزلەسە قىل ئېئتىبار.
يەتتە يىل قەھەتتىن ئاخىر ئۈچ ئاي،
قالدى ئۇشال دەمدە بىھۆكمى خۇداي.
جۇملەئى ئەنبار تۈگەندى تەمام،
يۇسۇفى سىددىق ئەلەيھىسسالام.
قالدى تەھەييۇردا دېدى: «يا ئىلاھ،
لۇتفۇڭ ئېرۇر بارچەغە پۇشتۇ پەناھ.
بارچەغە سەن رىزق بېرۇرسەن خۇداي،
مىسىر ئۆلۇسغە نې بېرەيىن ئۈچ ئاي.»
ئۇشبۇ مۇناجات ئىلە قىلدى دۇئا،
تەڭرىدىن ئول لەھزە يېتىشتى ندا.
رۇھۇل - ئەمىنغەكى: «ئۇشبۇ زەمان،
يۇسۇفى سىددىقغە ئەيلە ئەيان.
«غەم يېمە بۇ قىسسە ئۈچۈن، يا رەسۇل،
بولماسۇن ئول خاتىرى پاكىڭ مەلۇل.
مىسىر ئۆلۇسى بارچە يىغىلسۇن تەمام،
مەردۇ زەنۇ نىكۇ بەدۇ خاسۇ ئام.
ھۇسنۇ جەمالىڭنى ھەر ئاي ئىچرە بىر،
كۆرسۇن ئۇشال لەھزە فەقىرۇ كەبىر.

....

سۆيۈنۈپ ئول ھالدا مۇشتى سەقەت،
قۇللۇق ئۈچۈن بارچەلەرى بەردى خەت.
يۇسۇفى سىددىق سۆزىدىن بارچە پاك،
فارىغ ئولۇپ بارچە زى بىمى ھەلاك.

بارچەغە بولۇر بۇ جەمالىڭ غىمزا،
كۆرمەس ئالار قەھەت ئىلىندىن ئىزا.
ئەيلە ئۇشال مىسر ئېلىغە خەبەر،
بارچەلەرى دەشتىغە بولسۇن بەدەر.»
يۇسۇف ئۇشال لەھزە بولۇپ شادىمان،
دېدىكى بەگلەرىگە ئۇشبۇ زەمان:
«بارچە خەلايىققە بېرۇرمەن تەئام،
چىقسۇن ئولۇقتىن كىچىكى خاسۇ ئام.»
مىسرىنىڭ ئىلى تاپىپ ئۇشبۇ خەبەر،
بارچە سۆيۈنۈپ داغى بولدى بەدەر.
يۇسۇفى سىددىق شەھى كامكار،
رەخشى سەئادەت بىلە بولدى سەۋار.
مىسر ئىچىندە بولدى تۈمەن دارۇگىر،
كۇسۇ نەققارە چىقارىپ مىڭ نەفىر.
يەتتى ئۇشال يەردەكى مىئاد ئىدى،
خەلقۇ خۇدا بارچەسى دىلشاد ئىدى.
كۆردى خەلايىقنى ئېرۇر بىشۇمار،
بارچەغە دېدى بەراھى ئىنتىزار.

تۈشتى ئۇشال لەھزە رەسۇلى خۇدا،
تەختى يۈزىدە چىقتى قىلدى نىدا.
دېدى: «ئايا مىسر ئۇلۇسى، خاسۇ ئام.
ئۇشبۇ يىغىلغان زى بەرايى تەئام.
يۈزۈم ئېرۇر بۇرقەئ ئىچىندە نىھان،
تەگرىنىڭ ئەھدى بىلە ئۇشبۇ زەمان؛
مەن ئالايىن يۈزۈم ئۈزىدىن نىقاب،
بارچە يۈزۈمنى كۆرۈڭىز بىھىجاب.
مۇنچە يىل ئالدىڭىز ئېسە گەنجۇ مال،
ئەمدى كېلىڭ بارچە كۆرۈڭىز جەمال.»
دېدى بۇ سۆزلەرنىيۇ ئالدى نىقاب،
تەلئەتىدىن بولدى خىجىل ئافتاب.
چىقتى خەلايىق ئاراسىدىن خۇرۇش،
باردى ئالارنىڭ تەنىدىن ئەقلۇ ھۇش.
ۋالە ئولۇپ جۇملە خەلايىق تەمام،
مىسر ئېلى زەۋقىن ئىدىلەر سۇبھۇ شام.
قىلدى كەرەم پادىشاھى لايەزال،
نەۋبەتى قەھر ئۆتتى تەمامى كەمال.

قەھەت ئۆتۈپ توقلۇق بولغانى

مېھنەتۇ غەم ئۆتتى يېتىشتى ھۇزۇر،
بولدى خەلايىق ئارا زەۋقۇ سۇرۇر.
لۇتف ئىلە رەززاق زى راھى كەرەم،
قۇللارىنە بەردى تەمامى نەئەم.
مەملەكەتى مىسر چۇ جەننەت سەراي،
بولدى يانا راست بىھۇكمى ئىداي.
يۇسۇف ئىدى تەختى خىلافەتتە شاھ،
كانى كەرەم سايەئى لۇتفى ئىلاھ.

سەلتەنى ئاتىدىن ئېردى نىزام،
ئالدىدا ئەفلاك ئىدى ئەندەر قىيام.
مىسردە تۈزدى بۇ قەبىل ئەدۇ داد،
دەھرى كۇھەن بىلمەس ئىدى ھېچ ياد.
ھەر قاچان ئاتلانىسە ئىدى ناگەھان،
تىترەر ئىدى جۇملە زەمىنۇ زەمان.
تۈشەر ئىدى مىسر ئىچىدە ھايۇ ھۇي،
ئاندىن ئىدى خەلق ئارا مىڭ گۇفتىگۇي.

زۇلەيخا يۇسۇف فىراقىدا بىقەرار بولغانى

لېك زۇلەيخا بولۇپ ئېردى خەراب،
بەغرى ئىدى يۇسۇف ئوتىدىن كەباب.
ئاجىز ئىدى بىدىلۇ زارۇ زەھىر،

كۆز ياشىدىن كۆزلەرى بولدى بەسىر.
ئىشق بەلاسىندە ئىدى مۇبتەلا،
لام كەبى قامەتى ئېردى دۇتا.

بىكەسۇ بىچارە ئىدى ناتەۋان،
يوق ئىدى ئاڭا غەمۇ ئەندۇھى جان.
يۇسۇف ئىدى زىكرى ئانىڭ سەربەسەر،
يوق ئىدى فەريادىدىن ئۆزگە ئەسەر،
تاكى ئىشىتتى قۇلاغى بۇ خۇرۇش،
بەھرى غەم ئول باتىنىدىن ئۇردى جوش.
دىدىكى: «يا رەب، بۇنە غەۋغا ئىرۇر،
جانۇ كۆكۈل ئوتىدە شەيدا ئىرۇر؟»
بار ئىدى خادىملارىدىن خانە زاد،
دېدى: «ئايا بانۇيى نىك ئىئتىقاد،
كەۋكەبەئى يۇسۇف ئىرۇر بۇ سەدا،
ھەرقاچان ئاتلانسا رەسۇلى خۇدا.»
يۇسۇف ئاتىنى ئىشىتىپ ئول زەمان،
تۈزدى زىلەيخا يەنە ئاھۇ فىغان.
دېدىكى بىچارە: «نىچە ئۆرتەنەي،
چارەئى تەدبىرىنى بىلمەن نىتەي.»
دېدى بۇ سۆزلەرنى ئۇشال ناتەۋان،
جۇملەئى ئۆي قىزىغە دېدى رەۋان:
«مېنى مەئافەدە سالغىلار بۇدەم،
بارچە مېنىڭ بىرلە قويۇڭلار قەدەم.
يۇسۇف ئۆتەر يولغە ئىلتىڭ مېنى،»
بارى يىراقتىن ئىشىتىبان ئۈنى.
ئالدى زىلەيخانى بۇ قىزلار رەۋان،
سالدى مەئافە ئىچىنە ئول زەمان.
يۇسۇف ئۆتەر يولىنە كەلتۈردىلەر،
بارچە زىلەيخا قاتىدە تۇردىلەر.
ئۇشبۇ مەھەل ئىچرە بەيەك ناگەھان،
كەۋكەبەئى يۇسۇفى بولدى ئەيان.
يىلتى زىلەيخا تۇسىنە ئول زەمان،
تۈزدى زىلەيخا يەنە ئاھۇ فىغان.
دېدى: «ئايا يۇسۇفى نىكۇ خىسال،
ئەيلە تەۋەققۇف بەھەققى زۇلجەلال.

سۆختەلەر ھالىنە سالغىل نەزەر،
بولدى بۇ رەڭ بەندەسى شەمسۇ قەمەر.

....

تەگدى بۇ يەرگە ئاتىنىڭ تويناغى،
مۇنىس ئىرۇر ماڭا بۇ يەر تۇپراغى:
«ماڭا بۇ يەر تۇپراغىدۇر ئاشيان،
مەن داغى تۇفراق بولايىن قاشيان.»
دېدى قويىدى يۈز يۈزىنى يەرگە زار،
بولدى رۇبىئىنىڭ ئىچىندە بىقەرار.
قالمادى گويا تەنىدىن زەررە جان،
باشلادى قىزلار يەنە ئاھۇ فىغان.
ئۆتتى تۈنۈ بولدى چۇ ۋەقتى سەھەر،
ئىردى زىلەيخا ئۆزىدىن بىخەبەر.
كەلدى زىلەيخا يەنە چۈن ئۆزىنە،
كۆرمەدى ئۆزىنى بۇ يەر يۈزىنە.
باشلادى ئول نەۋھەئى زارىن يەنە،
باشتىن ئاياقى كۆيە ھەم ئۆرتەنە.
كەلدى زىلەيخانىڭ بۇ ئۆي قىزلارى،
دېدى: «بارۇر بىز بارىمىز ھەر سارى.
كور بولالى بارىمىز بىر يولى،
ئاھ سېنى بۇ ئوت بىلەن نې كۆرەلى.
جان ئەزىزنى ئەيلەلى ساڭا نىسار،
سەبرۇ تەھەممۇل ئۆزە تاپقىل قەرار.
تەڭرى بىرۇر سەبر يولىندا مۇراد.
سەبر قىل، ئەي پاك رۇخى، پاك زاد»
دېدى زىلەيخا: «ئىرۇركىم قۇرق يىل،
يۇسۇف ئۇچۇن زار ئىرۇرمەن زەلىل.
تاكىم ئىرۇر زەررە بۇ جاندىن رەمەق.
يۇسۇف ئاتى مۇنىسىم ئىرۇر بەھەق.
سەبر قىلايىن ۋەلى نەۋمىد ئەمەن،
كايىغاجىدۇركى جەددىم نې يېبگەن.

يۇسۇف فىراقىدا زىلەيخانىڭ ھالى خەراب بولغانى

بىر نەچە كۈن سەبر ئېتىپ ئىردى تەغەم،
ئىشق ئوتى جاندىن ئۇردى ئەلەم.
ئۆرتەر ئىدى باشتىن ئاياق سەر بەسەر،
بولدى بۇرۇنغى سىفەتىدىن بەتەر.

www.uyghurkitap.com

تۇزدى يەنە نالەئى زارىن ئۆزى،
قان ساچا باشلادى بىغىدىن كۆزى.
ھەرقاچان ئول بولسە ئىدى بىقەرار،
كۆرگەن ئانى يىغلار ئىدى زار ـ زار.
تۈن ـ كۈن ئىدى ئاندا چۇ يەكسان مۇدام،
ئېردى ئۇيقۇ لەززەتى ئاڭا ھەرام.

ھەزرەتى يۇسۇف يەنە زلەيخا بىلە مۇلاقات بولغانى

بىر كۈنى يۇسۇف يەنە بولدى سەۋار،
مىسر ئىچىدە تۈشتى تۈمەن كىردىدار.
چۇبى نەغارە ئۆزىنە ئۇردى بۇس،
چىقتى فەلەك بامىدا غەۋغايى كۇس.
خەلق تەزەررۇئ ئۆزە چىقتى بارى،
ياخشى ـ يامان بارچە يىگىتتۇ قارى.
بولدى زلەيخا ئىشىتىپ بىقەرار.
تۈزدى يەنە نەۋھەسىنى زار ـ زار.
دېدىكى قىزلارغە: «بەرايى خۇدا،
باشتىن ئاياق بولدى ۋۇجۇدۇم جۇدا.
قىلچە بۇ جانىم نېچە چەكسۈن ئەلەم،
بارچە بىلىڭلاركى، ئۆلەرمەن بۇ دەم.
بارچە چېكىپسىز ئەلەمى بىئەدەد،
ئاخىرى دەمدۇر ماڭا ئەيلەڭ مەدەد.
مېنى كۆتەرىڭ داغى ئىلتىڭ رەۋان،
يۇسۇف ئۆتەر بولسەكىم ئۇشبۇ زەمان».
جۇملە ئوي قىزلارى كۆتەردى فىغان،
دېدىلەر: «ئەي جان تىلەكى قەدرىدان.
بارچە يولۇڭدا قىلالى جان فىدا،
ناغۇ بولالى تاپۇغىڭدىن جۇدا.»
تەبرەدىلەر بارچەسى ھەم دەر زەمان،
سالدى زلەيخانى بەتەختى رەۋان.
ئالدى ئىلتىلەر ئالار بىمەھال،
بارچە ئانىڭ تۈزىنى ئەيلەپ ھەلال.
قويدىلار ئول يولغە ياۋۇقراق مەگەر،
ئاندەكى يۇسۇفقە ئىدى رەھ گۈزەر.
يۇسۇفى سىددىق چۇ شاھى زەمان،
سەيلە قىلىپ ئول سارى بولدى رەۋان.
كەۋكەبەسى ئەيلەدى ناگەھ خۇرۇج،
ئەرشقە ئاۋازەسى ئەيلەپ ئۇرۇج.
مىسر ئىچىدە ئىدى نىدايى مەشەف،
خەلق تەفەررۇجدە ئىدى ھەر تەرەف.
تاكى يېتىشتى ئەلەمى زەر نىگار،
ھەر تەرەفىندە ئىدى يۈز مىڭ سەۋار.
يۇسۇف ئىدى ئورتادا چۇن ئافتاب،
ئېردى مۇبارەك يۈزى ئۆزرە نىقاب.
يەتتى ئۇشال تۈشكى زلەيخا ئىدى،
تاكى بۇ ئىشق ئوتىدا شەيدا ئىدى.
بىلدى زلەيخاۋۇ چىقاردى فىغان،
دېدى: «ئايا يۇسۇفى پاكىزە جان.
بارى شەھى مىسرى بىھەققى ئىلاھ،
خەستەلەر ئەھۋالىنە ئەيلە نىگاھ.
ئاجىزۇ بىچارەئىمەن ناتەۋان،
بار بۇ تېنىم ئىچرە بۈتۈن نىمجان.
ھاجەتىم ئۇشبۇ ئېرۇر، ئەي شەھرديارە
ئۆتتۈك ئىشىتىپ قىلايىن جان نىسارە
نىچە فىراقىڭدا ئۆلەي ھەر زەمان،
بىر يولى يولۇڭدا ئەيلەي جانفىشان.

يۇسۇفى سىددىق ئەلەيھىسسەلام زلەيخاغە جەۋاب ئايتقانى

يۇسۇفى سىددىق شەھى نامۋەر،
سالدى زلەيخا تەرەفىندە نەزەر.
دېدى: «ئايا سۇختەئى نارى ئىشق،
دەرد ـ ئەلەم بىرلە گىرىفتارى ئىشق.

ئاجــىرۇ بىــچارەسەنۇ مۇبــتەلا،
تەڭرى سىنىڭ دەردىڭە بەرگەي دەۋا.
ئۆز ـ ئۆزىڭە فىكر ئېتىپ ئەندىشە قىل،
سەبرۇ تەھەممۇلنى بۇ كۈن پىشە قىل.
مەن ئون ئىككى يىلكى بەزىندان ئىدىم،
سەبرى بىلە زاكىرى سۇبھان ئىدىم.
سەبر بىلە بەندە يېتەر كامى دىل،
كامى دىل ئەت دېسەڭ، ئەۋۋەل سەبر قىل.»
دېدى بۇ سۆزلەرنىيۇ ئۆگۈردى يۈز،
يۇسۇف ئۇشال يولغە تۈزەلمەي ھەنۇز.
كەلدى ئاڭا ھەزرەتى رۇھۇل ـ ئەمىن،
دېدى: «ئايا ھادىئى رويى زەمىن.
تەڭرى تەئالا ساڭا ئايدى سەلام،
دېدى بارىپ يۇسۇفقە يەتكۇر پەيام.
نەۋبەتى ھەجر ئۆتتىيۇ ئەييامى ۋەسل،
كەلدى بۇ كۈن نەزرە قىلغىل سەن بىئەسل.
ئوتتى بىپايانى غەم ـ مېھنەت تۈنى،
تۇغدى بۇ كۈن ئەيشۇ تەرەبنىڭ كۈنى.
بارغىلۇ يۈزلەن بۇ زىلەيخا سارى،
ئاي يۈزۈڭگە خەلقى جەھان مۇشتەرى.
لۇتف بىلە سورغىل ئانىڭ ھالىنى،
بىلگىل ئانىڭ جۇملەئى ئەقۋالىنى.»
يۇسۇفى سىددىق ئىشىتىپ بۇ خەبەر،
دېدى: «ماڭا ھەق سۆزىدۇر تاجى سەر.»
باردى زىلەيخا سارى يۈزلەندى زۇد،
بولدى نىھان گەردىگە چەرخى كەبۇد.
دېدى زىلەيخاغە بۇ ئۆي قىزلازى:
«يۇسۇفى سىددىق كېــلەدۇر بېرى.»
دېدى زىلەيخاكى: «نە سۆزدۇر بۇ سۆز،
ئانداكى بار ئېردى ماڭا يۈزۈ كۆز.
يۈزۈم ئىدى ھۇسن ئىلە بەدرى مۇنىر،
كۆزۈم ئىدى زوھرە كەبى لانەند نىر.
ئاندا ماڭا سالــمادى يۇسۇف نەزەر،
مەندىن ئېتەر ئېردى تۈمەن مىڭ ھەزەر.
ئەمدىكى باشتىن ئاياغىم بولدى ئۇر،

ياشىم ئاقىپ ئىككى كۆزۈم بولدى كور.
ئول مېنى نېتسۇن، نىگە كەلسۇن ماڭا،
قايدا بارۇر ياخشى باقتىڭلار ئاڭا.»
دېدىكى قىزلار: «كېلەدۇر ئول بېرى،
ئىلگەرى كەلدى بۇ ياساۋۇللارى»
يۇسۇف ئىــدى تەۋسەنى دەۋلەت سەۋار،
خەلق رىكابىندە ئىدىــلەر سەد ھەزار.
كېلور ئىدى ئۇشبۇ جەلالەت بىلە،
كۆردى زىلەيخانى بۇ ھالەت بىلە.
كەلدى ئۇشال ھالدا رۇھــۇل ـ ئەمىن،
دېدى: «ئايا پاك رۇھۇ پاك دىن.
تەڭرىنىڭ ئەمرى ساڭادۇر ئۇشبۇ دەم،
بول ياياقۇ يەر ئۆزە قويغىل قەدەم.
ئات ئۆزە بارمە بۇ زىلەيخا سارى،
بەندە ئىرۇر يۈزۈڭە ھۇرۇ پەرى.
ساڭا ۋەلى نېئمەت ئېرۇر ئول يەقىن،
ساقلا ئەدەب، ساغىن ئۇشال تۈز ھەقىن.»
يۇسۇف ئۇشال لەھزە بەئەمرى ئىلاھ،
بولدى ياياق گەردى ئۇشال دەم بەراھ.
يەتتى زىلەيخا قاتىدا نىكى نام،
قىلدى تەۋازۇئ بىلە ئولدەم سەلام.
قويدى زىلەيخا باشىنە ئول ئىلىك،
دېدى زىلەيخا: «ھەلە كانە بىلىــك.
لۇتفۇڭ ئېرۇر بارچە خەلايىققە ئام،
بەندە دۇئاگويۇڭ ئېردى سۇبھۇ شام.
تاكى ئوتۇڭ بىرلە كۆيەر ئۇشبۇ جان،
مەندىن ئەمەس باشقە بۇ ئوت بۇ زەمان.
يۇسۇف ئۇشال لەھزە زى زاھى كەرەم،
دېدى زىلەيخانى: «ۋەلىيۇن ـ نەئەم.
تەلئەتىڭ ئېردى چۇ مەھى خاۋەرى،
خادىمىڭ ئېردى بارى ھۇرۇ پەرى.
ساڭا خەزائىن ئىدى تۈرلۈك ئەساس،
كەلمەس ئىدى شەرھى بىھەددۇ قىياس.
بارچەسىنى نېتتىڭۇ ئەلغىل بۇدەم،
بارچەسىنى بىر يولى ئەتــتىڭ ئەدەم.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

زىلەيخانىڭ جەۋاب ئايتغانى

دېدىكىم: «ئىشىت بۇ سۆزۈم شەرھىنى،
بارچە خەزايىن بېرىپ ئالدىم سېنى.
ھۇسنى جەمالىڭنى فىراقىڭ تەمام،
ئۆرتەدى ھەسرەت ئوتىدىن سۇبھۇ شام.»
دېدىكى يۇسۇف: «قانى ئىشقىڭ ئوتى؟»
دېدى زىلەيخا: «ھەلە جان راھەتى.
ئاغزىمە تۇتقىل ئىلىكىڭنى بۇ دەم،
جان ئىچىدە شۇئلەسى ئۆرتەر ئەلەم.»
يۇسۇف ئىلىكىندە مەگەر ئول زەمان،
قامچىسى زەربەفت ئىدى زاھىر ئەيان.
تۇتتى زىلەيخانىڭ ئول ئاغزى سارى،
قىلدى نەزەر ئۇشبۇ مەھى خاۋەرى.
نەئرە ئۇرۇپ قىلدى زىلەيخا بىر ئاھ،
ئاغزىدىن ئوت چىقتى زى سۇنئى ئىلاھ.
قامچىغە ياپۇشتى بۇ ئوت دەر زەمان،
قامچىنى تاشلادىلار يۇسۇف رەۋان.
يەنە زىلەيخا دېدى: «ئەي شەھسەۋار،
ئەر كىشى بۇ ئوت بىلە لەيلۇ نەھار.
بەندە خاتۇن بويۇم ئىلە قىرق يىل،
بەسكى بۇ ئوت ئىچرە بولۇپمەن زەلىل.
جان ئىچىندە ئېردى بۇ ئوتۇڭ نىھان،
ئەمدى مېنى قىلدىڭ ئېسە ئىمتىھان.
مۇندىن ئۆكۈن ئۆرتەمە يۇسۇف مېنى،
لۇتفۇڭ ئېرۇر خەلقى جەھان مەئدەنى.»
يۇسۇف ئۇشال ھالدا ھەيران ئىدى،
كۆڭلى زىلەيخاغە پەرىشان ئىدى.
يەتتى ئۇشال ھالدا رۇھۇلئەمىن،
دېدى: «ئايا يۇسۇفى پاكىزە دىن.
تەڭرى دېدى ساڭا دۇرۇدۇ سەلام،
ماڭا دېدى يۇسۇفقە يەتكۈر پەيام.
ئىشق ئوتى ئۇشبۇ زىلەيخانى پاك،
ئۆرتەدى ياپۇشتىكى قىلغاي ھەلاك.
كۆيدى زەئىف جانى بىلەن قىرق يىل،
مالۇ جەمالىن ساڭا ئەيلەپ سەبىل.
مەن ئىرۇرمەن خالىقى بەندە نەۋاز،
قىلدىم ئاڭا رەھمەتى ئەشكىنى باز.
ئەيلەمەدىم زايىئ ئانىڭ رەنجىنى،
بەردىم ئاڭا ۋەسلۇ تەلەب گەنجىنى.»
يۇسۇف ئايتتىكى زىلەيخاغە: «ئەم
يېمە تىلەكىڭنى تىلە ئۇشبۇ دەم.

زىلەيخانىڭ تىلەپ يىگىت بولغانى

يۇسۇفى سىددىق بەئەمرى خۇدا،
دېدى زىلەيخاغە: «ئايا مۇبتەلا.
جەمئى تىلەكىڭنى تىلە بۇ زەمان.
ساڭا بىرۇر خالىقى خەلقۇ جەھان.»
دېدى زىلەيخا: «تىلەيىن ئۇشبۇ دەم،
تەڭرى ئەتا قىلسە زى راھى كەرەم.
تاپسە ۋۇجۇدۇم يەنە باشتىن شەباب،
بولسە يۈزۈم تەلئەتى چۇن ئافتاب.
زۇھرە كەبى بولسە بۇ نەرگىس كۆزۈم،
شەھدۇ شەكەردەك داغى بولسە سۆزۈم.
يۇسۇفى سىددىق ماڭا كەد خۇدا،
بولسە ئۇشال لەھزە بەئەمرى خۇدا.»
يۇسۇف ئۇشال دەم دېدى: «ئەي بىنىياز،
راھىمۇ رەھمان سەنۇ ھەر كارساز.
ساڭا زىلەيخا تىلەكىدۇر ئەيان،
ھەزرەتىڭگە يوق داغى ھەددۇ پايان.»
رۇھۇلئەمىن كەلدى ئۇشال دەم مەگەر،
ھەزرەتى يۇسۇفقە يەتكۈردى خەبەر.
ھەرنە زىلەيخا تىلەكىن ئۇشبۇ دەم،
سەن تىلەيۈردىن داغى ھېچ يېمە غەم.»

يۇسۇف ئۇشال لەھزە قلىپ غۇسلى پاك،
قىلدى دۇكانە تاغى يۈزىن بەخاك.
قويدى، زلەيخا ئىشىنى قىلدى ئەرز،
دېدىكى: «يارەب، بۇ ئىملە مەنگە فەرز.»
ئۇشبۇ مۇناجاتىنى قىلغاچ بەيان،
قودرەتى ھەق بىرلە پەيكى ناگىھان،
بولدى ئۇشال لەھزە زلەيخاغە رىشت،
رەشكى يىگىتلىغىكى ھۇرى سىرشىت.
تەلئەتىدىن بولدى خىجىل ماھى بەدر،
سۈنبۈلىدىن بولدى نىھان شامى قەدر.
ياش ئىلە ئۆل ماھ بولدى چار دەھ،
بەندە ئىدى ئارەزىيە مىھرۇ مەھ.
زاتى ئانىڭ رۇھى مۇجەسسەم ئىدى،
باشتىن ئاياق فىتنەئى ئالەم ئىدى.
دېدىكى: «يۇسۇف كۆتەر باشىڭ رەۋان،
سەجدەدىن، ئەي سەرۋەرى خەلقى جەھان.
ھەرنە دۇئا قىلدىڭ ئىبسە با سەۋاب،
ھەزرەتى ھەق قىلدى بارى مۇستەجاب»

يۇسۇف سەجدەدىن باش كۆتەرىپ، زلەيخانى كۆرۈپ ئاشىق بولغانى

باش كۆتەرىپ يۇسۇف ئۇشال دەم نىگاھ،
قىلدى زلەيخاغە زى سۈنئى ئىلاھ.
كۆردى ئانىڭ سۈرەتىدۇر ھۇرى ئەين،
مەملەكەتى ھۇسن ئاڭا زىرى نىگىن.
ئابى ھەيات ئىپردى لەبىدىن خىجىل،
دۇررى ئەدەن تىشلارىدىن مۇنفەئىل.
باقتى تەبەسسۇم قىلىبان ئۆل زەمان،
يۇسۇفى سىددىق سارى ناگەھان.
قالمادى يۇسۇفقە بۇ بازارى ھۇسن،
يۇسۇف ئاڭا بولدى گىرىفتارى ھۇسن.
يۇسۇف ئانىڭ يۈزىنە تىكتى كۆزىن،
دېدى تەۋازىئ بىلە ۋۇسلەت سۆزىن.
دېدى زلەيخاغە: «يېمە ئەمدى غەم،
ۋەسل بىساتىنە قويالى قەدەم».
دېدى زلەيخاكى: «بۇ سۆزدۇر مەھال.
قىلما بۇ ۋەسل ئىشىنى مەندىن سوئال.
تەگرىگە بىگانە ئىدىم مەن بۇرۇن،
ھەزرەتى ھەقنى تابىندىم مەن بۇ كۈن.
تەگرىدىن ئۆزگەنى دېمەسمەن يەقىن،
بارغىل، ئايا يۇسۇفى پاكىزە دىن
ۋەسل ئۇچۇن ئىستەگىل ئۆزگە كىشى،
ئۇشبۇ ئىدى ھىكمەتى تەقدىر ئىشى.»
دېدى بۇ سۆزلەرنى زلەيخا رەۋان،
بولدى، ئىبسە يۇسۇفى پاكىزە جان.
تۇتتى ئىتەكىن، ئىتەكى بولدى چاك.
دېدى زلەيخا: «ھەلە، ئەي ئەسلى پاك.
مەنكى ياقاڭ يىرتىپ ئىپردىم ئىبتەدا،
چەكتىم ئۇشال ۋاقىئەدىن بۇ بەقا.
سەن ئىتەكىم چاككى قىلدىڭ بۇدەم،
بولدۇق ئىكەۋ تەڭۇ يېمە ئۆزگە غەم.
ۋەسل ئاتىن ئاتاماغىل، شەھرىيار،
بارغىلۇ ئۆزگە كىشى قىل ئىختىيار.»

زلەيخا ئۆيگە تەبرەگەنى

تۇتتى زلەيخا يانا تەختى رەۋان،
مىندىيۇ كەلدى ئۆيىنە شادمان.
يۇسۇف ئۇشال لەھزە بولۇپ بىقەرار،
ئۆي سارى ئەزم ئەيلەدى، بولدى سەۋار.
كەلدىيۇ تۇشتى ئۆيىگە ئۆل زەمان،
يوق ئىدى ئۆز ھالىنە شاھى جەھان.
بەغرى ئىدى ئىشق ئوتىدىن بەس كەباب،
يوق ئىدى بىر لەھزە ئاڭا خۇردۇ خاب.

www.uyghurkitap.com

بولدى زىلەيخا غەمدىن بىقەرار،
ئەيلەدى ئۇزلەت ئۆيىنى ئىختىيار.
سەلتەنەت ئىشىنى ئۇنۇتتى تەمام،
نالەۋۇ فەرياد ئىدى ئىشى مۇدام.
ئىشق ئوتى ھەر لەھزەئى ئۇرسا ئەلەم،
بەلكى قىلۇر جۇملە ۋۇجۇدىن ئەدەم.
ئىشق بۇ جان شەھرىدە سۇلتان ئېرۇر،
شاھۇ گەدا ئاڭا چۇ يەكسان ئېرۇر.
يۇسۇفى ئۇشال لەھزە گىرىفتارى ئىشق،
بولدىيۇ مەشغۇل ئىدى دەركارى ئىشق.
ۋالەۋۇ ئاشۇفتەۋۇ شەيدا ئىدى،
زىكرى ئانىڭ جۇملە زىلەيخا ئىدى.
مىسر ئىچىدە بولدى ئانىڭ ئىشقى فاش،
كىمكى ئىشىتتى كۆزىدىن تۆكتى ياش.
جۇملە دېدىلەركى: «ئىلاھى بىھەق،
جۇملە ھال ئىچرە گۇۋاھى بىھەق.»
ئالدى زىلەيخادىن ئۇشال ئىشق ئوتىن،
بەردى بۇ يۇسۇفقەكى بەل مېھنەتىن.
يۇسۇفى سىددىق شەھى كامكار،
بولدى زىلەيخا غەمدىن بىقەرار.
يىغلار ئېردى تاقەتى بولغۇنچە تاق،
ئېردى ئانىڭ ھەمدەمى دەردۇ فىراق.
ئورتادا رەھان ئىدى بولدى رەسۇل،
سۆزىنى قىلمادى زىلەيخا قەبۇل.
يۇرۇر ئىدى ئورتادا رەھان مۇدام،
ۋەسل ئۈچۈن سەئيى قىلىپ سۇبھۇ شام.
ئەيلەپ ئىدى سۇمئەئىنى ئىختىيار،
ئىشى ئىبادەت ئىدى لەيلۇ نەھار.
....
مىسر شەھى بولماسۇن ئول يۇسۇفۇم،
تەڭرى ئۈچۈن كېتۈرۈرگەيمۇ سۆزۈم.
دېدىكى شەمئۇن: «ھەلە، ئەي رەھنەما،
قوي بۇ ھېكايەتنى بەرايى خۇدا.
بولدى يۇسۇفنى تېنى زەرراتى خاك،
ئەيلەدى كۆلۈ ھەددىدىن ئايىتى پاك.
ئىبن يەمىن مۇخالىسنە قىلغىل ئىلاج،
ئۇشبۇ ئېرۇر بىزگە بۇ دەم ئېھتىياج.
نامە جەۋابىغە نە دەرسەن جەۋاب،
مەن يانايىن مىسرغە ئەيلەپ شىتاب.»
ھەزرەتى يەئقۇب ئەلەيھىسسەلام،
دېدى: «بولۇك سەئيى تەلەبدە تەمام.
ئۇشبۇ ئېرۇر نامە جەۋابى بۇ دەم،
تەبرە تەلەب يولىدا قويۇپ قەدەم.
ئۇشبۇ كېتۈرگەن بىتىكىدىن مۇدام،
ماڭا كېلۇر يۇسۇفى ئىدى، ۋەسسەلام.»

شەمئۇن يەنە مىسرغا يانىپ كەلگەنى

ئاقىبەتۇل ـ ئەمر بۇ شەمئۇن يانىپ،
مىسرغە كەلدى كۆيۈپۈ ئۆرتەنىپ.
كۆردى بەرادەرلەرىنى ئول زەمان،
جۇملەئى ئەھۋالىنى قىلدى بەيان.
دېدىكى: «دەپتۇر ئاتامىز ئۇشبۇ دەم،
بارچە تەلەب يولىدا قويۇڭ قەدەم.
تەڭرىدىن ئىستەڭ بارى تەۋفىقىنى،
ئىستەڭىز ئول يۇسۇفى سىددىقىنى.
بارچە دېدىلەركى: «ئەجەبتۇر ئەجەب،
قايدا بۇ يۇسۇفنى قىلالى تەلەب.
ھەشرىدە يۇسۇفنى قىلالى تەلەب،
ئىستەرمىز ئاندا ئەمەستۇر ئەجەب.
بارچە قويۇڭ ئاتا سۆزىن ئۇشبۇ دەم،
باردۇر ئانىڭ جانىغە يۈز مىڭ ئەلەم.
لىك يۈرۈك بارچە بارالىڭ رەۋان،
شاھ ئىشىكىندە تۇزەلى فىغان.
چىقسا ھەرەمنىڭ ئىچىدىن تاشقارى،
ئەيلەلى زارى تەزەررۇئ بارى.»

ئوُشبوُ تەمەننا بىلە كەنئانىلەر،
شاھ ئىشىكىندە بارى كەلدىلەر.
يوُسوُف ئالارنى تىڭلەتىپ ئول زەمان.
دېدى: «نېدوُر سوٚزىڭىز، ئەيلەڭ ئەيان؟»

بارچە دېدىلەركى: «ئايا شەھرىيار،
ئېن يەمىن يولىدا بىزلەر ئىنتىزار.
ئېن يەمىن ئوُچوُن شەھىئى باكەرەم،
ئىككى كىشى بەندە بولالى بوُ دەم.

ھەزرەتى يوُسوُف يەئقوُب قىسسەسىن ئاغالارىدىن سورغانى

ھەزرەتى يوُسوُف دېدىكىم: «ئوُشبوُ دەم،
ھەزرەتى يەئقوُبقە دەردوُ ئەلەم.»
بارچە دېدىلەركى: شەھى نامۋەر،
ئايتالى يەئقوُب نەبىدىن خەبەر.
يوُسوُف ئوُتى بىرلە كوٚيەدوُ موُدام،
زىكرى ئانىڭ يوُسوُف ئېروُر سوُبھوُ شام.
ئېبن يەمىنىڭ ئەلەمى ئوُشبوُ دەم،
بولدى ئاڭا، شاھ، ئەلەموُ دەر ئەلەم.»
ھەزرەتى يوُسوُف دېدىكىم: «بوُ زەمان،
قىسسەئى يوُسوُفنى قىلىڭلار بەيان.»
بارچە دېدىلەركى: «شەھى باركەرەم،
ئېردى بىزنىڭ بىرلە بوُ يوُسوُف بەھەم.
ئوُينار ئىدى قوي قىرىغىندا ئوٚزى،
ئاڭا ئىدى بارچەنىڭ ئول دەم كوٚزى.
قويغا بوٚرى كىردى بەيەك ناگەھان،
بارچەمىز ئول ھالدا بولدوُك دەۋان.
قالدى ئارامىزدا بوُ يوُسوُف يىراق،
بارچە ئوُنوُتتوُك ئانى بىئىستىتىپاق.
تايتوُق ئانى ياد ئېتىپ ھەۋلى جان،
بارچە فىراقىدە چىقاردوُك فىغان.
كەلدوُك ئىسە تاپمادوُك ئانى ھەم،

بولدى بىزە زىيادە ئەندوُھوُ غەم.
ھەر تەرەفى ئىستەدوُك ئانى رەۋان،
تاپدوُك ....
يەپتوُر ئانى بوٚرى تاپىپ يالغوُز ـ ئوُن،
باز يابان ئىچرە ئوُشال فەتھى فوُزوُن..
بارچە ياقالارنى قىلىپ چاكوُ چاك،
ساچتوُك ئوُشال باشىمىز ئوٚزرە خاك.
قانغە بوُياغلىق ئانىڭ ئول كوٚڭلەكىن،
ئالدوُكوُ ياندوُك بارى ئوٚيغە كېيىن.
كەلدوُك ئوُشال كېچە بىلەن ئول زەمان،
ئاتامىز ئالدىدا كېتوُردوُك فىغان.
قىلدوُك ئاتامىزغە بوُ ئىشتىن خەبەر،
بولدى ئانىڭ قالبىدىن جا بەدەر.
باشتىن ئاياق بولدى ۋوُجوُدى ئەدەم،
كەلدى يەنە ئوٚزىنە ئول سوُبھى دەم.
بوٚرى يېگەن قىسسەئى ئول ئېئتىماد.
قىلماس ئول، دەر يوُسوُفوُم ئېروُ ھەيات،
موُنىس ئىدى ئاڭا بوُ ئەينى ھەمىن،
كوُلبەئى ئەھزاندا ئىدى شاھى دىن.
ئانى داغى ئەيلەدى گەردوُن جوُدا،
ئوُشبوُ ئېروُر ھىكمەتى ھوُكمى خوُدا.»

ھەزرەتى يوُسوُفنى ساتقاندا مالىك تاجىرغە بەرگەن خەتنى كوٚرسەتكەنى

ھەزرەتى يوُسوُف دېدى ئوُشبوُ زەمان:
«مەندە ئېروُر بىر خەتى غەيرى نىھان.
ئانى كوٚروُكوُزوُ ئوُقوُڭ ئوُشبوُ دەم،
مەن داغى بىلەي نې يازىپدوُر قەدەم.

كەلتوُروُپ ئول خەتنى ئوُشال دەم مەگەر،
ئوُشبوُ يەھوُدا ئېلىنە بەدىلەر.
كوٚردى يەھوُدا تانىدى ئوٚز خەتىن،
بىلدى ئوُشال ۋاقىئەنى سوُرەتىن.

www.uyghurkitap.com

دېدىكى: «يۇسۇف خەتى ئېرۇر بۇ خەت،
راست دەگىز ماڭا ئايتماك غەلەت.
مەن بىلۇرەم جۇملەئى تىللار بىلىماك،
راستلىق ئۆزرەۋۇ بارىگىز كىلىماك.
خاس ئېرۇرسىز بارىگىز ئۇشبۇ دەم،
خەتتە ساتىپتۇر ئىنىگىزنى قەلەم.
بارچە يىگىرمە دىرەم ئالىپ بەھا،
ساتقان ئىمىشسىز بارى، ئەي كەد خۇدا.
ئۇشبۇ نې يۇسۇف ئېرۇر، ئايتىڭ بارى،
بايىئى سىز، مالىك ئاڭا مۇشتەرى.»

يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنىڭ ئاغالارى بارچەدىن جەۋاب بەرگەنى

قالدىلا ئول هالدا بارچە خىجىل،
بارچە دېدىلەر بولۇبان مۇنفەئىل.

....

دېدى: «ئىنايەت يولىدا، يا ئىلاھ،
مىسرىغە قىلدىڭ مېنى سەن پادىشاھ.
ئەيلە ئىنايەت بىلە لۇتفۇ كەرەم،
قىل بۇ ئاتا كۆزىنى بىينا بۇ دەم.
بەندەنى كۆرسۇن بۇ جەلالەت بىلە،
دەۋلەتۇ ئىقبالۇ سەئادەت بىلە.

رۇھۇل - ئەمىن: «ئاتاڭغە پىراھەنىڭنى يىبەرگىن» دېگەنى

رۇھۇل – ئەمىن كەلدى، دېدى: «يا رەسۇل،
ھەزرەتى ھەق قىلدى تىلەكىڭ قەبۇل.
قىلغىل ئۇشال پىراھەنىڭنى بەدەر،
خەتتەئى كەنئانغە ئاتاڭغە يىبەر،
كۆزىگە سۈرتەر ئانى بىينا بولۇر،
جۇملەئى ئەئزاسى تەۋانا بولۇر.»
يۇسۇفى سىددىق ئەلەيھىسسەلام،
قىلدى ئاغالارى ياراغىن تەمام.
دېدى نەرۇ مايەدىن ئەللىك قاتار،
تىژە يۈكنى قىلدىلار ئول لەھزە بار.
يۇسۇف ئاغالارى ئۇشال دەم بارى،
تەبرەدىلەر خەتتىئى كەنئان سارى.
پىراھەنىن يۇسۇف ئۇشال دەم مەگەر،
ئاتاسىغە يىبەرۇر چۈن ئول بەدەر.
قىلدى ئىنشا كەلدى ئاڭا جىبرەئىل،
دېدى: «ئېرۇر ئەمرى زى رەببى جەلىل.
پىرەھەنىڭ بەر بۇ بەشىر ئىلكىنە،
ئاجىزۇ ئەفكارۇ ئەسىر ئىلكىنە.
ساڭاۋۇ ئاتاڭغا ئېرۇر ئول سەبەب،
چەكتىڭىز ئېسە ئەلەمى روزو شەب.
ئىردى بەشىر ئاتاسى داھى بەشىر،
ئىمەر ئىردى ئەمچەكىن ئانى بەشىر.
ھەزرەتى يەئقۇب ئانى ساتقۇن ئالىپ،
سىڭلىڭ ئۇچۇن ساڭا ئىناكە قىلىپ.
ئالدى ئايرىپ بۇ بەشىردىن ئانى،
ئىمەر ئىدىڭ سەن داخى شىردىن ئانى.
قىلدى سەھەر ۋەقتى مۇناجاتىنى،
ئەرز قىلىپ تەڭرىگە ھاجاتىنى.
دېدىكى: «يا رەب، بۇ رەسۇلى خۇدا،
ئەيلەدى ئوغلۇمنى چۇ مەندىن جۇدا
يۇسۇفىدىن بولغاي، ئىلاھا، جۇدا.
ئول داغى مەندەك بولۇبان مۇبتەلا
قىلدى فەلەك سېنى ئاتاڭدىن جۇدا،
بولدى فىراقىڭدا ئاتاڭ مۇبتەلا.
بىلگىل، ئايا يۇسۇفى ئالىي جەناب،
دەئۋەتى مەزلۇم ئېرۇر مۇستەجاب.

ساكىنى دەرۋازەئى كەنئان ئىبرۇر،
هالى ئاڭا بەسكى پەرىشان ئىبرۇر.
پىراهەنىڭنى بۇ سەبەبدىن بەشىر،
ئەمر بىلە ئىلتۇرۇ بالا نەزىر.»
كۆردى ئۇشال داهى بەشىرنىن ئۆزى،
يارۇر ئانىڭ ۋۇسلەتى بىرلە كۆزى.

هەزرەتى يۇسۇف پىراهەنىن ئاتاسىغە يىبەرگەنى

يۇسۇفى سىددىق تاپىپ بۇ خەبەر،
پىرەهەنىن قىلدى ئۇشال دەم بەدەر.
بەردى بەشىر ئىلكىنە ئول دەم رەۋان،
تەبرەدى كەنئان سارى ئول كارۋان.
يۇرۇر ئىدى بارچە بەزەۋقۇ تەرەب،
شاد ئىدىلەر جۇملەئى ئەهلى ئەرەب.
....

يۇسۇفى سىددىق بەسى بىقىياس،
قىلدى ئۇشال سۆزدە تۇرلۇك ئاساس.
مىسىر ئۇلۇسى بارچە زى خاسۇ زى ئام،
هازىر ئىدى جۇملە خەلايىق تەمام.
بارچەسى مەئزۇر بولۇپ سەر بەسەر،
هەر كىشى ئۆز يېرىنە بولدى بەدەر.
هەزرەتى يەئقۇب ئۇشال شاهى دىن،
يۇسۇفى سىددىق بىرلە هەمنىشىن.
بولدى ئۇشال ئۆزى بىساتىن قۇرۇپ،
شامۇ سەهەر نەۋبەتى شاهى ئۇرۇپ.
تەڭرىگە ئەيلەپ بارى هەمدۇ سىپاس،
شۇكر قىلىپ شامۇ ـ سەهەر بىقىياس.
ئاه نە خۇشدۇركى چېكىپ راهۇ رەنج،
ئۇچراسا تالىبغە بىينا ۋەسلى گەنج.
چۇنكى نىچۇك تاپتى مۇرادىن تەمام،
يۇسۇفى سىددىق ئەلەيهىسسەلام.
شاه ئەبۇلغازىئى سۇلتانى هۇسەين،
تاپسۇن ئۇشال ئەيش بىلە زىيبۇ زەين.
تاپسۇن ئۇشال جۇملە مۇرادىن بۇ كۈن،
سەلتەنەتى دۇنيادە تۇتسۇن ئۇرۇن.
جەددى كەبى دەۋلەتى تايسۇن قەدەم،
هۇكمىنى تۇتسۇن ئەرەبۇ هەم ئەجەم.
ۋارىس ئىبرۇر مۇلكىگە سۇلتانى دىن،
بولسۇن ئاڭا يەر يۈزى رويى زەمىن.
تەڭرىنىڭ ئەمرى بىلە شاهى زەمان،
بولسۇن ئۇشال قاف تاقافى جەهان.
كىمكى ئوقۇساۋۇ بىتىسە مۇنى،
فاتىهە بىرلە ساغىنسا مېنى.

كاتىب ئەرزى هالىن قىلغانى

كاتىبى بىچارەنى هەم ياد قىل،
بارى دۇئا بىرلەن ئانى شاد قىل.
خەتتى ئەگەر سەهۋ بولۇپ بولسە يىل،
قىل ئانى تەكرار داغى ياخشى قىل.
سۇدا بىتەر سۆزنى جىگەر خۇن بىلە،
كىمكى ئوقۇر مۇنى بۇ مەزمۇن بىلە.
سۆز كۆپىدىن بىلگۈچى كۆپ سۆزلەمەس،
كىمگەكى بار تەبئ، ئاڭا يەك هەرف بەس.
تەبئى لەتىف ئادەمنى ئازدەسۇر،
سۆزدەكى بار تەبئى گۈيى ئازدۇرۇر.
ئادەمىغە ياخشى قىلىغ سۆزدەدۇر،
كىم بىلىبان ئەتسە يابان سۆزدە دۇر.
هەر كىشى فەيز ئالسا بۇ سۆز گەنجىدىن،
ئەتمە چۇ مەهرۇم ئانى ئۆز رەنجىدىن.
ياد قىل ئانى، ئول سېنى هەم ياد ئېتەر،
هەجر غەمىن ۋەسل بىرلە شاد ئېتەر.
هەرنەكى قىلساڭ بۇ كۈن، ئەي شەهرىيار،
هەم ساڭا قىلغاي ئانى هەم روزگار.
كاتىبى بىچارەنى هەم ياد قىل،
بارى دۇئا بىرلەن ئانى شاد قىل.
....

قەلەندەرنىڭ يېڭى تېپىلغان شېئىرلىرى

نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: مەتقاسىم ئابدۇراخمان، توختىنىياز قۇربان

مۇھەررىردىن: ئۆزىنىڭ گۈزەل، ھېسسىياتقا باي لىرىك شېئىرلىرى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا مۇناسىپ تۆھپە قوشقان شائىر قەلەندەر XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ياشاپ، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭ ئاخىرقى ئۆمرى خوتەندە ئۆتكەن. شائىرنىڭ ھازىرغىچە مەلۇم بولغان ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسى خوتەندە يېزىلغان ياكى توپلام قىلىنغان. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ساھەسىدىكى ئىزدىنىشنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، شائىر قەلەندەرنىڭ يېڭىدىن يېڭى ئەسەرلىرى ئارقا - ئارقىدىن تېپىلىپ تۇردى. بۇ ئەسەرلەر «بۇلاق» نىڭ ئومۇمىي 3 -، 24 -، 32 - سانلىرىدا تونۇشتۇرۇلدى. بۇ قېتىم خوتەندىن قەلەندەرنىڭ بىر لىرىك داستانى بىلەن بىللە يەنە بىر قىسىم غەزەل ۋە مەسنەۋىيلىرى تېپىلدى. شائىرنىڭ بۇ قېتىم تېپىلغان داستانى ھىجرىيىنىڭ 1210 - (مىلادى 1795—1796) يىلى، خوتەن ھۆكۈمدارى مۇھەممەد ئەزىز دەۋرىدە يېزىلغان. بۇ شېئىرلاردا شائىرنىڭ خوتەن ھەققىدىكى تەسىراتلىرى، جۈملىدىن خوتەنگە بولغان قىزغىن مېھرى - مۇھەببىتى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ شېئىرلار شائىر قەلەندەرنىڭ تەرجىمىھالى، ئۇنىڭ بىر پۈتۈن ئىدىيىۋى سەۋىيىسى ۋە بەدىئىي ئىستېداتىنى تەتقىق قىلىشتا بىزنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا بىر قىسىم قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

*　　　*

بۇ داستان سەراپا بوستانىنىڭ سەبەبى نەزمى ۋە سەمەند ۋە نىدا كىملىكى خۇش رەفتارنىڭ سۆز مەيدانىدا رەزمى ۋە كۆكۈل بۇلبۇلى بۇ خوتەننىڭ گۈلزارى ۋە نېئمىتى بىشۇمار ۋە پەسلى ھەمىشە بەھارنىڭ ئاشكارا قىلماق ئۈچۈن سايراغانىنىڭ ئەزمىنىڭ سەبەبى ئانداغ ئېردىكىم، يارانى جان دوستان، دۇجەھانى ۋەتەن، ئالىي شەئنى، جەننەت نىشانى قۇندۇزى ئالەم ئەفرۇزدا ئىشىتىپدۇرلاركىم، فەقىر خوتەنى پەسەندى خۇبان شەھرىدە كېلىپ تەۋەتتۇن ۋە تەمەككۇن بولۇپدۇرمەن. خەنجەرى خۇنفىشان ۋە سىنانى جانىستان تىللارىنى ئاچىپ خەت ئىبەرىبدۇرلاركىم: «ئۇبدان ۋە چوڭ شەھەرلەرنى

تاشلاپسىز، خوتەنگە بارىپ تۇرۇپسىز. بىزلەر ئىشتتۇك، خوتەن كىچىك ۋە ياقا يۇرت ئىكەن...» دەپ بىتىپ ئىبەرىبىدۇرلاركىم، «ئاندا بارىپ تۇرغانىڭىزدىن ئۆز كۆڭلىڭىزدە نىھايەتى خۇش تەبىئلىكىڭىز مەئلۇم بولدى ...» دەپ كىنايە ئايتىپ ئىبەرىپدۇرلار.

فەقىر ئۇلارنىڭ جەۋابىغە دىدىمكى: «رۇستەم دىۋسەفىد بىرلە ئۇرۇشقانىدا، دىۋسەفىد ئايتتىكىم: «ئەي رۇستەم، مەن سىنىڭ داڭقىڭنى ئىشتىپ ئىردىم، گۇمانىم بۇ ئىردىكىم، سەن مەندىن پۇر زور ۋە زەبەردەستدۇرسەن دەپ. ئەمدى كۆردۈمكى، ياش ۋە رىزە خوردەنى ئىكەنسەن. چىمچىلاقىمنى دالۇڭغە قويسام يەنجىلىپ قالۇرسەن» دىدى. رۇستەم ئايتتى: ئەي كافىرى بىئەقل، ئەي سەگى بەدنەژاد، گەرچە خوردەمەن، گەردەمەن؛ گەرچە رىزەمەن، ساھىب ستىزەمەن؛ گەرچە ياشمەن، ساھىب كىڭاشمەن. يىلاننىڭ تىشىنىڭ كىچىكلىكىگە باقمە، زەھرىگە باق» دەپ نەچچە ئەفسانە تەمسىل كەلتۇردۇم. ئۇلارنى خىجالەت قىلماق ئۈچۈن ئىبەرگەننىڭ بەيانى، خوتەننىڭ شەھرىنىڭ سفاتىنى شەھرلەرغە ئاشكارا قىلغاننىڭ داستانى. قۇندۇز شەھرىدىن خوتەن شەھرىغە كەلدىم. نەچچە سۆز مەندىن يادىكار قالسۇن دەپ، تەي تەھرىرغە كەلتۈردۇم، بەيت:

ئىشت ئەرزىمنى سەن، ئەي مەردى ئاقىل،
سۆزۈمنى ئاڭلا ئوبدان بولما غافىل.
مەن ئىردىم شەھرىم ئىچرە خۇررەمۇ شاد،
غەمۇ مىھنەتدىن ئىردى كۆڭلۈم ئازاد.
ئىشىم ئىردى ھەمىشە ئەيشۇ ئىشرەت،
جەھاندا بىلمەس ئىردىم بارمۇ مىھنەت.
يارانلار بىرلە دائىم دەرسخانلىق،
كىشىگە قىلماس ئىردىم ھېچ يامانلىق.
بار ئىردى مەشرەبىمدە نازۇ نىئمەت،
مۇساھىبلار بارى ئەھلى مۇھەببەت.
كىتابۇ نەغمەۋۇ سەتارۇ قالۇن،
ھەمسە خەلقى بولۇر ئىردى جىگەرخۇن.
خۇدانىڭ بەرگەنىگە قىلمادىم شۇكر،
يېيىشىم بولدى غەرۇر تەغمان بىلەسۆكر.
كىشى كۆپراق ئىيتسا شۇكرى رەھمان،
تاپار ھەم دەۋلەتۇ نىئمەت فەراۋان.
كىشى گەر ديمەسە شۇكر، ئەي بەرادەر،
كېتەر قولىداقى دەۋلەت سەراسەر.
بەناگاھ ئولتۇرۇپ ئىردىم بى ھەسرەت،
كى تۇشتى باشىمە سەۋدايى غۇربەت.
بېلىمنى باغلادىم مەردانە مەھكەم،
كىم ھېچ يا بەتدىن ھەرگىز يېمەدىم غەم.
خۇدا رەززاقدۇر قىلدىم تەۋەككۇل،
كى سالماي يانچۇقۇمغە بىرگىنە پۇل.
يۈرۈدۈم كېچە-كۈندۈز، سۇبھىتا شام،
زەمانى ئالمايىن بىر يەردە ئارام.
نەسەبىم ئاخىرى تۇشتى خوتەنگە،
كۆز ئاچتىمكىم تۇشۇپدۇرمەن چەمەنگە.
خوتەن دىمە، گۈلىستانى ئىرەم دە،
تەمامى خەلقىنى ساھىب كەرەم دە.
خوتەن دىمە، دىگىل جەننەت نەزەرى،
ئىرۇر خەلقىنىڭ ئەينەكتەك زەمىرى.
خوتەن دىمە، دىگىل فىردەۋسى ئەئلا،
كەمالى قۇدرەتى ۋاجىب تەئالا.
خوتەن دىمە، دىگىل دۇنيا بىھىشتى،
بولۇپدۇر نۇرى رەھمەتدىن سىرىشتى.
خوتەن دىمە، دىگىل باشدىن ئاياغ باغ،
گۈلىستانى ئىرەمدۇر رەشكىدىن داغ.
خوتەن دىمە، دىگەيسەن سەن گۈلىستان،
كۆزۈك تۇشسە نەيەردە باغۇ بوستان.

www.uyghurkitap.com

خوتەن دېمە، دېگىل سۈنئى ئىلاھى،
تاپىلۇر سەن نې دېسەڭ لاكەماھى.
خوتەن دېمە، دېگەيسەن ئالەم ئارا،
قىلىپدۇر سانېئى سۈنئ ئاشكارا.
خوتەن دېمە، دېگىل كانى جەۋاھىر،
نې ھاجەت ۋەسف قىلماق باردۇ زاھىر.
خوتەن دېمە، دېگىل گۈلزارى ئالەم،
مىسالى يوقدۇرۇر ۋەللاھۇ ئەئلەم.
خوتەن دېمە جەھاننىڭ زىننەتى دە،
خۇدايى لامەكاننىڭ قۇدرەتى دە.
خوتەن دېمە، دېگەيسەن رۇھ ئەفزا،
مۇنىڭدەك شەھر يوق ئالەمدە پەيدا،
خوتەن دېمەكى، ئاتى باردۇ ماچىن،
سۆزۈمنى دېمە يالغان باردۇر چىن.
خوتەن دېمە، ئانى سېھر ئافەرىن دە،
پەرىزاد خانەئى رويى زەمىن دە.
خوتەن دېمە ئانى، شەھرى سەبا دە،
سۈيىنى بارچە ئاغرىققا دەۋا دە،
خوتەننى كۆرسە كىم خۇلدى بەرىن دەر،
سۈيىن ئىچكەن كىشى مائى مەئەين دەر.
خوتەن ئوبدان مەكان گەر بولماس ئېردى،
خوتەن كېلىپ ئىماملار ياتماس ئېردى.
خوتەن سارى بېھىشت ئىشكى مەفتۇھ،
نەسىيمىدىن ئۆلۈك تەنگە كىرەر رۇھ.
خوتەن كەلگەن كىشى يانمايدۇ ئەلھەق،
بېھىشتقە باردۇ كىرمەك، يوقتۇ چىقماق.
خوتەن كەل ـ كەلتىلە رگە شەھرى مەئمۇر،
يېتەر تېنىڭگە فەيز، كۆڭلۈڭ تاپار نۇر.
خوتەن شەھرى جەھان شەھرىدىن ئەقۋا،
ئېرۇر خەلقىنىڭ ئىشى زوھدۇ تەقۋا.
خوتەننىڭ خەلقىغە باردۇر سەئادەت،
بولۇپدۇر ئىشلارى خەيرى سەخاۋەت.
بولۇپدۇر خۇي ئۇلارغا مېھرىبانلىق،
قىلۇرلار ياخشىلىق، قىلساڭ يامانلىق.
جەھان ئىچرە خوتەننىڭ شەھرىدۇر تاق،
ئېرۇر خەلقى مۇسافىرلارغا ئامراق.
ئۇلۇغۇ ھەم كىچىك خەلقى مۇلايىم،
نەمازۇ روزەلەردە تۇرفە قايىم.
ئۇلۇغۇ ھەم كىچىك خەلقى خۇداجۇي،
قىلىپدۇرلار تەۋازىئۇ ئەدەب خۇي.
ئۇلۇغۇ ھەم كىچىك خەلقى ئېرۇر پاك،
بۇ ئەلدىندۇر شەياتۇن كۆڭلى غەمناك.
ئۇلۇغۇ ھەم كىچىكى ئەھلى تەۋفىق،
قىلۇرلار ئەمرى ھەققە بارچە تەسدىق.
خوتەن نېچۈن جەھاندا بولماسۇن تاق،
مېنىڭ باغچەم دېدىلەر خاجە ئىسھاق.
سەمەرقەندىدە ئېرۇر بىر ئابى رەھمەت،
ئاقار خوتەندە يۈز دەريايى رەھمەت.
ئېرۇر شۆھرەتدە تاشكەند لالەزارى،
دېگىل جەننەت خوتەننىڭ نەۋبەھارى.
بەدەخشان لەئلى بولۇر تاجى ئەفسەر،
خوتەننىڭ تاشىغە ئېرمەس بەرابەر.
خوتەن دەرياسىنىڭدۇر قاشتاشى،
خىجىلدۇر نۇردىن گەردۇن قۇياشى.
يەمەننىڭ سەن ئەقىقىن ۋەسفىن ئەت بەس،
خوتەننىڭ بىر شاغىل تاشچە ئېرمەس.
كى چاچ فىروزەدىن سەن ئۇرماغىل دەم،
خوتەننىڭ بىر ئېشەك مۇنچاقىدىن كەم.
دېمە ئوبداندۇ كابىل ئەرغەۋانى،
خوتەن باغىنى چىتلاتقان تىكەنى.
دېمە سەن شەھرى سەبزىلىك نەۋ بەھارى.
ياشىل بەخمەل خوتەننىڭ سەبزەزارى.
دېمە ئوبداندۇ بەندەر شەھرى سۇرەت،
خوتەنغە ئوخشاماسدۇر ھېچ سۇرەت.
خوتەندەك يوقتۇرۇر شەھرى سىپاھان،
بېھىشت ئاسا ياراتىپ ئانى رەھمان.
شامۇ دېھلە نېچەكىم مۇھتەرەمدۇر،
خوتەن شەھرىنىڭ ئالدىدا ئەدەمدۇر.
جەھان ئابادىمۇدۇر شەھرى كەشمىر،
خوتەننى كۆرسە دەرلەر بارچە تەقسىر.

خوتەن شەھىرىنى كۆرسە شاھى بۇلغار،
تاڭ ئېرەمەس قىلسا گەر بۇلغارىدىن ئار.
ئەگەر كۆرسە خوتەننى خانى بەغداد،
كېتەر قايغۇسىيۇ غەمدىن بولۇر شاد.
خوتەننى كۆرسە گەر سۇلتانى ئۈرگەنچ،
قىلۇر ئىنساف، دېيۇر دۇنيادا بۇ گەنج.
ئەگەر كۆرسە خوتەننى خەلقى شىراز،
تېنىدە رەشكىدىن جانى قالۇر ئاز.
خوتەنلەر كىم كۆرۈپ ئىرانۇ تۇران،
خوتەن شەھىرىنى كۆردى قالدى ھەيران.
دېمە ئۇبدانىدۇرۇر كىرمانى زىلچاڭ،
خوتەن زىلچاسىنىڭ ئالدىدا قىلچاڭ.
خوتەندىن تا ئۈرۈمچى شەھىرى قامۇل،
خوتەن خامى كىيەرمىز دەپ يىغار پۇل.
دېمە ھىندۇستانىنىڭ خاسەسى خوپ،
خوتەن بەشماغىـى ئاندىن تولا مەرغۇب.
خوتەن شاكۇرەسىنى يار جانى،
يۈرەن ھەر كىشىكىم كۆرسە ئانى.
قەداغ فۇتاسىدىن رەي ئەھلى جادە،
ئېرۇر كەشمىر شالىدىن زىيادە.
خوتەننىڭ تەگىنماتىدىن ئىشىت سۆز،
ئېرۇر شەترەنجى كىيىز ئالدىدا بۆز.
ئېرۇر كىمخاب، ئەتلەس جايى ئىران،
خوتەن مەشرۇتىنىڭ ئالدىدا ھەيران.
خوتەننىڭ مۇشكىنىڭ ئىشىت سىفاتىن،
جەھان خۇشبۇيي بولۇر گەر تۇتساڭ ئاتىن.
بۇ كىيىك نافەسىن دېدى پەيەمبەر،
مېنىڭدۇر مۇئجىزەم، ئاندىن مۇنەۋۋەر.
خوتەندە بىر ئۈزۈم بار ئاتى كىشمىش،
بارى ئۈزۈمدىن ئول ئىلگەرى پىشمىش.
ۋەسالغاسىنى يېسە ئايتۇر ئىنسان،
بەھاسىغە ئەگەر جان بەرسە ئەرزان.
مۇناقى بىرلە ساھىبى ئۈزۈمى،
ئېرۇر ھەر بىرىسى خۇرمايى رۇمى.
ئانارۇ ئالمەسىن لەئلى بەدەخشان
ئىشىتىپ رەشكىدىن ھەردەم يۇتار قان.
ئانىڭ شافتالۇ، ئامۇدىكى، ئەي يار،
خوجەند نەشپەتەسى ئالدىدا بىكار،
ئەگەر ئالۇچەسىنى كۆرسەڭ، ئەي جان،
دېمىشسەنكىم ئېرۇر ياقۇت، مەرجان.
ئۆرۈكۇ ئۈجمەسى جەننەت نىھالى،
لەتافەتدە جەھاندا يوق مىسالى.
خۇبانى دېمە، دېگىل ھۇسنى خۇبان،
رۇخى جانانەسى رۇخسارى جانان.
ئېرۇر ھەر ئۈجمەسى بىر دۇررى گەۋھەر،
دېگىل لەززەتدە ئانى شەھدۇ شەككەر.
قاغۇنىدىن ئىشىت سۆز، ئەي خىرەدمەند،
تېگىشمەس بىرىنىكىم بەرسە بىر قەند.
خوتەندەك يوقتۇرۇر ھېچيەردە تاربۇز،
سىفاتىن قانچە قىلسام كۆرۈنۇر ئۈز.
جىنەستەسىدىن ئىشىت، ئەي بەرادەر،
ئېرۇر ھەربىرىسى بىر دۇررى گەۋھەر.
خوتەندەك يوقتۇرۇر ھېچيەردە ياڭغاق،
شاكالى بىرلە مەغزى قاردىن ئاق.
شاكالى تاشىدىن مەغزى كۆرۈنۇر،
كىشى كۆرسە كۆزۈ كۆڭلى سۆيۈنۇر.
دېدىلەر ھۇكۇمايى ئەھلى مەشرىق،
ساقايۇر يېسە ئەيىنالۇسىن ئاغرىق.
خوتەننىڭ چامغۇرىدۇر ھەر بىرى ناك،
نەبات دەر زەردەكىنى ئەھلى ئىدراك.
خوتەن كىپلىپ كىشى گەر كۆرسە گۈلزار،
ئېرەم باغىنى سەيرىدىن قىلۇر ئار.
قىشۇ ھەم ئەرتىيازى بىر قەبىلدۇر،
تەمۇزىنىڭ ھەۋاسى مۇئتەدىلدۇر.
بەدەخشان مۇلكى ئېرۇر لەئلى كانى،
خوتەن شەھىرىدۇرۇر ئالتۇن مەكانى.
ئېرۇر ئالمىلىرى ئالەمغە ئەئلەم،
مىسالى يوقتۇرۇر، ۋەللاھۇ ئەئلەم.
ئانىڭ كاسىپلارى ھەربىر فىلاتۇن،
جەھان كاسىپى رەشكىدىن جىگەر خۇن.

تەمامى نازۇ نېئمەتلەر فەراۋان،
فەراۋانلىق بىلە ھەم نەرخى ئەرزان.
بېرىشتە ھاكىمى ھاتەم نىشاندۇر،
ئەدالەت بابىدا نۇشىرەۋاندۇر.
ئانىڭ ھەر بىر ئىشىدا ئەقىل ھەيران،
دېسە بولۇر ئەزىزى مىسىر دەۋران.
خوتەن ئەۋسافىنى ھاكىمى سەفدەر،
بەيان ئەتسۇن نېچۈك يالغۇز قەلەندەر.
بىتىكچى ئەيلەسەڭ ئالەم بارىنى،
تۈگەتە ئالماغاي مىڭدىن بىرىنى.
قەلەندەر، سەن تۈگەت سۆزۈڭ بۇ ھالەت،
ئىشتىكۈچىگە قىلما كۆپ مەلالەت.
خوتەنىنىڭ ۋەسفى تاپتى، ئەي مۇسەننىف،
ئەزىز بېھگى زەمان ۋەقتىدە تەسنىف.
بۇ دۇررى بىبەھا تاپقاندا مەۋزۇن،
ئىدى تارىختە مىڭۇ ئىككىيۈز ئون.
كەل، ئەي ساقى، مېنىڭدىن كامران قىل،
فىراقىڭدىن قارىدىم نەۋجەۋان قىل.
ئىچىپ ئول مەينى قىلسام كامرانلىق،
قارىغان چاغىمە مەن نەۋجەۋانلىق،
يوق ئەتسۇن ئول مېنىڭدەردۇ ئەلەمنى،
نىگارىم ۋەسفىغە سۇرسەم قەلەمنى.

*

يۈرۈپ ئېردىم خوتەن شەھرىدە ھەريان،
كۆرۈندى كۆزۈمە بىر ماھى تابان.
ئەجايىب مەھۋەشۇ رۇخسارەسى گۇل،
قەلەندەر بولدى گۇلزارىغە بۇلبۇل.
قاشى يادۇر ۋەلې كىرپىكلارى ئوق،
ئانىڭدەك بۇ جەھان ئەتراپىدا يوق.
مەلاھەت بوستانىنىڭ گۇلىدۇر،
سەباھەت گۇلشەنىنىڭ سۇنبۇلىدۇر.
ئاڭا ئوخشادۇمەن گەر دېسە قۇياش،
بولۇر ئۇرسا ئانىڭ ئاغزىغە مىڭ تاش.
ئۇشۇل كۆنىكىم يۈزىنى كۆردى بۇلبۇل،
كۆرۈنمەس بولدى قىلچە كۆزىگە گۇل.
لەبىنىڭ ۋەسفىنى لەئلى بەدەخشان،
ئىشتىپ رەشكىدىن ھەردەم يۈتار قان.
قارا كۆزلەر كۆزىنىڭ بەندەسىدۇر،
ھەمە ھۇرۇ پەرى شەرمەندەسىدۇر.
تىشى دۇردانەدۇر يا گەۋھەرى جان،
ۋەيا ژالەمۇدۇر يا نۇرى ئىمان.
يۈزىدە خالى مۇشكىنى فەقەتدۇر،
ۋەيا مۇسھەفغە تۈشكەن بىر نۇقەتدۇر.
پەرى ھۇرلەردە يوقتۇر ئاڭا تىمسال،
ياڭى ئاينى قىلىپدۇر قاشى پايمال.
ساچى سۇنبۇلمۇدۇر يا رىشتەئى جان،
مۇنۇڭدەك يوقتۇ سۇنبۇل ئەنبەر ئەفشان.
بويىنى تا كۆرۈپدۇر سەرۋى مەۋزۇن،
خىجالەتتىن بولۇپدۇر قامەتى نۇن.
نىگارۇ مەھۋەشۇ زىيبا بىناگۇش،
بۇ نېپ سىيمىنبەرى گۇلگۇن قەبا پۇش.
ئېرۇر ھۇرۇ مەلەكدەك پاك دامان،
ئېتەكىنى تانۇماس گەردى ئىسيان.
تۇغۇلمايدۇر ئانىڭدەك پاك گەۋھەر،
ئانادىن بۇ جەھاندا، ئەي بەرادەر.
بولۇپ مۇساغە شۇھرەت يەدى بەيزا،
ئانىڭ بەيزادەك ئوخشە جۇملە ئەئزا.
كۆزىدۇر گاھى نەركىس، گاھى بادام،
كىيىككە ئوخشە يوق بىر يەردە ئارام.
كۆزىنى غەمزە بىرلە ئاچسە ناگاھ،
خەلايىقدىن چىقار يۈز نالەۋۇ ئاھ.
كۆزى ئۆزى بىلە قىلسە نەزارە،
پۈتۈن كۆڭۈلنى ئەيلەر پارە ـ پارە.
ئالۇر سۇرمە كانىدىن كۆزلەرى باج،
قارا كۆزلەر غەمىدىن ئۆيى تاراج.
سۆزى يائقۇتمۇدۇر يا رىشتەئى جان،
ۋەيا شەككەرمۇ يا لەئلى بەدەخشان.
كېچە چىقسا ئۆيىدىن ئول قەلەمقاش،
خەلايىق دەر كېچەدە تۇغدى قۇياش.
قۇياش بىرلە ھەمىشە ئايۇ يۇلدۇز،
قىلۇر سەجدە ئىشىكىن كېچە ـ كۈندۈز.
ئەگەركىم كۆرسە ئول لەيلىنى بىر كۈن،
تاڭ ئېرمەس ئىشقىدا گەر بولسا مەجنۇن.

ئۇشۇل شىرىندىن ئولسا كىمگە ئىمداد،
تاڭ ئېرمەسدۇر ئەگەركىم بولسا فەرھاد.
ئەگەر كۆرسە يۈزىنى شەيخى سەنئان،
دېمەسدۇر باردۇرۇر تەرسائى دەۋران.
قىلىپدۇر ھەق ئانى قۇدرەتدىن ئىجاد،
پەرى پەيكەر ئېرۇر ھۇسنى خۇدا داد.
بۇلاق دېمە ئانى سەن، ئەي بەرادەر،
ئېرۇر يەرنىڭ كۆزى ھەجرىڭدە يىغلار.
دېمە يامغۇردۇرۇر، ئەي نۇر دىيدە،
پەلەكنىڭ كۆزىدۇر يىغلار غەمىدە.
جەھاندا پاكلىق بابىدا تاقدۇر،
گۇناھۇ مەئسىيەتدىن ئول يىراقدۇر.
بۇ فېئلۇ خۇي ئاڭاكىم بەردى رەھمان،
نې ھەركىم ئاڭا غالىب كەلسە شەيتان.
بولۇپدۇر نۇرى رەھمەتدىن سەرىشتە،
تاڭ ئېرمەسدۇر ئەگەر دېسەم پەرىشتە،
ئانى دەرمىش خەلايىق مەريەمى پاك،
بەشەردە يوق ئانىڭدەك ساھىب ئىدراك.
خوتەندە يوق ئانىڭدەك ماھى رۇخسار،
مېنىڭدەك يوقتۇر ئاڭا ئاشىقى زار.
خوتەندە يوق ئانىڭدەك ماھى تابان،
مېنىڭدەك يوقتۇر ئاڭا يۈرەكى قان.
خوتەندە يوق ئانىڭدەك شوخ دىلبەر،
مېنىڭدەك يوق قۇلى ئاڭا مۇقەررەر.
خوتەندە يوق ئانىڭدەك ئارەزى گۇل،
مېنىڭدەك يوقدۇ گۇلزارىغە بۇلبۇل.
خوتەندە يوق ئانىڭدەك شوخ گۇلرۇ،
مېنىڭدەك يوقتۇر ئاڭا ھېچ دۇئاگۇ.
خوتەندە يوق ئانىڭدەك بىر پەرىۋەش،
مېنىڭدەك يوقتۇر ئاڭا ھېچ جەفاكەش،
خوتەندە يوق ئانىڭدەك قەددى مەۋزۇن.
مېنىڭدەك ئاڭا يوقتۇر يۈرەكى خۇن.
خوتەندە يوق ئانىڭدەك نازەنىنى،
پەرىزادى زەمانۇ مەھجەبىنى.
خوتەن ئەسلىدە ئېردى خۇلدى رىزۋان،
بولۇپدۇر ئول پەرىدىن ئىككى چەندان.
خوتەن ئەسلىدە ئېردى تۇرى مۇسا،
بولۇپدۇر ئول سەنەمدىن جەننەت ئاسا.
خوتەن ئېردى مەكانى ئۇدۇ ئەنبەر،
تۇغۇلدى ئول پەرى بولدى مۇئەتتەر.
خوتەن ئەسلىدە ئېردى باغۇ بوستان،
تۇغۇلدى ئول پەرى بولدى گۇلىستان.
تۇغۇلدى ئانادىن ئول شوخ گۇلرۇخ،
پەرىيۇ ھۇرنى ئول قىلدى مەنسۇخ،
تۇغۇلدى ئانادىن ئول ئافەتى جان،
خوتەن بولدى پەرىخانە ئۇشۇل ئان.
تۇغۇلدى ئانادىن ئول شوخ گۇلچېھر،
خىجالەتدە قالىپدۇر ئاي ئىلە مېھر.
تۇغۇلدى ئانادىن ئول شوخ مەھۋەش،
سالىپدۇر بۇ خوتەن ئىچىدە ئاتەش.
تۇغۇلدى ئانادىن ئول يۈزى گۇلزار،
بولۇپدۇر نازەنىنلەر بارچە بىكار.
خوتەنىنىڭ شەھرىنىڭ ئول زىنەتىدۇر،
ئەرۇسى مۇلك ھۇسنىنىڭ سەۋلەتىدۇر.

*

يانغان ئولسە بەختى مەندەك كىمسەنىڭ،
ساڭا بېرۇر كۆڭلىنى، ئەي ھۇر - پەرى.
قىلمام ئەمدى بىر كۆرەرنى ئارزۇ،
گەرچە بولساڭ بارچە خۇبلار سەرۋەرى.
سەندىن ئۈزدۈم مەن ئۇمىدىمنى تەمام،
گەرچە شاھلار تاجىنىڭ سەن گەۋھەرى.
چاغلادىم يوقتۇر ساڭا مېھرۇ ۋەفا،

*

قىلدى ئاخىر سەندىن ئۆزۈمنى بەرى.
چىقىپ ئېردى ياخشىلىق بىرلە ئاتىڭ،
قىلمادى ئاخىردا بەختىڭ ياۋەرى.
ساڭا قىلدىم خىزمەت، ئەي ھۇرى زەمان،
غەيرى يېدى مېۋەسى بىرلەن بەرى.
بىلمەدىڭ قەدرىمنى، ئەي سۇلتانى ھۇسن،
بولۇپ ئېردى نازەنىنلەر مەھتەرى.

www.uyghurkitap.com

يانما سۆزۈڭدىن، قەلەندەر، ئەر ئىپسەڭ،
گەرچە قىلسۇن ساڭا سىپھرى سامىرى.
بۇ سۆزۈمدىن يانماقىم مۇمكىن ئىمەس،

*

مەندىن ئۆلدى شۆھرەتى ھۆسنۈڭ سىنىڭ،
قىلماغىل ئۆزۈڭگە تولا ئىپتىخار.
تا سىنىڭ بىرلەن ئىدىم، غەملىغ ئىدىم،
سەندىن ئاجراپ خاتىرىم تاپتى قەرار.
كۇفر ئىلىدىن بار ئىدى تەرسا قىزى،
شەيخ سەنئاندىن بولۇپدۇر نامدار.
شىرىن ئىردى دىلرەبالاردىن بىرى،
قىلدى فەرھاد ئىشقى ئانىڭ ئاشكار.
بار ئىدى لەيلىئى دەۋران بىر ئەرەب،
دەھر ئارادا قىلدى مەجنۇن ئىنتىشار.
بىۋەفالىق ماڭا سەن قىلماس ئىدىڭ،
بولسا ئىردى بەختى دەۋلەت ساڭا يار.

*

نەچچەكىم زار يىغلادىم ھىجرانىڭە،
قىلمادى تاشدەك يۈرەكىڭگە ئەسەر.
مۇنچە دىمەك ساڭا لايىق يوق ئىدى،
تولا بولدۇڭ بۇ قۇلۇڭدىن بىخەبەر.
تەرك ئىشقىڭ ئەيلەدىم، قىلدىم ۋىداۋ،
گەرچە باردۇر ئارەزىڭ شەمسۇ قەمەر.
خىزمەتىڭ قىلدىم قۇلۇڭدەك نەچچە يىل،
قىلمادىڭ لۇتفى كەرەمدىن بىر نەزەر.
خان ئىلە سۇلتان، شاھلار بارچەسى،
ئەھلى تەبئىڭ سۆزىدىن قىلغان ھەزەر.
قانچە سالدىم كۆچەتى مىھرى ۋەفا،
مىھنەتۇ جەۋرى جەفا بەردى سەمەر.
ئەمدى تەبئىم تۇتىسى قىلماس قەبۇل،
لەبلەرىڭدىن ئاللىدا قويساڭ شەكەر.
كويۇڭ ئىردى كۆزۈمە خۇلدى بەرىن،
تەركىن ئەتتىم كۆرۈنۇر ئەمدى سەقەر.
ماڭا سەن نەمرۇدۇ، شەددادى زەمان،

بولسا ھەم ئەسلىڭ سىنىڭ ئىسكەندەرى.
سەندىن ئۈزدۈم كۆڭۈل ئەمدى، ئەي نىگار،
سەن بول ئەمدى كىمگە بولساڭ گۈلئۇزار.

*

ئىشقىلىپ ئىشقىم سەلامەت بولسا بەس،
باردۇر خۇبلار ھەر قاياندا سەد ھەزار،
ياخشىلارنىڭ ئالدىدا ئىردىم ئەزىز،
ساڭا بولدۇم ئاقىبەت بىئېئتىبار.
بۇ سەبەبدىن ئەيلەدىم تەركىڭ سىنىڭ،
تولا بولدۇم كۆزلەرىڭگە خارۇزار.
قالمادى بىر زەررەچە قۇربۇم مىنىڭ،
خىزمەتىڭنى تاشلادىم، قىلدىم فەرار،
نى ئۈچۈن سەندىن قەلەندەر كەچمەسۇن،
شۇم رەقىبنى ئەيلەدىڭ ساھىب ۋۇقار.
كۆڭۈل ئۈزدۈم سەندىن ئەمدى ئەي پەرى،
سەن بول ئەمدى كىمنى بولساڭ دىلبەرى.

*

غەيرىمە ئەدلىڭدۇرۇر گويا ئۆمەر.
ئۆزگەلەرگە باردۇ مەريەمدەك خۇيۇڭ،
ماڭا تەگكەندە ئىرۇر گويا شەرەر.
خۇب ئەمەس ئىردى، قەلەندەر، مۇنچە سۆز،
بار ئىكەن ئەۋۋەلدە تەقدىرۇ قەدەر.
سەندىن ئۈزدۈم كۆڭۈل، ئەي ھۆرى زەمان،
سەن بول ئەمدى كىمگە بولساڭ مىھرىبان.
بىلمەدىڭ قەدرىمنى، ئەي شەمسۇ قەمەر،
نەچچە قىلدىم شۆھرەتى ھۆسنۈڭ بەيان.
تۇرماغايمەن خىزمەتىڭدە بىر دەمى،
بويىنۇمە سالساڭ ئەگە غولى گەران.
قىلماغاي ھەق كويۇڭا بارماق نەسىب،
گەر فىراقىڭدىن ئەجەل بەرگەي نىشان.
بۇ مەسەلدۇركىم ئىشەككە دەھر ئارا،
ھالۋاغە يوقتۇر ئىشى تاپسا سامان.
كۆڭۈل ئۈزدۈڭ، ئەي قەلەندەر، ئۇرما دەم،
ئەمدى ئۆتتى دىمەگىل ياخشى ـ يامان.

*

ئېرۇر ئاشىق ئۇشۇلكىم بەندە بولسە،
نېكىم نەفسى بىلە دەرماندە بولسە.
ئۇشۇل دىلبەركى ئاشىق پەرۋەر ئېرمەس،
ئەگەر يۇسۇفدۇرۇر زىندانده بولسە.
ئەگەر ئۇششاق پەرۋەر بولسە ئۇل شوخ،
مەكانى ئۇل پەرىنىڭ جانده بولسە.
كېرەك ھەجەردەك ئۇلسە ئېئتىقادى،

*

ئەگەر كىم دىلبەرى كىرمانده بولسە.
ئاگا جانىن فىدا قىلسە ئېرۇر ئاز،
ئەگەر كىم ئەھد ئىلە پەيمانده بولسە.
ئەگەر كىم ئىشق ئېلىگە بولسە دۇشمەن،
ھەمىشە ھەسرەتۇ ئارمانده بولسە.
قەلەندەر دەۋزەخدۇر سەنسىز، ئەي شۇخ،
ئەگەر كىم جەننەتۇ رىزۋانده بولسە.

*

دېدىم ئاگا: «ئەي نىگارى گۇل چېھر،
بىر سۆي بۇ قارى قۇلۇڭنى، ئەي مېھر.»
دېدى كۈلۈپ ئۇل نىگارى تەررار:
«ياشلار قارىلارنى سۆيمەكى ئار.»
دېدىم: «پەرىلەر ئارادا سەن تاق،
ھەم ئېگەكۇ ساقالىم ئېرۇر ئاق.»
دېدىكى: «ساقالىنىڭ ئاقى، ئەي يار،
ياشلارنىڭ كۆزىگە كۆرىنۇر قار.»
دېدىم ئاگا: «ئەي پەرىۋەشى ھۇر،
ھەق رەھمەتى باردۇر قارۇ يامغۇر.»
«بۇ سۆز» دېدى «يوق كۆڭۈلگە ياۋۇق،
ھېچ رەھمەتى ھەق بولۇرمۇ ساۋۇق.»

*

دېدىم ئاگا: «ئەي، مەھى دىل ئازار،
ھەق رەھمەتى نېدۇر، دېگىل ئەي يار.»
دېدى ماگا ئۇل نىگارى دەۋران:
«ھەق رەھمەتى باردۇر ھۇسنى جانان.
خۇبلاردىن ۋەفا ئۇمىدى تۇتماق،
باردۇر قارا يەرده كېمە سۈرمەك.
يا بەھر ئۈزە كېمەسىز يۈرمەك،
قۇمنىڭ چېچەكىنى باردۇر كۆرمەك...»
سەن سۆزلەمە ئەمدى، ئەي قەلەندەر،
يەڭدى سېنى ئۇل پەرىۋەشى دەھر.
سېنىڭدەك ئازغۇن يولۇقسە يولدا،
قەلەندەرنىڭ نېچۈك بولمايدۇ يولى.

*

ئۇچرادى يولدا سەرۋى ئازادىم،
دېدى: «يول بولسۇن» ئۇل پەرىزادىم.
شادۇ خۇررەم بولۇپ قىلىپ تەئزىم،
دېدىم: «ئەي مەھۋەشۇ نىكۇزادىم.
تا جەھان بولسا، ئەي پەرى، پەيكەر،
يوق مېنىڭ قۇللۇقۇڭدىن ئازادىم.
تا ساگا بەردىم، ئەي پەرى، كۆڭۈل،
كۆرمەدى كىمسە خاتىرى شادىم.
دېدى ئۇل گۇلرۇخ ئىلتىفات ئەيلەپ:

*

«مەن شىرىن، سەن بۇ دەمدە فەرھادىم.»
كافىرى خەيبەر ئۇلسە رەھم ئەيلەر،
گەر ئىشتىسە بۇ دادى بىدادىم.
دەرمەن ئۆزۈمنى پادىشاھ بولدۇم،
گەر بەرار قىلسا ئۇل پەرى يادىم.
ھۇسن شاھى بۇ دەمدە بولۇپسەن،
سەن ئىشت ئەمدى ئەرز ئىلە دادىم.
سەن جانىڭنى، قەلەندەر، ئەيلە فىدا،
دېدى: «يول بولسۇن» ئۇل پەرىزادىم.

*

ئۇچرادى يولدا ئۇل گۇلى گۇلشەن،
ئاي ئىلە كۈندىن ئارەزى رەۋشەن.

*

دېدى يۈز ناز بىرلە: «يول بولسۇن،
ھەرنەكىم تەگرى بەرسە مول بولسۇن.»

دېدىم: «ئەي مەھۋەشۇ پەرى رۇخسار،
دەۋلەتۇ بەخت ساڭا بولسۇن يار.
جان بېرۇر چاغدا، ئەي ماھى، تابان،
تەڭ ئەمەس ساڭا ئىيسائى دەۋران.
تەڭ بولالماسدۇر ساڭا، ئەي دىلبەر،
پەرىيۇ ھۇر بەلكى شەمسۇ قەمەر.

كۆرسە گەر ئارەزىڭنى ئايۇ قۇياش،
خىجلەتۇ رەشكدىن كۆتۈرمەس باش.
سېنىڭ ئالدىڭدا، ئەي پەرى، مەرىيەم،
پاكلىق بابىدە ئېرمىش كەم.
تا تىرىكدۇر قەلەندەرىڭ، ئەي جان،
جانىنى ئەيلەمىش ساڭا قۇربان.»

* * *

ئۇچرادى يولدا ماڭا ئاپەتى دەۋران زەمان،
دېدى: «يول بولسۇن» كۈلۈب ئول ماھۇ خۇرشىدى جەھان.
باش ئاياغىغە قويۇپ «دەۋلەتىڭىز ئارتسۇن» دېدىم،
لۇتف ئىلە دېدى: «كۆتۈر باشىڭ» ئۇشۇل ئالىي مەكان.
باش كۆتۈردۈم ئاياغىدىن دېدىم: «ئەي ھۇرۇ پەرى،
تەڭرى قىلسۇن سېنى ھۆكمۈڭ بۇ جەھان ئىچرە رەۋان».
ئىلتىفات ئەيلەپ دېدى ماڭا: «ئەي نازىمى دەھر،
قىل سىفاتىمنى مېنىڭ ئۇشبۇ جەھان ئىچرە بەيان».
سۆيۈنۈپ دېدىم ئاڭاكىم: «بۇ قەلەندەردۇر قۇلۇڭ،
ھەرنە ھۆكم ئەيلەسەڭ ئانى قىلۇر، ئەي جانى جەھان».

* *

ئىشق ئارا ئاۋارەئى بىچارەۋار ئۇلماق كېرەك،
تاشلابان مېھنەتكە ئۆزنى، خارۇ زار ئۇلماق كېرەك.
كىمكى ئاشىقدۇر ئەگەر شاھزادەئى ئالەمدۇرۇر،
شاھلىقنى تاشلابان، بۇ يولدا خار ئۇلماق كېرەك.
بارچە مەخلۇقات، مەۋجۇدات ئارا ئەيلەپ نەزەر،
بارچەدىن ئۆزنى كەمۇ بىئېتىبار ئۇلماق كېرەك.
ئاھ ئۇرۇپ، قانلار يۇتۇپ، ئول يار ۋەسلى شەۋقىدە،
سۇدىن ئايرىلغان بالىقدەك بىقەرار ئۇلماق كېرەك.
بۇ دەريايى بىبەقادىن ئىبنى ئەدھەمدەك كېچىپ،
جەننەتى جەڭ ئەزمى جەزمى ئول دىيار ئۇلماق كېرەك.
ئىختىيارى جۇزۋى بەردى بىزگە ھەق، ئاندىن كېچىپ،
ئاندا بارىب شاھى ساھىبئىختىيار ئۇلماق كېرەك.
گەر دېسەڭ جانىمغە يەتكەي ئاشنالىقدىن ئەسەر،
ئىشق ئارا دائىم كۆڭۈلدە ھۇشيار ئۇلماق كېرەك.
بادەئى ئىسيان ئىچىپسەن، پەقىر باشىڭدا خۇمار،
سەن دىلى تەۋفىق سۈرۈپ بىخۇمار ئۇلماق كېرەك.

لەتافەتنامە

خوجەندي

سەھەر ۋەقتىندە كىم سۇلتانى خاۋەر،
جەمالىندىن جەھان بولدى مۇنەۋۋەر.
ئالىپ نەيزە ئېلىگە خۇسرەۋى چىن،
ھەبەش سۇلتانىنى قاۋدى جەھاندىن.
شەھى مەشرىق ئەلەم ئالەمغە ئۇردى،
سىپاھى زەڭگى قورقۇپ يۈز ياشۇردى.
چىقاردى ئېرسە شاھ خەنجەر بېلىندىن،
ھەبەش سۇلتانى قاچتى رۇم ئېلىندىن.
سىپاھى تۈرك بولدىسە سىپاھى،
ئەزىمەت تۇتتى ھىندۇلەر سىپاھى.
خۇرۇسى سۇبھىدەم پەرياد ئاشۇردى،
كېچە زاغى يۇمۇرتقەسىن ياشۇردى.
تەفەككۈردە تۇرار ئېردىم سەھەر گاھ،
ئىشىكتىن بىر جەۋانى كىردى ناگاھ.
فىراق ئوتىندە بەغرى پارە بولغان،
ئېلىندىن ئىشق ئۇچۇن ئاۋارە بولغان.
ئانىڭكىم ئىشقى يوق ئاندىن نې ھاسىل،
سېۋەر جانانەسىز جاندىن نې ھاسىل.
ئانىڭكىم بىر سېۋەر جانانى يوقتۇر،
ھەقىقەت بىل تەنىدە جانى يوقتۇر.
نې بىلسۈن تېكىمە نادان ئىشقبازى،
ھەقىقەت بولماسە بارى مەجازى.
ئايۇراي سۆز ئىچىندە ئۇل بەغايەت،
نې بولغاي قىلسەڭىز بىزگە ئىنايەت.
سېنى شائىر دەپ ئايتۇرلار خەلايىق،
سۆزۈڭدىن تۇھفە كەلتۈر بىزگە لايىق.
تىلەرمەن سەندىن ئەي كانى مەلاھەت،
كى بەرسەڭ سۆز بىلە جانىمغە راھەت.
مۇھەببەت جامىدىن ئىچسەڭ شەرابى،
«مۇھەببەت نامە» غە ئايساڭ جەۋابى.
قەبول ئەتتىم قەبولىيەت يوق ئېركەن،
فەساد ئالدى سەلاھىيەت يوق ئېركەن.
باقىپ سۆز شاھىدىنىڭ يۈزنى ئاچتىم،
باشىغە دۇررۇ جەۋھەر، ئىنجۇ ساچتىم.
تەفەككۇر بەھرىغە پاتتىم ھىجابىسىز،
چىقاردىم دۇررۇ جەۋھەر كۆپ ھېسابىسىز.
رىيازەت بەھرىغە سالدىم ئۆزۈمنى،
ئىبارەت سىلكىنە تارتتىم سۆزۈمنى.
تىلىمدە سۆز، ئېلىمدە خامە بولدى،
«لەتافەتنامە» ھەم ئۇن نامە بولدى.
تەبىئەتتىن چىقاردىم نەزمە بىسيار،
ئاجۇندە بولمادىم ئەزگۇ خەرىدار.
سۆزۈم چۇن دانەدۇر نادان نې بىلسۈن،
بەلې ئادەم تىلىن ھەيۋان نې بىلسۈن.
خىرەد ئايتور مەنە تارخانە بارغىل،
سەلاتىن سەرۋەرى سۇلتانە بارغىل.
مەئانى بىر بەدەنتەك رۇھى ئولدۇر،
قامۇغ شائىرلارنىڭ مەمدۇھى ئولدۇر.

جەمالى بىرلە جانىڭ تازە بولسۇن،
شەھىم ئاتى بەلەند ئاۋازە بولسۇن.
ئۆزۈم بىرلە ئۆزۈم ئەندىشە قىلدىم،

www.uyghurkitap.com

شەھىم مەدھۇ دۇئاسىن پېشە قىلدىم.
ئايا فەخرى سەلاتىن شاھى دەۋران،
زەمانە مەفخەرى مەھمۇد تارخان.
ئاجۇن فەخرى شەھەنشاھى زەمانە،
سىفاتى سەۋلەتىڭ تولدى جەھانە.
زەھى ساھىبقىران ئارسلان يۈرەكلىك،
مەئانى مەجلىسى ئىچرە كۆرەكلىك.
سەخاۋەت بابىدا چۇن ھاتەمى ـ تەي،
شۇجائەت مۇلكىدە چۇن كاۋۇسۇ كەي.
قىلىچىڭ ھەيبەتىدىن رۇستەمى زال،
قىلىپدۇر دۇنيەدە گۆر ئىچرە ئىنزال.
جەھان تىندى سىېنىڭ ئەدلىڭ كۈچىندىن،
ياشىن ياشنار قىلىچىنىڭ ئۇچىندىن.
سەخاۋەت مۇلكىدە ساھىبقىەدەمسەن،
لەتافەت مەئدەنى كانى كەرەمسەن.
بىېگىم ئەدلىڭ قامۇغ ئالەمغە تولدى،
قۇياش يەڭلىغ سىفاتىڭ جىلۋە بولدى.
بۇلۇت ئىچرە ياشۇندى ئاي يۈزۈڭدىن،
شەكەر سىزدى قامىش ئىچرە سۆزۈڭدىن.
قۇياش يۈزۈڭ كۆرۈپ يەرگە يىقىلدى،
ئاداغىڭ تۇپراغىنى سۈرمە قىلدى.
فەلەك باشى بىلە ئەۋرۇلسە مىڭ يىل،
سىېنىڭتەك قىلماغاي دۇنيادە ھاسىل.
خىرەد شەترەنجىنى ئۇتتۇڭ جەھاندىن،
سىېنىڭ لۇتفۇڭ بىلە تولدى جەھاندىن.
مەئانى ئىچرە، شاھىم، قىل يارارسەن،
ئاجۇندە ھەر نې قىلسەڭ قىل يارار سەن.
سۆز ئايماق سىز بىكىن دانا قاتىندە،
قۇدۇق قازماق ئېرۇر دەريا قاتىندە.
ۋەلې مور كەلتۈرۈپدۇرلار ياراغىن،
سۇلەيمانغە چىۋۇرتكەنىڭ ئاياغىن.
سۇلەيمانتەك ئېرۇر جاھۇ جەلالىڭ،
خوجەندىيتەك زەئىف بولسۇن چۇمالىڭ.
ئەسەر قىلسە ئەگەر لۇتفۇڭ جەمالى،
ئاداق ئاستىندە قالماغاي چۇمالى.
سەخاۋەت ئىچرە سەن مىڭدە بىر ئېرسەن،
ئىنايەت قىل خوجەندىيگە بىرەر سەن.
ھەمىشە زاتى پاكىڭ بار بولسۇن،
سەئادەت، بەختۇ دەۋلەت يار بولسۇن.

*

ئايا، سەردەفتەرى خۇبىئى ئالەم،
قامۇغ مۇلكى جەھان سىزگە مۇسەللەم.
سەن ـ ئوفسەن سەرۋەرى ھۇسنۇ مەلاھەت،
قىلىپدۇر غەمزەڭىز جانغە جەراھەت.
ئالۇر زۇلفۇڭ نەسىمىدىن پەرى زاد،
ئېرەم باغىدە يوق سەنتەك پەرىزاد.
خىجىل خۇرشىدى تابان ئاي يۈزۈڭدىن،
باتۇر مەخمۇر ئولۇپ نەرگىس كۆزۈڭدىن.
شەكەر لەئلى لەبىڭ بالى چىن ئارى،
چەمەننىڭ سەرۋەرى قەددىڭ چىنارى.
بىېگىم ئاغزىڭدە سۆز ئارى، بەلىدۇر،
سۆزۈڭۈزگە جەۋاب ئارى، بەلىدۇر.
جەمالىڭنى كۆرۈپ گۇل غۇنچە بولغاي،
تار ئاغزىڭتېك مەگەر گۈل غۇنچە بولغاي.
كۈلەر بولساڭ قىش ئىچرە ياز ئاچىلۇر،
ساچىڭدىن ئەنبەرى سارا ساچىلۇر.
كۆڭۈل ئېۋى جەمالىڭدىن مۇنەۋۋەر،
نەسىمىدىن دىماغى جان مۇئەتتەر.
سەنە باقسام يۈزۈڭگە جان كۆرۈنۈر،
لەبىڭدىن كۆزلەرىمگە قان كۆرۈنۈر.
قەددىڭ تۇبى، يۈزۈڭ فىردەۋس باغى،
مۇنەۋۋەر چېھرەڭىز جانلار چىراغى.
خەتىڭ ئېرنىڭ ئۈزە توتىيۇ شەككەر،
خىجىلدۇر تىشلەرىڭدىن دۇررۇ گەۋھەر.
پەرىلەر شاھىسەن ھۇسنۇڭ زىيادە،
رۇخۇڭ كۆرسە بولۇر شاھلار پىيادە.

خەتىڭ سېھرۇ ساچىڭ سۇئبانى مۇسا،
لەبىڭ ئىگىلىگ كۆڭۈللەرگە مەسىھا.
قارا زۇلفۇڭ ئەجەب ھىندۇي تەزۋىر،
ئېرۇر فەتتان كۆزۈڭ جادۇيى كەشمىر.
نەبات ئاغزىڭ قاشىندە ئاغزىن ئاچمەز،
شەكەر ئېرنىڭ قاشىندە بال سۇ ئىچمەز.
بېرۇر زۇلفۇڭ نەسىمى جانغە راھەت،
سىزىڭتەك كىمدە بار ھۇسنۇ مەلاھەت.
يۈزۈڭ نۇرى ئۇرۇر يۈز تەئنە ئايغە،
يۈزۈڭنى ئايغە ئوخشەر دېپ كىم ئايغە.
بېرۇر شەككەر سۆزۈڭ جانلارغە مەقسۇد،
ئېرۇر لەئلى لەبىڭ ھەلۋايى بىدۇد.
سېنىڭ زۇلفۇڭ بىر ئۆزگە دىن چىقاردى،
جەھان زاھىدلارىن دىندىن چىقاردى.
قارا قاشىڭ ئېرۇر بەيرەم ھىلالى،
كۆرۈپ شۇكرانە جان قۇربان قىلالى.
قىلۇر كافىر كۆزۈڭ ئالەمنى يەغما،
قەرا مەڭ بىرلە باستىڭ ئايغە تەغما.
ئەگەر غەمزەڭگە قىلساڭ بىر ئىشارەت،
قىلۇر بىردەمدە يۈز مىڭ جاننى غارەت.
جەھان خۇسرەۋلەرى شىرىن سۆزۈڭگە،
بولۇپ مەجنۇن باقە قالدى يۈزۈڭگە.
ئىسىرغاڭ دانەسى چىن مۇشتەرىيدۇر،
ساچىڭغە نافەئى چىن مۇشتەرىيدۇر.
يۈزۈڭ كۈندۈز بىكىن زۇلفۇڭ شەبى تار،
ساچىڭ چىنىندە پىنھان مۆشكى تاتار.
ساچىڭ بەلگە يېتەر بىلىنسە ساچتەك،
ساچىڭ چىن مۇشكى ئەنبەر ساچە ساچتەك.

لەبىڭ لەئلى بەدەخشان، تىشلارىڭ دۇر،
سەدەف ئاغزىڭ قۇرۇتغان تىشلارىڭدۇر.
يۈزۈڭنى ھەق جەھان گۈلزارى قىلدى،
يۈزىڭنى كۆردىيۇ گۈل زارى قىلدى.
شەكەر نەرخىن لەبىڭ ئەرزان قىلىپدۇر،
تار ئاغزىڭ غۇنچە باغدىن قان قىلىپدۇر.
قىلۇر زۇلفۇڭ كۆڭۈللەرنى پەرىشان،
لەبىڭدىن ئۇفتەنۇر لەئلۇ بەدەخشان.
پەرىمۇ سەن بۇ تەلئەت بىرلە ياھۆر،
ئۆگەي قىلسۇن يۈزۈڭدىن چەشمى بەددۇر.
سېنىڭ ئىشقىڭدا جان كەچتى بەدەندىن،
سەۋۋكىراقسەن ماڭا جانۇ جەھاندىن.
يۈزۈڭ شەمئىنە جان پەرۋانە بولدى،
ساچىڭ زەنجىرىنە دېۋانە بولدى.
يۈزۈمنى قىلدى سارىق ئال ياناغىڭ،
قىزىل قانىم تۆكەر جادۇ قاراغىڭ.
ياناغىڭ لەئلۇ چېھرەڭ بەرگى گۈلدۇر،
سېنى سەۋمەز كىشى ئادەم دېگۈلدۇر.
ۋىسالىڭدە كېچە ـ كۈندۈز ئەۋەرمەن،
سېنى سەۋگەن ئۈچۈن جاننى سەۋەرمەن.
گۇناھ بولسا سېنى سەۋمەكلىك، ئەي يار،
جەھاندە بولماغاي مەنتەك گۇنەھكار.
سېنى سەۋمەز كىشىگە جان كېرەكمەز،
بىھىشتۇ كەۋسەرۇ رىزۋان كېرەكمەز.
كۆزۈمگە خاكى پايىڭ توتىيادۇر،
تەنىم تۇپراغۇ ئىشقىڭ كىميادۇر.
كەل، ئەي ساقىي، شەرابى ناب كەلتۈر،
فەقىرلەر كۆڭلىنى دەرئىياب كەلتۈر.

*

ئايا، قەددى سەنەۋبەر، چېھرەسى گۈل،
خەتى رەيھان مەڭىزلىك، زۇلفى سۇنبۇل.
ئەلىفتەك توغرى بويلۇق قاشلارى نۇن،
جەھان لەيلىلەرى ھۇسنۇڭغە مەجنۇن.
تار ئاغزىڭ مىمۇ فەتتان كۆزلەرىڭ سار،

*

جاھاندە سىز بىكىن يوق ئادەمىزاد.
ھىلالتەك چېھرەڭىزدىن كۆك ئۆزە بەدر،
يۈزۈڭ كۈندۈزۇ زۇلفۇڭ لەيلەتۇلقەدرە
پەرى پەيكەر نىگارى سەرۋ قامەت،
جەمالىڭدىن جەھان ئىچرە قىيامەت.

جەمالىڭ چاۋى تولدى چىنۇ ماچىن،
ئۇيالۇر زۇلفۇڭۇزدىن نافەئى چىن.
جەمالىڭ شۇھرە بولدى شەھر ئىچىندە،
تۈمەن مەنتەك قۇلۇڭ بار دەھر ئىچىندە.
سېنىڭ ئىشقىڭ مېنى سالدى بەلاغە،
رەھىم قىل، ئەي بېگىم، مەن مۇبتەلاغە.
نىگارىنە جەفا ھەددىن ئاشۇرمە،
فىراق ئوتى بىلە باغرىم پىشۇرمە.
ماڭا سەندىن جەفا ئەينى ۋەفادۇر،
جەفا ئاز بولسە ئاشىققە جەفادۇر.
شىكايەتمۇ قىلۇر ئاشىق جەفادىن،
ئاشىقلارغە جەفا، خۇشراق ۋەفادىن.
جەفادىن ئۇشبۇ يولدە ئاشىق ئەرمەز،

*

سەبا، مەندىن سەلام ئول بېۋەفاغە،
بۇتى نامېھرىبان كانى جەفاغە.
سەلامىمنى تەگۈر يالغانچى يارە،
سۆزى شەھدۇ شەكەر كۆزى خۇمارە.
سەلامىمنى تەگۈر ئاي يۈزلۈغۇمگە،
شەكەر ئەرنلى شىردىن سۆزلۇغۇمگە.
سەلامىمنى تەگۈر قاشى ھىلالە،
سەلامىمنى تەگۈر ئەرنى زۇلالە.
ئايىت، ئەي، مېھرى يالغان، بېۋەفا يار،
قۇلۇڭ بولدى فىراق ئوتىندە ئەفگار.
ئايىتقىل مەندىن ئول نامېھرۇبانە،
فىراق ئوتىنى ئاز ياقسىن بۇجانە.
بېگىم ئەسرۇ ئۇنۇتتۇڭ مەن گەدانى،
ئۇنۇتتۇڭ بىر ساغىن مەن مۇبتەلانى.
نى بولدىكىم قۇلۇڭدىن يۈز ئەۋۇردۇڭ،
بىر ئايغان سۆزنى شاھىم يۈز ئەۋۇردۇڭ.
قاچان كەلگەيسەن، ئەي سەرۋى رەۋانىم،
فىدا بولسۇن ساڭا جانۇ جەھانىم.
قاچان يۈزۈڭ كۆرۈپ كۆزۈم يارۇغاي،
ۋىسالىڭدىن كۆزۈم ياشى قۇرۇغاي.

جەفادىن يۈز چەۋۇرگەن ئاشىق ئەرمەز.
لەبىڭ لەئلى ئېرۇر دەردىم دەۋاسى،
بۇ دەردىمغە دەۋا مۇشكىل بەلاسى.
ۋىسالىڭ تەگمەدى مەن بىنەۋاغە،
شەھەنشەھلىق قاچان تەگسۇن گەداغە.
كۆڭۈل مۇلكىن خەراب ئەتتى فىراقىڭ،
قامۇغ ئالەمنى سەيد ئەتتى قاراغىڭ.
غەمىن تامەسكەن ئەتتى جان ئىچىندە،
كۆڭۈل مۇستەغرەق ئۇلدى قان ئىچىندە.
مەنە سەنسىز كېرەكمەز تەندە جانىم،
سەن - ئوقدۇر سەن مېنىڭ جانۇ جەھانىم.
كەل، ئەي ساقىي، كەتۈرگىل جامى جەمنى،
كېچە دۇنيا غەنىمەت ترت بۇ دەمنى.

*

قاچان ئۆكسۇلسە ھىجران ماجەراسى،
قاچان بۈتكەي يۈرەكىمنىڭ ياراسى.
كىشى دەرمان تاپمەز ئول ياراغە،
لەبىڭدىن مەرھەمى بەرسەڭ ياراغە.
ماڭا سەنسىز بىگىم كۈندۇز كېچەدۇر،
دەرىغا، سەنسىزدىن ئۇمرۇم كېچەدۇر.
فەلەك ئىشرەت بۇ تاغىنى قايىردى،
ئۇشال كۈنكىم سېنى مەندىن ئايىردى.
فەلەك سالدى مېنى جەۋرۇ جەفاغە،
بويىن سۇندۇم رىزا بەردىم قەزاغە.
فىراق ئوتىندە باغرىم بولدى بىريان،
قاچان بولغاي فىراقىڭ ئىشى بىر يان.
ۋىسالىڭ قەدرىنى بىلمەدىم، ئەي يار،
فىراق ئىلكىندە ئۇش بولدۇم گىرىفتار.
غەنىمەت تۇتمادىم ۋەسلىڭنى، ئەي جان،
ئاسىغ قىلمەز نېچە يېسەم پۇشەيمان.
يىراق تۈشتۈم جەمالىڭدىن زەرۇرى،
مەھال ئېرمىش، بېگىم، سەنسىز سەبۇدى.
تەئاللاھ، بۇ نې ھۇسنۇ جەمال ئول،
سەبۇر قىلماق جەمالىڭدىن مەھال ئول.

www.uyghurkitap.com

خەيالىڭدىن ئويۇن كۆڭلۈمدە يوقدۇر،
يىراق بولسەم ئۆزۈم، كۆڭلۈم ياۋۇقدۇر.
فىراقىڭدە جەفا كۆپ چەكتىم، ئەي يار،
ۋەلې ھەر يىغلاماقنىڭ كۈلمەگى بار.

*

ئايا دىلبەر، كەل ئەمدى ياز ئاچىلدى،
گۈلىستان سەھنىدە گۈللار ساچىلدى.
يەغىز يېر كۆك مېڭىزلىك بولدى خەزرا،
چەمەن شاھىدلارى بولدى مۇسەففا.
يېتىپ كەلدى يەنە فەسلى بەھار ئول،
دەمى ئىيسادىن ئەمدى يادگار ئول.
چېچەك خانى ئۇرۇندى تەختى مىينا،
كەلىپتەك قۇمرى گۈلشەن تۇرى سىينا.
چەمەن سەھنىدە كۆپ تۈرلۈك چېچەكلەر،
تۈشۈپ قالمىشتەك ئەبرىشىم بېچەكلەر.
بىنەفشە زۇلفىدىن ئەنبەر ساچىلمىش،
كۆرۈپ گۈل غۇنچەنىڭ ئاغزى ئاچىلمىش.
مۇرەسسەئ چەھ سۈيىدىن لالە تاجى،
جەۋاھىر ئىنجۇگە يوق ئېھتىياجى.
ئېلىككە جامى جەم ئالمىش شەقايىق
ئىرەم باغى بىكىن بولمىش ھەدايىق.

*

جەھاندا ئەيشۇ ئىشرەت مەۋسۇمىن ياز،
قەدەھ كەلتۈر كۆڭۈللەر مەخمۇرىن ياز.
قارابە قانى بىرلە جانى قاندۇر،
قارابە تۇيدى قانىم قانە قاندۇر.
گۈلىستان ئىچرە گۈل تەرمەك نې خۇشدۇر،
بېگىم ئىشقىندە جان بەرمەك نې خۇشدۇر.
قاچان ئۆسرۈپ قىزارسە ئال ياناقىن،
باشىم يەرگە قويۇپ ئۆپسەن ئاياقىن.
بولۇپ مەخمۇر سېنىڭ ئۆسرۈك كۆزۈڭگە،
مۇدام ئىچسەم باقا قالسام يۈزۈڭگە.
جەھانى بېۋەفا يەلتەك كېچەدۇر

نې بولغاي مەن گەدانى ياد قىلساڭ،
ۋىسالىڭ بىرلە كۆڭلۈم شاد قىلساڭ.
كەل، ئەي ساقىي، ئىچەلى جامى گۈلگۈن،
ۋەفا قىلمەز ياقىن بىر دۇنيايى دۇن.

*

گۈلىستان قۇشلارى غۇلغۇل قىلىشۇر،
ياغاچلار ئاينەيۈردە ئەڭ سالىشۇر.
چىن ئول مەئشۇقۇ ئاشىقتەك چىبۇقلار،
بىرى - بىرىنى ئاينەردە چابۇقلار.
چېچەك خانىغە نەرگىس بىرلە لالە،
باشى بىرلە تۇتار تۈن - كۈن پىيالە.
مۇغەننىي چەڭگو بەربەت ساز قىلمىش،
تەرەننۇم ئەندەلىب ئاغاز قىلمىش.
تەرەننۇم قىلسە ئىلھان بىرلە بۇلبۇل،
سۇراھى قۇشلارىڭ ئايتۇركى قۇلقۇل.
ئىچۈردى جان سۇراھى قۇلقۇلىدىن،
گۈلىستان تولدى قۇشلار غۇلغۇلىدىن.
سەباگۈل كۆڭلەكىنى پارە قىلدى،
رەقىبلەرنى ئىدىم ئاۋارە قىلدى.
كەل، ئەي ساقى، مەيى گۈلفام كەلتۈر،
شەرابى ئەرغەۋاندىن جام كەلتۈر.

*

بېرۇر دادىن كىشىكىم مەي ئىچەدۇر.
شەرابۇ شاھىدۇ چەڭگۇ چەغانە،
بېگىم، ئەيش ئەتكىم، ئۇش كەچتى زەمانە.
ئايا، سەرۋى سەھى، بويلۇق بېلى قىل،
ئۆلەدۇرمەن فىراقىڭدا رەھىم قىل.
رەھىمسىز بېۋەفا نامېھرۇبانىم،
فىراقىڭ ئوتىدا ئۆرتەندى جانىم.
ئۇنۇتتۇڭ بىر يولى ئەھدۇ ۋەفانى،
فەلەكدىنمۇ سەبەق ئالدىڭ جەفانى؟
سېنىڭتەك كۆرمەدىم تۇرفە نىگارى،
ئېرۇرسەن بىزەفالىقدە دىنارى.

www.uyghurkitap.com

لەبىڭ شەككەر تۆكەر دۇشنامىڭىزدىن،
كىشى بىر جۇرئەتاتمەز جامىڭىزدىن.
شەكەر ئېرىنىڭ دۇكان قويمىش دەۋاغە
ۋەلې تەگمەز مېنىڭتەك بېنەۋاغە
ئۇرامۇڭ ئىتى بىزگە بار بەرمەز،
تىلىم يانسە گەداغە بار بەرمەز.
تەۋانگەرسەن، بېگىم، ھۇسن ئىچرە كامىل،
گەداغە مەنفەئەت تەگمەز نې ھاسىل.
غەنىسەن ھۇسن مۇلكىندە بەغايەت،
فەقىرلەرغە بىرەر قىلغىل ئىنايەت.
نىشانى ھۇسنىڭىز يەتمىش كەمالە،
زەكات بەرمەزمۇسەن مۇنداق جەمالە.
ساغىنمەزسەن بىرەر، ئەي كۆركەبايىم،
قايان باردى ئىشىكتىن ئول گەدايىم.
گەدا ھالىن غەنى بىلمەزمۇ بولۇر،
فەقىرلەرغە رەھىم قىلمەزمۇ بولۇر.
كۆزۈم تويماز يۈزۈڭگە باقسە تۈن ـ كۈن،
گەدانىڭ كۆزى تويماز بولسە قارۇن.
بېگىم نېچە بەخىل بولسەڭ ۋەفادە،
ئاچۇقدۇر قوللارىڭ ئەلچى دۇئادە.

تىلەر بولساڭ جەھان ئىچرە ئەمارەت،
فەقىرلەر كۆڭلىنى قىلغىل ئىمارەت.
غەنىمەت تۇت،بۇھۇسن دەۋرانىنىبەش كۈن،
كېچەر دۇنيا، قانى لەيلىيۇ مەجنۇن.
بەدەل قىل شادىغە دۇنيا غەمىنى،
غەنىمەت تۇت يىگىتلىك مەۋسۇمىنى.
مەئىشەت بىرلە غەم ئوتىن ئۆچۈرگىل،
كېچەردۇنيادا بەش كۈن خۇش كەچۈرگىل.
مۇھەببەت بىرلە ئۆسرۈپ ئىشلەرىڭنى،
غەنى قىلغىل بېگىم دەرۋىشلەرىڭنى.
زەمانە بىۋەفادۇر تەكيە قىلمە،
بىرگۈنكى ياخشى ئىشنى تاڭغە قويمە.
فەلەكنىڭ گەردىشىدىن بولما غافىل،
پۇشەيمان بولغاسەن ئاخىر، نې ھاسىل.
جەفا ھەددىن ئاشۇرما قۇللارىڭغە،
چېچەكسەن، رەھم قىل بۇلبۇللارىڭغە.
كۆڭۈل ئىككىگە بال ئېرىنىڭ دەۋادۇر،
رەھىم قىلكىم، خوجەندىي بىنەۋادۇر.
كەل، ئەي ساقىي، شەرابى ئەرغەۋان بەر،
كۆڭۈلدىن غەم كېتەر جانغە رەۋان بەر.

*

ئايا، قەددى سەنەۋبەر، ئەگى لالە،
نىگارى مەھۋەشى مۇشكىن كەلالە.
يۈزۈڭ گۇل ئارەزىڭ چىن نەستەرەندۇر،
جەمالىڭدىن قامۇغ ئالەم چەمەندۇر.
شەقايىق باغرى قان ئال ئەڭلەرىڭدىن،
كۈيەر ئەنبەر ئوت ئىچرە مەڭلەرىڭدىن.
قارا زۇلفۇڭ ئىچىندە چىن كۆرمەن،
خەتا يوقتۇر بۇ سۆزدە چىن كۆرەرمەن.
يۈزۈڭتەك گۇل ئىرەم باغىدا بۈتمەز،
نېتۈك قىلغاي كىشىنىڭ ئىلگى يەتمەز.
سۇمەن كۆرسە ئانىڭ نازۇك تەنىنى،
قەبا قىلغاي رەۋان پىرەھەنىنى.
كۆزۈڭنى كۆرسە نەرگىس خىرە قالغاي،

*

بولۇپ ئۆسرۈك، باشىنى يەرگە چالغاي،
سەھەر گۇل غۇنچە كىم ئالەمگە كۈلدى،
تار ئاغزىڭنى كۆرۈپ گۇل، غۇنچە بولدى.
تار ئاغزىڭ شەككەر ئېرىنىڭ شەھدى فايىق،
سۆزۈڭدىن ئەل بىلۇر تۈرلۈك دەقايىق.
يۈزۈڭ كاغەز، قارا قاشىڭ قەلەمدۇر،
جەمالىڭ چاۋى ئالەمدە ئەلەمدۇر.
قارا ساچىنى ذېلۈك بەلگە سالۇرسەن،
ئۆزۈڭنى ھىندوغە نې تەڭ قىلۇرسەن.
جەمالىڭ شيۋەسى جانىم بەھاسى.
تەنىم ئۆلسە سەيىن جانىم بەھاسى.
كۆزۈڭ ئوق ئاتسە جان ئۇترۇ تۇتارمەن،
كىشىگە تەگمە سۇن دېپ قان يۇتارمەن.

سېنىڭ دەردىڭ كۆڭۈللەرنىڭ دەۋاسى،
ۋىساقىڭ گەردى كۆزلەر تۇتىياسى.
تەنىڭ سىيمى يۈزۈمنى قىلدى ئالتۇن،
كۆزۈ ياشى غەمىڭدە بولدى جەيخۇن.
سېنى سەۋگەن جەفادىن ئۆزگە قالمەز،
نېتۈك قىلسۇن ۋەفا خۇبلاردە بولمەز.
يۈزۈڭدە كۆرسە بولۇر سۇنئى خالىق،
نېتۈك بولماي مۇنۇڭتەك يۈزگە ئاشىق.

سېنىڭ ئىشقىڭدە بەغرىم بولدى پارە،
ئېرىگەي ئۇشبۇ يولدە سەڭگى خارە.
كىم ئالغاي ياردىن ئازار بولمەز
سېنىڭتەك بىر يولى بىزار بولمەز.
مېنى ئىشقىڭدە ئەسرۇ زار قىلمە،
فەقىرلەر كۆڭلىنى ئازار قىلمە.
كەل، ئەي ساقىي، قەدەھ كەلتۈر ئىچەلىڭ،
زەمانى ئۆسرۈبان جاندىن كېچەلىڭ.

*

ئايا، ھۇسن ئىچرە ئالەم بىنەزىرى،
زەرافەت چەرخىنىڭ بەدرى مۇنىرى.
خىجىلدۇر ئارەزىڭدىن نوقرەئى خام
كۆڭۈلدە زۇلفۇ خالىڭ دانەۋۇ دام.
يۈزۈڭتەك گۇل بولۇنمەز باغ ئىچىندە،
كۆزۈڭدىن كۆيدى نەرگىس داغ ئىچىندە.
قارا زۇلفۇڭ، بېگىم، ئالىڭ ئۇزالە،
گۇلىستاندە ياتۇر ھىندۇ ئۇزالە.
ساچىڭ بەلگە يېتەر ئادەم ئۆرۈمى،
كۆزۈڭ كافىر، يۈزۈڭ تەرسايى رۇمى.
ساچىڭ زۇلماتۇ ئېرنىڭ ئابى ھەيۋان،
نې بىلسۇن قەدرىڭىزنى تەكمە نادان.
لەبىڭ سەرچەشمەئى ئابى ھەيات ئول،
خەتىڭ ئول چەشمە قىرغىندە نەبات ئول.
قاراغىڭ سېھرىدىن ھارۇت ئۇيالدى.
ئۆزىن بابىل قۇدۇغى ئىچرە سالدى
كۆزۈڭنى زۇھرە كۆرسە خىيرە قالغاي،
تولۇنئاي سىزنى كۆرسە يارىم ئولغاي.
سېنى كۆرسە جەھان تۇشگەي سۇجۇدغە،
ئەدەمدىن كەلمەدى سەنتەك ۋۇجۇدغە.
كەرەشمەڭ غارەت ئەيلەر جانۇ دىلنى،
كۆزۈڭ يەغما قىلۇر ياغما، چىگىلنى.
كەرەشمەڭ بىرلە جانغە ئوت ياقارسەن،

*

كۆڭۈلگە جاندىن ئارتۇقراق ياقارسەن.
يۈزۈڭگە نېچە باقسام تويمان، ئەي يار،
سېنى سەۋدۇم ھەقىقەت قويمان، ئەي يار.
جەھاننى ئۆرتەدى ئىشقىڭ بەلاسى،
قامۇغ ئالەم قاراقىڭ مۇبتەلاسى.
بېگىم، ئىشقىڭ ماڭا كۆپ قىلدى بىداد،
زەمانە شاھسەن كىمدىن تىلەي داد.
ئۇرامىڭ توپراغىدە يۈز مېنىڭتەك،
بار ئۇل توپراغدە قويغان يۈز مېنىڭتەك.
يامان كۆز بولماسۇن ھۇسنىڭگە مايىل،
قولۇمنى بوينۇڭە قىلسەم ھەمايىل.
نېچۈك يوق بۇيلە ئىشقىڭ جان ئىچىندە،
بولۇر گەنجى رەۋان ۋەيران ئىچىندە.
بىھەمدۇللاھ، خەيالىڭ كىمنە تۇتمەز،
بىرەر چاغدا سورار بىزنى ئونۇتمەز.
خەيالىڭ كەلدىسە جاندىن ئۆتەر غەم،
خەيالىڭنى تاپان جاندىن قوپەر غەم.
نېچە بولسەم يېراق، ئەي دوست، سىزدىن،
خەيالىڭ خالى ئېرمەز كۆڭلۈمىزدىن.
خوجەندىي ئىشقىڭىزدە بولدى ئاخىر،
رەھىم قىلساڭ، بېگىم، نې بولدى ئاخىر.
كەل، ئەي ساقىي، كېتۈرگىل جامى گۇلفام،
غەنىمەت تۇت بۇدەمنى كەچتى ئەييام.

www.uyghurkitap.com

*

ئەلا، ئەي ئەھدى يالغان، بىۋەفا يار،
قامۇغ ئالەم سىنىڭ ئىشقىڭدە ئەفگار.
ۋەفاسىز دىلبەرى شوخى جەفاكىش،
سىنىڭ ئىشقىڭدە شەيدا شاھۇ دەرۋىش.
قىيا باقسەڭ ئۇلۇسنى ئۆلتۈرۈرسەن،
يىلانسىز ئىچ باغىرنى كۆيدۈرۈرسەن.
قىيا باقساڭ قىيارسەن جانىمىزنى،
رەھىم قىل دىيدەئى گىريانىمىزنى.
ئەقىلىڭ ئارزۇسى قىلدى بەغىر قان،
سىنى سەۋمەكلىك ئاسان ئىرمەز، ئەي جان.
ئۆزىنى كۆچ بىلە سالدى بەلاغە،
گەداكىم ئاشىق ئولدى پادىشاھغە.
ئۆلەر بولدۇم رەھىم قىلمادىڭ، ئەي جان،
نىتۈك قىلغاي رەھىمسىز بولسە جانان.
نىچە ئىشق ئوتىغە بىر يان بولايىن،
رەۋان ئۆلتۈر مىنى، بىر يان بولايىن.
گەر ئۆلتۈرسەڭ ئىراق تۇرمەندىن، ئەي ماھ،
ئاداقىڭغە قانىم تەگمەسۇ ناگاھ.
گەر ئۆلتۈرمەك تىلەرسەن بىزنى ناھەق،
كۆزۈڭنىڭ ئۇچى بىرلە بىر قىيا باق.
ئايۇرلار ئاشىق ئۆلسە، خۇن بەھاسىز،
رەۋامۇ ئاشىق ئولسە، خۇن بەھاسىز.
ئولەم مەخمۇر كۆزۈڭدىن بىر باقا كۆر،
فەنا بولغان ۋۇجۇدۇمغە بەقا كۆر.

*

زىھى فەرخۇندە تالىئ ئول كىم ئىرسە،
جەمالىڭنى كۆرۈپ جاننى بەرسە.
مۇسۇلمانلار فىغان ئۇل يار ئىلىڭدىن،
رەھىمسىز بىۋەفا دىلدار ئىلىڭدىن.
ۋەفاسى يوق، جەفاسى جانغە تەگدى،
خەراب ئەيلەپ كۆڭۈلنى جانغە تەگدى.
فەلەككە يەتتى ئۇش ئاھىم تۈتۈنى،
تەنىمدە جاندىن ئۆزگە يوق بۈتۈنى.
كۆزۈمدىن قان ئاقادۇر ياشغە نى سان،
ئورامۇڭنىڭ باشىندە باشغە نى سان.
سىنى سەۋگەن كىشى دىۋانە بولۇر،
ئۆزىدىن بىر يولى بىگانە بولۇر.
سىنىڭتەك دىلرەبا ئالەمدە يوقدۇر،
مىنىڭتەك مۇبتەلا ئالەمدە يوقدۇر.
ئانىڭكىم سىز بىكىن دىلدارى بولسە،
غەمى يوقدۇر جەھان ئەغيارى بولسە.
كىمىڭ سەنتەك نىگارى بولسە، ئەي يار،
رەقىبلەر جەۋرىدىن نى قايغۇسى بار.
ۋىسالىڭ گەنجى ئەمگەكسىز بولۇنمەز،
تىكەنسىز گۇلىستان ھەرگىز بولۇنمەز.
چىچەك سەۋگەن جەفايى يار تارتار،
رەقىب جەۋرىن رەقىب ناچار تارتار.
كەل، ئەي ساقىي، بۇ كۈن مەجلىس قۇرالى،
زەمانى ئەيش ئىتىپ خۇش ئولتۇرالى.

*

ئايانازىك بەدەنلەر كۆركى بايى،
زەمانە خۇبلارىنىڭ تولۇن ئايى.
پەرى رۇخسارىلەرنىڭ جانىدۇرسىز،
قامۇغ گۇلچىھرەلەر سۇلتانىدۇرسىز.
يۈزۈڭ كۆزگۈسىدە يۈز كۆرسە بولمەز،
يۈزۈڭگە مەيل ئىتىپ يۈزكۆرسە بولمەز.
جەفاۋۇ سەلتەنەت سىزگە ياراشۇر،

*

ۋەفاۋۇ مەسكەنەت بىزگە ياراشۇر.
خەيالىڭ جاندە مەسكەن قىلدى كەتمەز،
گەداغە مۇنچە سۇلتانلىق نى يەتمەز.
فىراقىڭدە كۆزۈم نىچە تولۇر ياش،
ئۇمىد بىر ئاقىبەت ۋەسلىڭ قىلۇر باش.
كەل، ئەي ساقىي، كەتۈرگىل جامى جەمنى،
كىچەر دۇنيا غەنىمەت تۇت بۇدەمنى.

ئايا، ئەھدى ۋەفاسىز دىلرەبا يار،
نىگارى سەرۋى قەددى، لالە رۇخسار.
ئەلىفتەك توغرى قەددىم يا غەمىڭدە،
كۆزۈمنىڭ چەشمەسى دەريا غەمىڭدە.
قاشۇڭ نۇنى، كۆزۈڭ ئەينى بەلادۇر،
ئوغان قىلسۇن جەمالىڭدىن بەلا دۇر.
تار ئاغزىڭ مۇشكىلىن ھەل قىلسە بولمەز،
لەبىڭدىن سۇرمە غۇنچە بولسە بولمەز.
لەبىڭدىن بەلگۈرۈر ئاغزىڭدە تىشلەر،
بولۇر سۆزۈڭ بىلە ھەل مۇشكىل ئىشلەر.
لەبى لەئلىڭ سۆزىن، ئەي تۇرفە دىلبەر،
شەكەر دېسەم بولۇر سۆزۈم مۇقەررەر.
قارا مەڭ ئېرنىڭىزدىن خالى ئېرمەز،
كۆڭۈللەر داغىدۇر ئۇل خالى ئېرمەز.
رەھىم قىلمەزمۇ سەن،ئەي بەغرى تاشىم،
ئىچىم ياندى غەمىڭدە كۆيدى تاشىم.
بېگىم سەنسىز بۇ مىسكىن قۇل نې قىلسۇن،
چېچەكسىز بېنەۋا بۇلبۇل نې قىلسۇن.
چېچەكسىز بۇلبۇلنىڭ ئىشى نەۋادۇر،
ئاشىقلار ھەر نېكىم قىلسە رەۋادۇر.
نې ئىستەرسەن مېنىڭ جانىمدىن،ئەي ئىشق،
نې كەلدى بىر ئاۋۇچ قانىمدىن، ئەي ئىشق.
سېنىڭ ئىشقىڭ مېنى دىۋانە قىلدى،
مۇھەببەت جامىغە پەيمانە قىلدى.
مۇھەببەت جامىنى ئول ئاشىق ئىچكەي،
كى ئەۋۋەل ئىشق ئۈچۈن جانىنى كەچكەي.
كىشى جانانىدىن جانىنى قىيارمۇ،
كۆرۈڭ، بارۇغە ھېچ ئاتىدىن يونارمۇ؟
كىشكىم جانىنى جانانغە بەرمەز،
ھەقىقەت بىلسە بولۇر ئاشىق ئېرمەز.
ئەگەر سەن ئاشىق ئېرسەڭ سۆزلەمە ھېچ،
فىدا قىل باشىنىۇ جاندىن رەۋان كەچ.
خۇجەندىي مۇختەسەر قىلغىل سۆزۈڭنى،
ئاشىقلارغە قاتا كۆرگىل ئۆزۈڭنى.

*

بىھەمدىللاھ، ئىنايەت قىلدى بارى،
«لەتافەتنامە» ئاخىر بولدى بارى.
تىلىم ئەمگەك ياپاردىم قان قۇرۇتتۇم،
ئوغان قىلدى ئىنايەت سۆز يۈرۈتتۇم.
لەتافەتتىن تىلىم ھەڭگامە قويدۇم.
ئانىڭ ئاتىن «لەتافەتنامە» قويدۇم.
كىتابەت قىلمادىم بېھۇدە سۆزلەر،
سۆزۈمنى بىلمەگەن بېھۇدە سۆزلەر.
سۆزۈمنى بىلگەكىم بولسە سۇخەندان،
نې بىلسۇن دانا قەدرىن تەگمە نادان.

*

خۇجەندىي سۆزلەرىن خارەزمىي مىسكىن،
ئىشىتسە يوللى دەپ قىلغايدى تەھسىن.
غەرىبلەرنىڭ سۆزى بولۇر جىگەر سۆز،
غەرىب ئېرمەز خۇجەندىيدىن غەرىب سۆز.
ئىلاھى، دەردىمە دەرمان قىلابەر،
قامۇغ دۇشۋار ئىشىم ئاسان قىلابەر.
قەمەر يەڭلىغ مۇنەۋۋەر قىل يۈزۈمنى،
قۇياشتەك ئەلگە مەشھۇر ئەت سۆزۈمنى.
كۆڭۈللەر سىرىنى جەببارى ئالەم،
سەن— ئوقسەن بىلگۈچى، ۋەللاھۇئەئلەم.

1987 – يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «مۇبارەك مەكتۇبلار» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇكېرىم مەخسۇت.

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى توغرىسىدا

دىلبەر روزىيېۋا [سوۋېت ئىتتىپاقى]

كىرىش سۆز

ئۇزۇن يىللىق تارىخقا ئىگە بولغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى مۇرەككەپ تەرەققىيات يولىنى بېسىپ ئۆتتى. ئۇ خەلق بەخت-سائادىتىنى، تىنچلىقنى ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىنى كۈيلىگۈچى نۇرغۇنلىغان ئىلغار قەلەم ئىگىلىرىنى جاھان ئەدەبىياتى مۇنبىرىگە چىقاردى. ئابدۇرېھىم نىزارى ئەنە شۇنداق شۆھرەتلىك ئىجادكارلارنىڭ بىرىدۇر.

نىزارى XVIII — XIX ئەسىرلەردە ياشىغان ئىجادكار. ئۇ، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە يازما ئەدەبىياتى ئەنئەنىلىرىنى راۋاجلاندۇرغان، ئىلغار ئىدىيىلەرنى قوللىغان. قاتمۇ-قات زۇلۇم ئاستىدا ئېزىلگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بەخت-سائادىتى يولىدا ئۆزلۈكسىز كۈرەش قىلغان. ئۇ، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىرگە قېرىنداش خەلقلەر ئەدەبىياتىغىمۇ چوڭ ئېتىقاد بىلەن قارىغان.

نىزارى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ XVIII — XIX ئەسىرلەردىكى ئىجتىمائىي، سىياسىي، مەدەنىي ھاياتىنى چوڭقۇر كۆرسىتىش ئارقىلىق، رەڭمۇ رەڭ لىرىكىلارنى، غايىۋى، بەدىئىي قىممەتكە ئىگە بولغان داستانلارنى يېزىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شۇ دەۋرىدىكى ئارزۇ ۋە ئىنتىلىشلىرىنى، ئۇلۇغ مەقسەتلەر يولىدىكى كۈرەشلىرىنى كۈيلىگەن. ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرى، ئەھمەد يۈگنەكى، ئاتايى، سەككاكى، لۇتفى، نەۋائى، خىرقەتى، سەلاھى، زەلىلى، نەۋبەتى قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئۇلۇق مىراسلىرىنى ئۆزىگە ئۆرنەك قىلغان. ئۇ، بىر تەرەپتىن چوڭقۇر تارىخىي ئاساسقا ئىگە بولغان ئۆز ئانا تىلىدىكى ئەدەبىي ئەنئەنىلەرنى ئۆزلەشتۈرۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزبېك، پارس، تاجىك، ئەزەربەيجان ۋە باشقا شەرق ئەدەبىياتى بايلىقلىرىنى ئۆگەنگەن.

نىزارىنىڭ ئىجادى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا خېلى ئېغىر سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئۇ ئۇيغۇر خەلقىگە چوڭ ئەدەبىي مىراس قالدۇرۇپ كەتتى.

نىزارىنىڭ ئىجادىيەتلىرى ئۇيغۇرشۇناس ئالىملارنى ئۇزاقتىن بۇيان جەلپ قىلىپ

* شۇ ناملىق ماقالىنىڭ قىسقارتىلمىسى.

كەلگەنىدى. گەرچە ئۇلار نىزارى ئىراسلىرى ئۈستىدە مەخسۇس ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارمىغان بولسىمۇ، مەتبۇئاتتا نىزارى ھەققىدىكى قىممەتلىك پىكىرلىرىنى بىلدۈرۈشكەن ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيەتلىرىنى ئوبيېكتىپ جەھەتتىن يورۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىشقانىدى. نىزارى ھەققىدىكى دەسلەپكى مەلۇماتنى ئۇيغۇرشۇناس ئالىم، شائىر ئەخمەت زىيائى ھىجرىيىنىڭ (1367 – مىلادى 1947 –) يىلى بېسىلغان «توزۇماس چېچەكلەر» ناملىق كىتابىدا ئېلان قىلدى. ئاپتور بۇ كىتابىنىڭ مۇقەددىمىسىدە ئۆزىنىڭ «رابىئە – سەئىدىن» ئوپېراسىنى نىزارىنىڭ شۇ ناملىق داستانى ئاساسىدا يازغانلىقىنى ئېيتقان ۋە نىزارىنىڭ ئەلىشىر نەۋائى «خەمسە» سىدەك «خەمسە» ياراتقانلىقىدىن خەۋەر بەرگەن.

1957 – يىلى ئۈرۈمچىدە تۈزۈلگەن «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى كلاسسىكلىرىنىڭ كاتالوگى» دا نىزارى ھەققىدە مەلۇمات بېرىلگەن. بۇ كاتالوگدا شائىرنىڭ قول يازما كۆللىياتلىرىدىن بىرى ئۈرۈمچى شەھىرىدە ساقلىنىۋاتقانلىقى خەۋەر قىلىنغان. «شىنجاڭ ئەدەبىيات – سەنئىتى» ژۇرنىلىدا بېسىلغان «رابىئە – سەئىدىن» داستانى ھەققىدىكى ماقالىدىمۇ نىزارىنىڭ قىسقىچە بىئوگرافىيىسى بېرىلگەن.

تىل ۋە ئەدەبىيات پەنلىرىنىڭ مۇئاۋىن تەتقىقاتچىسى ر. قادىرى «ئۆزبېك ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىي ئالاقىلەر تارىخىدىن» ناملىق دىسسېرتاتسىيىسىنىڭ بىرىنچى بابىنى كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزغا بېغىشلىغان. ئاشۇ بابتا مەخسۇس نىزارى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتكەن. ر. قادىرى «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا نەۋائى ئەنئەنىلىرى» ناملىق ماقالىسىدىمۇ نىزارىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تۇتقان ئورنىنى ئەمەلىي مىساللار ئارقىلىق يورۇتۇپ بېرىشكە ھەرىكەت قىلغان.

ۋ. يودىنىنىڭ «ئەسىرلەر ساداسى» ناملىق مەجمۇئەسىدە نىزارىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىلگەن. شۈبھىسىزكى، مەزكۇر ئىلمىي ماقالىلەر شائىرنىڭ ئەدەبىي ئىراسلىرىنى تەتقىق قىلىشنىڭ دەسلەپكى قەدىمىدۇر.

نىزارىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى لېنىنگراد بۆلۈمى قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان قول يازما كۆللىياتى ئەدەبىياتشۇناس ئالىملىرىمىزنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۈگۈنكى كۈنلەرگىچە تەتقىقات دائىرىسىگە كىرگۈزۈلمىگەنىدى. بۇ كۆللىيات① ئا. م. مۇغىنوۋنىڭ 1962 – يىلى يېزىلغان «ئاسىيا خەلقلىرى قول يازمىلىرى ئىنستىتۇتىدا ئۇيغۇر قول يازمىلىرى» ناملىق كاتالوگىدا تۇنجى قېتىم تىلغا ئېلىنىدى. مۇغىنوۋ بۇ كۆللىيات ئاپتورىنىڭ ئۆز قول يازمىسى بولۇشى مۇمكىن، دېگەن پەرىزىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئومۇمەن، مۇغىنوۋنىڭ بۇ كاتالوگى ئارقىلىق نىزارى كۆللىياتىنىڭ لېنىنگراد نۇسخىسى توغرىسىدا قىسقىچە چۈشەنچىگە ئىگە بولغىلى بولىدۇ.

نىزارى كۆللىياتىنىڭ لېنىنگراد ۋە ئۈرۈمچى نۇسخىلىرىدىن باشقا ۋارىيانتى بارلىقى ھازىرغىچە مەلۇم ئەمەس ئىدى. ئەبۇ رەيھان بىرۇنىي نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان 12173 – ئىنۋېنتار نومۇرلۇق «رابىئە –

① كۆللىيات — ئاپتورنىڭ پۈتۈن ئەسەرلىرى توپلىمى.

سەئىدىن» داستانىغا يېزىلغان چۈشەندۈرۈشلەردىن ۋىنادىمۇ «رابىئە ـ سەئىدىن» داستانى ساقلىنىۋاتقانلىقى، بۇ داستان بەھرام مۆمىن سەييار دېگەن كىشىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن كۆچۈرۈلۈپ، خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغانلىقى مەلۇم بولدى.

ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا نىزارى ئەسەرلىرى ئارقىمۇ ئارقا نەشىر قىلىنىپ، ئۇنىڭ «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «رابىئە ـ سەئىدىن»، «مەھزۇن ۋە گۈلنىسا»، «چاھار دەۋرىش» («چاھار دەرۋىش» نى زىياتى بىلەن بىرلىشىپ يازغان) قاتارلىق داستانلىرى خەلق بىلەن يۈز كۆرۈشتى. نىزارىنىڭ باشقا ئەسەرلىرىمۇ نەشىر قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن. بىزنىڭ ھازىرچە تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغانلىرىمىز مۇشۇلاردىن ئىبارەت.

بىزنىڭ بۇ تەتقىقاتىمىز نىزارى ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلىشنىڭ دەسلەپكى قەدىمىدىكى ئۇتۇقلارنى راۋاجلاندۇرۇشنى، شائىرنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتىنى تولۇقراق تەتقىق قىلىشنى، بولۇپمۇ نىزارى بىلەن نەۋائى ئوتتۇرىسىدىكى ئەدەبىي ئالاقىلەر مەسىلىسىنى يېڭى ماتېرىياللار ئاساسىدا تەپسىلىيرەك يورۇتۇشنى ئاساسىي مەقسەت قىلىدۇ.

* *

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ھاياتى ھەققىدىكى مەلۇماتلار بەكمۇ ئاز. «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1957 ـ يىللىق 6 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان ماقالىدە نىزارىنى 1770 ـ يىلى تۇغۇلۇپ 1848 ـ يىلى ۋاپات بولغان، دەپ كۆرسىتىلگەن. ماقالە ئاپتورى شائىرنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتىنى ئېنىقلاشتا قايسى مەنبەلەرگە ئاساسلانغانلىقىنى ئەسكەرتمىگەنلىكى ئۈچۈن بىز بۇ مەسىلىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمىدۇق. نىزارى ھەققىدە كېيىن ئېلان قىلىنغان ئىلمىي ماقالىلەرنىڭ ھەممىسىدە (جۈملىدىن «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى قول يازمىلىرى كاتالوگى» دىمۇ) «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1957 ـ يىللىق 6 ـ سانىغا بېسىلغان ماقالە مەنبە سۈپىتىدە پايدىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، نىزارىنى تا ھازىرقى كۈنلەرگە قەدەر 1770 ـ يىلى تۇغۇلۇپ 1848 ـ يىلى ۋاپات بولغان، دەپ تونۇلۇپ كېلىنمەكتە.

ئۇزۇن يىللىق ئىزدىنىشلەر ۋە ئىلمىي تەكشۈرۈشلەر ئارقىلىق، شائىرنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتىنى بەلگىلەشتە ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ئەدەبىي مىراسلىرى ئاساسىي مەنبە قىلىنسا توغرا بولىدىغانلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتۇق. پىكرىمىزنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن شائىرنىڭ ئىجادىيىتىگە مۇراجىئەت قىلىمىز. نىزارى 1843 ـ يىلى يازغان «زادۇن ـ نەجات» دېگەن ئەسىرىدە:

ئۆمۈر داغى ئالتمىشۇ يەتتى،
يەتمىشكە يېقىن ئۆمۈر كەتتى،

دەپ ئۆزىنىڭ 67 ياشقا كىرگەنلىكىنى ئېيتقان. دېمەك، شائىر 1843 ـ يىلى 67 يېشىدا «زادۇن ـ نەجات» دېگەن ئەسەرنى يازغان بولسا، ئۇنىڭ 1770 ـ يىلى ئەمەس،

بەلكى 1776-يىلى تۇغۇلغانلىقى ئۆز-ئۆزىدىن مەلۇم بولىدۇ. بىز مۇشۇ پاكىتقا ئاساسلىنىمىز.

يېقىندا، شائىرنىڭ هاياتى هەققىدە يەنە بىر يېڭى مەلۇماتقا ئىگە بولدۇق. بۇ مەلۇمات شائىرنىڭ ۋاپاتى هەققىدىكى مۆلچەرىمىزنى هەقىقەتكە ئايلاندۇردى. ئۇ بولسىمۇ نىزارىنىڭ زامانداشلىرىنىڭ ئەۋلادلارغا قالدۇرغان ئاغزاكى مەلۇماتلىرىدۇر. «قەشقەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1983-يىللىق 1-سانىغا بېسىلغان «هەزرىتى موللام هەققىدە ئاڭلىغان، كۆرگەن ۋە بىلگەنلىرىم» ناملىق ماقالىدە مەهەممەت ئوسمان مۇنداق هېكايە قىلىدۇ: «بوۋىمىزنىڭ ئېيتىپ بېرىشىگە قارىغاندا قەشقەر هاكىمى زۇهۇرىدىنىڭ بەش نەپەر كاتىپى بار ئىكەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە رەهمان ئاخۇنۇم، ئىسپەندىيار ئاخۇنۇم، ئابدۇرېهىم سىجلات② (ئا. نىزارى) پېشقەدەمرەك كاتىپلار بولۇپ، نورۇز ئاخۇنۇم هەممىدىن ياش ۋە ساغلام كاتىپ ئىكەن. ئەمما ئابدۇرېهىم سىجلات هەممىدىن چەبدەس، ئىستىداتى يۇقىرى بولغانلىقتىن، زۇهۇرىدىن هاكىم بۇ كىشىنى قەدىرلەيدىكەن. لېكىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان رەهىمسىز ئىستقا (تەپ) كېسىلى ئابدۇرېهىم سىجلاتنى قىيناپتۇ. زۇهۇرىددىن هاكىمنىڭ مەخسۇس تېۋىپى سوپى ئاخۇنۇم ئا. نىزارىنى ساپ هاۋالىق جايدا ئارام ئالدۇرۇش لازىم، دەپ مەسلىهەت بەرگەچكە، قەشقەر شەهەر ئەتراپىدىكى توققۇز يۇرتنىڭ هەممىسى سۈرۈشتە قىلىنىپتۇ ۋە ئوپالنىڭ «قۇمباغ» (بۇ جاي ئىلگىرى ئازىق دەپ ئاتالغان) دېگەن يېرى سۈيى، هاۋاسى، مەنزىرىسى... قاتارلىق جەهەتلەردە تەلەپكە مۇۋاپىق دەپ تونۇلۇپتۇ. هاكىم بۇ يەرنى ئا. نىزارى ئۈچۈن «ئارامگاه» قا تاللىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا بەش پاتمان يەر، مەخسۇس بىر ئېرىق سۇ، ئالاهىدە بىر باغ ۋە توقايلىقنى بۆلۈپ بېرىپتۇ. خىزمىتىگە مەخسۇس كىشىلەرنى تەيىنلەپتۇ. ئا. نىزارى شۇ يۇسۇندا بىر مەزگىل كۈتۈلگەندىن كېيىن سالامەتلىكى بىرئاز ياخشىلىنىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن هەزرىتى موللام تەزكىرىلىرىدىن پايدىلىنىپ «دىيارى ئىمام»ناملىق كىتابنى يېزىپ پۈتتۈرۈپ، مىلادىنىڭ 1848-يىلى ۋاپات بولۇپتۇ.»

بۇ تەپسىلاتتا، شائىر ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا «دىيارى ئىمام» ناملىق ئەسەر يازغانلىقى ئېيتىلغان. دېمەك، بۇ مەسىلە شائىرنى 1848-يىلى ۋاپات بولغان، دېيىلگەن قاراشنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، نىزارى 1848-يىلى «رابىئە-سەئدىن» ناملىق داستانىنى يېزىپ تۈگەتكەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بارلىق ئەسەرلىرىنى توپلاپ، غەربىي ۋە زىبائى قاتارلىق زامانداش، كەسىپداشلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ چوڭ بىر كۇللىيات تۈزگەن. بۇ كۇللىيات يۇقىرىدا بىز كۆرسىتىپ ئۆتكەن لېنىنگراد نۇسخىسى بولۇپ، ئۇ، نىزارىنىڭ ئۆز قولى بىلەن كۆچۈرۈلگەن. كۇللىيات تەركىبىگە «رابىئە-سەئدىن» مۇ كىرگۈزۈلگەن. چوڭ هەجىملىك كۇللىياتنى رەتلەپ، كۆچۈرۈپ چىقىش ئۈچۈن ئەلۋەتتە كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلىنغان. «دىيارى ئىمام» دېگەن ئەسەرنىڭ كۇللىياتقا كىرگۈزۈلمەي مەخسۇس كىتاب قىلىنغانلىقىغا قارىغاندا، شائىرنى 1848-يىلى ۋاپات بولدى، دەپ قاراش ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. كۇللىياتنى تۈزۈپ بولغاندىن كېيىن ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولغان شائىرنىڭ ئۇزاق ۋاقىتقىچە داۋالى-

غانلىقىنى، كېسىلى بىرئاز شىپا تاپقاندىن كېيىن «دىيارى ئىمام» ناملىق ئەسەرنى يازغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، شائىرنى 1850 - يىلى ۋاپات بولغان، دەپ تەخمىن قىلىشقا بولىدۇ. بۇ پىكرىمىزنى ئەمەلىي پاكىتلار ئىسپاتلىماقتا. نىزارى ھەققىدىكى مەلۇماتلارغا تەنقىدىي نەزەر بىلەن قاراپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى ئاساسىي مەنبە سۈپىتىدە پايدىلانساق، ئەلۋەتتە، نىزارى بىئوگرافىيىسىنى تولۇق تىكلەپ چىقالايمىز.

نىزارى 1776 - يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ «بۇلاقبېشى» مەھەللىسىدە ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان③. ئابدۇرېھىم نىزارى دەسلەپتە قەشقەردىكى دىنىي مەكتەپتە خەت ساۋادىنى چىقارغان. كېيىن مەدرىسىدە ئوقۇغان. ئۇ ئۆز ئانا تىلى بىلەن بىللە ئەرەب، پارس تىللىرىنىمۇ مۇكەممەل ئۆگەنگەن. ئۇ ياشلىق دەۋرىدىلا ئەدەبىياتقا كۆڭۈل قويۇپ، پىردەۋسى، نىزامى، شەيخ سەئدى، ھاپىز شىرازى، جامى، بېدىل قاتارلىق شەرق ئەدەبىياتى ۋەكىللىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشقان. بولۇپمۇ، ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئەسەرلىرىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلغان.

ئابدۇرېھىم نىزارى مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدىلا شېئىر يېزىشنى مەشىق قىلىش بىلەن بىللە خەتتاتلىق ماھارىتىنىمۇ ئىگىلەشكە باشلىغان. مەدرىسىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئاساسەن خەتتاتلىق بىلەن شۇغۇللانغان. نىزارى ئۇزاق يىللارغىچە كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان خەت ۋە ئەرزلەرنى يېزىپ بېرىش، شۇنىڭدەك، ئىلمىي، ئەدەبىي، تارىخىي ئەسەرلەردىن نۇسخا كۆچۈرۈش ياكى شۇنداق كىتابلارغا ئېھتىياجى بولغان كىشىلەرنىڭ بۇيرۇتمىلىرىنى بېجىرىش بىلەن ھايات كەچۈرگەن④. كېيىن شائىر سۈپىتىدە ئەلگە تونۇلۇشقا باشلىغان. شائىرنىڭ شەخسىي ھاياتى توغرىسىدا مەلۇمات بەرگۈچى ئاساسىي مەنبە ئۇنىڭ قول يازما كۈللىياتى ھېسابلىنىدۇ. ئاپتورنىڭ كۈللىيات مۇقەددىمىسىدىكى مەلۇماتىغا قارىغاندا، ئۇ مانجۇ فېئودال ھۆكۈمىتى (چىڭ سۇلالىسى) نىڭ قەشقەردىكى ۋەكىلى زۇھۇرىددىن ھاكىمنىڭ تەكلىپى بىلەن ساراي خىزمىتىگە كىرگەن⑤. زۇھۇرىددىن بەگ نىزارىغا ساراي كاتىپلىقى ۋە مەسلىھەتچىلىك ۋەزىپىسىنى بەرگەن. ئابدۇرېھىم نىزارى 1830 - يىلىدىن باشلاپ شۇ خىزمەتنى ئىشلەشكە باشلىغان. ئۆز زامانىسىدە بىلىملىك ۋە دانا ھېسابلانغان يۇقىرى ئىقتىدارلىق نىزارى زۇھۇرىددىن بەگكە ئىجابىي جەھەتتىن زور تەسىر كۆرسەتكەن. بۇ ھەقتە «تارىخىي رەشىدى» ناملىق كىتابنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنىڭ كىرىش سۆزىدە تەرجىمان تەرىپىدىن: «ۋاقتىكى، ئەمىر زۇھۇرىددىن ناجى ھاكىمبەگ ھۆكۈمرانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ، سەلتەنەت ئىشلىرىنى زىننەتلىدى ۋە تەرتىپكە سالدى. ھەر كىشى ئۆز جاي ۋە مەنزىللىرىگە كېلىپ ئورۇنلىشىپ، قەدىمكى ئۆرپ - ئادەتلەرنى ئەسلىگە كەلتۈردى. خۇسۇسەن، شەھەر ۋە يېزىلاردىكى ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى تالىپلارنى تەربىيىلەش ۋە ئۇلارنى يۈكسەلدۈرۈش ئۈچۈن، ھىجرىيە 1248 - (مىلادى 1832 - 1833 -) يىلى ھەقىقەت يېتەكچىسى، نازۇك ھېكمەتلەرنىڭ قىلىچى ھەزرىتى سەييىد جالالىدىن باغدادى (تەڭرى ئۇنىڭ ياتقان ئورنىنى نۇرلاندۇرسۇن) نىڭ ئۇدۇلىدا خالىسانە ھالدا ئۈمىد ۋە ئىخلاس بىلەن بىر مەدرىسە بىنا قىلدى.» دەپ خەۋەر قىلىنغان. زۇھۇرىددىنبەگكە بېرىلگەن بۇ باھادىن

نىزارى دەۋرىدە خەلقنىڭ خېلى باياشات تۇرمۇش كەچۈرگەنلىكىنى، ئىقتىسادنىڭ يۈكسەلگەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئەمما زۇھۇرىددىنبەگنىڭ ئەزگۈچى سىنىپنىڭ ۋەكىلى ئىكەنلىكىنى ئۇنۇتماسلىق كېرەك. زۇھۇرىددىنبەگنىڭ ئىلىم مەرىپەتنى گۈللەندۈرۈشكە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىدە شائىر نىزارىنىڭ تەسىرى ناھايىتى چوڭ بولغان.

نىزارى مەدرىسلەرنى كۆپەيتىش، شاگىرت يېتىشتۈرۈش ئىشلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، زۇھۇرىددىنبەگنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئىلىم-پەنگە ۋە ئەدەبىيات-سەنئەتكە دائىر ئەسەرلەرنى توپلاشقا، ئۇلارنى تەتقىق قىلىشقا، كونا قول يازمىلارنى كۆچۈرۈپ كۆپەيتىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ ئۇنۇملۇك ئىشلىشى ئۈچۈن شەرت-شارائىت يارىتىشقا ھەرىكەت قىلغان، بۇ ئىشقا زۇھۇرىددىنبەگنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان ۋە ئۇنىڭ خەيرى-خاھلىقىغا ئېرىشكەن.

1957-يىلى ئۈرۈمچىدىكى قەدىمىي قول يازمىلار مۇزېيى تەرىپىدىن يەكەن شەھىرىدىكى قول يازمىلار رويخەتكە ئېلىنغاندا خەلقنىڭ قولىدا ئوتتۇز مىڭ پارچىگە يېقىن چوڭ-كىچىك ھەجىمدىكى ھەرخىل قول يازمىلارنىڭ ساقلىنىۋاتقانلىقى ئېنىقلانغان. بۇ قول يازمىلاردىن 150 پارچىسى نەۋائىينىڭ ئەسەرلىرى ئىكەنلىكى مەلۇم بولغان. نەۋائىينىڭ بۇ قول يازمىلىرى ئۇيغۇر كاتىپلىرى تەرىپىدىن قايتا-قايتا كۆچۈرۈلۈپ، خەلق ئارىسىغا كەڭ-كۆلەمدە تارقالغان. ئابدۇرېھىم نىزارى ئەدەبىيات خەزىنىسىنىڭ دۇردانىلىرىنى خەلق ئارىسىغا تارقىتىشتا جانپىدالىق كۆرسەتكەن ماھىر خەتتاتتۇر.

نىزارى ئۇستاز نەۋائىينىڭ جاۋاھىرلىرىنى خەلق ئارىسىغا تارقىتىشتا ئەڭ كۆپ مېھنەت قىلغان، ئۇ ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۇستاز نەۋائىينىڭ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈشكە سەرپ قىلغان. ئۇ نەۋائىينىڭ «خەمسە»، «خەزائىنۇل مەئانى» ۋە باشقا ئەسەرلىرىنى زېرىكمەستىن قايتا-قايتا كۆچۈرگەن، نەۋائىي ئەسەرلىرىنى يېڭى نۇسخىغا كۆچۈرۈشنى ئۆزى ئۈچۈن يېڭى مەكتەپ ۋە ئىجادىي تەجرىبە يولى، دەپ ھېسابلىغان. نەۋائىينىڭ تاللانغان غەزەللىرىدىن نۇسخا كۆچۈرۈپ، 1806-يىلى نەۋائىي غەزەللىرىدىن دەرسلىك تەييارلىغان. بۇ ئارقىلىق ئۇ مەكتەپ يېشىدىكى ئۆسمۈرلەرنىڭ قەلبىدە ئۇلۇغ شائىر نەۋائىيغا نىسبەتەن ھۆرمەت-ئېھتىرام تۇيغۇسى ئويغىتىپ، ياشلارنىڭ نەۋائىي شېئىرلىرىدىن تەربىيە ئېلىشى ئۈچۈن كۈچ چىقارغان.

قەشقەر ھاكىمى زۇھۇرىددىنبەگ 1838-يىلى كۈندىلىك خاتىرىسىگە نەۋائىينىڭ «خەمسە» سى شۇ دەۋردە پەقەت قەشقەر شەھىرىدىلا ئۇيغۇر كاتىپلىرى تەرىپىدىن بەش يۈز نۇسخىدىن ئارتۇق كۆچۈرۈلۈپ تارقىتىلغان، دەپ يازغان. مەلۇماتلارغا قارىغاندا، نەۋائىي «خەمسە» سىنىڭ ئابدۇرېھىم نىزارى تەرىپىدىن خانلىق مەدرىسىدە كۆچۈرۈلگەن ئىككى نۇسخىسى ھازىر ئۈرۈمچى مەدەنىي يادىكارلىقلار مۇزېيىدا ساقلانماقتا. نىزارى تەرىپىدىن قەشقەردە كۆچۈرۈلگەن نەۋائىي كۇللىياتىنىڭ يەنە بىر نادىر نۇسخىسى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەلىشىر نەۋائىي نامىدىكى دۆلەت ئەدەبىيات مۇزېيىنىڭ قول يازمىلار فوندىدا ساقلانماقتا.

ئابدۇرېھىم نىزارى ياشىغان دەۋردە جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي كەيپىياتى بىرقەدەر

ياخشىلانغان، ئىقتىساد مەلۇم دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان، يۇرتنى روناق تاپقۇزۇش يولىدا كۆپ ئىشلار يولغا قويۇلغان، ئېرىق - ئۆستەڭلەر قېزىلىپ، چۆللەرگە سۇ چىقىرىلغان، دەشت - باياۋانلار دېھقانچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك مەيدانلىرىغا ئايلاندۇرۇلغان. بۇ ھەقتە شائىر مۇنداق دەپ يازغان:

چۇ ئەنھارلارغە قىلىنبان سىرات،
چۇ بۇنياد ئېتىپ نەچچە يەردە رەبات.
بەيابانغە جاريي قىلىپ نەھرلەر،
كۆكەرتىپ زەمىن يەتكۈرۈپ بەھرلەر.
يەنى ياندە مەدرەستىنى ئاباد ئېتىپ،
كى سىيراب ئېتىپ سەبزەنى شاد ئېتىپ.

خەلايىققە ئاندىن يېتىپ مەنفەئەت،
زىرائەت تارىماق بىلە خەيرىيەت⑥،
....
جەزائىر ئارا يەتكۈرۈپ ئاب ھەم،
بەنا ئەيلەدى ئاندە باغى ئىرەم.
چۇ ئەشجارىبىرلە قىلىپ بوستان،
خەلايىق بىلە ئەيلەدى گۈلىستان⑦.

نىزارى شەھەردىكى قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ روناق تېپىۋاتقانلىقىنى، خەلق تۇرمۇشىنىڭ كۈندىن - كۈنگە ياخشىلىنىۋاتقانلىقىنى تىلغا ئېلىپ، زۇھۇرىددىنبەگنىڭ بۇ جەھەتتىكى خىزمىتىنى يۇقىرى باھالىغان:

داغى ھۇكم ئېتىپ ئول شەھى كامياب،
شەھەر ئىچرە قىلدى بەنائى سەراب.
چۇ ۋەقت ئەيلەبان ئۇشبۇ ھەڭگامەنى،
چىقاردى ھەمول ياخشىلىق نامىنى⑧.
....

زۇھۇرىددىن ئېردى، كەمىنە غۇلام،
ئانىڭ لۇتفىدىن خۇش ئىدى سۇبھۇشام.
ھەمىشە رىزا ئېردى بۇ بەندەدىن—
كى، خىزمەتدە يۈرگەن سەرەفكەندەدىن⑨.

زۇھۇرىددىنبەگ ئۆز ھاكىمىيىتىنى قوغداش ئۈچۈن شەھەر ئەتراپىغا سېپىل ياساتماقچى بولغان. بۇ ئىش خەلققە قانچىلىك قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرگەن بولسىمۇ، خەلق سېپىل ياساش ئىشىغا پىداكارلىق بىلەن قاتناشقان. سېپىل ياساش ئىشى قىسقىلا ۋاقىت ئىچىدە تاماملانغان.

قەدىمىدىن ئەيلەپ بىناسىن ۋەسىئ
كى دېۋارىنى كوھ يەڭلىغ رەفىئ.
بىناسىن قىلىپ تەرھى تەرراھلار،
تەئەييۇن قىلىپ بەردى ئىسلاھلار.
نەچە باشىدىن ئەيلەپ جەۋارىن پەدىد،
كى پەژمۇردەلەرنى قىلىبان جەدىد.

سېفىل بۇتتى چۇن كوھى پەيكەر كەبى،
بولۇپ ئەلگە سەددى سىكەندەر كەبى.
شەھەرنىڭ بىناسىنىڭ ئەۋۋەل ئىشى،
مىڭ ئىككى يۈز ئېردىيۇ ئەللىك بەشى.
قىلىپدۇر تامامىغە ئەختەر نىدا،
كى مىڭ ئىككى يۈز ئەللىك ئالتى ئەدا⑩.

بۇنداق چوڭ سېپىلنى ياساش مېھنەتكەش خەلقتىن ناھايىتى كۆپ كۈچ تەلەپ قىلاتتى. شۇڭا شائىر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىرادىلىك، چىدامىلىقلىقىنى، ئۆز يۇرتىنى

گۈللەندۈرۈش يولىدىكى ھەرقانداق قىيىنچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان مەردانە پەزىلىتىنى ئىپادىلىگەن.

شائىر خەلق مەنپەئىتىنى كۆزلەش، خەلققە ھەمدەرد بولۇشتىن تاشقىرى ھاكىمىنىمۇ خەلقىنىڭ غېمىنى يېيىشكە ئۈندىگەن ۋە ياخشى ئىشلارنى داۋاملاشتۇرۇشقا رىغبەتلەندۈرگەن.

ئۇلۇس خەيلىغە شاھ دارا ئىدى،
كى دارا كەبى ئالەم ئارا ئىدى.
ئەدالەت سىپېھرىدە خۇرشىدۋەش،
سەئادەت سەرىرىدە جەمشىدۋەش.
زىھى تاج بەخشۇ زىھى كامران،
سكەندەر كەبى دەھرغە ھۆكمران.
جەھان زەبتىدىن ئېردى بۇنيادلىق،
كى مۈلك ئەھلىدە ئېردى ئابادلىق.
تەۋانا ئىدى لۇتفىدىن ناتەۋان،
بەيابان بولۇپ ھۆكمىدىن بوستان.
....
نېچە يىل تەۋانا شەھەنشاھ ئىدى،
كى، شەۋكەت بىلە ساھىبى جاھ ئىدى[11]

بۇنىڭدىن نىزارىنىڭ ھاكىمنىڭ ئالىيجاناب بولۇشىنى ئۈمىد قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭ ھەمىشە مەرىپەتپەرۋەر ۋە ئادىل بولۇشقا تىلەكداشلىق بىلدۈرگەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

نىزارى ئۆزىنىڭ ئەدەبىي، ئىجتىمائىي پائالىيىتى بىلەن شۇ دەۋردىكى مەدەنىي ھاياتنىڭ ھەممە ساھەلىرىگە ئارىلاشقان. ئۇ زۇھۇرىددىنبەگنىڭ خەيرىخاھلىقىغا تايىنىپ مەشھۇر شائىرلارنى، تارىخچىلارنى، ئالىملارنى، سەنئەتكارلارنى، ماھىر خەتتاتلارنى، نەققاشلارنى ۋە رەسساملارنى ئۆز ئەتراپىغا توپلاپ، مەدەنىيەت تەرەققىياتى يولىدا ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلغان. بىر كۈنى زۇھۇرىددىنبەگ نىزارىنى يېنىغا چاقىرىپ مۇنداق دېگەن:

چۇ ئۇششاقلارنىڭ ھېكاياتىنى، قىلىپ جەمئ نەزم ئەيلەسە خوبدۇر،
كى باشىدىن ئۆتكەن رىۋاياتىنى. كەلامى تەبىئەتكە مەرغۇبدۇر[12].

نىزارى زۇھۇرىددىنبەگنىڭ بۇ تەكلىپىنى قوبۇل قىلغان ۋە:

بۇ فىكرەتدە ئەيلەپ چۇنان يارلىغ، مۇسائىد زەمان ئېردى ماھى شەرىف،
خىرەدمەندۇ داناغە دىلدارلىغ. چۇ مەھكۇم ئولۇپ زارى ئەبدۇززەئىف.

دەپ، قولاي پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىك كېرەكلىكىنى ئۇقتۇرغان. چۈنكى، 1830—1840 - يىللار يۇرتتا خاتىرجەملىك ھۆكۈم سۈرگەن بىر مەزگىل ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن نىزارى ئاشۇ قولاي پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۆز خەلقىگە ئۇستاز نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىدەك جاۋاھىرلارنى تەقدىم قىلىش مەقسىتىدە زاماندىشى شائىر زىيائى بىلەن بىللە تۇرپانغا يول ئالدى. تۇرپان ۋاڭى ئەپىردۇن قەشقەر ھاكىمى زۇھۇرىددىنبەگكە:

فەسانە دېمەكلىككە ئاقىل كېرەك، ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانەگوي،
بەيان ئەتكەلى ئەمدى ناقىل كېرەك. دېگەي سەرگۈزەشتە ماڭا مو بەموي[13].

دەپ، ئۇنىڭدىن شائىر ئەۋەتىشنى ئىلتىماس قىلغان. زۇھۇرىددىنبەگ ئەپىردۇننىڭ ئىلتىما

www.uyghurkitap.com

ماسىنى قوبۇل قىلىپ، شائىر نىزارى بىلەن زىيائىنى تۇرپانغا ئەۋەتكەن. نىزارى تۇرپانغا مېڭىشقا تەييارلاندا زوھۇرىددىنبەگ ئۇنىڭغا تۆۋەندىكىدەك تاپشۇرۇقلارنى بەرگەن:

ماڭا ئەمر ئېتىپ شاھ ئالىي مەقام، قىلىپ سۆزنى لايىق خەرىدارغە.
ساڭا سۆز بۇدۇر ئەيلەگىل ئېھتىمام. جەۋاھىر ساچىپ ئەھلى بازارغە.
زەمان ئەھلىدۇر گۇفتەگۇ ئۆزگەچە، قىلىپ ئىشقى ھەرفىنى رەۋشەن بەيان،
جەھان خەيلى رەفتارىدۇر ئۆزگەچە. ئوقۇپ ئاڭلاغاي بارچە ئەھلى جەھان(14).

بۇ مىسرالاردىن شۇنى كۆرەلەيمىزكى، زوھۇرىددىنبەگ نىزارىغا ئېھتىياتچان بولۇش، زامانغا قاراپ ئىش قىلىش كېرەكلىكىنى ئەسلەتكەن. فېئودالىزم شارائىتىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرنى ئوچۇق يېزىش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقتىن، پەقەت ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ ھاياتىنى يېزىش ئارقىلىقلا زامان غايىلىرىنى كۆيلىگىلى بولاتتى. شۇڭا نىزارى ئىشقى تېمىلاردا ئەسەر يېزىپ، ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى ۋە زامان روھىنى ئىپادىلىگەن. ئۆزى سارايدا تۇرسىمۇ مېھنەتكەش خەلقنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن جان كۆيدۈرگەن.

شائىر ھەمىشە خەلقنىڭ غېمىنى يېيىش بىلەنلا قالماي ھاكىمنىمۇ ئادالەتلىك بولۇشقا، تاج - تەخت ھەشەمىتىگە بېرىلىپ كېتىپ مەزلۇم خەلقنى ئۇنتۇپ قالماسلىققا، ئاچ - يالىڭاچلارغا رەھىم - شەپقەت قىلىشقا دەۋەت قىلىپ تۇرغان:

ھەمىشە جەھانبىڭدە ئەدل ئەيلەگىل، ئىشەنمە باشىڭ ئۆزرەكى تاجغە،
ئەتا بەزمىدە ئەلگە بەزل ئەيلەگىل. مۇرۇۋۋەت قىلىپ رەھمى قىل ئاچغە.
قارىش چىقمەغىل ئەدلۇ ئىنسافدىن، باشىڭغە نېلەر كەلدى ئالەم ئارا،
كى، فەرھىزى قىل قولنى كەززابدىن. ئۆزۈڭ فېئلىدىندۇر بۇ يەڭلىغ جەزا.
كى، ئىنسافغە ئۆزنى قىلغىل رىزا، كى، بۇ ئەمرىدىن ئەيلەگىل تەجرىبە،
كى، مەخلۇقدىن كۆرمە ئەمرى قەزا. ھەۋەس يولىغە قىلماغىل دەبدەبە(15).

نىزارىنىڭ ئاپتوبىئوگرافىك روھتىكى بۇ ئەسىرى(16) نىڭ خاتىمىسىدىن شۇنى كۆرۈش مۇمكىنكى، گەرچە شائىر ھاكىمنى ئۆزىگە يېقىن ھېسابلاپ، ئۇنىڭغا ساداقەتلىك دوست، خەيرىخاھ مەسلىھەتچى سۈپىتىدە ئىلتىجا قىلسىمۇ، زوھۇرىددىنبەگ بەرىبىر فېئودال ھۆكۈمران سىنىپىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ قېلىۋەرگەن. ئۇنىڭ ئادالىتىمۇ، خەيرى - ساخاۋەتلىرىمۇ چەكلىك بولۇپ، ئېزىلگەن، ئاچ - يالىڭاچلىقتا قالغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دەرد - ئەلەملىرىنى مۇتلەق يەڭگىللىتەلمەيتتى. زوھۇرىددىنبەگنىڭ بىردىنلا نەپسى بالاسىغا گىرىپتار بولغان تەكەببۇر ھاكىمغا ئايلانغانلىقىنى كۆرگەن نىزارى ئۇنىڭغا «بۇ يەڭلىغ جەفالار ساڭا يانە ئاز» دەپ خىتاب قىلغان.

بۇ ھەسرەتلىك مىسرالاردا ئابدۇرېھىم نىزارى بىلەن فېئودال ھۆكۈمران سىنىپىنىڭ ۋەكىلى زوھۇرىددىنبەگ ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائىي تەڭسىزلىك ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋەتلىرى روشەن تەسۋىرلەنگەن.

ئەلا ئەي زۇھۇرىددىن ئەتتىڭ گۇزەر،
بولۇپ دەھر ئارا غەم بىلە دەربەدەر.
سالىپ بۇ بەلاغە سىنى نەفسى شۇم،
قىلىپ باشغە نەفسى ھەۋايىڭ ھۇجۇم.
تەكەببۇر قىلىپ بولمە گەردەن خوراز،
بۇ يەڭلىغ جەفالار ساڭا داغى ئاز.
كى، كۆرمەي دېسەڭ دەھرى ئازارىنى،
چۇ ئاغرىتماغىل فەقرۇ بىمارنى.
بەقاسىز جەھانىنىڭ ئىشىن فەھم قىل،
فەقىر بىنەۋا ھالىغە رەھم قىل[17].

شائىر ئۆز ئەسەرلىرىدە ھاكىمغا قارشى كەسكىن پوزىتسىيىدە تۇرۇپ، ئۇنىڭ يامان قىلمىشلىرىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويغان ۋە ھاكىملارنى ئادالەتلىك، خەلقپەرۋەر بولۇشقا تەكەببۇرلۇق ۋە مەنمەنلىك ئىللەتلىرىدىن يىراق بولۇشقا چاقىرغان. شائىرنىڭ زوراۋانلىقتىن قورقماستىن ئۆزىنىڭ پىكرىنى دادىللىق بىلەن ئىپىتالىغانلىقى ئۇنىڭ زۇھۇرىددىنبەگنىڭ ئالدىدا يۈكسەك ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان ئادەم ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئۇلۇغ شائىر نىزارى زۇھۇرىددىنبەگدىن نۇرغۇنلىغان خەيرلىك ئىشلارنى كۈتكەن، ئەمما، ھاكىمنىڭ ئۆز سىنىپىي مەنپەئىتىنىڭ چېگرىسىدىن ھالقىپ چىقالماي، مېھنەتكەش ئۇيغۇر خەلقىنى قۇللۇقتا تۇتۇشنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنى قاتتىق تەتقىق تەنقىد ئاستىغا ئالغان، ئۇنىڭغا قارشى تۇرغان، مەزلۇم خەلقنى ھىمايە قىلغان. بۇ نۇقتا، شائىرنىڭ زۇھۇرىددىنبەگ توغرىسىدىكى ئەسىرىنىڭ بىر ئىبرەتنامە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

«ناتىۋان»، «مىسكىن»، «زەئىپ» دېگەن مەنالارنى ئىپادىلەيدىغان نىزارى تەخەللۇسىدا قەلەم تەۋرەتكەن بۇ ئىستېداتلىق ئۇيغۇر شائىرىدىن باشقا شەرقتە يەنە بىرقانچە نىزارى تەخەللۇسلۇق شائىرلارنىڭ ئۆتكەنلىكى مەلۇم. مىسال ئۈچۈن ئاشۇ ئەسىردە ئۆتكەن پارس-تاجىك شائىرى ھەكىم نىزارى كوھىستانى[18] نى كۆرسىتىش مۇمكىن.

*　*

نىزارى باي ئىجادىي مىراس ئىگىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى قول يازما ھالىتىدىلا شۆھرەت قازىنىشقا باشلىغان. قايتا-قايتا كۆچۈرۈلۈپ، خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان.

«ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى قول يازمىلىرىنىڭ كاتالوگى» دا ئۈرۈمچى مەدەنىي يادىكارلىقلار مۇزېيىدا شائىر كۇللىياتىنىڭ 93-ئىنۋېنتار نومۇرلۇق يەنە بىر نۇسخىسى ساقلىنىۋاتقانلىقى خەۋەر قىلىنغان. بۇ كاتالوگدا قول يازمىنىڭ لېنىنگراد نۇسخىسى ئۈرۈمچى نۇسخىسىغا قارىغاندا مۇكەممەلراقتۇر، دېيىلگەن. ئەپسۇسكى، قول يازمىنىڭ ئۈرۈمچى نۇسخىسى بىزنىڭ قولىمىزدا يوق.

بىز بۇ تەتقىقاتىمىز ئۈچۈن قوبۇل قىلغان نىزارى كۇللىياتىنىڭ لېنىنگراد نۇسخىسى XX-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا كۆچۈرۈلگەن. تېكىستلەر ناۋات رەڭ خوتەن قەغىزىگە قەشقەر نەستەلىق خېتىدە يېزىلغان. ئەپسۇسكى، قول يازمىدا ئۇنىڭ كۆچۈرۈلۈش تارىخى ۋە كاتىپىنىڭ ئىسمى كۆرسىتىلمىگەن. لېكىن قول يازمىنىڭ نۇرغۇنلىغان ئالامەتلىرىگە ۋە مۇئەللىپىنىڭ تەھرىرلىرىگە ئاساسەن، بۇنىڭ شائىرنىڭ ئۆز قولى بىلەن كۆچۈرۈلگەن قول يازما ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلغىلى بولىدۇ. كىتابنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە ھەممە بەتلىرى كۆمۈش سۈيى يالىتىلغان قىزىل ۋە قارا رەڭ-

www.uyghurkitap.com

لىك سىزىقلار بىلەن جەدۋەللەشتۈرۈلگەن قول يازمىنىڭ چەتلىرىگە (269B، 248A—28A، 25A—1B ۋاراقلىرىغا) نەۋائى غەزەللىرىدىن، پارچىلار نىزارى مۇخەممەسلىرى، غەرىبىنىڭ غەزەللىرى كۆچۈرۈلگەن. مۇخەممەسلەر ۋە غەزەللەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا قىزىل سىياھتا ئاجرىتىش بەلگىسى قويۇلغان. ھەربىر ئەسەر ئالاھىدە سەھىپىدىن باشلانماستىن بىر بىرىگە ئۇلاپ يېزىلغان. داستانلارنىڭ ماۋزۇلىرى قىزىل سىياھ بىلەن يېزىلغان. قول يازمىنىڭ 1B بېتىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە چىرايلىق قىلىپ ئىشلەنگەن ئۇنۋان بەلگىسى بار. ئۇنۋاننىڭ سول تەرىپىگە گۈل سىزىلغان، ئوڭ تەرىپىگە مۆھۈر بېسىلغان. مۆھۈر خىرە بولغانلىقتىن خېتىنى ئوقۇش مۇمكىن بولمىدى. 57B ۋاراقتا يەنە بىر مۆھۈر بار. مۆھۈر خېلى چوڭ ۋە ئېنىق بولۇپ، ئۇنىڭدا: قادىر خۇدانىڭ لۇتفىدىن ئۈمىد قىلغۇچى ھافىزىددىنىڭ ئوغلى ناسىردۇر» دېگەن خەتلەر بار. بۇ مۆھۈر كىتاب ئىگىسىگە تېگىشلىك بولۇشى مۇمكىن. 28B ۋاراقنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئۇنۋان ئۈچۈن بوش جاي قالدۇرۇلغان، لېكىن بۇ يەردە يېزىق يوق.

قول يازما بىرقانچە قېتىم قايتا تۈپلەنگەن. ئۇنىڭ بىر نۇقسانى شۇكى، قايتا مۇقاۋىلاش جەريانىدا بەزى ئەسەرلەرنىڭ ئورنى ئالمىشىپ كەتكەن. مەسىلەن، 26A، 28A ۋاراقلاردىكى «لەيلى ۋە مەجنۇن» توغرىسىدىكى بىر ھېكايە ئىشىق مەزمۇنىدىكى ئەسەرلەر ئارىسىغا ئەمەس، دىنىي مەزمۇندىكى ئەسەرلەر ئارىسىغا كىرىپ قالغان. قول يازما جىگەرەڭ كۆن بىلەن مۇقاۋىلانغان. ۋاراقلارغا قارا سىياھ بىلەن بەت نومۇرى سېلىنغان. قول يازما 296 ۋاراقتىن ئىبارەت. ئاساسىي تېكىستلەر تۆت كالونكىغا جايلاشقان بولۇپ، ھەربىر كالونكىدا 17 قۇردىن ئىبارەت. قول يازمىنىڭ فورماتى 32 × 24 س. م. قول يازما ياخشى ساقلانغان، يىرتىلغان، سۈرۈلۈپ كەتكەن جايلىرى يوق.

بۇ قول مازما كۇللىياتى پەقەت نىزارىغىلا مەنسۇپ بولماستىن، ئۇنىڭغا شائىر غەرىبىي بىلەن زىيائىلارنىڭمۇ ئىجادىي مىراسلىرى كىرگۈزۈلگەن. بۇ ئۈچ شائىر قەشقەر ھاكىمى زۇھۇرىددىنبەگنىڭ ھۇزۇرىدا بىللە ئىشلىگەن. بۇ مەلۇماتنى بىز قول يازمىدىكى خەۋەردىن ئالدۇق. قەشقەر ھاكىمى زۇھۇرىددىنبەگ تۇرپان ۋاڭى ئەپىردۇنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن نىزارىغا شۇ زامانىنىڭ ھاياتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئەسەرلەرنى يېزىشنى تاپشۇرۇپ تۇرپانغا ئەۋەتكەنلىكى قول يازمىدا مۇنداق بايان قىلىنغان: «كاتىپى خەستەجان، نىزارىئى ناتەۋان ئابدۇرېھىم بىچارىگە بۇيرۇپ، بۇ ئەسەر ئىچىدىكى ۋەقەلەرنى بىر-بىرلەپ يېزىپ، تەھرىر رىشتىسىگە تىزىپ، نەزىم سىلكىنى جانابلىرىدىن ئۆتكۈزمەك»⑲. نىزارى تۇرپانغا بارغاندا ئۆزىنىڭ يالغۇز ئەمەسلىكىنى مۇنداق ئىپادىلىگەن:

قىلىب شۇئلەئى لۇتفى خۇدايى بىلە، تېرىپ ئۇنچە دەرياسىدىن جەۋھەرى،
ياتىپ نەچچە كۇنلەر زىيائى بىلە. تىزىپ رىشتەغە ئەيلەگىمىز گەۋھەرى⑳.

گەرچە غەرىبىنىڭ تۇرپانغا بارغان-بارمىغانلىقى ھەققىدە نىزارى ھېچنېمە دېمىگەن بولسىمۇ، كۇللىياتتىكى داستانلارنىڭ نىزارى، غەرىبى ۋە زىيائى تەخەللۇسىدا يېزىلغانلىقى غەرىبىنىڭمۇ نىزارى بىلەن بىر دەۋردە ئەسەر يازغانلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ.

غەربىينىڭمۇ زۇھۇرىددىنبەگ سارىيىدا خىزمەت قىلغانلىقىنى كۇللىياتتىكى غەربىي تەخەللۇسىدا يېزىلغان: «شاھ زۇھۇرىددىن مەدھىدە بىرنەچچە سۆز سۇرىماق»(21) دېگەن ھېكايەتتىن بىلگىلى بولىدۇ.

غەربىي بۇ ھېكايىسىدە زۇھۇرىددىنبەگنى مەدھىيىلىگەن ۋە «كىتابىي غەرىب» داستانىنى زۇھۇرىددىنبەگنىڭ دالالىتى بىلەن يازغانلىقىنى ئېيتقان. دېمەك، غەربىيمۇ نىزارى بىلەن بىللە سارايدا خىزمەت قىلغان ھەمدە نىزارى بىلەن تۇرپانغىمۇ بارغان. «غەربىلەر ھېكايىتى» ناملىق چاتما داستانلارنى ئۈچ شائىر ئىجادىي ھەمكارلىقتا ۋۇجۇدقا چىقارغان.

بۇ قول يازمىنىڭ 30A — 33A، 34B، 64B، 108A، 262A، 274B، 296A ۋاراقلىرىدا نىزارى تەخەللۇسى؛ 107B، 279B، 280B، 293B ۋاراقلىرىدا غەربىي تەخەللۇسى؛ 112B، 217B، 253B، 262A ۋاراقلىرىدا زىيائىي تەخەللۇسى قوللىنىلغان. «غەربىلەر ھېكايىتى» ناملىق چاتما داستانلىرىدىكى «پەرھاد ۋە شىرىن» (64B—47B ۋاراق) ۋە «بانۇ» (272B—263A ۋاراق) دا نىزارى تەخەللۇسى؛ «شاھ بەھرام» (107B—79A ۋاراق) دا غەربىي تەخەللۇسى؛ «چاھار دەرۋىش» (221A—A112 ۋاراق) تە نىزارى ۋە زىيائىي تەخەللۇسى؛ «مەسئۇد ۋە دىلئارا» (253B—233B ۋاراق) دا زىيائىي تەخەللۇسى قوللىنىلغان. «لەيلى ۋە مەجنۇن» (64B—78B ۋاراق)، «مەھزۇن ۋە گۇلنىسا» (221A—233B ۋاراق)، «رابىيە — سەئىدىن» (253B—261A ۋاراق) ناملىق داستانلارغا ھېچقايسىنىڭ تەخەللۇسى قويۇلمىغان. لېكىن بۇ ئەسەرلەرنىڭ تىلىنى، بەدىئىي تەسۋىر ۋاسىتىلىرىنى، ئۇسلۇب ئالاھىدىلىكلىرىنى «پەرھاد ۋە شىرىن» نىڭ تېكىستلىرىگە سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك، تەخەللۇسسىز داستانلارنىڭ نىزارىغا تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى قىياس قىلالايمىز.

كۇللىيات تەركىبىدىكى ئەسەرلەرنى ماۋزۇ جەھەتتىن ئۈچ قىسىمغا بۆلۈش مۇمكىن. 1) دېداكتىك ئەسەرلەر. 2) مۇھەببەت تېمىسىدىكى ئەسەرلەر. 3) مۇنازىرە خاراكتېرىدىكى ئەسەرلەر.

1. «زادۇن — نەجات» (25B—1B ۋاراقلار) كۇللىياتتىكى دېداكتىك ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. داستاندا مۇدبىرى خۇدبىن بىلەن مۇقبىلى رەۋشەندىل ناملىق ئىككى شەخس ئوتتۇرىسىدىكى دىنىي مۇنازىرە سوئال — جاۋاب ئارقىلىق بايان قىلىنغان. شائىر ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، مەردلىك بىلەن شەخسىيەتچىلىك، جاھىللىق بىلەن ئالىيجانابلىق، ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن ئەخلاقسىزلىق، تىرىشچانلىق بىلەن ھورۇنلۇق، ئۈمىدۋارلىق بىلەن ئۈمىدسىزلىك، نادانلىق بىلەن دانالىق، پاكلىق بىلەن ناپاكلىق ھەققىدىكى خىياللىرىنى نەزم ۋە نەسرىي ئۇسۇلدا ۋەز — نەسىھەتلەر ئارقىلىق بايان قىلغان. داستان 1509 قاتار نەزم ۋە 996 قاتار نەسرىدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، ئەسەرنىڭ يېزىلىش تارىخى 1843 — يىل، دەپ كۆرسىتىلگەن. ئۇنىڭ نامىنى مۇئەللىپ تۆۋەندىكىچە قەيت قىلىپ ئۆتكەن:

سەۋالەت ئىتمامىغە يەتتى بات،
كىتابەت بولۇپ ئىسمى «زادۇن — نەجات»(22).

بۇ ئەسەر ھەر خىل مەنبەلەردە ھەرخىل نام بىلەن ئاتالغان. مەسىلەن، «زادۇن — نەجات» (قۇتۇلۇش ئوزۇقلىرى)، «دەھرۇن — نەجات» (قۇتۇلۇش دۇنياسى)، «دەۋرۇن — نەجات»

www.uyghurkitap.com

(قۇتۇلۇش دەۋرى). شائىر بۇ ئەسەرنى قايتا ئىشلەش جەريانىدا ماۋزۇلىرىنى ئۆزگەرتكەن بولۇشى مۇمكىن. ماۋزۇلار كۆچۈرگۈچىلەر تەرىپىدىن ئۆزگەرتىلگەن، دەپ قىياس قىلىشقىمۇ بولىدۇ. بۇلارنىڭ قايسىبىرى ئەڭ ئاخىرقى نۇسخا ئىكەنلىكى ۋە نىزارىنىڭ قايسى ماۋزۇنى مۇۋاپىق تاپقانلىقى بىزگە مەلۇم ئەمەس. شائىر كۇللىياتىنىڭ سوۋېت پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتوتىنىڭ لېنىنگراد بۆلۈمى قول يازمىلار فونىدىدا ساقلىنىۋاتقان نۇسخىسى نىزا-رىنىڭ ئۆز قول يازمىسى ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ نۇسخىنى شائىر ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا كۆچۈر-گەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، يۇقىرىدىكى ئۈچ نۇسخىنىڭ ئىچىدە «زادۇن - نەجات» نى ئاخىر-قى نۇسخا بولۇشى مۇمكىن، دەپ ھېسابلايمىز.

2. «غەرىبلەر ھېكايىتى» قول يازمىنىڭ 20A—274A ۋاراقلىرىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ تەركىبىدە «پەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «مەھزۇن ۋە گۈلنىسا»، «ۋامىق ۋە ئۇزرا»، «بانۇ»㉓، «رابىيە - سەئىدىن» (نىزارى)، «چاھار دەرۋىش» (نىزارى، زىيائى)، «مەسئۇد ۋە دىلئارا» (زىيائى)، «شاھ بەھرام» (غەرىبى) دىن ئىبارەت توققۇز داستان ھەمدە بىرقانچە ھېكايىلار بار. ئابدۇرېھىم نىزارى «غەرىبلەر ھېكايىتى» نىڭ مۇندەرىجىسىدە تۆرلۈك ھەجىمدىكى 18 پارچە ئەسەرنى ساناپ چىققان.

خەتا بولسە گەر ئەفۇ قىلغىل ئەتا،
ئەتا ئەفۇ بولسا يوق ئولغاي خەتا.
چۇ تەسنىف قىھرەستىن ئەيلەي بەيان،
رىۋايات تەئدادى تاپقاي نىشان.
بىرىنچىسىدۇر ھەمدى پەرۋەردىگار،
ئىككىنچى ئېرۇر نەئتى ئەلقابى يار.
ئۈچىنچى مۇناجات ئىلە مەۋ ئىزەت،
كى، تۆتىنچىسى ئىشقىدىن ۋاقىئەت.
بېشىنچى ئېرۇر نەقل ئەسھابى كەھف
كى، ئالتىنچىدۇر سەئد ئەھبابى كەھف.
كى، يەتتىنچىسى ئىسمى سىررى شىكەن،
يەنە سەككىزىنچى ئېرۇر كوھكەن.

داغى توققۇزىنچىگە مەجنۇن دېگىل،
ئونىنچىسى ئازادە بەخت سۆزى بىل.
يەنە ئون بىرىنچى چۇ دەرۋىش سۆزى،
ئون ئىككىنچىسى ھەمكى دىلرىش سۆزى.
يەنە ئون ئۈچىنچىسىدۇر سەكپەرەست،
....
يەنە ئون بەشىنچى دېگىل ئول غەرىب،
ئون ئالتىنچىدە گۈلنىسا سارغەرىب.
يەنە ئون بىلە يەتتى مەسئۇد دەگىل،
كى ئون سەككىزى رابىيە گۈل مەگىل.
ئەدەد قىلسە ئارتۇق ھېكاياتى بار،
كى ئەفرادىنى قىلمادۇق ئېئتىبار㉔.

نىزارى «چاھار دەرۋىش» داستانىدىكى تۆت دەرۋىشنىڭ سەرگۈزەشتىسىنى ۋە كىچىك ھەجىمدىكى بىرنەچچە ھېكايەتلەرنىمۇ يۇقىرىدا ساناپ ئۆتۈلگەن 18 داستان قاتارىغا قوشقان. نىزارى كۇللىياتىنى تەرتىپكە سالغاندا داستانلارنىڭ مۇئەللىپلىرىگە قاراپ ئەمەس بەلكى ئەسەرنىڭ مەزمۇن خاراكتېرىگە قاراپ جايلاشتۇرغان. شۇنىڭ ئۈچۈن كۇللىياتتا نىزارى، غەرىبى ۋە زىيائى تەخەللۇسىدىكى ئەسەرلەرنىڭ جايلىشىش تەرتىپى ئارىلىشىپ كەتكەن. «غەرىبلەر ھېكايىتى» تەركىبىدىكى داستانلارنىڭ كۆپ قىسمى نىزارىغا مەنسۇپ بولغانلىقى ئۈچۈن كۇللىيات شۇ شائىرنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. نىزارى تەرىپىدىن «غەرىبلەر ھېكايىتى» دەپ نام قويۇلغان بۇ چاتما داستانلار «ئۇيغۇر

كلاسسىك ئەدەبىياتى قول يازمىلىرىنىڭ كاتالوگى» دا: «ئاپتور ئەسىرىگە ئىسىم قويمىغان، بەزىلەر ئۇنى «خەمسە» دەپ ئاتاپ كەلگەن. بىز ئەسەرنىڭ مەزمۇنىغا قاراپ ‹مۇھەببەت تۇغرىسىدا داستانلار› دەپ ئىسىم قويدۇق»㉕، دەپ ئىزاھلانغان. بىز بۇ كاتالوگدىكى «ئاپتور ئەسىرىگە ئىسىم قويمىغان› دېگەن پىكرىگە قوشۇلالمايمىز. چۈنكى نىزارىنىڭ ئىشقىي مەزمۇندىكى ئەسەرلەرنى جەملەپ «غەرىبلەر ھېكايىتى» دەپ ئىسىم قويغانلىقى تۆۋەندىكى مىسرالاردىن مەلۇم بولىدۇ.

يارانلار دۇئا بىرلە ياد ئەيلەڭىز، غەرىبلەر ھېكاياتى بولدى تەمام،
شىكەستە نىزارىنى شاد ئەيلەڭىز. كى ئەھبابلەر روھىغە ۋەسسەلام㉖.

«غەرىبلەر ھېكايىتى» نىڭ يېزىلغان ۋاقتى ئىلمىي ئەدەبىياتلاردا ھەر خىل كۆرسىتىلگەن. مەسىلەن، «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1957 ـ يىللىق 6 ـ سانىدا «نىزارى 1837 ـ يىلىدىن باشلاپ «مۇھەببەت داستانلىرى» («غەرىبلەر ھېكايىتى») ناملىق بىر چوڭ ئەسەرنى يېزىشقا كىرىشىپ، ئۇنى مۇۋەپپەقىيەت بىلەن تۈگەتكەن» دەپ كۆرسىتىلگەن. ئوسمان مەمەتاخۇنوۋنىڭ «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى كلاسسىكلىرى» ناملىق كىتابىدا بۇ ئەسەرلەرنى «1830 ـ يىلىدىن 1840 ـ يىلغىچە يېزىلىپ تاماملانغان» دېيىلگەن. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى قول يازمىلىرىنىڭ كاتالوگى» دا بولسا «1837 ـ 1838 ـ يىللار» دەپ كۆرسىتىلگەن. كوللېياتنىڭ لېنىنگراد نۇسخىسىدا «غەرىبلەر ھېكايىتى» نىڭ يېزىلىشقا باشلىغان ۋاقتى تۆۋەندىكىچە قەيت قىلىنغان:

سۇرۇپ سۆزنى ئاسان ھەمە بىلگۈدەك، كى، تەئرىخى ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.
كى، مەزمۇنلارىن ئەيلەدىم كۆلگۈدەك. ۋەرەققە كىتابەت ئىشى بولدى سەبت،
بۇ ھەڭگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ، ھەزارۇ دۇ بازىيۇ پەنجاۋۇ ھەفت.

بۇنىڭدا شائىر «غەرىبلەر ھېكايىتى»نى ھىجرىيە 1257 ـ (مىلادى 1841 ـ 1842) يىلىدا يېزىشقا باشلىغانلىقىنى ئېيتقان. ئاخىرقى ئەسىردە:

تىلەيمىز، ئايا ساقىيا، جامى مەي، ئىچىپ دەيرى پىرىغە خۇددام ئولاي،
كەرەم قىل نىزارىغە چۈن پەي ـ بەپەي كى خىزمەت قىلاي تالىبى جام ئولاي.

دەپ، ھىجرىيە 1260 رەقىمىنى يېزىپ قويغان. بۇنىڭدىن «غەرىبلار ھېكاياتى» نىڭ قاچان يېزىلىپ تاماملانغانلىقى ئۆز ئۆزىدىن مەلۇم بولىدۇ. دېمەك، «غەرىبلەر ھېكاياتى» نىزارى، زىيائى ۋە غەرىبيلارنىڭ ئىجادىي ھەمكارلىقىدا 1841 ـ يىلىدىن 1844 ـ يىلغىچە تۇرپاندا يېزىلىپ تاماملانغان. لېكىن ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ «رابىيە ـ سەئىدىن» داستانى بۇنىڭدىن مۇستەسنادۇر. شائىر بۇ داستانىنى ھىجرىيە 1248 ـ (مىلادى 1832 ـ 1833) يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ كۆكچى مەھەللىسىدە سادىر بولغان رېئال ۋەقە ئاساسىدا ھىجرىيە 1264 ـ (مىلادى 1848) يىلىدا يازغان. بۇ ھەقتىكى مەلۇماتىنى بىز نىزارىنىڭ ئەسىرىدە كۆرسىتىلگەن رەقەملەرگە قاراپ ئېنىقلىدۇق. داستاننىڭ باش قىسمىدا ۋەقەنىڭ سادىر بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى مۇنداق بايان قىلىنغان:

خىرەد چۇن تەۋارىخ ھېسابىن دېدى، كى، ئۇششاقلاردىن ئېشتىگىل خەبەر،
مىڭۇ ئىككى يۈز قىرىق سەككىز ئىدى. ئەجەب ۋاقىئاتىكى بولمىش ئەيان،
بىلادى مۇئەييەن ئېرۇركاشغەر، ئىكى يار بىرى بىرگە تاپشۇردى جان.

شائىرنىڭ بۇ ئەسەرنى يازغان يىلى داستاننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئەبجەت ھېسابىدا بېرىلگەن:

چەراغىن ھۇرۇفىنكى، ئەھلى خىرەد،
كى، تەئرىخى سالىن دېمىش بىلگەدەد.

«چەراغىن» سۆزىنى ئەبجەد بويىچە ھېسابلىغاندا ھىجرىيە 1264 - يىلى، دېگەن سۆز كېلىپ چىقىدۇ. دېمەك، داستان مىلادى 1848 - يىلدا، يەنى، ۋەقە سادىر بولغان ۋاقىتتىن 15 - 16 يىل كېيىن يېزىلغان.

نىزارىنىڭ بۇ داستانىمۇ باشقىلار تەرىپىدىن كۆچۈرۈلۈپ، نۇسخا كۆپەيتىلىپ، خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان. شۇ نۇسخىلارنىڭ بىرى ھازىر تاشكەنت شەھىرى ئەبۇ رەيھان بېرۇنى نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنىستوتىنىڭ قول يازمىلار فوندىدا ساقلانماقتا. قول يازما ئاددىي قەغەزگە كۆك سىياھتا كۆچۈرۈلگەن. جەمئىي 41 بەت. ھەربىر بېتىگە 25 قۇردىن كۆچۈرۈلگەن. كىتابنىڭ بىرىنچى بېتىگە نامەلۇم شەخس تەرىپىدىن تۆۋەندىكىدەك ئەسكەرتىش يېزىلغان: «‹رابىيە - سەئىدىن› داستانى مىلادىنىڭ 1835 - يىللىرىدا شائىر ئابدۇرېھىم نىزاى تەرىپىدىن يېزىلغان بولۇپ، 1828 - يىلى بەھرام مۆمىن ئۇچتۇرپانغا بارغاندا بۇ داستاننى ئوقۇپ، ئۇنىڭغا ئىنتايىن قىزىققان. شۇنىڭ بىلەن ئەسلى نۇسخىسىنى كۆچۈرۈۋېلىشنى نىيەت قىلىپ، بۇ نۇسخىنى كاتىپلارغا كۆچۈرگۈزگەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ داستان خەلق ئىچىگە تارالغان ۋە نۇرغۇن كىشىلەر بۇ داستاننى ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان».

بۇ كاتىپنىڭ مۇلاھىزىسى بولۇشى مۇمكىن. نامەلۇم كاتىپ تەرىپىدىن يېزىلغان بۇ قۇرلار «رابىيە - سەئىدىن» داستانىنىڭ ئاپتورى ئابدۇرېھىم نىزارى ئىكەنلىكىنى ۋە داستانىنىڭ خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. بىراق، ئەسەرنىڭ يېزىلغان ۋاقتىنى 1835 - يىلى، بەھرام مۆمىننىڭ داستاننى ئوقۇغان ۋاقتىنى 1828 - يىلى دەپ يازغىنىغا قارىغاندا، كاتىپ ئۇنچىۋالا ساۋاتلىق ئادەم ئەمەس. بۇ كاتىپنىڭ دىققەتسىزلىكىدىن يەنە بىر مىسال شۇكى، نىزارى (نىيزارى) دېگەن سۆزنى نەززارى (نظارى) دەپ يازغان.

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ «رابىيە - سەئىدىن» داستانىغا تەقلىد قىلىپ يېزىلغان ئەسەرلەرمۇ بار. ئابدۇجېلىل ئىسىملىك ئاپتورمۇ «رابىيە - سەئىدىن» ㉗ ناملىق داستان يازغان. ئابدۇجېلىل بۇ داستاننى نىزارىدىن كېيىن يازغان. ئۇنىڭ بەزى مىسرالىرى نىزارىنىڭ داستانىدىن ئەينەن ئېلىنغان. كىتابنىڭ يېزىلغان ۋاقتىنى ئابدۇجېلىلمۇ ئەبجەد ھېسابى بويىچە «چەراغىن» سۆزى بىلەن ئىپادىلىگەن. چەراغىن سۆزى يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، ھىجرىيە 1264 - يىلنى بىلدۈرىدۇ. ئابدۇجېلىلنىڭ كىتابىدا «چەراغىن» سۆزى يېزىلغان قۇرغا ھىجرىيە 1254 دەپ يېزىپ قويۇلغان. بۇ ئەلۋەتتە ئەبجەد ھېسابىنى بىلمەيدىغان بىر شەخس تەرىپىدىن يېزىپ قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى ھىجرىيە 1254 «چەراغىن» سۆزىنىڭ ئەمەس بەلكى «چەراغىم» دېگەن سۆزنىڭ «ئەبجەد» ھېسابىدۇر.

ئابدۇرېھىم نىزارى «غېرىبلەر ھېكايىتى» تەركىبىدىكى «پەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «مەھزۇن ۋە گۇلنىسا»، «ۋامىق-ئۇزرا» قاتارلىق رومانتىك ئەسەرلىرىنى قەشقەر ھاكىمى زۇھۇرىددىنبەگنىڭ تەكلىپى بىلەن 1841-1844-يىللاردا يازغان. «رابىيە-سەئىدىن» داستانىنى بولسا 1848-يىلى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدىراق يازغان. بۇ ئەسەر شائىرنىڭ ئىجادىي كۈچ-قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تاشقان، دۇنيا قارىشى پىشىپ يېتىلگەن، ئىجتىمائىي، سىياسىي پىكىرلىرى كامالەتكە يەتكەن دەۋردە يېزىلغان. شۇڭا بۇ ئەسەر شائىر ئىجادىنىڭ يۇقىرى چوققىسى ھېسابلىنىدۇ.

3. كۇللىياتتا «غېرىبلەر ھېكايىتى» دىن كېيىن شائىر غېرىبىنىڭ «كىتابى غېرىب» ناملىق ئەسىرى (276A—293B ۋاراقلار) بېرىلگەن. بۇ ئەسەر 32 خىل كەسىپ ئىگىلىرىنىڭ مۇنازىرىسىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىر-بىرىگە بولغان مۇناسىۋىتى سوئال-جاۋاب ئۇسۇلىدا بايان قىلىنغان. كۇللىياتتا بۇ داستاندىن كېيىن غېرىبىنىڭ يەنە ئىككى ھېكايىتى ۋە «مىرئەلىشىر ‹خەمسە› لىرىدىن ئۈزۈپ ئېلىنغان بىر ھېكايەت» كىرگۈزۈلگەن (274A، 276A ۋاراقلار). بۇنىڭدا غېرىبى نەۋائىنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ، «كىتابى غېرىب» داستانىنى يازغانلىقىنى ئېيتقان ۋە بۇ داستانىنىڭ ھىجرىيە 1252-يىلى (مىلادى 1841-1842-يىلى) يېزىلغانلىقىنى ئەسكەرتكەن.

كۇللىياتنىڭ 294A-296A ۋاراقلىرىدا نىزارىنىڭ نەۋائىي غەزىلىگە بېغىشلانغان ئىككى مۇخەممىسى، غېرىبىنىڭ بىر مەسنەۋىسى، نىزارىنىڭ ئىلىم، ئەدەب-ئەخلاق ھەققىدىكى بىر مەسنەۋىسى، تەخەللۇس قويۇلمىغان بەش بەندلىك بىر غەزەل، بوياقچى توغرىسىدا يېزىلغان بىر ھېكايەت، يوپۇرماق شەكلىدىكى ئىككى رامكا ئىچىگە ئېلىنىپ يېزىلغان تەسەۋۋۇپ روھىدىكى ۋەز-نەسىھەتلەر ۋە تائەت-ئىبادەت قائىدىلىرى بايان قىلىنغان تېكىستلەر بار.

قول يازما بەتلىرىنىڭ چۆرىسىگە نىزارىنىڭ نەۋائىي غەزەللىرىگە بېغىشلانغان 37 مۇخەممىسى (1B—25B، 216A-216B، 294A، 294B ۋاراقلاردا)، غېرىبىنىڭ 39 غەزىلى (276A-289A ۋاراقلاردا)، ئاپتورى نامەلۇم تۆت غەزەلنىڭ (295A ۋاراقتا) مەتلەئى يېزىلغان. قول يازما بەتلىرىنىڭ چۆرىسىگە يەنە نەۋائىنىڭ 286 غەزىلىدىن مەتلەئ ۋە مەقتەئلەر كۆچۈرۈلگەن. كۇللىياتتا نەۋائىي دۇردانىلىرىدىن نەمۇنىلەرنىڭ كىرگۈزۈلۈشى بىر تەرەپتىن كۇللىياتنىڭ قىممىتىنى ئاشۇرغان، يەنە بىر تەرەپتىن كۇللىيات ئاپتورلىرىنىڭ ئۇلۇغ ئۇستاز نەۋائىغا بولغان ھۆرمىتىنى ئىپادىلىگەن. كۇللىياتتا جەمئىي 18383 بېيىت، يەنى 36766 مىسرا شېئىر كىرگۈزۈلگەن. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى قول يازمىلىرىنىڭ كاتالوگى» دا تىلغا ئېلىنغان «مۇھەببەت داستانلىرى» («غېرىبلار ھېكايىتى») نىڭ ئۈرۈمچى نۇسخىسى يەتتە داستان، ئون بىر ھېكايەتتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭغا 12 مىڭ بېيىت، يەنى 24 مىڭ مىسرا شېئىر كىرگۈزۈلگەن.

ھازىرغىچە بۇ داستانلار مەجمۇئەسى ھەرخىل ناملار بىلەن ئاتىلىپ كېلىنمەكتە. ئۈرۈمچى نۇسخىسىدا شەرتلىك رەۋىشتە «مۇھەببەت داستانلىرى» دەپ، لېنىنگراد نۇسخىسىدا شائىر ئۆزى قويغان نام بىلەن «غېرىبلار ھېكايىتى» دەپ ئاتالغان. لېنىنگراد

www.uyghurkitap.com

نۇسخىسىنى بىز نىزارى كۇللىياتى، دەپ ئاتىدۇق.

نىزارىنىڭ لېنىنگرادتىكى كۇللىياتىنى ھازىرغىچە بەزى ئالىملار نىزارىنىڭ ئۆز قولى بىلەن كۆچۈرۈلگەن قول يازما، دەپ قىياس قىلىشقان بولسىمۇ، بۇ مەسىلە تېخى ئىلمىي ئاساستا ئىسپاتلانمىغانىدى. بىز بۇ مەسىلىنى ئېنىقلاشقا ھەرىكەت قىلىپ كۆردۇق. ئابدۇرېھىم نىزارى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن نەۋائىي كۇللىياتىنىڭ نادىر نۇسخىلىرىدىن بىرى 1970-يىلى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى خ. سۇلايمانوۋ نامىدىكى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىنىڭ قول يازمىلار فوندىغا قوبۇل قىلىندى. قول يازمىغا نەۋائىنىڭ ھەممە ئەسەرلىرى دېگۈدەك كىرگۈزۈلگەن. كۇللىيات XIX-ئەسىرگە خاس ئۇسلۇبتا قەشقەردە تۈزۈلگەن. كىتابنىڭ فورماتى 29 × 43. قول يازما پۇختا نەستەلىق خەتتە، نېپىز ناۋات رەڭ خوتەن قەغىزىگە كۆچۈرۈلگەن.

قولىيازما كۇللىياتىنىڭ ئىككى يېرىدە تارىخ بېرىلگەن. بۇنىڭ بىرىنچىسى كۇللىياتنىڭ 1322-بېتىدە: «رەقەم قىلغۇچى (يازغۇچى) بەندىئى زەئىپ، ئاجىز ئۈمىدلىك ئابدۇرېھىم مۇھەممەت پازىل قەشقەرى ئوغلى 1245-يىلىدا». ئىككىنچىسى 1346-بەتتە: «بۇ ئۇلۇغ، مۇبارەك نۇسخا تامام بولدى 1245-تارىختا. گۇناھكار بەندەئى زەئىپ قولىدا. پەيغەمبەرلەر رەھمىتى ھەققى، تەڭرى گۇناھىنى كەچۈرسۇن».

بۇ تېكىستتىن كېيىن كاتىپ تەرىپىدىن تۆۋەندىكى پارسچە بېيىت يېزىلغان.

تەرجىمىسى:

هەركىم بۇ كىتابقا قارىسا، دەپ خۇدايى كەرىمدىن ئۈمىدى بار،
ئابدۇرېھىم قەشقەرى خېتىدۇر. كاتىپنىڭ سۆڭەكلىرى تۇپراقتا چىرىپ كېتەر،
ئابدۇرېھىمنىڭ گۇناھىنى كەچۈرسۇن، قەغەز بىلەن خەت زامانلار بويى باقىي قالار.

يۇقىرىدىكى تارىختىن مەلۇمكى، نەۋائىي كۇللىياتى قول يازمىسى ھىجرىيە 1245-(مىلادى 1830) يىلى مۇھەممەت پازىل قەشقىرى ئوغلى ئابدۇرېھىم تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن. دېمەك، كاتىپ ئابدۇرېھىم — شائىر نىزارىدۇر.

ئابدۇرېھىم نىزارىدىن باشقا ئابدۇرېھىم ئىسىملىك يەنە بىر كاتىپنىڭ ئۆتكەنلىكى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى بېرۇنى نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان 2794-ئىنۋېنتار نومۇرلۇق «دىۋان نەۋائىي» دىن مەلۇم بولدى. قول يازمىنىڭ 147-بېتىگە: «كىتاب تەڭرى ياردىمى بىلەن رەجەپ ئېيىنىڭ ئونىنچى كۈنىدە، 959-يىلدا تامام بولدى. كاتىپ بەندەئى بىچارە ئابدۇرېھىم، سەنە 959» دەپ يېزىلغان. دېمەك، كاتىپ ئابدۇرېھىم شائىر ئابدۇرېھىمدىن تەخمىنەن ئۈچ ئەسىر ئىلگىرى ياشىغان بولۇپ، ئۇ نەۋائىنىڭ زامانداشىدۇر. كاتىپ ئابدۇرېھىممۇ نەۋائىي ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن، لېكىن بىز نەزەردە تۇتقان نەۋائىي كۇللىياتىنىڭ قەشقەر نۇسخىسىنى ئۇيغۇر شائىرى ئابدۇرېھىم نىزارى 1830-يىلى قەشقەردە كۆچۈرگەن. دېمەك، كاتىپ ئابدۇرېھىم بىلەن شائىر ئابدۇرېھىم نىزارى باشقا-باشقا شەخس بولۇپ، بىرىنچىسى نەۋائىنىڭ زامانداشى، ئىككىنچىسى 19-ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن نامايەندىلىرىدىن بىرىدۇر.

بىز ئەلىشىر نەۋائى كۇللىياتىنىڭ قەشقەر نۇسخىسىنى شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ لېنىنگرادتىكى كۇللىياتىنىڭ نۇسخىسىغا سېلىشتۇرۇپ، ھەر ئىككى نۇسخىنىڭ ئۇسلۇبى، ھەرپلەرنىڭ ئوخشاشلىقى، قول يازمىنىڭ بەزى بەلگىلىرىنى تەتقىق قىلىپ، ھەر ئىككى قول يازمىنىڭ كۆچۈرگۈچىسى ئابدۇرېھىم نىزارى ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىدۇق. نىزارى ئۆز كۇللىياتىنىڭ ۋاراقلىرىنىڭ چۆرىسىگە نەۋائى غەزەللىرىدىن ئۆرنەكلەرنى كۆچۈرگەن، بۇ غەزەللەرنىڭ نەۋائى كۇللىياتىدىمۇ مەۋجۇت بولغانلىقى بىزنىڭ قول يازما شۇناسلىق تەتقىقاتىمىزنى خېلى ئاسانلاشتۇردى. شۇنداق قىلىپ، نىزارىنىڭ لېنىنگرادتا ساقلىنىۋاتقان كۇللىياتى بىلەن ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى خ. سۇلايمانوۋ نامىدىكى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىنىڭ قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان نەۋائى كۇللىياتىنىڭ قەشقەر نۇسخىسىنى قول يازماشۇناسلىق نۇقتىئىنەزەرى بويىچە سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، نىزارى كۇللىياتىنىڭ لېنىنگراتتا ساقلىنىۋاتقان نۇسخىسى نىزارىنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن كۆچۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقتۇق.

نىزارىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسمى ھازىرغىچە بىز كۆزدىن كەچۈرگەن مەنبەلەرنىڭ ھېچقايسىدا ئۇچرىمىغانىدى. نەۋائى قول يازما كۇللىياتىنىڭ ئابدۇرېھىم نىزارى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن قەشقەر نۇسخىسىنىڭ 1322 ۋە 1346 - بەتلىرىدە بېرىلگەن مەلۇماتلارغا ئاساسلىنىپ بۇ مەسلىنى ئېنىقلىدۇق. مەلۇم بولۇشىچە، ئابدۇرېھىم نىزارى مۇھەممەت پازىل قەشقىرىنىڭ پەرزەنتىدۇر.

ئابدۇرېھىم نىزارى نەۋائى كۇللىياتىنىڭ قەشقەر نۇسخىسىنى 1829 - 1830 - يىللاردا كۆچۈرگەن. بۇ ئىش شائىرغا كۇللىيات تۈزۈش ۋە كىتاب ئۈپلەشنى ئۆگىنىشنىڭ مەكتىپى بولغان. ئۆزىنىڭ كۇللىياتىنى بولسا 1841—1944 - يىللاردا تۈزگەن. بۇ يەردە شۇنى تەكىتلەش زۆرۈركى، ئابدۇرېھىم نىزارى نەۋائى كۇللىياتىنى كۆچۈرگەن ۋاقىتتا «بەندەئى زەئىپ، ئاجىز ئابدۇرېھىم» دەپ ئىمزا قويغان. بۇمۇ نىزارى دېگەنلىكتۇر.

نىزارىنىڭ خەتتاتلىق دەۋرى بۈيۈك ئۇستاز نەۋائىنىڭ مىراسلىرىنى تەكرار - تەكرار كۆچۈرۈش، ئۆزىنىڭ قەلەم قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇش، تالانتىنى ئۆستۈرۈش ۋە كامالەت چوققىسىغا كۆتۈرۈلۈش دەۋرى بولدى. نەۋائىنىڭ بىباھا دۇردانىلىرى نىزارى ئۈچۈن تۈگىمەس ئىلھام مەنبەسى بولۇپ، ئۇنى ئىجادىيەتنىڭ داغدام يولىغا باشلىدى.

ئىزاھاتلار

① «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلى 1957 - يىللىق 6 - سان.

② سىجىلات — قازىخانىدا ۋەسىقە، ھۆكۈمنامە قاتارلىق ھۆججەتلەرنىڭ مەزمۇنى يېزىپ قويۇلىدىغان دەپتەر.

③«شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلى نىزارىنى بوياقچى — ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، دەپ مەلۇمات بەرگەن. يەنە بەزى تەتقىقاتچىلار نىزارى كۇللىياتىنىڭ 25 - ۋارىقىدىكى:

تىرىپ سۆزنى ئاندىن باشاقچى بولۇپ، ئۇلاپ سەفھەگە چۈن ياماقچى بولۇپ.

دېگەن مىسرالارغا ئاساسلىنىپ، نىزارىنى ياماقچى - موزدۇز ئائىلىسىدە تۇغۇلغان بولۇشى

www.uyghurkitap.com

مۇمكىن، دەپ قارايدۇ. نىزارىنى بوياقچى ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، دەپ قارىغۇچىلارنىڭ پىكىرگە ئاساسلانغانلىقى بىزگە مەلۇم ئەمەس. لېكىن يۇقىرىدىكى شېئىرغا ئاساسلىنىپلا ئۇنى ياماقچى — موزدۇز ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، دەپ پەرەز قىلىشقىمۇ قوشۇلالمايمىز. شائىر بۇ شېئىرىدا سۆز دۇردانىلىرىنى خۇددى باشاقچىنىڭ باشاق تەرگىنىدەك تەرگەنلىكىنى ۋە بۇ سۆزلەرنى خۇددى ياماقچىغا ئوخشاش سەھىپىلەرگە چۈشۈرگەنلىكىنى سۆز ئويۇنى — بەدىئىي ئوخشىتىش ۋاسىتىسى ئارقىلىق ئىپادىلىگەن

④ «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلى 1957 - يىللىق 6 - سان.

⑤ نىزارى قول يازما كۈللىياتى، ئىنىستىتۇت — 165 - نومۇرلۇق.

⑥ نىزارى كۈللىياتى لېنىنگراد نۇسخىسى، 40B - ۋاراق.

⑦ نىزارى كۈللىياتى 42A - ۋاراق.

⑧ نىزارى كۈللىياتى، 42B - ۋاراق.

⑨ نىزارى كۈللىياتى، 34B - ۋاراق.

⑩ نىزارى كۈللىياتى، 43A - ۋاراق.

⑪ نىزارى كۈللىياتى، 34B - ۋاراق.

⑫ نىزارى كۈللىياتى، 43A - ۋاراق.

⑬ نىزارى كۈللىياتى، 33A - ۋاراق.

⑭ نىزارى كۈللىياتى، 43A - ۋاراق.

⑮ نىزارى كۈللىياتى، 41A - ۋاراق.

⑯ نىزارى كۈللىياتى، 40B - ۋاراق.

⑰ نىزارى كۈللىياتى، 41B - ۋاراق.

⑱ دەۋلەتشاھ سەمەرقەندى، «تەزكىرەتۇش - شۇئەرا»، ئەبۇ رەيھان بىرۇنى نامىدىكى قوليازمىلار فوندى. 8666 - ئىنىستىتۇت نومۇرلۇق كىتاب، 168A - ۋاراق.

⑲ نىزارى كۈللىياتى، 33A - ۋاراق.

⑳ نىزارى كۈللىياتى، 43A - ۋاراق.

㉑ نىزارى كۈللىياتى، 293B - ۋاراق.

㉒ نىزارى كۈللىياتى، 15B - ۋاراق.

㉓ شائىر بۇ ئەسىرىدە «بۇرۇن ئۆتكەن بىر ئادالەتلىك سۇلتاننىڭ ھېكايىسى. سۇلتاننىڭ مەرىپەتلىك ۋەسىيىتى بىلەن دۆلەت شۇڭقارى قويچى بالىسىنىڭ بېشىغا قونۇپ، تەقدىر رىشتىسى ئۇنى ئىپپەتلىك بانۇغا باغلىغانلىقى. ئۇ پەرى سۈپەت بانۇ ئۆز نىگاھىنى ئىمتىھان باياۋىنىغا سېلىپ، مەقسەت مۇنارىسىدىن خەۋەر تاپقانلىقى» دەپ ماۋزۇ قويغان. بۇ ماۋزۇ بەك ئۇزۇن بولغانلىقى ئۈچۈن بىز ئۇنى «بانۇ» دەپ ئاتاشنى لايىق كۆردۇق.

㉔ نىزارى كۈللىياتى، 30B - ۋاراق.

㉕ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى قول يازمىلىرىنىڭ كاتالوگى، 41 - بەت.

㉖ نىزارى كۈللىياتى، 274B - ۋاراق.

㉗ «رابىيە - سەئىدىن»، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى قوليازمىلار فوندى. 10191 - ئىنىستىتۇت نومۇرلۇق.

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: روزىمەھەممەت جۇمە.

خوجەندى ۋە ئۇنىڭ «لەتافەتنامە»سى توغرىسىدا

مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن

خوجەندى XIV ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمى، XV ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چارىكىدە ياشاپ ئىجاد قىلغان كلاسسىك ئەدەبىيات نامايەندىلىرىدىن بىرى. تەخەللۇسىغا ئاساسلانغاندا، ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ خوجەند شەھىرىدە تۇغۇلغانلىقى مەلۇم. خوجەندىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتىگە ئائىت مەلۇماتلار ساقلانمىغان. «لەتافەتنامە» سەرلەۋھىلىك ئەسىرى ئۇنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بىردىن - بىر مىراسىدۇر.

خوجەندىنىڭ «لەتافەتنامە» سى XV ئەسىرنىڭ باشلىرىدا (1411 - يىللىرى) خارەزمدە ھۆكۈمرانلىق قىلغان تېمۇرنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بىرى سۇلتان مەھمۇدقا بېغىشلانغان. خوجەندى سۇلتان مەھمۇدنى مەدھىيىلەپ تۆۋەندىكى مىسرالار ئۈستىدە قەلەم يۈگۈرتىدۇ:

«ئايا فەخرى سەلاتىن شاھى دەۋران،
زەمانە مەفخەرى مەھمۇد تارخان.
ئاجۇن فەخرى شەھەنشاھى زەمانە،
سىفاتۇ سەۋلەتىڭ تولدى جەھانە».

«لەتافەتنامە» كلاسسىك ئەدەبىياتتا نامە ژانىرىنىڭ ئەڭ قەدىمكى نادىر نامايەندىلىرىدىن بىرى بولۇپ سانىلىدۇ. خوجەندى ئۆزىنىڭ بۇ ئەسىرىنى خارەزمىنىڭ «مۇھەببەتنامە» سىگە نەزىرە سۈپىتىدە يازغان. بۇ ھەقتە ئۇ تۆۋەندىكىچە بېشارەت بېرىدۇ:

«مۇھەببەت جامىدىن ئىچسەڭ شەرابى،
‹مۇھەببەتنامە› غە ئايساڭ جەۋابى.
....
«خوجەندى سۆزلەرىن خارەزمى مىسكىن
ئىشىتسە يوللى دەپ قىلغايدى تەھسىن».

«لەتافەتنامە» مەسنەۋىي شەكلىدە، ئەرۇزنىڭ «ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف»

(مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇلۇن) ۋەزنىدە يېزىلغان. ئەسەر تۆت قىسىمغا بۆلۈنگەن. ئۇنىڭ دەسلەپكى 24 بېيىتى ئەسەرنىڭ يېزىلىش سەۋەبى، 21 بېيىتى سۇلتان مەھمۇدخان مەدھىيىسى، ئاخىرقى 10 بېيىت ئەسەرنىڭ خاتىمىسىدىن ئىبارەت. ئاساسىي ماۋزۇ 10 مەكتۇپتىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، 222 بېيىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پۈتۈن ئەسەر 554 بېيىت بىلەن تاماملىنىدۇ.

«لەتافەتنامە» دە چىن سۆيگۈ ـ مۇھەببەت چوڭقۇر ئىشتىياق بىلەن كۈيلىنىپ، ۋىسال شادلىقى، ھىجران قايغۇسى ماھىرلىق بىلەن تەسۋىرلىنىدۇ ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك غايىلىرى ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ. ئەسەر چوڭقۇر پىكىر، قايناق ھېسسىيات بىلەن يۇغۇرۇلغان. ئۇ XV ئەسىر كلاسسىك شېئىرىيىتىگە خاس بەدىئىي ئەنئەنىلەرگە ئىگە.

«لەتافەتنامە» كومپوزىتسىيون قۇرۇلۇشىنىڭ مۇكەممەللىكى، نامە ژانىرىدا بولۇشقا تېگىشلىك بۆلەكلەرنىڭ ئاساسەن مەۋجۇتلىقى ۋە بۇخىل بۆلەكلەرنىڭ ئۆزئارا ئورگانىك مۇناسىۋەتكە ئىگە بولغانلىقى قاتارلىق خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ يۇقىرى بەدىئىي قىممىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئەسەر تەسۋىرىي كۈچىنىڭ يۈكسەكلىكى بىلەنمۇ دىققەتنى جەلپ قىلىدۇ:

شەھى مەشرىق ئەلەم ئالەمغە ئۇردى،
سىپاھى زەڭگى قورقۇپ يۈز ياشۇردى.

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇمىسرالاردا شائىر تاڭ يورۇپ، شەرق قىزارغانلىقىدەك تەبىئەت ھادىسىسىنى «شەرقنىڭ شاھى كۆككە قىزىلبايراق تاقىدى، تۈن لەشكەرلىرى ئۇنىڭدىن قورقۇپ، يۈزىنى يوشۇردى» دېگەنگە ئوخشاش تەسۋىرىي ۋاستىلەر بىلەن ئىپادە قىلىدۇ. يۇقىرىدىكى تەلقىن ئەسەرلەرنىڭ چوڭقۇر ئىپادىلەش كۈچىگە ئىگە ئىكەنلىكى توغرىسىدا پىكىر يۈرگۈزۈشىمىزگە تولۇق ئىمكانىيەت بېرىدۇ.

خوجەندىنىڭ ئۆز تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇ XIV ئەسىر مۇھىتىدا «تەپەككۇر دېڭىزىغا نىقابسىز ھالدا شۇڭغۇپ، ھېسابسىز ئۈنچە ـ مەرۋايىت سۈزۈپ» چىققتى. ئۇنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن «لەتافەتنامە» دىن ئىبارەت بۇ مەرۋايىتى بۈگۈنكى كۈندىمۇ كىشىلىك ياراتقان مەدەنىيەت خەزىنىسىدە يالتىراپ تۇرماقتا.

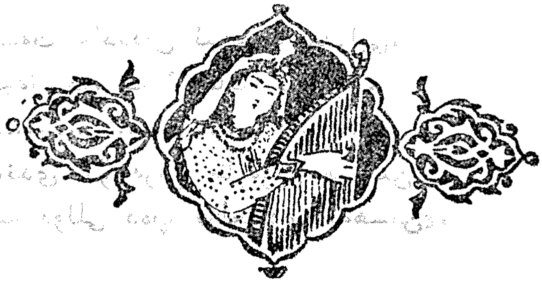

قارا قوشۇنلۇقلار قوشىقى

رەتلىگۈچىدىن: لوپنۇر قوشاقلىرى ئىچىدە سۆز-ئىبارىسى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى ھەم شەكلى-ۋەزنى، تۇراق، قاپىيە تۈزۈلۈشى، شۇنداقلا گىرامماتىك قۇرۇلما جەھەتتە ئادەتتىكى قوشاقلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان بىر تۈركۈم قوشاقلار بار. بۇ قوشاقلارنى لوپنۇرلۇقلار «قارا قوشۇنلۇق قوشىقى» دەپ ئاتايدۇ. ھازىرغىچە توپلانغان «قارا قوشۇنلۇق قوشىقى» تۆت خىل سۇتۇق (سۇتۇق — كۈي، ئاھاڭ مەنىسىدە) تا بولۇپ، بۇلاردا ئورتاق ئالاھىدىلىك بولغاندىن باشقا يەنە ھەربىر سۇتۇق قوشاقنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆزگىچىلىكى، خۇسۇسىيىتى بار.

بىرىنچى خىل سۇتۇقتىكى قوشاق سەككىز كۇپلېت 107 مىسرا بولۇپ، كۇپلېتلىرىنىڭ مىسرا سانىمۇ ئوخشاش ئەمەس. مىسرالىرى سانى ئەڭ ئېزىمۇ باشقا ھەرقانداق قوشاقنىڭ مىسرا سانىدىن كۆپ. ئەڭ ئېزى سەككىز مىسرالىق، ئەڭ كۆپى 19 مىسرالىق. پەقەت ئۈچ كۇپلېتلا 11 مىسرادىن تۈزۈلگەن. قالغان بەش كۇپلېتى ئوخشاشمايدىغان ساندىكى مىسرالار توپىدىن تۈزۈلگەن. بۇ قىسىمدىكى قوشاق قالغان ئۈچ قىسىمدىكى قوشاقتىن، بولۇپمۇ لوپنۇرنىڭ ئادەتتىكى قوشاقلىرىدىن مىسرا سانىنىڭ ھەم كۆپ، ھەم بىردەك ئەمەسلىكى، يەنە ھەم تۇراق ۋە قاپىيەلىنىشتە مۇقىم بىرلىكنىڭ يوقلۇقى بىلەن روشەن پەرقلىنىدۇ.

ئىككىنچى خىل سۇتۇقتىكى قوشاق 19 كۇپلېت بولۇپ، مىسرا سانى ۋە قاپىيەلىنىش جەھەتتە لوپنۇرنىڭ ئادەتتىكى ئالتە مىسرالىق قوشاقلىرىغا ئوخشىسىمۇ، تۇراقتا بۆلۈنۈشتىكى، بوغۇملىرىنىڭ ئاز-كۆپلۈكىدىكى مۇقىمسىزلىقى بىلەن يەنە پەرقلىنىدۇ. ئاساسەن 7 بوغۇملۇق بولسىمۇ سەككىز، توققۇز بوغۇملۇق مىسرالارمۇ ئۇچرايدۇ.

ئۈچىنچى خىل سۇتۇقتىكى قوشاق 16 كۇپلېت بولۇپ، بەش مىسرالىق. بۇ قوشاقمۇ ئالدىنقى ئىككى خىل سۇتۇقتىكى قوشاققا ئوخشاش ئالاھىدە ئۆزگىچىلىككە ئىگە بولغاندىن تاشقىرى، ئۆزىگە خاس بىر خۇسۇسىيىتى شۇكى، بۇ خىل قوشاقنىڭ ھەر بىر كۇپلېتىنىڭ بەشىنچى مىسراسى ئالدىنقى تۆت مىسرا بىلەن قاپىيىلىنىشتە ھېچقانداق مۇناسىۋەتسىز ھالدا شۇ كۇپلېتتىكى پىكىر-مەزمۇننىڭ قىسمەن خۇلاسىسى تەرىقىسىدە كېلىدۇ (تاسادىپىي قاپىيەلىنىپ قالىدىغان مىسرالارمۇ ئۇچرايدۇ).

تۆتىنچى خىل سۇتۇقتىكى قوشاق ئارىلاشما يەنى تۆت ۋە ئالتە مىسرالىق يەتتە، سەككىز بوغۇملۇق بولۇپ، ئارىلاپ بەش مىسرالىق، ئالتە مىسرالىق كۇپلېتلىرىمۇ بار. بۇ سۇتۇقتىكى

www.uyghurkitap.com

قوشاقلار ئالدىنقى سۇتۇقتىكى ھەم ئادەتتىكى لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ تەسىرىدە يېقىنقى زامانلاردا توقۇلغان.

«قارا قۇشۇنلۇق قوشىقى» نىڭ ئالدىنقى ئۈچ خىل سۇتۇقتىكىسى بىر ـ بىرىدىن ئالاھىدە خاسلىقى بىلەن روشەن پەرقلىنىپ تۇرسىمۇ، ئورتاق ئالاھىدىلىكى شۇكى: (1) مەزمۇن يېقىدىن داستان خاراكتېرىدىگە ئىگە؛ (2) ئالدىنقى كۇپلېتىنىڭ ئاخىرقى مىسراسى كېيىنكى كۇپلېتىنىڭ بىرىنچى مىسراسى بولۇپ تەكرارلىنىپ كېلىدۇ. بۇنداق تەكرارلىق بىر يۈرۈش قوشاقتىكى ئومۇمىي مەزمۇننى ئىزچىل ئىپادىلەشتە، بىر كۇپلېت بىلەن يەنە بىر كۇپلېتنى بىر ـ بىرىگە باغلاشتا كىرىشتۈرۈش رولىنى ئوينايدۇ. بۇ خىل خۇسۇسىيەتنىڭ يەنە بىر مۇھىم رولى شۇكى، بۇ قوشاقلارنى يىغىپ رەتلەش، سىستېمىلاشتۇرۇشتا كۆپ ئاسانلىق يارىتىپ بېرىدۇ. «قارا قوشۇنلۇق قوشىقى» دىكى بۇ خۇسۇسىيەت باشقا خىلدىكى ۋە كېيىنكى ۋاقىتلاردا توقۇلغان يېڭى قوشاقلارغىمۇ تەسىر قىلىپ سىڭگەن.

«قارا قوشۇنلۇق قوشىقى»نىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى خىل سۇتۇقتىكىسى لوپنۇردىكى ئۇرۇغ ـ قەبىلىلەرگە مۇناسىۋەتلىك تارىخى بىرقەدەر ئۇزۇنراق قوشاقلار بولۇپ، لوپنۇردىكى ئۇرۇق ـ قەبىلىلەرگە مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن رىۋايەتلەرگە تاقىلىدۇ. كۈي ـ سۇتۇق مىلودىيىسى جەھەتتىنمۇ خېلى قەدىمىيلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

مەن تۆۋەندە كىتابخانلارنىڭ كۆرۈپ بېقىشىغا سۇنماقچى بولغان «قارا قوشۇنلۇقلار» نىڭ تۆت خىل سۇتۇقتىكى قوشاقلىرىنى تولۇق دېگىلى بولمايدۇ. ھازىرچە قانچىلىك توپلىيالىغان بولسام شۇنچىلىكىنى رەتلەپ نەشرگە تەييارلىدىم.

1

مەن يامانىنى ئورساغۇ،①
نەدە دەيدۇ ئويتاغۇ.②
مۇندا كۆزگى تەۋسەك③
ئويتاغاك ئايىلادۇ④،
ئۇ قارنى⑤ باغجاللارى
يۈزۈڭگە يايىلادۇ.
كۆزۈمدىن ياشىم تاشىپ،
ياشىم بويۇمغا ئاقىپ.
ئۇنىڭ بىلەن ئۆم يەتمەس،⑥
دۇلۇسخانغا⑦ چاپىپىپ.
ئەسكىرى ئۇ كۇشانىنى⑧.

ئەسكىرى ئۇ كۇشانىنى،
قىلغان ۋەدەسى قانى؟
خاننى يارىشى بىلەن،
خاننى سۇلتانلىرىدەك
چىقتىلا ئۇما قوشتاپ،⑨
قاناتىدا ئەگىتىپ.
تاس⑩ كۆيگەن تامۇس⑪ ئۇجان
تامۇس قولۇ⑫ يېڭاشىپ.⑬
سۇ پىرا ئاشى قاتتىق،
سايىدىن ئۆتۈسەن ئاتتىق،
بايدىن ئاڭلادىم قۇلاق.⑭
كىم بىلەن بولدى ساياق؟
يارنىڭ قەرەلى ئۇزاق.
قەرەلىنى قويغاڭغا،
ئەندى ئىپسىنى يىغدى،
ئۇيقۇدا ياتقان يۈرەك،
بۈگۈن چۈشۈمگە كىردى.
ئۇ چۇلۇقۇ⑮ ئۇرۇغۇك

ياخشى كۆڭلۈمنى بىلدى.

ئۇ چۇلۇقۇ ئۇرۇغۇ،
خۇدايىمنى بۇيرۇغۇ.
يەلپۈنگەن قارا ساچى،
ئايغىر ئاتتى قۇيرۇغۇ.
قۇيۇلۇشادۇ⑯ ساچى،
قوينۇدا چۆلمەك ⑰ ياشى.
ئاغى⑱ سالامى بىلەن
بىزگە كەلىپتۇ خاتى.
ئۆلۈكلەر ئۇزاماغان،⑲
ئىگەم مۇنۇ دۇنياسى.
بىزگە ئەسقاتۇرمۇ،
بىئۇدانىڭ⑳ قۇداسى.
ئاشقى يۈزگە يەتىپ،
ئاڭا يەتشىپ ئاشى㉑.
يىل چۆرۈلسە كېلەدۇ،
بەگلەرنىڭ ئاغاچاسى.
تال بويۇنۇ خىلىدا
ياراشىپ ئىپتاناسى.㉒

ئىپتاناسى ياراشىپ،
ئالۇر ئىدىم تالاشىپ.
مېنى ساڭا كۆڭلۈم تارتىپ،
كۆرمۈدۈم كۆزۈم غايىپ.
شۇنداق دېگەن سۆزۈلنۇ
ئاسايش كۆڭلۈمگە ئالىپ.
ئۇچاقۇ باغجال قىلىپ㉓،
بارۇرمىز ناغرا چالىپ.
ئولتۇر كۆكسۈڭنى يايىپ.

ئولتۇر كۆكسۈڭنى يايىپ،
كەلگەنىكەن يۇرتۇغا،
پايلاماسمەن مۇتۇغا.
هەركىشى يەي تەمادا،

ۋەدەلەشكەن قۇشۇغا.
هاۋانى تۇمانىشتىپ
ئۇچۇپ كەتتى هاۋادا.
يىگىت ئالما تاشلاغان،
بەلگۈسى قىز بالادا.
كۈندە قازانى قايناپ،
ئىلىكى㉔ سۇپىرادا.

سۇپىرادا ئاشىن ئېتەي،
ئاق ئۇندىن مولۇن㉕ ئېتەي.
سېنى كۆزۈڭ ماڭا ئويناپ.
مېنى كۆزۈم ساڭا ئويناپ.
سۇنساق قولىمىز يەتمەي،
ئەۋرىشىندەك ئىشلىپسەن.㉖
پۇتۇڭنۇ چاققا سوزۇپ.
هاكىم بەگ غۇژما㉗ قىلسا،
خۇش، دەپ باشىڭنى قويۇپ.
كەلگەنىكەن يۇرتۇغا،
توختىماي كەتتى يانىپ.
زېمىستان تالا يەردە
قالدىم قاراقىم㉘ ئاقىپ.

زېمىستان تالا يەردە،
غېرىبجان تۇگۇ㉙ يەردە.
كىشى كۆرمىگەن جاننى
سۇقۇپ قويدۇڭلار نەدە؟
كىشى كۆرمەگەن جاننى،
قاچان ئونۇتاي يارنى.
بۇنداق جاننى كۆرمۈدۈم،
ئايلانىپ ئالتە شەنى.
ئالتە شەگىچە بارغان،
تاهىر پادىشاگاڭنى.
شۇما جاننى ئاپاماي،
ئىستەگەن زوهراخاننى.

مىنگەن ئاتلارى
ئۇخۇدا قالدى.

ئىچكەن چايلارى
چوگۇندا قالدى.
كەيگەن تونلارى
ئاسقۇدا قالدى.
يېگەن ئاشلارى
تاغاردا قالدى.
يوتقان، تەكىسى
تەكچىدە قالدى.
خۇدادىن پەرمان
ئاغرىقتا سالىپ
جەبرائىل كەلىپ
جانىڭنى ئالدى.
خوجا ئۇرۇغۇ
ئارماندا قالدى.

2

كۈن كۆرمەگەن كۈمۈشەك،①
ئۇچۇپ كەتتى زەۋىڭگە.
ئىچىمدەكى ئارمانىم
بىر سۆيمەدىم لەۋىڭگە.
ئۆلمۈسەك قاتىلارمىز،
ئەرزىم ئايتىپ بەگىڭگە.

ئەرزىم ئايتسام بەگىڭگە،
ئۆلتۈرۈپ قىلغايمۇ شىھىت.
ئۆيتاقتا ناخشا ئايتىپ،
يارغا ئوقۇدۇم بىيىت.
بايابانىنى يارۇتۇپ،
ئۇچۇپ ئۆتكەن ئۇقار سىيىت.②

بايابانىنى يارۇتۇپ،
ئۇچۇپ ئۆتكەندۇ قونۇپ.
كەتمەسۈن كىشى تۈيۈپ
شۇ دۈشمەن كىمىگەن تونۇ

شامال كەلسە پۇچۇلۇر،
زۇنۇممار③ ئەشمە قولو ④(ئەشمە قولۇ)

ئەشمە قولو قايرىلىپ،
گۈلى قالۇر سارغىيىپ.
مۇسۇلمانلار ساناڭلار
ئالتە يىل بولدى ئايرىلىپ،
بار دەردنى ئىچىمگە يۇتتۇم،
كۆيۈپ تۇرادۇ باغرىم.

كۆيۈپ كېتەدۇ باغرىم،
تا قىيامەت ئۆلگىچە.
ساقالىمغا ئاق چالدى،⑤
بەد گۇپانى⑥ كۆرگىچە.
ساقايمايدۇ ئاغرىقىم،
گۈل مەگزىڭنى سۆيگىچە.

گۈل مەگزىڭنى سۆيگۈچە،
يۈرەكىم بولدۇ كاۋاپ.
يانىڭغا بارالمادىم،
ئارادا جەمە ⑦ تاراپ.
بەد گۇپاما يار ئىكەن،
بىر قۇشامەت⑧ سۆزىن ئاياپ.

بىر قۇشامەت سۆز قىلساڭ،
ئاسمانغا ئۇچايلىغۇم.
ئۇتۇمدا تۇتقان ⑨ بوس ⑩قارىچۇغا،
يامان توغۇرغا ⑪ قونمۇغۇن.
ئۆزۈڭ بىلەن كېڭەشىپ،
ئەزگۈلەرگە ⑫ تويلۇغۇن⑬.

ياخشى كىشىگە تويلا،
ھەركىمنى شۇندا مەككىسى⑭.
مەن كۆيدۇم قارىچۇغاڭغا،
ھالىمنى بىلگىن ئىنەسى⑮.

ئۆلۈپ كەتسەم بوي بولۇپ، (16)
بولماس ئۇنىڭ ئۆندەسى. (17)

*　　*

چىرايىڭ ئالتۇن شىشە،
كۆندە يارۇر شام چىراي.
شام بولۇپ كۆيدى يۈرەك،
ئوتلارىڭغا پايلاماي.
ئىچىم تولدى دەرد بىلەن،
ئەمدى مەن قانداق قىلاي.

قانداق قىلاي ئەمدى مەن،
قۇرغۇيۇم قاشى قارا.
نوقسەلەردىن (18) نوقسەسەن،
قۇرغۇيۇم، ئالەمئارا.
قۇيۇلۇر ئۇقار قاشى،
بولماغىل يۈزى قارا.

قۇيۇلۇپ ئۇقار قاشى،
ئۇيان - بۇيان سىرىلادۇ.
سەن ئۆزەڭ ئالتى باسار، (19)
يۇرت ئازىرى (20) بىلەدۇ.
گۈلىستان گۈل ئەرۋىسى (21)
چۈشكە كىرەدۇ.

چۈشۈمگە كىرگەن ئەرۋە،
ئوكۇمدا يوق ئۇ زادى.
جانىمغا قەست قىلغالى،
يەنە كەپتۇ جۇنۇ (22) غازى
ئوتۇڭدا ئۆلۈپ كەتسەم،
بۇنى سوراماس قازى.

بۇنى قازى سوراماس،
سەمەر (23) كىشىدىن سوراي.
ئالدىڭدا مەن ناماقۇل،
ئىشلارىڭغا هۆددە تۇراي.
كەتسەم سىنى ئۇنۇتۇپ،
يۈزى قارا مەن بولاي.

يۈزى قارا مەن بولاي،
قارىپتىمەن، ئەللەر كۆلەر.
ئالەم خەلقى سەپەر قىلسا،
بىر كىچە قونۇپ ئۆتەر. (24)
يىگىتلەرگە ئالما تاشلاپ،
كاككۇكتەك كۆلەر.

*　　*

هىلى چىللادى خورازىم،
مىنى چىقمادى ئاتىم.
يارىڭ ئۆزىگە يەتتىمەكىن
يولدىن ئەۋەتكەن خاتىم.
ئارامىنى ئالمايدىمەن، (25)
كەتسەما باشىم.

ئارامىنى ئالاي دىسەم،
باغلاۋالدى ئۆزىگە.
قاراپ جانىم كۆيەدۇ،
يالجىراغان (26) كۆزىگە.
كىچىككىنە تۇرۇمتاي
تۇرمايدىكەن سۆزىگە.

پۈتمەيدىمەن سۆزىگە،
ماڭا دىگەنى يالغان.
بىز ئولتۇرغان ئۆيلەردىن،
چەندانلار يىغلاپ يانغان.
چۇلۇمدىن (27) بىردىپتۇ بىلەك، (28)
هەممىدىن قالغان.

چۇلۇمدىن بىردىپتۇ بىلەك،
مەندىن ئالغالى ئۆنەك. (29)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

هەي، هاۋا، تۇرۇمتايىم،
ماڭا بولساڭچۇ يۆلەك.
بۇ زىندانى ئىچىدە
ئۆلۈپ كەتمەسۇن كىمەك.

بۇ زىندانى ئىچىدە
ئۆتەي سۇقسۇردەك غاقتاپ.
قارالقىم ㉚ تۇرۇمتاي،
گۈل سىنىڭنى ㉛ ماختاپ.
ئىسىمدىن كەتمەس مىنىڭ،
يۈرگەنىم بىللە ئوينىاپ.

3

مۇس ① ئاستىدا كۈن پاتىپ،
دۇنيەمگە كەلدىم ئۇخلاماي،
ئىچىمدەكى ئارمانىم
ماختاي ئاتىڭنى توختاماي.
يار، كۆزۈڭ خۇمار ئىدى.

يار، كۆزۈڭ خۇمار ئىدى،
بوينۇڭداقى تۇمار ئىدى.
بولتۇرقى ئابدالداقى
زەپ قىيامەت دۇنيا ئىدى.②
چىرايىڭ بۆلەك يوسۇن

چىرايىڭ بۆلەك يوسۇن،
سەندەك بولامدۇ جاھان.
دۆڭگە چىقىپ قىچقاراي،
گەپىمنى ئىلىك ئالساڭ.
بەگىڭ خىلىمغا قاتقاي.

بەگلەر قاتقاي خىلىمغا،
دۆڭلەر سۇ بولغاي يىغىمغا.
نامغا ③ باسقان ئىزىڭلار،
ئاغاچىلاردەك سىنىڭلار.④
مىس تاخسىدا چىنىڭلار.⑤

مىس تاخسا، چىنىڭ بىلەن،
كەلدىم يانىپ ياشىم بىلەن.
مىنىما ئۆلدى دەرلەر،
ئۆمۈر سۈرەي يارىم بىلەن،
جان تىلەي بەختىم بىلەن.
بەختىمنى ياشىنتىپ⑥
قويىدى پايىسىز ⑦ ئىچىلىمگە.⑧
ئىت ئالامغا ئۇس ⑨ تاقاپ،
قاچان ئۆتەر سەيلىگە.
قويمادى ئۆز مەيلىمگە.

قويمادى ئۆز مەيلىمگە،
ئۇما كەتتى بىزدىن تويۇپ،
خەنجەرگە سانجىلالى،
بىزما زوھراخاندەك بولۇپ.
تالچىلار ⑩ سوقسۇر ⑪ بويۇن.

تالچىلار سوقسۇر بويۇن،
بىرگە توختاتقىن كۆڭلۈڭنى.
پاختا باشتەك بۇرۇماي،
تارارا ⑫ توقۇ بوزۇڭنى.
مەن بىلدىم چىن كۆڭلۈڭنى.

مەن بىلدىم چىن كۆڭلۈڭنى،
كىلىشۇددىم سىنى بىيقىپ.⑬
قولۇڭنى زايا قىلماي
ماڭغىن ئاياغىڭ قىيقىپ.
ناي ⑭ پاختا قارا ساچىڭ.

ناي پاختا قارا ساچىڭ،
ئاش يىيىشىڭلار مىس تاختا.
ۋەدەلەشتۇق قىشلاقتا،
ئايرالشتۇق ئۇشماقتا،⑮
ئۇشماقتا چىقما يارىم.

ئۇشماققا چىقما يارىم،
سەن ئانداق دىمەگىن تاھىر.
بىر بارىپ قاتىلارغا
جان تەندە قالمادى بىغىر.
قۇش بىلەن بىلەك ئىغىر.

قۇش بىلەن بىلەك ئىغىر،
ماڭسام يىتەلمەيمەن ئۇچۇپ.
يولۇمنى بىلەلمەيمەن،
مەن بارغان ھاسا تۇتۇپ.
قىيما قاش باينىڭ ئۇجۇتى⑯

قىيما قاش باينىڭ ئۇجۇتى،
ماڭىپ كەلگەنىڭلار بۆلەك.
ئارغا ⑰ بولغۇنۇڭلار قانى،
خىيال قىلغىن يەڭگەم تۆلەت.
ئالماي دۈشمەنىدىن ئۆنەك.

دۈشمەندىن ئۆنەك ئالىپ،
بارىۋدىم خانىم بىلەن.
بولتۇر تامۇستىن ⑱ بىرى
كۆرۈشمەدىم يارىم بىلەن.
گۈل بويى تالىم بىلەن.

گۈل بويى تالنى بىرى
ئابدۇللا باينى قىزى.
بۇلتۇرقۇ ئۆتكەن ئۇقار —
تۇل خاتۇن باينى خىلى.
ناماگە ⑲ باسقان ئىزى.

ناماگە باسقان ئىزى،
ئۇما مەنىڭدەك بولماسۇن.
قۇشۇغا كۆز ئويناسۇن،
ئۇستام يىغىدا ⑳ قولداسۇن،
جىگدىگە، چىگىگە جۇۋالماسۇن.㉑

4

(ئارىلاشما قوشاقلار)

(1)

مەن نىمەنى جانۇقۇ،①
گۇناھكار قىلغان يازۇقۇ.②
ئىككى كىشەلىك كىمەگە
جىقتاپ تاياغان ③ ئازۇقۇ.④

جىقتادىم كىمەمگە تاياپ،
ئولتۇراي ئىزىمغا قاراپ.
ئالتۇن دەستە گۈل ياساغان،
ئانداقى خانلارغا ياراپ.

توسۇۋدىم يولۇڭنى،
غەزەل قوشقان ئۆنۈڭ ئاڭلاپ،
ئارامغا ⑤ قويدۇم خۇدانى،
بىر تەرەپكە يۆردى ماراپ.

ئارامغا قويدۇم خۇدانى،
جەمەسى ⑥ يىتسۇن شۇلارنى.
چىگەگىم بۇيۇڭغا زايا،
كىيەرسەن تورقا پىلانى.⑦

يىتىم – يەسىر بولسا كىرىپ،
كەلسە خەيرىيات خۇدانى.
تاۋاناقتىكى ⑧ جايىرغا ⑨
ئاتاڭ سالغان تۇرانى.⑩

ئەللەر بارىپ گەپ قىلدى،
بەگلەر يازغان خاتىغا.
بىزنى كۆرگەن كۈنۈمىزنى،
ئىنىم قاتقاي ناخشىغا.

كۈندە قاراسىنى تۇتۇپ،
ئايدا تارىماي باشىنى.

قارا قوشۇن كېتەر چاغـدا،
ئىلغاۋدىدىم ياخشـىنى.

قارا قوشۇن كېتەر چاغدا،
ئۇت يالجىرايدۇ باغرىدا.
ماڭا پايلاماسا ئىچىك،
ياقىن ئولتۇر يانىمدا.
سۆزلەگەن سۆزۈك چالىشىپ،⑪
ئۆزۈك كۆرۈنمەيسەن تامدا.

تامنى ئىچىدە سۆزلەرسەن،
تارقۇز ⑫ ئىغىڭنى ⑬ كۆزلەرسەن
مەندىن بۆلەك يار تۇتساڭ،
ئىلان ئوخشـاش يۆرگۈلەرسەن.

زوھراخانىم پىچاق ئالىپ
كىرگەنىكەن تاھىرغا.
مەنىما پايلامايمەن ساڭا،
ياقىن ئولتۇر يانىمدا.
ئايرىلىۇرغا چىدامايمەن،
ئىندەشەدىمەن سالىمدا.⑭

(2)

مېنىڭ بىر يارىم بار قۇرغۇي بالاسى،
بىلىسەڭلار ئىچىمدە كۆيۈك ياراسى.
كۆيدۈرۈپ سالغالى مەنى ئازابقا،
ئالەمگە تۇغۇپتۇ ئۇنى ئاناسى،

تۇغۇپتۇ ئالەمگە ئۇنى ئاناسى.
پەرىشتە ئوخشايدۇ پۇشتى ـ پاناسى.
ئىچىمگە دەرد سالىپ ئەجەپ تاۋايدۇ①
«قارالىق» ② دەپ مەنى ئۇنىڭ داداسى

«قارالىق» دەپ مەنى شۇنچە تاۋالاپ،

يارىمۇ كېتىپتۇ مەندىن ياماناپ،
سىنىڭنى دام قىلىپ «قالۇچى»③قىزى
كەپتەردەك يۇرمەگەن ھەر يەردە دانلاپ

(3)

ماڭا ئەجەپ دەرد بولدۇ،
سەن يولۇڭدىن يانماساڭ.
ئىككى باردىم ئىشىكىڭگە،
ئۇيقۇدىن ئويغانماساڭ.
ياش باللانى ئىچىدە،
«قارا» ① دەپ ياراتماساڭ.

«قارا» دەۋەي ياراتماي،
كامىلىقىم بار نەرىمدە.
ساڭا بارمۇ مەندەكى،
بۇ ئەۋەيلە ② شەرىڭدە.
تۇيۇق ③ قىلماي ئويناپلى،
ئىزىڭ قالماس كەينىڭدە.

يىگىرمەدىن كام ئەمەس،
ھېساب قىلسام ياشىڭنى.
ساڭا ئالا بولۇر دەپ،
چۇشۇرمەدىم باشىمـنى.④
ئوتتۇڭدا ئۆلۈپ كەتسەم،
ئۆزۈك بەرگىن ئاشىمنى ⑤

ئەندى قالدىم بالاغا،
قاۋۇن تارىپ سازلىقـقا.
چايىنى تۇشۇتقالى،
مېنى ئالسۇن ئايلىقـقا.
ئاق شايى كۆينەكىنى
كىيىپ چىقار يازلىقـقا.

ئىشىكىگە مەن بارسام
چىراي ئاچماي كىشىگە.

مېنى ئۇناپ ⑥ ياتۇرمۇ،
كېچە ئۇخلاپ چۈشىدە.
دەرد، سىرىمنى ئۇخمايدۇ،
ھەركىم دەردى ئىچىدە.

ئۆزىگە رىسقى بولسۇن،
مىنىۋالغان ئارغىماق.
تورغاي خانىنىڭ خىيالى
مەندىن كۆكۈل ئايرىماق.
ماڭا ھەجەپ تەس بولدى،
گۈل شاخىنى قايرىماق.

كەلسەم ئۆيى قاراڭغۇ،
يېقىلماپتۇ چىراغى.
«قارالىق» قا ئاش ئىچىپ
تۆگەپ قالغانمۇ ياغى.
بەدگۇيا چارالىقنىڭ ⑦
ماڭا سالغان قىيناغى.

كىمگە ساقلاپ قويغاندۇ،
تۇرادۇ بالىق ياغى.
ئالماي ئۆسۈپ كېتىپتۇ،
پۈت ـ قولىنىڭ تىرناغى. ⑧
ئۆتۈپ كەتتى ھەسرەتتە،
ياشلىقىمنىڭ گۈل چاغى.

مەللەسىدە بىر كىشى
ئارقامدىن تولا مارار.
مۇنار سالدى ئىشىكىگە،
باشىغا ⑨ چىقىپ قارار.
سايەسىدە ئولتۇرۇپ،
قىردىق غۇلاچىنى ⑩ تارا.

سەن «قارالىق» دەيدۇلا،
قارالىقىم گۇنامۇ؟
سەن بەدگۇيا يارنى دەپ
يۇرتتىن تانسام بولامۇ؟
ئۆسكەنىمدىن تارىمدا
تانالمايدۇ خۇدامۇ!

ئىزاھلار

1

① ئورساق ـــ بالا، پەرزەنت. ② ئوتاق ـــ ئوتاق، مەھەللە، كەنت. ③، ④ بۇ ئىككى مىسرانىڭ مەنىسى: بۇ يەردە كۆزگىچە ھەرىكەت قىلسالىڭ، ئوقەت قىلساڭ ئۆيۈڭ كۆكلەيدۇ، روناق تېپىپ قالىسەن، دېگەنلىك. ⑤ ئۇقار ـــ بىر خىل قۇشنىڭ ئىسمى. ئۇنىڭ بېشىدىكى تاج پەيلىرى ھەم ئۇزۇن، ھەم رەڭدار بولۇپ، ئەتىۋارلىق. بۇرۇن ئۇنىڭ تاج پەيلىرىنى پادىشاھ ۋە شاھزادە، مەلىكە زادىلەر تاجىغا قىستۇرىدىكەن. ⑥ بۇ مىسرانىڭ مەنىسى: ئۆمرۈمنى ئۇنىڭ بىلەن ئۆتكۈزۈشكە كۆزۈم يەتمەيدۇ، دېگەنلىك. ⑦ دۇلۇس ـــ ئادەم ئىسمى. ⑧ كۇشان ـــ كۇچارنىڭ قەدىمكى ئاتىلىشى. ⑨ قۇشتاپ ـــ قۇش كۆتۈرۈپ. ⑩ تاس ـــ تاز، ⑪ تامۇس ـــ تومۇز. ⑫ قۇلۇ ـــ ئادەم ئىسمى. ⑬ يېڭىشىپ ـــ يېڭىلىپ، مەغلۇپ بولۇپ. ⑭ قۇلاق ـــ خەۋەر. ⑮ چۇلۇق ـــ ئادەم ئىسمى. (مىلادى 619 ـ يىلدىن 620 ـ يىلغىچە قاغان بولغان غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ قاغانى چۇلۇق بولۇشى مۇمكىن) ⑯ قويۇلۇشادۇ ـ تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ، يېيىلىپ، يەلپۈنۈپ تۇرىدۇ. ⑰ چۆلمەك ـــ تۈگۈنچەك. بۇ يەردە كۆزىدىن تۆكۈلگەن ياش كۆكسىگە ئېقىپ چۈشۈپ كۆلچەك ھاسىل بولدى، دەپ مۇبالىغىلەشتۇرۇلگەن. ⑱ ئاغى ـــ تەسەللىي. ⑲ بۇ مىسرا-

www.uyghurkitap.com

نىڭ مەنىسى: ئۆلۈم – يېتىمىنىڭ كۆپلۈكىنى بىلدۈرىدۇ. يەنى بىر ئۆلۈك – جەسەتنى يەرلىكىگە قويۇپ بولغىچە يەنە بىرلىرىنىڭ ئۆلۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىدىن، بىرەر ئېغىر ئاپەت ياكى ئۇرۇشتىن بىشارەت بېرىدۇ. ⑳ بىشۇدا — ئادەم ئىسمى. ㉑ ئاشى — ئاشەم يەنى كۆڭۈل، ئەقىدە. ㉒ ئىپتا-ناسى — چاچباغ، چاچ بېزەكلىرى. ㉓ ئۇچاققۇ باغجال قىلىپ — گۈلخانلارنى لاۋۇلدىتىپ. ㉔ ئىلىكى — بەرىكىتى. ㉕ مۇلۇن — مولۇن. مانتىغا ئوخشاش تۈگۈپ ئېتىدىغان تاماقلارنى مولۇن-نىڭ پۇتىغا ئوخشىتىپ مولۇن پۇت، دەيدۇ، ㉖ ئىشىلىپسەن — تولغىنىپسەن. ㉗ غۇژما — ھەيۋە، پوپاڭ. ㉘ قاراق — قارىچۇق، (كۆز قارىچۇقى). ㉙ تۈگۈ — بۇلۇك.

2

① كۈن كۆرمەگەن كۈمۈشەك—(ئوخشىتىش) ئالتۇندەك، ساندۇقتا ساقلىنىدىغان ئۇنچە - مەر-ۋايىتتەك ئەتىۋارلىق، دېگەن مەنىدە. ② سىيىت — سەيد. ئۇۋۇنىشانى، ئۇۋ غەنىيمىتى. ③ زۇنۇممار—؟ ④ ئەشمە — نازۇك، يۇمران؛ ⑤ ئاق چالدى — ئاق كىردى، ئاق ئارىلىدى. ⑥ بەدگۇپا — بىۋاپا، ۋاپاسىز. ⑦ جەمە — سۆز - چۆچەك. ⑧ خوشامەت سۆز — ياخشى سۆز، كۆڭۈل ياسايدى-غان سۆز. ⑨ ئوتۇمدا تۇتقان — ئىشقىم ئوتىغا بەنت قىلغان. ⑩ بوس — بوز. ⑪ توغۇر — توغ-راق. ⑫ ئەزگۈلار — ياخشىلار. ⑬ تويلۇغۇن — تويلاشقىن، توي قىلغىن. ⑭ مەككىسى — تە-لىپى، بەختى. ⑮ ئىنە — ئانا. ⑯ بوي — بويتاق ⑰ ئۇندە — ئەيىپ، گۇناھ. ⑱ — نوقسە — ياخشى. ⑲ ئالتى باسار — شاخ سانىغۇچ، يۈزسىز. ⑳ يۇرت ئازدى — يۇرت ئامىسى، يۇرت جامائىتى. ㉑ ئەرۋە — غۇنچە، ㉒ جۇنۇ — ئادەم ئىسمى. ㉓ سەمەر — ئادىل،خالىس. ㉔ بۇ مىسرا-نىڭ مەنىسى: كۆرگەننىلا يار قىلىدۇ، ياندۇرمايدۇ، دېگەنلىك. ㉕ بۇ مىسرا: ئارىدىكى مۇناسى-ۋەتنى، رىشتىنى ئۈزمەيمەن، دېگەن مەنىدە. ㉖ يالجىرىغان - يالجىغان، لاۋۇلدىغان. ㉗ چۇلۇ — ئادەم ئىسمى. ㉘ بىلەك — خالتا. ㉙ ئۇنەك — ئۆچ، ئىنتىقام، غوم. ㉚ قارالىقىم — قارا قوشۇنلۇ-قۇم دېگەن سۆزنىڭ قىسقارتىپ ئېيتىلىشى. ㉛ سىن — چىراي، تۇرق، قىياپەت، قامەت.

① موس — مۇز. ② بۇلتۇرقى ئابدالداقى زەپ قىيامەت دۇنيا ئىدى — مەنىسى: لوپنۇر-لۇقلار ئارىسىدىكى ئاساسلىق ئۇرۇق — قەبىلىنىڭ بىرى بولغان «قارا قوشۇنلۇقلار» توغرىسىدىكى راۋايەتلەردە ئابدال خانلىقى تىلغا كۆپ ئېلىنىدۇ. شۇ رىۋايەتلەرنىڭ بىرىدە ئېيتىلىشىچە بىر زامانلاردا ئابدال خانلىقىدا ئۇزۇلمەي يۈز بەرگەن يېغىلىقلار (ئۇرۇش - جېدەللەر) ھەم قۇم، بو-ران - قۇرغاقچىلىق ئاپىتى، ياۋا چېچەك ئاپىتى سەۋەبىدىن ئاۋات، گۈللەنگەن ئابدال خانلىقى خارابىلىشىشقا يۈزلەنگەن. ئادەملىرى ئىلاجىسىز ھاياتىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە پىتراپ كېتىشكەن. ئەينى دەۋردە ئابدال خانى تەرىپىدىن مەجبۇرىي ھالدا خوتۇنلۇققا ئېلىنغان خالۇت ۋە ئۇنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۆزلىرىگە ئەگەشكەن بىر تۈركۈم قوشۇن ۋە پۇقرانى باشلاپ (بۇ چاغدا ئابدال خانى ۋاپات بولۇپ كەتكەنىكەن) شىمالغا يۈرۈش قىلىپ، لوپنۇر-نىڭ سۇلۇق جايلىرىغا كېلىپ ماكانلاشقان (يەنە بىر تۈركۈم كىشىلەر چەرچەن ۋە نىيە تەرەپ-لەرگە كېتىشىدىكەن) يۇقىرىقى قوشاق ئابداللىقلار لوپنۇرغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ كېيىنكى يىلى

توقۇلغان، «بۇلتۇرقى ئابدالدىكى زەپ قىيامەت دۇنيا ئىدى» دېگىنىدە ئابدال خانلىقىدا يۈز بەرگەن ئاپەت خاراكتېرلىك تىنىمسىز ئۇرۇشلار، قۇرغاقچىلىق ۋە ئېغىر ياۋا چېچەك ئاپەتلىرى كۆزدە تۇتۇلغان بولۇشى مۇمكىن. ③ ناما — نەم يەر. ④ سىن — چىراي، تۇرق، قىياپەت. چىنىگلار — چىنەگلەر. ⑥ يانشىتىنىپ — تەتۈر قىلىپ. ⑦ پايىسىز — ۋاقىتسىز. ⑧ ئىجلىم — ئەجلىم. ⑨ئۇس — ئۇز. ⑩ تالجى — بىر تۈرلۈك قۇش. ⑪ سۇقسۇر — بوينى ئۇزۇن، ئۆردەك تىپىدىكى بىر خىل قۇش ⑫ تارارا — تۈز، سىلىق. ⑬ بېقىپ — ئىزدەپ. ⑭ ناي پاختا — ئېتىلغان پاختا. ⑮ ئۇشماق — دۈيىلغا يېقىن مەنىدە. ⑯ ئۇجۇتى — ۋۇجۇدى، تېنى. بۇ يەردە پۇشتى مەنىسىدە. ⑰ ئارغا — سىرداش، ھەمراھ. ⑱ تامۇس — تومۇز. ⑲ نامەگە — نەم يەرگە. ⑳ يىغىدا — يىغىلىقتا، مالىمانچىلىقتا. ㉑ جۇۋالماسۇن — موھتاج بولمىسۇن.

4

(1)

① جانۇق — ئاچچىقلاش، ئەيىپلەش. ② يازۇغۇ — يېزىق. بۇ يەردە «يازما پەرمانى» دېگەن مەنىدە. ③ تاياغان — قاچىلىغان، باسقان. ④ ئازۇق — ئوزۇق. ⑤ ئارام — ئارىچى، ۋاسىتىچى، ئەلچى.⑥ جەمە — گەپ - چۆچەك. ⑦ پىلا — پىلە. تور قاپىلا: كەندىرنىڭ ياخشىسى بولۇپ، تالاسى پىلە - يىپەكتەك يۇمشاق، چىداملىق بولىدۇ. ئۇنىڭ تالالىرىدىن بېلىق تۇتىدىغان تور توقۇلىدۇ. ⑧ تاۋانلىق — جاي ئىسمى. ⑨ جايىر — دۆك، دۆمبەل. ⑩ تۇرا — مۇنار، پوتەي. لوپنۇرلۇقلار ئادەتتە تۇر، دەپ ئاتايدۇ. ⑪ چالىشىپ — ئاگلىنىپ. ⑫ تارقۇز — لەقەم. ⑬ ئىنىڭ — ؟. ⑭ سالىم - ۋاقتىم، قەرەلىم.

(2)

① تاۋاش — قاغاش، تىللاش؛ يەكلەش. ② «قارالىق»— «قارا قوشۇنلۇق» نىڭ قىسقارتىپ ئېيتىلىشى. ③ «ئالۇچى» لوپنۇرلۇقلار ئارىسىدىكى جەمەت — ئۇرۇقنىڭ نامى.

(3)

ئىزاھ: ① قارا — «قارا قوشۇنلۇق» دېگەن سۆزنىڭ قىسقارتىلىپ ئېيتىلىشى. ② ئەۋەيلە — جاي ئىسمى. ③ تۇيۇق — تۇيۇلۇش، سېزىلىش، بىلىنىپ قېلىش؛ تۇيۇق قىلماي — تۇيدۇرماي. ④ ساڭا ئالا بولۇر دەپ چۇشۇرمەدىم باشىمنى — بېشىمدىكى چاقا (تاز)يارىغا قارىتىلغان كىنايە.⑤ ئاشمىنى — نەزەرىمنى، دېگەن مەنىدە. ⑥ ئۇناپ — ئويلاپ، باد ئېتىپ، ئەسلەپ، ⑦ چارا — جاي ئىمى. ⑧ ئالماي ئۆسۈپ كېتىپتۇ پۇت — قولنىڭ ناغى — بىرنى تاشلاپ، ئىرىيەنە بىرنىڭ يولىغا تەلمۈرىدىغان، ھەتتا ھېچنېمىگە قولى بارماس بولۇپ قالىدىغان سەۋدايىلىققا قارىتىلغان كىنايە. ⑨ باشىغا — ئۇستىگە، تۆپىسىگە. ⑩ قىرىقغولاچىنى — چېچىمنى مۇبالىغىلەشتۈرۈش.

توپلاپ رەتلىگۈچى: مۆيدىن سايىت

www.ukitap.com

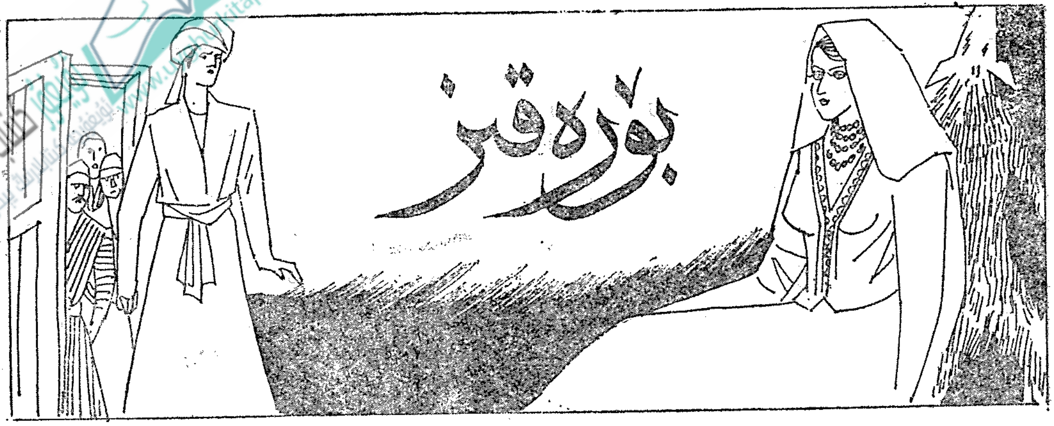

(چۆچەك)

بۇرۇنـنىڭ بۇرۇنىـــدا بىر بـوۋاي ئۆتكەنىكەن. يېشى يەتمىشتىن ھالقىغان، يۈزلىرىنى قورۇق باسقان بۇ بوۋاي بىر دەم تىنىم تاپمايدىكەن. ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، قوي، كالا، يىلقا ـ قۇلۇنلىرى ھېسابسىز ئىكەن.

بىر يىلى قىشتا ناھايىتى قاتتىق جۇت بولۇپ، مال ـ چارۋا يەگۈدەك ھېچ نەرسە قالماپتۇ. شۇڭا يىلقىچىلار يىلقىلارنى يىراق قىشلاقلارغا ھەيدەپ كېتىپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، يىلقىلارنىڭ قايتىدىغان ۋاقتى يېتىپتۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ دېرىكى بولماپتۇ. بوۋاي يىلقىچىلارنى ئىزدەپ تېپىپ، يىلقىلىرىنىڭ دېرىكىنى ئېلىشقا، ئۆزىنىڭ يالغۇز ئوغلىغا ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن دوستىنى ھەمراھ قىلىپ يولغا ساپتۇ. يىگىت ھەمراھلىرى بىلەن يىلقىلارنى خېلى ئۇزاق ئىزدەپتۇ، لېكىن تاپالماپتۇ. ئاتىسىنىڭ ئالدىغا قۇرۇق قول يېنىشقا كۆڭلى ئۇنىماپتۇ. بىر چاغدا يىگىت ئېگىز بىر تاغنىڭ كەينىگە ئۆتۈپتۇ. ئۇ يەردە ئوت ـ چۆپلەر شۇنچىلىك كۆپ ۋە قويۇق ئۆسكەنىكەن. قارىسا ئوتلاقتا سېمىزلىكتىن دۈمبىسىدە تۇخۇم تۇختىغۇدەك سانسىز يىلقىلار قۇلۇنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يۈرگۈدەك، دەل شۇ چاغدا تۇيۇقسىزلا بىر بۆرە پەيدا بولۇپ قاپتۇ ـ دە، چىشلىرىنى ھىڭگايتقىنىچە بىرلا سەكرەپ، بىر قۇلۇننى چىشلەپ ئېلىپ قېچىپتۇ. بوۋاينىڭ ئوغلى ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپتۇ. بىر چاغدا بۆرىگە يېتىشىپتۇ ۋە ئۇنى ئۇرماقچى بولۇپ، تايىقىنى كۆتۈرگەنىكەن، بۆرە يىگىتكە قاراپ خۇددى ئادەمگە ئوخشاش:

— مېنى ئۇرما!... — دەپ ۋارقىراپتۇ.

يىگىت كۈتۈلمىگەن بۇ ھادىسىدىن ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قاپتۇ. بۆرە بولسا ئۆز يولىغا كېتىۋېرىپتۇ. شۇ چاغدا يىگىتنىڭ دوستى ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ:

— بۆرىنى نېمىشقا ئۇرۇپ يىقىتمىدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئۇ خۇددى ئادەمگە ئوخشاش زۇۋانغا كېلىپ، ئۆزىنى ئۇرماسلىقىمنى ئېيتىپ يالۋۇردى، — دەپتۇ يىگىت.

— نەدىكى گەپلەرنى قىلىسەن، بۆرىنىڭ ئادەمگە ئوخشاش سۆزلىگىنىنى كىم ئاڭلاپتىكەن؟ — دەپتۇ دوستى.

ئۇلار يەنە بۆرىنى قوغلاپ مېڭىپتۇ. ئاتلىرى ھېرىپتۇ. دوستى خېلى ئارقىدا قېلىپ يەنە ئاقساقالنىڭ ئوغلى بۆرىگە يېتىشىپتۇ. يىگىت بۆرىنى ئۇراي دەپ تايىقىنى كۆتۈرۈپتىكەن، بۆرە يەنە:

— مېنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈش نىيى-
تىڭدىن يانغىن. مەن ساڭا چىرايلىق، سا-
ھىبجامال كىچىك سىڭلىمنى بېرەي. بۇ
دۇنيادا سېنى بارلىق مۇراد - مەقسەتلىرىڭگە
يەتكۈزەي! — دەپ يېلىنىپتۇ.

يىگىت يەنە ئۆزىنى يوقىتىپ قو-
يۇپتۇ. بۆرە كېتىپ قاپتۇ. دوستى يېتىپ
كەلگەندىن كېيىن:

— سەن نېمىشقا بۇنداق قاملاشمىغان
سۆزلەرنى قىلىسەن؟ ئەگەر سېنىڭ بۆرىنى
ئۆلتۈرگۈڭ كەلمىسە، ئاتتىن چۈش، مەن
بۇ ئاتنى مىنىپ ئۇنىڭغا يېتىشىۋېلىپ
تېرىسىنى شىلىپ كېلەي، — دەپ كايىشقا
باشلاپتۇ.

— مەيلى بۇ قېتىم بۆرىنى چوقۇم
ئۆلتۈرىمەن...، — دەپتۇ يىگىت.

ئۇ بۆرىنىڭ كەينىدىن يەنە قوغلاپ
مېڭىپتۇ. قوغلاپ - قوغلاپ بىر چاغدا
ئۇنىڭغا يېتىشىپتۇ. بۆرە كەينىگە قاراپتۇ
ۋە:

— ئەي ئادەمىزات، كەينىمدىن قورق-
ماي ماڭ. مەن ساڭا چىرايلىق، ئەقىللىق
سىڭلىمنى بېرىمەن، مەن ئۆلگىچە سېنىڭ
خىزمىتىڭنى قىلىمەن، — دەپتۇ.

يىگىت دوستى يېتىپ كەلگەندە
ئۇنىڭغا:

— سەن ئۆيگە قايتىپ كەتكىن، مەن
بېشىمغا كەلگەننى كۆرۈپ تەۋەككۇل دەر-
ياسىغا ئۆزۈمنى ئاتماقچىمەن. ئاتام ھەرگىز
ئاۋارە بولمىسۇن. مەن چوقۇم قايتىپ
بارىمەن، — دەپ ئۇنىڭغا بولغان ۋەقەنى
سۆزلەپ بېرىپتۇ. يىگىتنىڭ دوستى:

— ھەي دوستۇم، سەن ئەقلىڭدىن
ئازدىڭمۇ؟ ئىنسان بالىسىنىڭ بۆرىدىن
خوتۇن ئالغانلىقىنى نەدە كۆرۈۋىدىڭ؟ —
دەپ ھەيران قاپتۇ.

مەن بۇ ئىشتا پېشانەمگە يېزىلغاننى
كۆرمەكچىمەن. ئاتامغا مېنى توپتوغرا
بىر ئايدا كېلىدۇ، دەپ ئېيتىپ قويار-
سەن، — دەپتۇ يىگىت.

شۇنىڭ بىلەن يىگىتنىڭ دوستى
كەينىگە يېنىپ قايتىپ كېتىپتۇ.

يىگىت بۆرىگە ئەگىشىپ يولغا راۋان
بوپتۇ. ئۇلار تاغۇ - تاشلاردىن ئېشىپتۇ،
دەريالارنى كېچىپتۇ. ئاخىرى بىر يەرگە
كەلگەندە بۆرە بىر دۆڭنى ئايلىنىپ ئۆ-
تۈپتۇ - دە، يوغان بىر ئۆڭكۈرگە كىرىپ
كېتىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆڭكۈردىن بىر سې-
رىق چىشى بۆرە چىقىپتۇ. ئۇ يىگىت-
نىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ، ئاتتىن چۈشۈرۈپ،
ئۆزى بىلەن ئەگەشتۈرۈپ، ئۆڭكۈرگە باش-
لاپ كىرىپتۇ.

يىگىت بىرىنچى ئىشىدا بۆرە باللىرى-
نى ئۇچرىتىپتۇ. بۆرە باللىرى يىگىتنى
كۆرۈپ، خىرىس قىلىپ ئېتىلغانىكەن، سې-
رىق بۆرە ئۇلارغا قاراپ خىرىلاپ بىر نېمە
دەپتۇ. بۆرە كۈچۈكلىرى دەرھال جىمىپ،
ئۆز ئورنىدا يېتىۋاپتۇ. ئىككىنچى ئىشىدا
كۆك يايلىق قېرى بىر ئەركەك بۆرە
بىلەن كۆل رەڭ قېرى چىشى بۆرە چىش-
لىرىنى ھىڭگايتىپ، يىگىتنى توسۇپتۇ.

— بۇ سىلەرنىڭ قىزىڭلارنىڭ لايى-
قى. بىزنى قىشتىن سالامەت چىقارغان
مۇشۇ يىگىتنىڭ ئاتلىرى ئىدى، — دەپ-
تۇ ئۇنى تونۇشتۇرۇپ سېرىق بۆرە.

قېرى بۆرىلەر ئۈنچىقماستىن كەينىگە
يېنىپتۇ. سېرىق بۆرە يىگىتنى ئەگەش-
تۈرۈپ، ئۈچىنچى ئىشقا كىرىپتۇ. بۇ يەردە
ھەرخىل يېمەك - ئىچمەكلەر تەييار تۇر-
غۇزەك. سېرىق بۆرە:

— قىينى، مەرھەمەت، قورسىقىڭمۇ ئاچقاندۇ. بۇلاردىن خالىغان نىچچە يېگىن! — دەپتۇ يىگىتكە.

كەچقۇرۇنلۇقى چىرايلىق بىر ئاق چىشى بۆرىنى باشلاپ كىرىپتۇ ۋە يىگىتكە قاراپ:

— مانا سىڭنىڭ لايىقىڭ، — دەپتۇ-دە، ئۆزى چىقىپ كېتىپتۇ. ئاق بۆرە دەرھال ئۇستىدىكى بۆرە تېرىسىنى يېشىپ تاشلىغانىكەن، ئۇ ئاي دىسە، ئاغزى بار، كۈن دىسە، كۆزى بار، شۇنداق چىرايلىق بىر قىزغا ئايلىنىپتۇ ۋە يىگىتكە تەبەسسۇم بىلەن نەزەر سېپىتۇ. شۇ كۈنىدىن باشلاپ بۆرە قىز ھەر كۈنى يىگىتنىڭ يېنىغا كىرىپ، تېرىسىنى يېشىپ تاشلاپ قىزغا ئايلىنىدىكەن-دە، ئىككىسى كۆڭۈل ئېچىشىدىكەن، مۇھەببەتنىڭ لەززىتىنى تېتىشىدىكەن. ئەتىگەنلىكى قىز يەنە بۆرىگە ئايلىنىپ، بۆرىلەر بىلەن بىللە نەلەرگىدۇ كېتىدىكەن. مۇشۇ يوسۇندا بىر ئاي بىلىنمەيلا ئۆتۇپ كېتىپتۇ. يىگىتنىڭ ئۆز ئۆيىگە قايتىدىغان ۋاقتى بوپتۇ. ئانا بۆرە يىگىت بىلەن بۆرە قىزنى ئۇزاتقاندا، كىچىككىنە بىر بىلەي تاشنى يىگىتكە بېرىپتۇ ۋە:

— بۇ بىلەي تاشنى يېنىڭدىن ئايرىما. بېشىڭغا كۈن چۈشسە بۇنى يەرگە تاشلاپ، دەسسەپ چەيلىگەچ تىلىكىڭنى ئىزھار قىلساڭ خالىغان نەرسەڭ تەييار بولىدۇ، — دەپتۇ ۋە يەنە، — خوتۇنۇڭنىڭ بۆرە تېرىسىنى قىرىق كۈن ئۆتمەي تۇرۇپ تاشلىۋەتمە، بولمىسا ئۆزۈڭگە ئاۋارىچىلىق تېپىۋالىسەن، — دەپ ئاگاھلاندۇرۇپتۇ.

يىگىت ئاق بۆرىنى ئەگەشتۇرۇپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇلار كەچقۇرۇنلۇقى بىر قونالغۇغا كەپتۇ، ئۇ ھېلىقى بىلەي تاشنى يەرگە تاشلاپ، بىر تەپكەنىكەن، ئۇلارنىڭ ئالدىدا بىر ئاق ئۆي پەيدا بوپتۇ، ئىچىگە كىرسە، تۈرلۈك-تۈمەن تائاملار تەييار تۇرغۇدەك. ئۇلار بۇ غىزالاردىن تويغىچە يەپ، ئۇيقۇسى قانغۇچە ئۇخلاپ، ئەتىسى يەنە يولىنى داۋام قىپتۇ.

يىگىت ئۆيىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن يېتىلەپ كەلگەن ئاق بۆرىنى ئىشىك ئالدىغا باغلاپ قويۇپتۇ ۋە ئۆزى ئۆيىگە كىرىپتۇ. ئۇنىڭ خوتۇن ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئاتا-ئانىسى:

— كېلىن قېنى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئەنە، ئىشىكنىڭ ئالدىدا تۇرۇپتۇ، — دەپتۇ يىگىت.

پۈتۈن مەھەللىدىكى چوڭ-كىچىك ياش-قېرىلار توپلىشىپ، «كېلىن كۆرىمىز» دەپ كېلىشىپتۇ. ئۇلار ئىشىك ئالدىغا كېلىپ، باغلاقلىق تۇرغان بىر ئاق بۆرىنى كۆرۈپتۇ. ئۇلار نېمە دېيىشىنى بىلمەي قايتىپ كېتىشىپتۇ. ئاق بۆرە كۈندۈزلىرى ئىشىك تۈۋىدە ياتىدىكەن، كېچىسى چىراغ يېقىلىشى بىلەن بۆرە تېرىسىنى سىيلىۋېتىپ، ئادەتتىن تاشقىرى چىرايلىق بىر قىزغا ئايلىنىپ، يىگىتكە قاراپ شوخ كۆڭلىكىسى بىلەن نازلىنىدىكەن. ئۇلار بىر-بىرىگە تەلمۈرۈپ ھەشقىپىچەكتەك چىرمىشىدىكەن...

يىگىت كۆپ ۋاقىتنى خوتۇنى بىلەن ئۆتكۈزۈپ، تالا-تۈزگە كەمدىن-كەم چىقىدىغان بولۇپ قاپتۇ. مەھەللىدىكىلەر ئۇنى مەسخىرە قىلىپ:

— بۇنىڭ بۆرىگە ئۆيلىنىۋالغانلىقىنى
قارىمامدىغان، بۆرە دېگەن يىرتقۇچ تۇر-
سا، ھازىر ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ياۋايىلىشىپ
قالدى، — دەپ كۈلۈپتۇ بەزىلەر:

— ئەي بۆرىنىڭ ئېرى، — دېسە،
يەنە بەزىلەر:

— يول بولسۇن بۆرى يىگىت!؟ —
دېيىشىدىكەن.

كىشىلەرنىڭ مۇنداق زاڭلىق قىلىشى-
لىرىنى ئاڭلاش يىگىتنى قاتتىق ئازاب-
لاپتۇ، شۇڭلاشقا ئۇ تالا - تۈزگە پۈتۈن-
لەي چىقمايدىغان بولۇپ قاپتۇ، ئاخىرى
ئۇنىڭ تاقىتى قالماپتۇ. شۇڭا ئوتتۇز يەتتە
كۈن بولغان كېچىسى، خوتۇنى ئۇخلاپ قال-
ھان پەيتتە تېرىنى ئېلىپ، ئوتقا سېلىپ
كۆيدۈرۈۋېتىپتۇ. بۇرنىغا تېرە ھىدى كىر-
گەن بۆرە قىز چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ-
تۇ - دە، ئەھۋالنى بىلىپ ئۆز - ئۆزىنى
كاچاتلاپتۇ ۋە:

— ۋاي ئىست... ! يامان قىلدىڭىز،
يەنە ئۈچ كۈن تاقەت قىلسىڭىز بولماس-
مىدى؟ ئانام ئېيتقان سۆزنى ئۇنتۇپ
قالدىڭىزمۇ؟، — دەپتۇ.

ئەتىسى ئەتىگەندە يىگىت بىلەن
كېلىن ئىككىسى تالاغا چىقىپتۇ. مۇنداق
پەرى سۈپەت چىرايلىق چوكاننى كۆرگەن
كىشىلەر ھەيرانۇ - ھەس بولۇشۇپ، ئاغزىنى
ئېچىشىپ قاراپلا قاپتۇ.

يىگىتنىڭ ئاتىسى بۇ ئەھۋالدىن خۇشال
بولۇپ ئەل - يۇرتنى چاقىرىپ يەتتە كې-
چە - كۈندۈز توي - تاماشا قىلىپ بېرىپتۇ.

«بوۋاينىڭ ئوغلى ئاجايىپ گۈزەل
بىر قىزغا ئۆيلىنىپتۇ...» دېگەن سۆز پۈ-
تۈن شەھەرگە پۇر كېتىپتۇ، بۇ سۆزلەر
ئاخىرى پادىشاھقا ئاڭلىنىپتۇ. ياش ئايال-
نىڭ داڭقىنى ئاڭلىغان پادىشاھ ئۆزىنى
توختىتالماي نۆكەرلىرىنى ئارقىسىغا سې-
لىپ، بوۋاينىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىپتۇ.

ئۆيدە كېلىندىن باشقا ھېچكىم يوق
ئىكەن. دەرۋازىنىڭ قاتتىق ئۇرۇلغان ئاۋا-
زىدىن، بىر پېشكەللىكنىڭ يۈز بېرىشىنى
سەزگەن ياش كېلىن ئىشىك ئالدىغا چى-
قىپتۇ. شاھ ئۇنى كۆرۈشى بىلەنلا يۈرى-
كىگە ئىشىق ئوتى تۇتىشىپتۇ. يۈرىكى
ئاغزىغا تىقىلىپ، بېشى ئايلىنىپ، يىقىلىپ
كېتىشكە تاس قاپتۇ، شاھنىڭ ھالىنى پەم-
لىگەن كېلىن:

— مېنىڭدەك بىر ئاددىي ئايالدىن نې-
مانچىلا قورقۇپ كېتىسىلا؟ — دەپ كۈلۈپتۇ.

شاھ بىر ئېغىزمۇ جاۋاب قايتۇرالماپتۇ
ۋە دەرھال كەينىگە بۇرۇلۇپ ئوردىغا قاي-
تىپ كېتىپتۇ. بىراق شۇ كۈندىن باشلاپ
شۇ نازىنىندىن باشقا ھېچنېمىنى ئويـ-
لىمايدىغان، ئۇنى كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ
نېرى قىلمايدىغان، باشقا ئىشقا قولى بار-
مايدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئاخىرى بوۋاينىڭ
كېلىنىنى قولغا كەلتۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈ-
كۈپتۇ. ئۇ بىر ھېلىگەر موماينى تېپىپ
ئۇنىڭغا مەقسىتىنى ئېيتىپتۇ.

— ئۇ ئايالنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن بوۋاينىڭ ئوغلىنى كۆزدىن يوقى-
تىش لازىم. ئاتلىرى ئۆز ۋاقتىدا مەلۇم
سەۋەبلەر تۈپەيلى ئات بېشىچىلىك ئالتۇن-
نى دېڭىزغا چۆكتۈرۈۋەتكەن. سىلى ئۇ
يىگىتنى شۇ ئالتۇننى تېپىپ كېلىشكە
بۇيرۇسىلا. يىگىت ئۇنى ئىزدەپ بارىدۇ.
ئاخىرى ئۆزى ھالاك بولىدۇ، — دەپتۇ دەللە.

ئەتىسى شاھ يىگىتنى چاقىرتىپ كې-
لىپ، ئات بېشىچىلىك ئالتۇننى دېڭىز
تېگىدىن تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ.
يىگىتنىڭ بېشى قېتىپ ئۆيىگە كەپتۇ ۋە
شاھ تاپشۇرغان بۇ قىيىن ئىش توغرىسىدا
خوتۇنىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ.

— قايغۇرماڭ، — دەپتۇ بۆرە قىز
ئېرىگە تەسەللى بېرىپ، — بۇنىڭ ئامالى بار.

شاھتىن ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت سوراڭ. خۇدا
خالىسا ھەممە ئىش ئوڭۇشلۇق ئاياغلىشىدۇ.

ئايال ئېرىگە بازاردىن ھەرخىل يىـ
پەك ۋە زەر يىپلارنى ئەپكەلدۇرۇپ كەشتە
تىكىشكە باشلاپتۇ، ئۇ بىر كېچە ـ كۈندۈز ـ
دە شۇنداق چىرايلىق، نۇرلۇق بىر گـۈل
تىكىپتۇكى، ھەتتا كېچىسى ئۆيىنىڭ ئىـچى
يورۇپ كېتىپتۇ. ئۇ بۇ گـۈلـنى ئـېرىـگە
بېرىپ، مۇنداق دەپتۇ:

— مانا بۇ گـۈلنى تـورغا باغـلاپ،
دېڭىزغا تاشلاڭ. بۇنىڭغا ئاددىي بېلىق كەلـ
مەيدۇ، چۈنكى بۇ گۈلنىڭ قەدرىنى بىلـ
مەيدۇ. پەقەت بېلىق پادىشاھىلا كېلىدۇ.
شاھ بېلىق گۈلنى چىشلىشى بىلەنلا ئۇنى
قىرغاققا تارتىپ چىقىرىڭ. سىـز ئۇنىڭـدىن
پادىشاھنىڭ ئاتىسى چۆكتۈرۋەتكەن ئالتۇنـ
نى چىقىرىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىڭ. ئۇ
بېلىق پادىشاھى بولسىمۇ، ئۇنىڭ سـۆزىگە
ئىشەنمەڭ، گۆرۈ ئۈچۈن ئۇنىڭ قانـىتىدىن
ئازراق يۇلۇۋېلىپ، ئۇنـى تـۆش يانـچۇقـ
ىڭىزغا سېلىۋېلىڭ، ـــ دەپتۇ.

يىگىت دېڭىز ياقىسىغا بېرىـپتۇ ۋە
ھېلىقى گۈلـنى تـورغا باغـلاپ، دېڭىـزغا
تاشلاپ كۈتۈپ ئولتۇرۇپـتۇ. شاھ بـېلىق
ئۇزۇنغىچە كەلمەپتۇ، بىر چـاغـلاردا كـۆك
دېڭىز نۇرلىنىپ، كۆۋۈك چېچىپ دولـقۇنـ
لىنىپ كېتىپتۇ. قارىسا بىر ئالتۇن بـېلىق
گۈلگە يېقىن كەپتۇ ـ دە، گۈلنى كاپـپىدا
چىشلىۋېلىپ، دەپ تورغا چـۇشۇپ قاپـتۇ.
يىگىت تورنى تارتىۋېلىپ ئالتۇن بېلىقنى
قىرغاققا چىقىرىپتۇ. شۇ چاغدا بېلىق:

— مەن ساڭا پۈتۈن ئۆمرۈڭگە يېـ
تىپ ئاشـقۇدەك دۇنـيا بېرىـمەن، مۇراد ـ
مەقسىتىڭگە يەتـكۈزىمەن، مېنى قويـۇۋەتـ
كىن! ـــ دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

— ئەگەر سەن دېڭىزنىڭ تەكـتىدىن
ئات بېشىچىلىك ئالتۇننى چىقىرىپ بەرسەڭ

قويۇۋېتىمەن، بولمىسا ھەرگىز قـويـۇۋەتـ
مەيمەن، ـــ دەپتۇ يىگىت.

بېلىق پادىشاھ ئالدى بىلەن ئالـتۇنـ
نىڭ نەدىلىكىنى بىلىپ كېلىشكە ۋەدە بېـ
رىپتۇ. يىگىت ئۇنىڭ قانىتىدىن بىر تالـنى
يۇلۇۋېلىپ، ئاندىن دېڭىزغا قويۇۋېتىپتۇ.

ئالتۇن بېلىق دېڭىز ئاسـتىغا چـۆـ
شۈپ، ھەممە بېلىقلارنى يىغىپتۇ. ئۇ دېـ
ڭىزنىڭ ئاستىدا ئات بېشىچىلىك بىر پارچە
ئالتۇن بارلىقىنى ۋە ئۇنىڭ قەيەردە ئىكەنـ
لىكىنى، كىم بىلىدىغانلىقىنى سوراپتۇ. لېـ
كىن ھېچقايسى بېلىق بۇنى بىلمەيدىكەن.

— بېلىقلارنىڭ ھەممىسى كەلدىمۇ؟ـــ
دەپ سوراپتۇ بېلىق شاھى.

— پـەقەت بەش يـۈز ياشـلىق بىر
قېرى بېلىقلا كەلمىدى، ـــ دەپـتۇ خىـزـ
مەتكار بېلىق.

بېلىق شاھ ئۇنىمۇ چاقىرىپ كېلىشكە
بۇيرۇپتۇ.

مۇلازىم بېلىق ھېلىقى قېرى بـېلىقـ
نىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— سېنى شاھ چاقىرىۋاتىدۇ، ـــ دەپتۇ.

قېرى بېلىق بولسا، ئۇنىڭ سـۆزىگە
قۇلاقمۇ سالماپـتۇ، شۇنىـڭدىن كـېيىن،
بېلىق شاھنىڭ ياساۋۇللىرى قېرى بېلىقنى
تۇتۇپ، زورلاپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. شۇ چاغـ
دىلا شاھ ئىزدەۋاتقان، ھـېلىقى ئات بـېـ
شىچىلىك ئالتۇننى كۆرۈپ قاپـتۇ. قـېرى
بېلىق ئەنە شۇ ئالتۇننى ئاسـتىغا بـېسىپ
ياتقاچقا، شۇنىڭ قۇۋۋىتىدىن بەشيۈز يـىل
ياشىغانىكەن.

مۇلازىم بېلىقلار ئالـتۇنـنى ئـېلىپ
كېتىشىگە قېرى بېلىق جان تەسلىم قىپتۇ.

ئالتۇن بېلىق ۋەدىسى بويـىچە ئالـ
تۇننى يىگىتكە چىقىرىپ بېرىپتۇ. يىگىتمۇ
ئۇنىڭ قانىتىنى قايتۇرۇپ بېرىپتۇ. ئالتۇن
بېلىق يىگىت بىلەن خـوشـلىشىپ كـىرىپ
كېتىپتۇ.

www.uyghurkitap.com

يىگىت ئالتۇننى ئېلىپ شاھنىڭ
ھۇزۇرىغا بېرىپتۇ. يىگىت قايتىپ كەتكەنـ
دىن كېيىن پادىشاھ ھېلىقى موماينى يەنە
چاقىرتىپ ئۇنىڭغا:

— يىگىت ئالتۇننى تېپىپتۇ، سەن
ئۇنى شۇ ياقتا ئۆلۈپ تۇگەيدۇ دېمىگەنـ
مىدىڭ؟ مېنى ئەخمەق قىلغىنىڭ ئۈچۈن
كاللاڭنى ئالىمەن! — دەپ كايىپتۇ.

— قۇدرەتلىك شاھىم، مېنى كەچۈرـ
سىلە، — دەپ يىغلاپتۇ موماي، — يەنە بىر
مەسلىھىتىم بار، ئاڭلاپ باقسىلا. ئاتلىرىـ
نىڭ بىر توپ يىلقىسى يوقالغانىدى، ھازىرـ
غىچە ھېچكىم بۇ يىلقىلارنىڭ نەدە ئىكەنـ
لىكىنى بىلمەيدۇ. بۇ يىگىتنى شۇ يىلـ
قىلارنى تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇسىلا. ئەگەر
ئۇ يىلقىلارنى تاپقان ھالەتتىمۇ، ھەيدەپ
بۇ يەرگە ئەپكىلەلمەيدۇ، چۈنكى ئۇلار
ياۋايىلىشىپ كەتتى.

شاھ يىگىتنى شۇ كۈنلا چاقىرتىپ
يوقىتكەن يىلقىلارنى تېپىپ كېلىشكە بۇيـ
رۇپتۇ. يىگىت ئۆيىگە كېلىپ، شاھنىڭ
يېڭى ئەمرىنى خوتۇنىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ.
يىگىتنىڭ خوتۇنى ئۇنىڭغا مۇنداق دەپتۇ:

— مانا بۇ تاياقنى ئېلىپ «بىسمىللا»
دەپ يولغا چىقىڭ. سىز كۆن چىقىشقا
قاراپ تۇرۇپ، «يا، شاھى مەردان!» دەپ
توۋلىسىڭىز، بۇ تاياق سىزنى باشلاپ ماڭىـ
دۇ ۋە يىلقىلار ئوتلاپ يۈرگەن ئورۇنىغا
ئاپىرىدۇ. ئۇ ئاتلارنىڭ ئارىسىدا بىر جىـ
رەن ئايغىر بار، سىز ئۇنىڭغا بىرلا سەكـ
رەپ مىنىڭ ۋە ئۇنىڭ يايلىنى تۇتۇۋېلىپ،
تاياق بىلەن راسا ئۇرۇڭ. ھەرگىز كۆزىگە
ئۇرۇپ سالماڭ. ئايغىر ئاخىر سىزگە بويـ
سۇنىدۇ. شۇندىن كېيىن ئۇنى راسا چاپتۇـ
رۇپ، تۇپتوغرا شاھنىڭ سارىيىغا بېرىڭ،
باشقا يىلقىلارمۇ سىزگە ئەگىشىپ بارىدۇ.

يىگىت خوتۇنىنىڭ ئېيتقانلىرى بوـ
يىچە ئىشنى پۈتكۈزۈپ، يىلقىلارنى شاھ
سارىيىغا ئەپكېلىپتۇ.

ياۋايىلىشىپ كەتكەن ئاتلار شاھ ساـ
رىيىنى ئۇپۇر ـ توپۇر قىلىپ، چاڭ ـ توـ
زانغا كۆمۈۋېتىپتۇ. شاھ نېمە قىلىشىنى
بىلمەي قاپتۇ. ئاخىرى ئۇ بۇ ئاتلارنى
كەلگەن جايىغا ھەيدىۋېتىشنى بۇيرۇپتۇ.
ئۇ قاتتىق غەزەپكە كېلىپ، موماينى جاـ
زالىماقچى بولۇپتۇ. موماي شاھ ئالدىدا
تىز پۈكۈپ ئولتۇرۇپ يالۋۇرۇپتۇ:

— شاھىم، رەھىم قىلسىلا، يىگىتنى
يەنە بىر ئىشقا بۇيرۇپ باقسىلا، ئەگەر ئۇ
بۇ ۋەزىپىنىمۇ ئورۇنداپ كەلگۈدەك بولسا،
ئاندىن كاللامنى ئالسىلامۇ رازىمەن.

شاھ ماقۇل بوپتۇ. موماي ئۇنىڭغا:

— ئاتلىرى ۋاپات بولۇپ يەتتە
نەزىرىسىنى بەرگەندە، بىر قارا قوچقار
سويۇلغانىدى. سىلى يىگىتكە ئەنە شۇ قارا
قوچقارنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇسىلا، — دەپتۇ.

شاھ يىگىتنى چاقىرتىپتۇ ۋە ئاتىسىنىڭ
يەتتە نەزىرىسىگە سويۇلغان قارا قوچقارنى
تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. يىگىت بۇ گەپـ
نى ئاڭلاپ تولىمۇ قايغۇرۇپتۇ. ئۆيىگە
كېلىپ خوتۇنىغا:

— ئەمدى مەن تۈگەشتىغان ئوخـ
شايمەن. پادىشاھ ئاتىسىنىڭ نەزىرىسىگە
سويۇلۇپ ئاللىقاچان يەپ تۈگىگەن قارا
قوچقارنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇدى... — دەپتۇ.

— ئەگەر سەن ئانامنىڭ گېپىگە
كىرىپ، بۆرە تېرەمنى كۆيدۈرمەي ئۈچ
كۈن تاقەت قىلىپ تۇرغان بولساڭ، بېشىـ
مىزغا بۇنچىۋالا كۈلپەتلەر كەلمەيتتى.
ئەمدى ساڭا ياردەم قىلىش قولۇمدىن كەلـ
مەيدۇ. ئانامنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇنىڭدىن
مەسلىھەت سورا. ئاندىن ئانامنىڭ دېگىنى
بويىچە ئىش قىل، — دەپتۇ خوتۇنى.

يىگىت شاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۈچ

ئاي مۆھلەت سوراپتۇ. شاھ رازى بولۇپ، يەنە ئۈچ ئاي قوشۇپ ئالتە ئاي مۆھلەت بېرىپتۇ. يىگىت ئەتىسى ئەتىگەندە ھەممەيلەن بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقىش ئالدىدا خوتۇنى ئۇنىڭغا:

— سەن ئۇ يەرگە بېرىپ كەلگىچە، شاھ مېنى تىنىچ قويمايدۇ. شۇڭا سەن ھېلىقى بىلەي تاشنى يەرگە تاشلاپ تىلىگىنى بايان ئەيلىگىن، بىر تۆمۈر ئۆي پەيدا بولسۇن، مېنى شۇ تۆمۈر ئۆيىنىڭ ئاستىنقى قەۋىتىگە يوشۇرۇپ قويغىن، سەن مۇ بارغان يەردە خاتىرجەم تۇرغىن،— دەپتۇ. يىگىت بىلەي تاشنى يەرگە تاشلاپ، بىر ئىككى قېتىم دەسسەپ چەيلىگەندىكەن، يوغان بىر تۆمۈر ئۆي پەيدا بوپتۇ، يىگىت بۇ ئۆيىنىڭ ئاستىنقى قەۋىتىگە خوتۇنىنى يوشۇرۇپ قويۇپتۇ. ئاندىن ئۆزى يولغا راۋان بوپتۇ.

يىگىت يول مېڭىپ، ماڭغاندىمۇ مول مېڭىپ، بۆرىلەرنىڭ ئىنىغا يېتىپ بېرىپتۇ-دە، قېرى بۆرىگە ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. قېرى بۆرە بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

— ئەگەر سەن سۆزۈمگە كىرىپ، قىرىق كۈن تاقەت قىلغان بولساڭ، بۇ كۈنلەر بېشىڭغا كەلمەيتتى. سەن ئەمدى پادىشاھنىڭ ئاتىسى كۆمۈلگەن مازارغا بېرىپ، ئۇنىڭ قەبرىسىنى ئاچقىن، ئاندىن ئۇنىڭ ھەممە سۆڭەكلىرىنى يىغىپ، بۆشۈككە سېلىپ قاتتىق تەۋرەت.... دەپتۇ.

يىگىت مازارغا بېرىپ قەبرىنى تېپىپتۇ. ئۇ گۆرنى ئېچىپ ھەممە ئۇستىخانلارنى يىغىپ بۆشۈككە سېلىپ تەۋرىتىشكە باشلاپتۇ.

شۇ چاغدا شاھنىڭ ئاتىسىنىڭ ئەرۋاھى ناھايىتى بوش ئاۋازدا نالە قىلىپ:

— مېنى نېمىشقا تىنىچ ياتقىلى قويمايسەن؟ ساڭا نېمە لازىم؟— دەپتۇ.

— سېنىڭ ئوغلۇڭ مېنى تىنىچ قويماي مۇشۇنداق قىلىشقا مەجبۇرلاۋاتىدۇ،— دەپتۇ يىگىت.

— مېنىڭ ئوغلۇمغا نېمە كېرەك ئىكەن؟— دەپتۇ خاننىڭ ئەرۋاھى.

— سېنىڭ يەتتە نەزىرىڭگە بىر قارا قوچقار سويۇلغانىكەن، ئوغلۇڭ شۇ قوچقارنى سەندىن سوراپ ئەكېلىشنى بۇيرۇدى،— دەپتۇ يىگىت.

— بۇ قانداق گەپ، مەن ئۇچۇن بىر قوچقارغا چىدىماپتىمۇ؟— دەپتۇ ئەرۋاھ غەزەپلىنىپ.

خاننىڭ ئەرۋاھى قوچقارنى گۆردىن ئىرغىتىپ تاشلاپ بېرىپتۇ.

يىگىت قارىسا، ئۇنىڭ بىر سېنى يوق تۇرغۇدەك.

— بىر سېنى يوقكەن دېسە، ئوغلۇڭغا نېمە دەيمەن؟— دەپتۇ يىگىت.

— مېنىڭ بېخىل ئوغلۇم ماڭا مۇشۇ پېتى ئاتا قىلغان. بىر سان گۆشنى ئوغلۇم خوتۇنى بىلەن يېگەن. يوقال ئەمدى، مېنى ياتقىلى قوي،— دەپتۇ ئەرۋاھ.

يىگىت پاتلا ئۆيىگە قايتىپ بېرىپتۇ. قارىسا، شاھ تۆمۈر ئۆيىنىڭ ئۈستۈنكى بىر قەۋىتىنى بۇزدۇرۇپ بولۇپ، ئاستىنقى قەۋىتىگە تېگىش قىلغانىكەن.

يىگىت قارا قوچقارنى يېتىلەپ، مۇشۇ ۋەقەنىڭ ئۈستىگە يېتىپ كەپتۇ ۋە ئاتىسىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى پادىشاھقا دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، شاھ قاتتىق نومۇس قىپتۇ-دە، يىگىتنىڭ تىنىچ-خاتىرجەم ياشىشىغا ئىجازەت بېرىپتۇ.

يىگىت ئۆزىنىڭ خوتۇنى ۋە ئاتا-ئانىسى بىلەن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بەختلىك كۈن كەچۈرۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: قەييۇم مۇتەللىپ

رەتلىگۈچى: مۇتەللىپ پالتاجى

هېكمزاده بىلەن شاھزاده

(چۆچەك)

بۇرۇن بىر پادىشاھ ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ هېكىم ئۇستا ئىسىملىك بىر ئاغىنىسى بار ئىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ هېكىم ئۇستىغا:

— ئوغۇللىرىمىز بۇنىڭدىن كېيىن ئىككىمىزنىڭ ئاغىنىدارچىلىقىمىزنىڭ ۋارىسى بولۇپ قالسۇن، ئەمدى مېنىڭ يېنىمغا بارسىڭىز ئوغلىڭىزنى ئىلىۋېلىڭ، شاھزاده بىلەن ئىككىسى دوست بولۇپ قالسۇن، — دەپتۇ.

— هېكىم ئۇستا ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئوردىغا بىرنەچچە قېتىم بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شاھزاده ۋە هېكىم ئۇستىنىڭ ئوغلى يېقىن دوستلاردىن بولۇشۇپتۇ. يۇرت كىشىلىرى پادىشاھنىڭ ئوغلىنى شاھزاده دەپ ئاتاشسا، هېكىم ئۇستىنىڭ ئوغلىنى «هېكىمزاده» دەپ چاقىرىدىغان بوپتۇ. شاھزاده ئاغىنىدارچىلىقنىڭ هۆرمىتى ئۈچۈن هېكىمزادىنى كاتتا مېھمان قىلىپ، ئوردا كىشىلىرىگە مۇناسىپ كىيىم-كېچەك ئىنئام قىپتۇ.

بىر كۈنى هېكىمزاده ئالاهىدە تەييارلىق بىلەن شاھزادىنى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىرىپتۇ. هېكىمزادىنىڭ خوتۇنى پەتنۇسقا تىزىلغان نازۇ-نېمەتلەرنى ئېلىپ كىرىپ ئەدەب بىلەن شاھزادىنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. شاھزاده هېكىمزادىنىڭ خوتۇنىنى كۆرۈپ ئەس-ھوشىنى يوقىتىپ قويۇشقا تاس قاپتۇ. ئىشتىيى تۇتۇلۇپ، ساھىبخان قانچە زورلىسىمۇ تۇزۇك بىر نەرسە يېمەپتۇ.

خىيالى هېكىمزادىنىڭ ئايالىدا پەرۋاندەك ئايلىنىۋاتقان شاھزاده يىلاندەك تولغىنىپ ئوردىغا قايتىپتۇ. ئۇ شۇ كۈندىن باشلاپ هېكىمزادىنىڭ ئايالىنى قانداق قىلىپ قولغا كەلتۈرۈشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ. ئاخىرى بىر قېرى دەللىنى چاقىرىپ ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ مەقسىتىنى ئېيتىپتۇ.

دەللە هېكىمزادىنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ. ۋە ئايالغا شاھزادىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈپتۇ.

ئايال دەللىنىڭ گېپىنى تۈگىتىشكە يول قويماپتۇ ۋە:

— هەي، سەن يولدىشىم بىلەن شاھزادىنىڭ ئوتتۇرىسىغا سوغۇقچىلىق سالماقچى بولۇۋاتامسەن، يەنە مۇشۇنداق گەپ قىلىدىغان بولساڭ جېنىڭدىن ئۈمىد ئۈزگىن، — دەپ ھەيدەپ چىقىرىپتۇ.

دەللە شاھزادىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— هېكىمزادىنىڭ خوتۇنى گېپىمگە قۇلاقمۇ سالمىدى. ئامال قىلىپ هېكىمزادىنى كۆزدىن يىراق قىلسىڭىز، خوتۇنى تۇرمۇشتىن قىسىلىپ سىزدىن ياردەم سورايدۇ، بۇنىڭدىن باشقا ئامال يوقتەك تۇرىدۇ، — دەپتۇ.

شاھزاده دەللىنىڭ مەسلىھىتى بويىچە بىر ئىشنى باهانە قىلىپ هېكىمزادىنى گۇناھقا يەتكۈزۈپ، قولغا ئاپتۇ ۋە مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىپتۇ. هېكىمزادىنىڭ ئايالى شۇنىڭدىن تارتىپ موهتاجلىقتا ياشاپتۇ.

بىر كۈنى دەللە ئۇنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ ۋە:

www.uyghurkitap.com

— سىز شاھزادىنىڭ ئالدىغا بېرىڭ، ھەر نېمە بولسىمۇ ئېرىڭىز بىلەن ئىككىسى قەدىناس دوستلاردىن ئىدى. ئۇ سىزنى غەمدىن خالاس قىلىدۇ، — دەپتۇ. ئايال دەللىگە:

— سىز ئېغىر كۆرمەي مەن ئۈچۈن شاھزادىنىڭ ئالدىغا بېرىپ باقسىڭىز، ئاز ـ دۇر ـ كۆپتۇر بىر نەرسە ياردەم قىلسا، — دەپتۇ.

شاھزادە دەللىدىن ئوزۇق ـ تۈلۈك، كىيىم ـ كېچەك ۋە تەڭگە تىللالارنى ئەۋەتىپتۇ.

دەللە بىر كۈنى ھېكىمزادىنىڭ خوتۇنىغا:

— سىڭلىم سىز نېمىشقا ئېرىڭىزنى قۇتۇلدۇرۇشنى ئويلىمايسىز؟ ئەگەر سىز شاھزادىگە ئازراق ئىلتىپات قىلىپ ئۇنى خۇش قىلسىڭىزلا ھېكىمزادىنى قۇتقۇزالايسىز، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ. ئايال نائىلاج دەللە بىلەن شاھزادىنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ.

شاھزادە ئايالنىڭ تەلىپى بويىچە ھېكىمزادىنى قويۇپ بېرىپتۇ ۋە ئۇنى كېچىلىك قاراۋۇل قىلىپ تەيىنلەپتۇ. شۇ كۈنى كېچىسى ئايالنى ئوردىغا ئەكەلدۈرۈپ ئەيش ئىشرەت قىلىپتۇ ۋە سەھەردە ئۇنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇپتۇ. بۇ ئىش بىر نەچچە قېتىم تەكرارلىنىپتۇ. ھېكىمزادە ھېچ ئىشتىن بىخەۋەر كېچىلىك قاراۋۇللۇقتا تۇرىۋېرىپتۇ.

بۇنداق نومۇسسىزلىق ۋەزىرنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈپتۇ. ئاخىرى ئۇ ھېكىمزادىنى چاقىرىپ شاھزادىنىڭ سۇيىقەستىنى بىرمۇ ـ بىر سۆزلەپ كېچىلىكتە شاھزادىنىڭ ھوجرىسىنى كۆزىتىپ بېقىشنى تاپىلاپتۇ.

ھېكىمزادە كېچىسى شاھزادىنىڭ ھوجرىسىنى مارىسا، شاھزادىنىڭ قېشىدا خوتۇنى ياتقۇدەك. بۇنى كۆرۈپ كۆزىگە دۇنيا ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كەتكەندەك كۆرۈنۈپتۇ. ئۇ دەرھال يېنىدىن خەنجىرنى ئېلىپ بۇ ئىككىسىنى تۆشەك ئۈستىدىلا بوغۇزلىۋەتمەكچى بوپتۇ، ئەمما ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ بۇ نىيىتىدىن يېنىپتۇ. ئەتىسى ھېكىمزادە شاھزادىنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— ماڭا بىرنەچچە ۋاقىت رۇخسەت قىلسىڭىز يۇرت ئارىلاپ ئايلىنىپ كەلسەم، — دەپتۇ. شاھزادە دەررۇ رۇخسەت بېرىپتۇ.

ھېكىمزادە ئوردىدىن چىقىپ، سەپەر تەييارلىقىنى تۈگىتىپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇزۇن يول يۈرۈپ، سەھرا ـ چۆللەرنى كېزىپ ئاخىرى كاتتا بىر شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. يول ئازابىدىن ۋە قاتتىق تەشنالىقتىن ئۇ ئۇدۇل كەلگەن بىر ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئۇرۇپتۇ. بۇ ئۆيدە بىر بوۋاي بىلەن ئۇنىڭ مومىيى ياشايدىكەن. ھېكىمزادە ئۇلاردىن سۇ سوراپتۇ. موماي ھېكىمزادىغا سۇ ئەپچىقىپ بېرىپتۇ ۋە يىگىتنىڭ قەددى ـ قامىتىگە قاراپ ئۇنىڭغا مېھرى چۈشۈپتۇ.

— بالام، قەيەردىن كېلىۋاتىسىز، كىمنىڭ بالىسى بولىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ موماي ھېكىمزادىدىن. ھېكىمزادە بولسا:

— ئىگە ـ چاقىسىز مۇساپىرمەن، ماقۇل تاپساڭلار سىلەرگە خىزمەتتە بولاي، — دەپتۇ.

ھېكىمزادىنىڭ بۇ گېپى بوۋاي مومايىنى ئىنتايىن خۇشال قىپتۇ. شۇ كۈنىدىن باشلاپ ھېكىمزادە بۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ قاپتۇ.

موماي ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كېتىپ ئاخشىمى قاراڭغۇ چۈشكەندە ئۆيگە پەيدا بولىدىكەن. بىر كۈنى ھېكىمزادە مومايدىن:

— ھەي ئانا، سىزنى كۈن ئولتۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشكەندىلا كۆرىمەن، كۈندۈزى نەگە بارىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ. موماي ئۆزىنىڭ شاھنىڭ قىزىنىڭ خىزمىتىدە بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

ئەتىسى ھېكىمزادە ئوردا سىرتىدا ئايلىنىپ يۈرۈپتۇ. بۇ چاغدا مەلىكە ھامامغا بېرىپ قايتىپ كېلىۋاتقانىكەن. ئۇ ئوردىغا كىرىپ كېتىۋېتىپ يىگىتنى كۆرۈپ قاپتۇ. شۇ ھامان يۈرىكىگە ئىشىق ئوتى تۇتىشىپتۇ. ئۇ مومايىنى چاقىرىپ:

— ئاشۇ يىگىتنى مېنىڭ يېنىمغا ئېلىپ كىر، — دەپ بۇيرۇپتۇ.

موماي ھېكىمزادىنى مەلىكىنىڭ يېنىغا كەلتۈرۈپ ئۆزى چىقىپ كېتىپتۇ. مەلىكە ھېكىمزادىنى ھۆرمەتلەپ تۆرگە ئولتۇرغۇزۇپ، ئالدىغا مول ناز-نېمەتلەرنى كەلتۈرۈپتۇ. ھېكىمزادىمۇ قىزنىڭ ھۆسن-جامالىغا مەپتۇن بولۇپ قاپتۇ. ئىككىيلەن شېرىن سۆھبەتلەردىن كېيىن توي قىلىش مەسلىھەتىگە كۆچۈپتۇ.

ھېكىمزادە ئۆزىنىڭ شاھزادە ئىكەنلىكىنى، شاھانە قائىدە-يوسۇنلار بىلەن ئۆز يۇرتىدىن ئەلچى ئەۋەتىپ ئاندىن توي قىلىشى مۇۋاپىقلىقىنى ئېيتىپتۇ. قىزمۇ ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپتۇ. ھېكىمزادە ئەتىسى قىز بىلەن خوشلىشىپ ئۆز يۇرتىغا راۋان بوپتۇ.

ھېكىمزادە يۇرتىغا كېلىپلا شاھزادە بىلەن كۆرۈشۈپتۇ ۋە قىزنىڭ تەرتىپ تەۋسىپىنى قىلىپ، ئۇ قىزنىڭ شاھزادىگە لايىق ئىكەنلىكىنى سۆزلەپتۇ. شاھزادە شۇ ھامان چوڭ تەييارلىق قىلىپ ھېكىمزادىنى ئەلچى بېشى قىلىپ ئۇلارنى داغدۇغا بىلەن يولغا ساپتۇ.

ھېكىمزادە ئەلچىلەر بىلەن بىرنەچچە كۈن يول مېڭىپ ئاخىرى قىزنىڭ شەھرىگە يېتىپ كەپتۇ. ئەتىسى ئۇ توي جابدۇقلىرىنى ئېلىپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. پادىشاھمۇ قىزىغا مۇناسىپ بۇ يىگىتنى ئۆزىگە كۈيئوغۇل قىلىشقا قوشۇلۇپ 40 كېچە-كۈندۈز توي مەرىكىسى ئۇيۇشتۇرۇپ قىزنى ھېكىمزادىگە بېرىپتۇ. ھېكىمزادە مەلىكە بىلەن قوشۇلۇپ شادلىق ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزۈپتۇ. ھېكىمزادە بىلەن كەلگەن ئەلچىلەر ئەھۋالنى چۈشىنىپ قايتىپ بېرىپ شاھزادىگە خەۋەرنى يەتكۈزۈپتۇ. شاھزادە بۇ ئەلەمدىن ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇپ ئەتىسى بىرقانچە ئادەمنى ئېلىپ ھېكىمزادە تۇرۇۋاتقان شەھەرگە ئاتلىنىپتۇ. شاھزادە ئەلچىلەرنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغىنى بويىچە شاھ ئوردىسىغا كىرىپ ھېكىمزادە تۇرۇۋاتقان ئۆينىڭ دېرىزىسىگە كەپتۇ. ئۇ ئاچچىقىغا پايلىماي قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ئۆيگە كىرىشكە مەلىكە تۇيۇپ قېلىپ: «ئوغرى كەلدى» دەپ توۋلاپتۇ.

www.uyghurkitap.com

جىسەكچىلەر تەرەپ-تەرەپتىن يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ شاھزادىنى باغلاپ پۇت-قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپتۇ. پادىشاھ دەرغەزەپ بولۇپ تۈن كېچىدە قىزىنىڭ ھۇجرىسىغا نېمىدەپ بارغانلىقىنى سوراپتۇ. شاھزادە غال-غال تىترىگىنىچە ھەرقانچە ئۆزىنى ئاقلىسىمۇ ھېچكىم ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمەپتۇ. پادىشاھ قاتتىق غەزەپتىن «جاللات» دەپ توۋلاپتۇ. ئوردا ئىچىدە ھېكىمزادە ۋە ئۇنىڭ ئايالى تەييار ئىكەن. شاھزادە ھېكىمزادىگە قاراپ:

— دوستۇم مېنى قۇتقۇزغىن، مېنى كەچۈرگىن...، — دەپ يېلىنىپتۇ. ھېكىمزادە:

— بىزنىڭ دوستلۇقىمىز ئاللىقاچان تۈگىگەن. سەن ئۆلۈمگە لايىق، — دەپ شاھزادىنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىپتۇ. جاللاتلار شاھزادىنى سۆرىگىنىچە ئېلىپ چىقىپ ئۇنى قىيما-چىيما قىلىپتۇ. ھېكىمزادە مەلىكە بىلەن بەختلىك دەۋران سۈرۈپ دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: جامال
رەتلىگۈچى: تۇرسۇنمۇھەممەت ساۋۇت

يەكچەشمە بىلەن يانتاقچى

(چۆچەك)

بار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن. ئەنە شۇنداق زامانلارنىڭ بىرىدە، تەكلىماكانغا يېقىن بىر يېزىدا بىر تۇل خوتۇن ياشايدىكەن. ئۇنىڭ قاسىم ئىسىملىك بىرلا ئوغلى بار ئىكەن. بۇ يىگىت ئەقىل-پاراسەتلىك، ئەل-يۇرتقا ساداقەتلىك بولۇپ، يانتاقچىلىق قىلىپلا ئانىسى بىلەن ئۆزىنىڭ تۇرمۇشىنى قامدايدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ئېشىكىنى مىنىپ يانتاق چاپقىلى مېڭىپتۇ. مېڭىپ-مېڭىپ ئاخىرى مەھەللىنىڭ چېتىدىكى ئېرىق بويىغا يېتىپ كەپتۇ-دە، ئادىتى بويىچە ئېشىكىنى سۇغىرىشقا باشلاپتۇ. دەل شۇ پەيتتە قاسىم ئېرىق بويىدا تۇرغان بىر سۇنايىنى كۆرۈپتۇ ۋە تۆت ئەتراپىغا قاراپتۇ. بىراق بىرەر ئادەمنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىگەندىن كېيىن: «ئىگىسى ئۇچراپ قالسا بېرىپ قويارمەن» دەپ ئويلاپ، سۇنايىنى ئېلىپ يولغا راۋان بوپتۇ. شۇ ماڭغانچە كۈن دەل نەيزە بويى ئۆرلىگەندە ئاران يانتاقلىققا يېتىپ كەپتۇ. ئۇ ئېشىكىنى ئوتقا قويۇپ بېرىپ، ئۆيىدىن ئالغاچ كەلگەن بىر قاپاق قېتىقنى سوغۇقراق ساقلاپ ئىچىش ئۈچۈن بىر نەم يەرنى كولاپ كۆمۈپ قويغاندىن كېيىن يانتاق چېپىشقا باشلاپتۇ. بىر چاغدا ئۇنىڭ ئالدىغا ئىس-

سىقتا قاغىجىراپ كەتكەن بىر يوغان پاقا ئۇچراپتۇ، قاسىمنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ «كۆلچەك كۆرسەم قويۇپ بېرەرمەن» دەپ ئويلاپ پاقىنى ئېلىپ قوينىغا ساپتۇ ۋە ئىشنى قىلىۋېرىپتۇ. چۈش ۋاقتى بولغاندا قاسىم قاتتىق ئۇسساپ كېتىپتۇ. ئۇ ھېلىقى قېتىقنى كۆمۈپ قويغان يەرگە كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، پېشانىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يوغان جامدەك بىرلا كۆزى بار، يۈزى خۇددى تامدەك، بېشىدىكى مۈڭگۈزى بۇغىنىڭكىدەك، قۇيرۇقىنىڭ كۆرۈنۈشى ئېشەكنىڭكىدەك، بويىنىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تۆگىنىڭكىدەك، ئەمما پۇتلىرى كالىنىڭكىدەك شۇنداق كۆرۈمسىز بىر مەخلۇق تۇرغۇدەك. قاسىم بۇ مەخلۇقنى كۆرۈش بىلەنلا ئۇنىڭ ئۇزۇنىدىن بۇيان كەنت خەلقىگە زىيان سېلىپ كېلىۋاتقان يەكچەشمە ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ-يۇ، ئەمما كۆرۈنۈشىدىنلا كىشىلەرنىڭ روھى چىقىپ كەتكۈدەك سەت، غايەت زور مەخلۇقنى پەقەت قارا كۈچ بىلەنلا يەڭگىلى بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپتۇ.

— ئەي ئادەمزات ئۈچ كۈندىن بېرى ناشتىسىز، قورسىقىم ئېچىپ ئۈچەيلىرىم تارتىشىپ كەتكەندى. ئەمدى سېنىڭ گۆشۈڭنى يەپ قورسىقىمنى، قېنىڭنى ئىچىپ ئۇسسۇزلۇقۇمنى قاندۇرمىغىنىمنى كۆر! — دەپ ۋارقىراپتۇ يەكچەشمە.

— ھەي ئەخمەق، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى يەكچەشمە ئىزدەپ يۈرگەنلىكىمنى ئاڭلىمىغان ئوخشايسەن. تولا كۆرەڭلىمە، بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلەپ ماڭا يالۋۇرساڭ بولارمىكىن! — دەپتۇ قاسىم غەزەپ بىلەن.

يەكچەشمە بۇ يىگىتنىڭ باشقا ئادەملەردەك ئاسانلا تىز پۈكمەيدىغانلىقىنى سېزىپتۇ-دە، دەرھال قوينىدىن قوڭغۇزدەك يوغان بىر پىتنى ئېلىپ قاسىمنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ. ئاچكۆز يەكچەشمىنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەن قاسىمۇ قوينىغا سېلىۋالغان ھېلىقى پاقىنى ئېلىپ يەكچەشمىنىڭ ئالدىغا تاشلىغانىكەن، ئىككى سەكرەپلا يەكچەشمىنىڭ پىتىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ.

— باشقىدىن سىنىشىمىز، — دەپتۇ يەكچەشمە مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي.

— بولىدۇ، قېنى كارامىتىڭنى كۆرسەت، — دەپتۇ قاسىم. يەكچەشمە بار كۈچىنى يىغىپ تۇرۇپ راسا كېلىشتۈرۈپ بىر يەل قويۇۋەتكەنىكەن، خۇددى يولۋاس ھۆركىرىگەندەك بىر ئاۋازنىڭ چىقىشى بىلەن تەڭلا، ھەممە يەرنى سېسىقچىلىق قاپلاپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن يىگىت:

— سەن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ ئاڭلىغىن، بولمىسا قورقۇپ كېتىپ يۈرىكىڭ يېرىلىپ كېتىپ ئۆلۈپ قالىسەن، — دەپتۇ-دە، دۈۋىلەپ قويغان يانتاقنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، يولدا تېپىۋالغان ھېلىقى سۇنايىنى بولۇشىغا چاپتۇ. سۇنايىنىڭ ئاۋازىدىن تىترەپ كەتكەن يەكچەشمە بۇ نۆۋەتمۇ ئۇتتۇرۇپ قويغانلىقىغا قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ. ئۇ: «ئەمدى كۈچ سىنىشىمىز!» دەپ ۋارقىراپتۇ.

— بىز ئىنسان ئەۋلادى ئەزەلدىن مەرد كېلىمىز، — دەپتۇ قاسىم، — يەنە قانداق كارامىتىڭ بولسا چىقارغىن بىر كۆرەي!

يەكچەشمە بۇ نۆۋەت بارلىق كۈچىنى پۇتىغا يىغىپ، ئادەملەرنىڭ قۇچىقىمۇ يەتمەيدىغان بىر تۈپ دەرەخنى شۇنداق تەپكەن ئىكەن، دەرەخ قاراسلاپ سۇنۇپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن قاسىمۇ قېتىقنى كۆمۈپ قويغان يەرنى پەملەپ تۇرۇپ:

— ئەمدى مېنىڭكىنى كۆرگىن! — دەپلا بىر دەسسىگەنىكەن، توپىغا مىلەنگەن قېتىق چاچراپ چىقىپ يەكچەشمىنىڭ يۈز-كۆزلىرىنى بويىۋېتىپتۇ.

— سەن بىر پەشۋا بىلەن بىر تۈپ دەرەخنى يىقىتقان بولساڭ، مەن بىر پەشۋا بىلەن يەرنىڭ مېڭىسىنى چىقىرىۋەتتىم.

www.uyghurkitap.com

بۇنڭغا ئەمدى نېمە دەيسەن؟ يەنە قانداق كارامەتلىرىڭ بولسا چىقارغىن، كۆرۈپ باقاي.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان يەكچەشمە كۆڭلىدە «راست ئەمەسمۇ، ئۇ بىر پەشۋا بىلەن يەرنىڭ مېڭىسىنى چۇۋۇۋەتكەن تۇرسا، مېنىڭ مېڭەم قانچىلىك نېمىدى؟» دەپ ئويلاپتۇ-دە، يىگىتنى ئالداپ ئۆلتۈرۈشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ:

— ھەي «باتۇر يىگىت، ساڭا قايىل بولدۇم، ئەمدى ئىلتىماسىم شۇكى، بىز مەڭگۈلۈك دوستلاردىن بولايلى. بۈگۈن بىزنىڭ ئۆيگە بېرىپ مېھمان بولساڭ، سېنىڭدەك باتۇرنى باشقا يەكچەشمىلەرمۇ كۆرۈۋالسا، — دەپتۇ.

قاسىم يەكچەشمىنىڭ غەرىزىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ بۇ تەلىپىدىن باش تارتىدىغانلا بولسا، ئۆز ھىيلىسىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ماقۇل بوپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ماڭا-ماڭا بىر چوڭ دەرياغا دۈچ كېلىپ قاپتۇ. قاسىم قارىغۇدەك بولسا، يەكچەشمە ھېچ ئىككىلەنمەستىن دەرياغا كىرىپ كېتىۋاتقۇدەك. قاسىم كىرەي دېسە سۇ شۇنداق كۆپ. ئۇ دەرھال بىر ئەقىل تېپىپتۇ-دە، يەكچەشمىگە قاراپ: — ئەي يەكچەشمە، سەن سۇنى كېچىپ يۈرگىنىڭ بىلەن بىز ئىنسان ئەۋلادى ئۈچۈن بۇنچىلىك سۇنى كېچىپ يۈرۈش بىر ئاۋارىچىلىق، ئىشەنمىسەڭ قاراپ تۇر، مەن بىرلا ئاتلاپ ئۇ قاشقا ئۆتۈپ بولىمەن، بىراق بىز دوست بولغىنىمىز ئۈچۈن سېنى يالغۇز تاشلاپ كېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمايۋاتىدۇ. مەن ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتسەم، سەن دەريادىن كېچىپ ئۆتۈپ بولغىچە زېرىكىپ قېلىشىڭ تۇرغانلا گەپ، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يىگىتنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان يەكچەشمە ئۇنىڭغا:

— ئۇنداقتا مەن سېنى ئېلىپ ئۆتەي، — دەپتۇ ۋە قاسىمنى ئۈستىگە مىندۈرۈپ دەريادىن ئۆتۈپتۇ، ئۇلار يەنە يولنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ماڭا-ماڭا يەتمەكچى بولغان مەنزىلگە ئىككى كېچە-كۈندۈز دېگەندە ئاران يېتىپ كەپتۇ ۋە باشقا يەكچەشمىلەر بىلەنمۇ كۆرۈشۈپتۇ. يەكچەشمىلەر بۇ پالۋان يىگىتكە ئاتاپ كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپتۇ. بىراق داستىخاندا يىگىتنىڭ ئىنتايىن ئاز غىزالانغانلىقىنى كۆرگەن «باش» يەكچەشمە ئۇنى بىر باپلاشنى ئويلاپتۇ. يەكچەشمە قاسىمغا:

— ھېرىپ قالدىڭىز، بىردەم ئارام ئېلىۋېلىڭ، — دەپتۇ. قاسىمۇ «بۇ ئىشتا چوقۇم بىر سىر بار» دەپ ئويلاپ ماقۇل بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يەكچەشمە قاسىمنى ئايرىم بىر ئۆيگە باشلاپ كىرىپ ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ، ئاندىن چىقىپ كېتىپ ئىشىكنىڭ سىرتىدىن تۇيدۇرماي قۇلۇپ سېلىپ قويۇپتۇ. ئۇ باشقا يەكچەشمىلەرنىڭ قېشىغا كېلىپ، قاسىمنى قانداق ئۆلتۈرۈش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپتۇ. ئارىدىن بىر يەكچەشمە:

— ھەي بۇنىڭ باش قاتۇرغىدەك نېمىسى بار؟ دەل ئاشۇ يىگىت ياتقان ئۆينىڭ ئۆگزىسىدە نۇرغۇنلىغان تاش بار، ئۆينىڭ ئۆگزىسىدە يوغان بىر تۈڭلۈكمۇ بار. تاشلارنى دەل يېرىم كېچە بولغاندا تۈڭلۈكتىن ئۇنىڭ ئۈستىگە تاشلايدىغان بولساق، مىڭ جېنى بولغان بىلەنمۇ ساق قالمايدۇ ئەمەسمۇ؟ — دەپتىكەن، بۇ مەسلىھەت ھەممىسىگە يېقىپتۇ.

قاسىم يەكچەشمىلەرنىڭ ئىشىكنى قۇلۇپلاپ كەتكەنلىكىنى سېزىپ، قېلىپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ يوتقىنىغا تەكىيىنى سولاپتۇ ۋە ئۆزى بىر ياققا چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ. دەل يېرىم كېچە بولغاندا، دېگەندەك ھەر يوغان تاشلار تەكىيىنىڭ ئۈستىگە ئۈزۈلمەي چۈشۈشكە باشلاپتۇ. بىردەمدىن كېيىن «بولدى ئەمدى ھەرقانچە باتۇر

بولسىمۇ بۇ چاغـقـچـلىك كۇكۇم ـ تالقان
بولۇپ كەتـتى» دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ
تاشلار چۇشۇشتىن توختاپتۇ. سەھەر ۋاقتى
بولغاندا قاسىم تاشلارنى يوتقاننىڭ چۆرد ـ
ىسگە تىزىپ قويۇپ، يالغانـدىن ئۇخلـىغان
بولۇپ يوتقانغا كىرىپ يېتىۋاپتۇ. يەكچەشـ
ىملەر كىرىپ قارىسا يـىـگىـت بەخىرامان
ئۇخلاۋاتـقـۇدەك. قاسىم يەكچەشمـلەرنىڭ
كىرگەنلىكىنى بىلىپ كۆزىنى ئاچماي تۇرۇپلا:
ــ ئەجەبمۇ پىت جىقكىنا، كېچىدىن
بېرى ئامان ـ خۇدا ئۇخلىيالماي كەتتىم، ــ
دەپتىكەن، بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان يەكچەشـ
ىملەر «شۇنچىۋالا تاشلار پىت چاققانچىـ
لىك بولغان بولسا، ھەقىقەتەن باتۇر ئىكەن،
تېزدىن بۇ تاشلارنى يۆتكىۋېتەيلى، ھېلى
ئويغىنىپ قالسا چاتاق بولمىسۇن يەنە»
دېيىشىپ كېچىدىن بېرى تاشلىغان تاشلارـ
نى ئەتىگىنى يۆتكەپ كېتىپتۇ.

قاسىم ئورنىدىن تۇرۇپ تاماقنى يەپ
بولغاندىن كېيىن، قايتىپ كەتمەكچى بوپـ
تۇ. قايتىشىدا ئۇ يەكچەشمەلەرنىمۇ ئۆز
ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپتۇ. ئەمما يەكچەشمىلەر
قورقۇپ «سەن بارغىن. سەن با... ر...
غىن» دېيىشىپ زادىلا ئۇنىماپتۇ. شۇنىڭ
بىلەن ھېلىقى باش يەكچەشمە يەكچەشمىلەر
ئىچىدىكى ئەڭ ياۋاشلىرىدىن ئىككىنى
تەيىنلەپ، ئۇلارغا بىر خالتا كۇمۇش، بىر
خالتا ئالتۇن كۆتۈرگۈزۈپ، قاسىمغا قوشۇپ
يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. قاسىم ئۇلار بىلەن
خوشلىشىپ يانتاقلىققا كەپتۇ. چېپىپ قويـ
غان يانتاقنى ئىككى يەكچەشمىگە ئارتىپ،
ئۆزى ئۇستىگە مىنىپ ئۆيىگە قايتىپتۇ.
قاسىم ئۆيىگە ئاز قالغاندا يول بويىدا ئوينـاپ
يۈرگەن بىر بالىغا گەپ ئۆگىتىپ «ئانامـغا
خەۋەر قىلىپ قويغىن» دەپ ئۆيىگە ئەۋەتىپتۇ.
قاسىم ئىككى يەكچەشمىنى باشلاپ
ئۆيىگە كەپتۇ ۋە يەكچەشمىلەرنى ھويلىغا
باشلاپ قويۇپ ئۆزى ئىچكىركى ئۆيگە
كىرىپ كېتىپتۇ.

قاسىم ئانىسى بىلەن گەپنى بىر قىلىـ
ۋاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئانىسى قولىغا يوغان
بىر قىڭراقنى ئېلىپ قازاننىڭ گىرۋىكىگە
سۈركەپ تۇرۇپ:

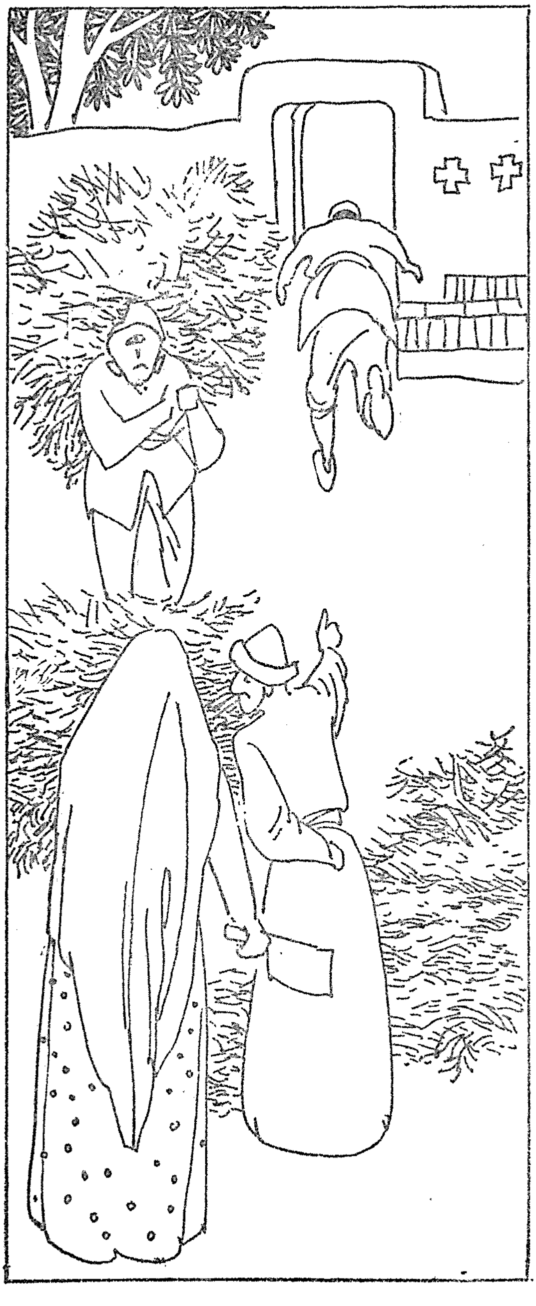

— بالام ئاۋۋال قايسىسىنى سويىمىز؟ ئاۋۋ تەرەپتىكىسى خېلى چوڭدەك كۆرۈنىدۇ. ئاۋۋال شۇنى سويۇپ مەھەللىمىزگە بىر زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بەرسەك قانداق؟ — دېگەنىكەن، تاشقىرىدا ئولتۇرغان يەكچەشمىلەر بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئۆلە-تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپ كېتىپتۇ. يەكچەشمىلەرنىڭ قاچقىنىنى كۆرگەن قاسىم قولىغا بىر پالتىنى ئېلىپ، ئىچكىرىكى ئۆيىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ، «يەكچەشمىلەرنى تۇتۇڭلار!» دەپ قوغلاپتۇ.

بۇ ئىككى يەكچەشمە ئىككى يېنىغا قارىماستىن ئۇدۇل ئالدى تەرەپتىكى چوڭ ئورمانلىققا ئۆزىنى ئېتىپتۇ. ئۇلار ھاسىراپ ھۆمۈدەپ ئاران كېتىۋاتسا، ئالدىدىن بىر تۈلكە چىقىپ كەپتۇ ۋە يەكچەشمىلەرگە قاراپ:

— نېمانچە قورقۇپ كەتتىڭلار؟ — دەپ سوراپتۇ.

يەكچەشمىلەر بولغان ئەھۋالنى بىر قۇر سۆزلەپ بەرگەنىكەن، تۈلكە ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈپ كېتىپتۇ.

— نېمىگە شۇنچە كۈلىسەن؟ — سوراپتۇ يەكچەشمىلەر.

— ھەي، سىلەر شۇنداق بوي، شۇنچىۋالا كۈچلۈكلەر بىلەن ئاشۇ بىر ئادەمگە تەڭ كېلەلمىدىڭلارمۇ؟ مەنچۇ، مۇشۇنچىلىك تۇرۇپمۇ، داۋاملىق ئاشۇلارنى بوزەك قىلىمەن. توخۇلىرىنى تۇتۇپ يەيمەن، نەرسە-كېرەكلىرىنى بۇلاپ قاچىمەن، — دەپتۇ تۈلكە.

— ئەگەر سىلەر ماقۇل دېسەڭلەر ھازىر ئۇچىمىز بىللە بېرىپ، ئۇنى تۇتۇپ باغلاپ ئالدىمىزغا سېلىپ كېلەتتۇق، بىراق سىلەر...

— بولىدۇ، ئەگەر راستىنلا سەن دېگەندەك بولىدىغان بولسا، ئۇنىڭغا ئۆزىمىزنى بىر تونۇتۇپ قويايلى، — دەپتۇ يەكچەشمىلەر.

شۇنىڭ بىلەن تۈلكە ئىككى يەكچەشمىنى باشلاپ، قاسىمنىڭ ئۆيى تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ.

قاسىم يەكچەشمىلەرنىڭ كۆزدىن غايىب بولۇشىنى كۈتۈپ تۇرغانىكەن، بىر چاغدا قارىسا ھېلىقى ئىككى يەكچەشمىلەرنىڭ بىر تۈلكىگە ئەگىشىپ قايتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇ يەكچەشمىلەرنىڭ يېقىنراق كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇلار يېقىنلاشقاندىن كېيىن:

— ھە، تۈلكە دوستۇم ساڭا نېمىدەپ رەھمەت ئېيتسام بولار؟ ئانا، ئارغامچىنى تېزرەك ئېلىپ چىققىنا، تۈلكە دوستۇم ھېلىقى يەكچەشمىلەرنى تۇتۇپ كەپتۇ، — دەپتۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان يەكچەشمىلەر «ئالدىنىپتىمىز» دەپ تۈلكىنى بىر پەشۋا بىلەن ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ ئالدى-كەينىگە قارىماي قېچىپ كېتىپتۇ. قاسىم غەلىبە قىلغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ:

— يەكچەشمىنى تۇتايلى، يەكچەشمىنى تۇتايلى! — دەپ ۋارقىرىغىنىچە كىشىلەرنى ئەگەشتۈرۈپ مەھەللىنىڭ چېتىگە بېرىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئاچكۆز مەخلۇق بۇ كەنتكە ئىككىنچىلەپ دەسسىمەس بوپتۇ. كىشىلەرگىمۇ زىيان سالماس بوپتۇ. خەلق شۇنىڭدىن كېيىن خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ھەسەن موللا

رەتلىگۈچى: سابىرجان سەيىت

موللا مشرىق

(چۆچەك)

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ بولۇپ ئۇنىڭ مال-مۈلكى ھەددى-ھېسابسىز ئىكەن. پادىشاھ پۇقرالارغا ئالۋان-ياساقنى كۆپ سېلىپ قىينىغاچقا ھەممە ئادەم ئۇنىڭدىن نارازى ئىكەن.

بۇ شەھەردە موللا مشرىق دەيدىغان بىر نامرات ئادەم ياشايدىكەن. موللا مشرىق تولىمۇ گەپدان ۋە قىزىقچى ئادەم بولغاچقا پادىشاھ ئۇنى ئوردىغا چاقىرتىپ كېلىپ گەپكە سالىدىكەن. موللا مشرىق پادىشاھنىڭ قاملاشمىغان سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ھامان دەرھاللا ئۇنى گەپ-سۆزدىن تۇتۇۋېلىدىكەن. پادىشاھ موللا مشرىقنىڭ بۇ قىلىقلىرىدىن رەنجىپ قاپتۇ. بىر كۈنى موللا مشرىقنى ئوردىغا چاقىرتىپ كېلىپ ئۇنىڭغا:

— بىر كۈنلۈك ئوزۇق ئال، سەپەرگە چىقىمىز، — دەپتۇ. ئۆزى بولسا تۆت كۈنلۈك ئوزۇق ئېلىپ ئىككىسى بىللە يولغا چىقىپتۇ. ئىككىنچى كۈنى موللا مشرىقنىڭ ئوزۇقى تۈگەپ دەرماندىن كېتىشكە باشلاپتۇ. پادىشاھ موللا مشرىقنى گەپكە سالماقچى بولۇپ ھەدەپ سۆزلەپتۇ. موللا مشرىققا بولسا قورساقنىڭ ئاچلىقىدا گەپ-سۆز خۇش ياقماپتۇ.

پادىشاھ موللا مشرىقنىڭ ئەھۋالىنى بىلگەچكە:

— قورساق ئاچتىمۇ؟ — دەپتۇ.

— بەك ئاچتى، تەقسىر، — دەپتۇ موللا مشرىق.

— مېنىڭ بىر شەرتىم بار، شۇنىڭغا ئۇنىساڭ، ساڭا سەپەر توقۇچىدىن بىر نەچچىنى بېرەيمەن، — دەپتۇ.

ئاچلىقتا كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالغان موللا مشرىق دەرھال ماقۇل بوپتۇ.

— شەرتىم شۇكى، — دەپتۇ پادىشاھ، — سەپەردىن قايتىپ بېرىش بىلەنلا قىزىڭنى ماڭا بېرىسەن.

پادىشاھ بۇ توغرىلىق ھۆججەت يازدۇرۇپ، موللا مشرىقنىڭ قولىنى باستۇرۇۋاپتۇ. ئاندىن خۇرجۇندىكى سەپەر توقاچلىرىنى موللا مشرىققا بەرگەچ:

— ياغلىق ياغلىق توقاچ يەمسىز؟ — دەپ خەقىراپ كۈلۈپتۇ. ئاندىن ئۇ:

— ئەمدى سەپىرىمىز مۇشۇ يەرگىچە لىك بولدۇ، — دەپلا ئاتنى ئارقىسىغا بۇراپتۇ.

موللا مشرىق ئۆزىنىڭ قىلىپ قويغان ئىشىنى ئويلاپ يۈرەك-باغرى ئېزىلىپتۇ. موللا مشرىق پادىشاھ بىلەن بىللە ئوردىغا بېرىپتۇ ۋە پادىشاھنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ:

— ھۆرمەتلىك شاھىم، ماڭا بىرقانچە كۈنلۈك مۆھلەت بەرسىلە، قىزىم بىلەن ئوبدانراق مۇڭدىشىۋالسام، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ. پادىشاھ ماقۇل بوپتۇ. موللا مشرىق ئۆيىگە بېرىپلا ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. قىز دادىسىدىن ئەھۋال سورىسا، دادىسى لام-جىم دېمەستىن يېتىۋېرىپتۇ. قىزى تولا سوراپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن دادىسى بارلىق ئەھۋالنى قىزىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ.

— غەم قىلماڭ دادا، — دەپتۇ قىز، — مەن بازارغا بىرىپ، بىر نەچچە مىڭ قوڭغۇراق ئېلىپ كېلەي، جۇۋىڭىزنى تەتۈر ئۆرۈپ قوڭغۇراقلارنى جۇۋىڭىزنىڭ تۈكىگە ئاسايلى، تۇمىقىڭىزنى تەتۈر ئۆرۈپ ئۇنىڭ تۈكلىرىگىمۇ قوڭغۇراقنى ئاسايلى، يۈزىڭىزگە ئاق پەردە تارتىپ، جۈمە كۈنى پادىشاھ سەھەردە يۇيۇنۇش ئۈچۈن مونچىغا كىرگەندە، سىز مونچىنىڭ ئۆگزىسىدە تۇرىسىز، پادىشاھ يالىڭاچ بولۇپ بېشىدىن سۇ قۇيغاندىن كېيىن، سىز تۆڭلۈكتىن سەكرەپ چۈشۈپ پادىشاھنىڭ گېلىنى سىقىپ تۇرۇپ: «مەن جان ئالىدىغان ئەزرائىل، جېنىڭنى ئالغىلى كەلدىم» دەيسىز. پادىشاھ قورققىنىدىن سىزدىن بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەي دىگەن يەرگە يېتىدۇ. شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ خوتۇنىدىن باشقا ھېچ كىشىنىڭ خوتۇن-قىز ئوردىغا كىرگۈزمەسلىككە ۋەدە ئالىسىز. شۇنىڭ بىلەن بىز ئامان-ئېسەن قالىمىز، — دەپتۇ.

موللا مىشرىق قىزىنىڭ دىگىنىدەك قىلىپتۇ. پادىشاھ سەھەردە مونچىغا كىرىپ ئەمدىلا بېشىغا سۇ قۇيۇپ تۇرۇشىغا، موللامىشرىق تۆڭلۈكتىن سەكرەپ چۈشۈپتۇ ۋە قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭلىتىپ، ھە دەپ پادىشاھقا ئېسىلىپ ھەيۋە قىپتۇ. پادىشاھ جالاقلاپ تىترەپ قارا تەرگە چۆمۈپتۇ. ئۇ توختىماي «سۇبھاناللا، سۇبھاناللا» دىگۈدەك. موللا مىشرىق ھەممە ئىشنى تاماملىغاندىن كېيىن ئاستا مونچا ئىشىكىنى ئېچىپ ئۆزىنى سىرتقا ئاپتۇ.

ناشتىدىن كېيىن موللامىشرىق ئوردىغا بىرىپتۇ ۋە شاھقا كۆرۈنۈش قىپتۇ. بۇ چاغدا ئوردا ئەھلىمۇ يىغىلغان ئىكەن. پادىشاھ موللا مىشرىقنى كۆرۈپلا.

— ھە مىشرىق، ياغلىق توقاچ يەمسىز؟ — دەپ ئۇنى شاڭخو قىپتۇ.

موللامىشرىق ھېچ ئىككىلەنمەيلا:

— پادىشاھى ئالەم، جاڭگۇر-جۇڭگۇر قىلىنغاندا، سۇبھاناللا دەمسىز؟ — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان پادىشاھنىڭ دىمى ئىچىگە چۈشۈپ، لام-جىم دىمەي ئۆيىگە كىرىپ كېتىپتۇ. كېيىن موللا مىشرىقنى ئوردىغا چاقىرىپ كەپتۇ ۋە: جاڭگۇر-جۇڭگۇر دىگىنىڭ نىمە دىگىنىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

موللا مىشرىق ھېچ ئىككىلەنمەي:

— كېچىسى چۈشۈمدە ماڭا مونچىدىكى ئىشلار ئايان بولدى، — دەپتۇ.

— بولدى، بۇ ئىشنى ھېچكىمگە

تىنىمايلى، ساڭا يۈز مىسقال ئالتۇن بېرەي، — دەپ مۇللا مىشرىققا يالۋۇرۇپتۇ پادىشاھ.

— ماڭا ئالتۇنىڭىنىڭ كېرىكى يوق، پۇقرالارغا ئازار بەرمىسەڭ بولىدى، — دەپتۇ مۇللا مىشرىق.

پادىشاھ دەرھال يۇرتنى ئادىل سوراشقا قەسەم بېرىپتۇ، شۇنىڭدىن باشلاپ يۇرتتىكى خەلق تىنچ - ئامان تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: سايىت ئەلگەك
رەتلىگۈچى: مەمتىمىن ياسىن

ئالتۇن مۈڭگۈزلۈك قوچقار

(چۆچەك)

بۇرۇنقى زاماندا مەغرىب تەرەپتىكى ئېگىز تاغنىڭ باغرىدا كىچىك بىر يېزا بولغانىكەن. بۇ يېزىدا بىر باي بار ئىكەن. يېزىنىڭ ئەتراپى كۆز يەتكۈسىز كاتتا يايلاق بولۇپ، ھەممىسى باينىڭ ئىگىدارچىلىقىدا ئىكەن. بۇ باينىڭ قويلىرى شۇنداق كۆپ ئىكەنكى، ئۇنىڭ سانىنى ئېلىش تەس ئىكەن. لېكىن باي بەكمۇ بېخىل ئادەم بولغاچقا بىرەر قوينىمۇ سويۇپ يېيىشكە چىدىمايدىكەن. يىل بويى ماللىرىنى باققان قويچىلارغا يىل ئاخىرىدا بىردىن ئورۇق قوينى ئىش ھەققىگە ھېسابلاپ بېرىدىكەن. ئەمما ئۇلارنىڭ ئۇ قويلارنى يېمەي بېقىپ كۆپەيتىشكە يول قويمايدىكەن.

بۇ يېزىدا بىر جۈپ ياش ئەر - خوتۇن بولۇپ، ئۇلارمۇ باينىڭ قويىنى باقىدىكەن. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى جاپالىق بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بىر - بىرىنى ھۆرمەتلەپ ناھايىتى ئىناق ياشايدىكەن. ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. قويچىنىڭ ئايالى ناھايىتى ئوماق بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. پۈتۈن يېزىدىكى كىشىلەر بۇ ياش ئەر - خوتۇننى مۇبارەكلەپ، ھەممەيلەن بوۋاقنى كۆرگىلى كەپتۇ. ئارىدىن بىرقانچە يىل ئۆتۈپتۇ. ئوغۇل چوڭ بولۇپ دادىسىغا ئەگىشىپ قوي باققىلى چىقىدىغان بوپتۇ. بالا قوزا - ئوغلاقلارغا بەكمۇ ئامراق ئىكەن. ئۇ داۋاملىق «ماڭا قوزا ئېلىپ بەرگىن» دەپ دادىسىغا جېدەل قىلىدىكەن. دادىسى ئەتىۋالىق بىر تال ئوغلىنىڭ گېپىنى يەردە قويماي، دېگىنىنى قىلىپ بېرىدىكەن. ئەمما بالىسىغا قوزا ئېلىپ بېرىشكە ئامالسىز قاپتۇ.

ياز ئۆتۈپ قىش كەپتۇ. باينىڭ قويچىلارغا ئىش ھەققى بېرىدىغان ۋاقتىمۇ يېتىپ كەپتۇ. ياش قويچى بايغا يالۋۇرۇپ يۈرۈپ مىڭ مۇشەققەتتە ئورۇق بىر بوغاز ساغلىقنى ئاپتۇ. ئۇلار بۇ ساغلىققا ئۆزلىرى نېمە يېسە شۇنى بېرىپ، ناھايىتى

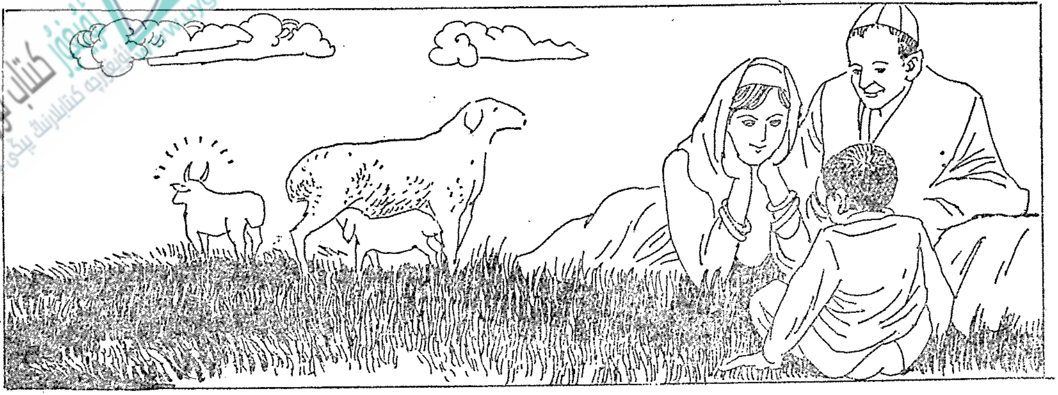

ياخشى بېقىپتۇ. ساغلىقمۇ ئۇلارنىڭ ئەجرىنى يەردە قويماي، بىر جۈپ قوزىلاپ بېرىپتۇ. قوزىلارنىڭ بىرى ئەركەك، بىرى چىشى ئىكەن. ئەركەك قوزىنىڭ ئىككى تال مۆڭگۈزى بەكمۇ چىرايلىق بولۇپ، كۈندۈزى ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرىدىكەن. كېچىسى بولسا چىراغقا ئوخشاش نۇر چاچىدىكەن. ئۇلار قوزىلارنى ئۆيگە ئەكىرىۋېلىپ بېقىپتۇ. قوزىلار سەمرىپ قۇيرۇقلىرى لىغىلداپ، ئادەمنىڭ مەسىلىكىنى كەلتۈرىدىغان بوپتۇ. چىشى پاقلان بىر ياشقا كىرگەن كۈنى ئۆزىگە ئوخشاش بىر جۈپنى قوزىلاپتۇ. بۇ بىر ئۆيلۈك كىشىلەر خۇشاللىقىدا خۇداغا شۈكرى ئېيتىپ سەدىقىلەر بېرىپتۇ.

قويلار بارغانسېرى كۆپىيىشكە باشلاپتۇ. قوي كۆپەيگەنسېرى ئۇلارنى بېقىشمۇ قىيىنلىشىپتۇ. ئاخىرى ئەر-خوتۇن مەسلىھەتلىشىپ، قويلىرىنى ھەيدەپ يىراق بىر يايلاققا كۆچۈپ كېتىپتۇ. بۇ يايلاقنىڭ ئوت-چۆپى ۋە سۈيى خېلى مول ئىكەن. ئاتا-بالا ئىككىيلەن بىر تەرەپتىن مال بېقىپ، يەنە بىر تەرەپتىن يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىپتۇ. ئۇلارنىڭ تېرىغان زىرائەتلىرى شۇنداق ئوخشاپتۇكى، كۈزدە ئۇلار ئاشلىقنى كېچە-كۈندۈز ئارام ئالماي ئۈچ ئايدا ئاران يىغىۋاپتۇ. ساغلىقلار ھەر يىلى تۆتتىن قوزىلاشقا باشلاپتۇ، ماللارنىڭ سانىنى ئېنىق بىلگىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ. ئەمما شۇنچە قوينىڭ ئارىسىدا ھېلىقى ئالتۇن مۆڭگۈزلۈك قوچقاردىن باشقا بىرمۇ قوچقار يوق ئىكەن. شۇڭا ئۇلار بۇ قوچقارنى خۇددى ئۆز بالىسىنى ئاسرىغاندەك ئاسرايدىكەن. كېچىلىرى قوچقارنىڭ مۆڭگۈزىدىن چىراغ ئورنىدا پايدىلىنىدىكەن. ئادەتتە ئۇلار قوي باققىلى چىقمىسىمۇ، قوچقار نەدە ياخشى ئوت بولسا شۇ يەرگە قويلارنى باشلاپ بېرىپ بېقىپ، كەچ بولغاندا ياندۇرۇپ كېلىدىكەن. قوچقارنىڭ مۆڭگۈزى بەكمۇ ئۆتكۈر بولغاچقا ياۋۇز بۆرىلەر قويلارغا ھۇجۇم قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىكەن.

ئايلارنى قوغلىشىپ يىللار ئۆتۈپتۇ. بۇ ياش ئەر-خوتۇننىڭ يۈزلىرىگە قورۇقلار چۈشۈپ، بەللىرى مۈكچىيىپتۇ. ئوغۇل بولسا راسا كۈچ-قۇۋۋەتكە تولۇپتۇ. ئەمما ئۇنىڭ مىجەزى بارغانسېرى غەلىتە بولۇپ ئۆزگىرىپتۇ. بۇرۇن مال بېقىشقا تولىمۇ ئامراق بۇ بالا ئەمدىلىكتە ئىش خۇش ياقمايدىغان ھو-

رۇن بولۇپ قاپتۇ. ئاخشىمى ياتسا، ئەتى-
سى چۈشتە ئاران ئورنىدىن تۇرىدىكەن.
قورسىقىنى تولۇقلىۋېلىشپىلا ئۆزى بىلگەن
تەرەپكە كېتىدىكەن. ئاتا - ئانىسىنىڭ گې-
پىگە كىرمەيدىكەن. ئاتا - ئانىسى بالىسىدى-
كى بۇ ئۆزگىرىشنى كۆرۈپ ناھايىتى
قايغۇرۇپتۇ. ئۇلار بالىنى ئۆيلەپ قويساق
تۈزۈلەرمىكىن دەپ نۇرغۇن چىرايلىق قىزلارنى
تاپقان بولسىمۇ، ئوغلى بۇ قىزلارغا ھەر
خىل ئەيىبلەرنى قويۇپ ياراتماپتۇ. بۇ
ئەھۋال ئاتا - ئانىنى تېخىمۇ غەمگە ساپتۇ.
بىچارە ئاتا ئوغلىنىڭ دەردى ۋە ئۇزۇن
يىللىق جاپالىق ئەمگىكىنىڭ ھارغىنلىق
تۈپەيلىدىن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ.
ئانىسى ھەر تەرەپكە چېپىپ باققان بولسى-
مۇ، لېكىن ئېرىنىڭ كېسىلىگە داۋا تاپال-
ماپتۇ. بىر كۈنى ئاتىسى ئوغلىنى قېشىغا
چاقىرتىپتۇ ۋە ئۇنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ:
— ئوغلۇم، مەن ئۇ ئالەمگە سەپەر
قىلىدىغان ئوخشايمەن. مەن كۆز يۇمغان-
دىن كېيىن ئاناڭنى ھەرگىز رەنجىتمە.
ھەرقانداق قىيىنچىلىق تارتساڭمۇ ئالتۇن
مۆڭگۈزلۈك قوچقارنى قولۇڭدىن چىقارما، —
دەپ نەسىھەت قىپتۇ.

ئاتىسى جان ئۈزگەندىن كېيىن ئانا-
بالا ئىككىيلەن يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ. ئۇلار
شۇ ھالەتتە تاڭ ئاتقۇچە ھازا قىلىپ دەر-
ماندىن كېتىپتۇ. ئەتىسى تاڭ سەھەردە
ئەل - جامائەت بىرلىكتە مېيىتنى كۆتۈرۈپ
ھەممە تەرەپ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان
ئېگىز بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپ
دەپنە قىپتۇ. شۇندىن كېيىن ئانا - بالا
ئىككىسى كۈنلىرىنى قايغۇ - ھەسرەت بىلەن
ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

ئوغۇل بارا - بارا ئاتىسىنىڭ نەسىھى-
تىنى ئۇنتۇپ ئانىسىنى قاقشىتىشقا باشلاپ-
تۇ. ئانا ھەر كۈنى خۇدادىن ئوغلىغا ئىن-
ساپ - تۆۋەق تىلەيدىكەن. بىراق ئوغلى
ھېچ ئىنساپقا كەلمەپتۇ. ئۇ كۈندىن -
كۈنگە ھەددىدىن ئېشىپ قويلارنى خالىغى-
نىچە ئۆلتۈرۈپ، يەپ بولالمىسا سېتىپ
تاشلايدىغان بوپتۇ. ئانىسىنىڭ نەسىھەتلى-
رى قۇلىقىغا كىرمەيدىكەن. ئۇزۇندىن بېرى
بالىنىڭ ئىچىگە جىن كىرىۋېلىپ، «ئالتۇن
مۆڭگۈزلۈك قوچقارنى سويۇپ يېسەم،
ئۇنىڭ خاسىيىتى بىلەن بېشىمغا تاج كى-
يىپ پادىشاھ بولۇپ قالسام» دېگەن خى-
ياللار ئۇنى ۋەسۋەسكە سېلىشقا باشلىغا-
نىكەن. بىراق ئۇ ئانىسىدىن ئەيمىنىپ
قوچقارنى ئۆلتۈرەلمەي يۈرۈپتۇ. بىر كۈنى
كېچىسى ئانىسى قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە
ئاستا قوتانغا كىرىپتۇ - دە، قوچقارنى ئۆل-
تۈرمەكچى بوپتۇ. بۇ چاغدا ئالتۇن مۆڭ-
گۈزلۈك قوچقار زۇۋانغا كېلىپ بالىغا:
— ھەي ئوغۇل، پەيلىڭدىن يان. بول-
مىسا ئۆمۈرۋايەت پۇشايماندا قالىسەن، —
دەپتۇ.

ئەمما بالا قوچقارنىڭ سۆزىگە پى-
سەنتمۇ قىلماي پۇتلىرىنى چۈشەپ، بوغۇ-
زىغا پىچاق سۈرۈپتۇ. شۇ ھامان قوچقار
بىر پارچە ئوتقا ئايلىنىپلا ئاسمانغا كۆ-
تۈرۈلۈپتۇ. بالا ھوشىدىن كېتىپ يېتىپ
قاپتۇ. ئەتىسى ئانىسى ئوغلىنى ئىزدەپ
قوتانغا بېرىپ قارىسا، ئوغلىنىڭ ئاغزى
تېزەككە چاپلانغان ھالەتتە ياتقۇدەك.
باي بەرگەن قېرى ساغلىقتىن باشقا قويلار ئۇ
يەر - بۇيەردە ياتقان پېتىچە تاشقا ئايلىنىپ
قاپتۇدەك. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئانا ئوغ-
لىنىڭ بەڭباشلىقىغا ھەسرەتلىنىپ دەريا -
دەريا ياش تۆكۈپتۇ. ئەمما ھېچ ئىش
ئورنىغا كەلمەپتۇ.

رەتلىگۈچى: مەتتىمىن ياسىن

ئىبرەتلىك ھىكايەتلەر

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم

ئىشتا ئۆز ئارزۇسىنى ئۆلچەم قىلىش ئادىللىق ئەمەس

مىسىر پادىشاھلىرىدىن بىرى بىر ئەدەبسىز كىشىنى شەرىئەت بويىچە جازالاش ئۈچۈن سىياسەتگاھىغا ئىلىپ كىلىپ:

— ئۇنىڭغا ئەدەب تايىقى ئۇرۇڭلار، — دەپبۇيرۇپتۇ. ئۇ ئادەم تاياق ئاستىدا تۇرۇپ، يامان تىل بىلەن پادىشاھنى ھاقارەتلەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ:

— ئۇنى ئۇرماي قويۇۋىتىڭلار، — دەپتۇ. ئەجەبلەنگەن ئوردا ئەربابلىرىدىن بىرى:

— ئەي پادىشاھ، بۇ شوخ بىھايانى تىخىمۇ زىيادىرەك ئەدەبلەش لازىم ئىدى. ئەپۇ قىلىشقا نىمە سەۋەب بولىدى؟ — دەپسوراپتۇ. پادىشاھ مۇنداق جاۋاب بىرىپتۇ:

— مەن ئۇنى خۇدا رىزاسى ئۈچۈن تاياق بىلەن ئەدەبلىگەنىدىم. ئۇ مىنى ھاقارەتلىك تىلى بىلەن ئەدەبلىدى. نەپسىم ئىزا تارتىپ، غەزەپلىنىپ ئۇنىڭغا تىخىمۇ چوڭراق جازا بەرگۈم كەلدى. لىكىن مىنىڭ شەرىئەت ۋە ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا ئۆز نەپسىم ئارزۇسىنى دەپ ئۇنىڭدىن ئىنتىقام ئىلىشىم مۇۋاپىق ئەمەس. شەرىئەت ۋە دۆلەت ئۈچۈن ئىلىپ بىرىلىۋاتقان ئىشقا ئۆزۈمنىڭ شەخسىي ئارزۇ ـ ھەۋىسىنى، خۇسۇسىي ئاداۋىتىنى قوشۇۋالسام بۇ ئادىللىق بولمايدۇ. ياخشى ئىشنى قىلماقچى بولغان كىشى ئۇ ئىشقا شەخسىي غەرىزىنى ئارىلاشتۇرۇپ قويسا، بۇ خالىسانىلىق بولمايدۇ. بۇنداق كىشى ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشلىرىدىن ساۋاب ئەمەس گۇناھقا، ئالقىش ئەمەس، قارغىشقا ئىگە بولىدۇ.

سەۋرچان ۋە چىدامىلىق بولۇشنىڭ ئاخىرى بەختتۇر

تۇران پادىشاھلىرىنىڭ سۆزلىرىدىن مۇنداق خەۋەر كەلتۈرۈلىدۇ: ئافراسىياب ئۆزىنىڭ ئەمىرلىرىگە: «مەردلىك ۋە مەردانىلىق جەھەتتە سىناپ كۆرمەي تۇرۇپلا، كىشىنىڭ سۈرىتىگە، بويتۇرقى، چىراي ۋە شەكلىگە، لاپ ئۇرغانلىقىغا قاراپ ئالدىنىپ كەتمەڭلار» دىگەنىكەن.

بىر كۈنى ئافراسىياب ئەمىرلىرىدىن بىرىنى ئالدىدا ئولتۇرغۇزۇپ بىر مۇھىم ئىش توغرىسىدا ئۇنىڭ بىلەن كىڭەش

قىپتۇ. تۇساتتىن بىر چايان كېلىپ ئەمىرنىڭ كىيىمى ئىچىگە كىرىۋاپتۇ-دە، چېقىپ نەشتەر سانجىغىلى تۇرۇپتۇ. چايان شۇنداق قاتتىق چېقىپتۇكى، ئۇنىڭ ئۇنىڭ بارلىق زەھىرى ۋە نەشتىرى كاردىن چىقىپتۇ. ئەمىرمۇ شۇ دەرىجىدە چىدام ۋە سەۋىر-تاقەت كۆرسىتىپتۇكى، چىرايىنى ئازراقمۇ ئۆزگەرتىپ قويماپتۇ. مەسلىھەتتىن توختاپمۇ قالماپتۇ.

كېڭەش ئاياغلاشقاندىن كېيىن ئەمىر ئۆيىگە بېرىپ چايانىنى كىيىمىدىن ئېلىپ تاشلاپتۇ. كېيىن بۇ ئەھۋال پادىشاھقا ئاڭلىنىپتۇ. پادىشاھ ئىنتايىن ھەيران بولۇپتۇ. ئەمىر ئىككىنچى قېتىم پادىشاھنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن كەلگەندە پادىشاھ تەئەججۇپلەنگەن ھالدا ئەمىردىن سوراپتۇ:

— ئىنسان زىيانلىق نەرسىنى ئۆزىدىن يىراق قىلىش زۆرۈر ئىدى. سەن نېمە ئۈچۈن چايانىنى دەرھال ئېلىپ تاشلاپ ئازابتىن ئازاد بولمىدىڭ؟ ئەمىر جاۋاب بېرىپ:

— مەن ئۆزلىرىدەك بۈيۈك پادىشاھنىڭ خىزمەت ۋە سۆھبەت رىشتىسىنى چايانىنىڭ نەشتەر ئۇرۇشى بىلەن ئۈزۈۋەتمەيمەن. ئەگەر بۈگۈنكى كېڭەشتە چايانىنىڭ چېقىشىغا بەرداشلىق بېرەلمىسەم، كەلگۈسىدە ئۇرۇش مەيدانىدا دۈشمەنىنىڭ زەھەرلىك تىغىغا قانداقمۇ بەرداشلىق بېرەلەيمەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ ئەمىرنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ ساداقىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپتۇ. مەرتىۋىسىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈپتۇ. ئەمىر چىدام ۋە سەۋر-تاقىتى ئارقىلىق يۇقىرى مەرتىۋىگە مۇيەسسەر بوپتۇ.

ياخشى كىشىلەر باشقىلارنىڭ ياخشى نىيىتىنى چۈشىنىدۇ

خەلىپە مەئمۇننىڭ دەۋرىدە شورلۇق زېمىندە ياشىغان بىر ئەرەب بار ئىكەن. ئۇ ئۆمرىدە تاتلىق سۇمۇ ئىچىپ باقمىغان ۋە تاتلىق مېۋىمۇ يەپ باقمىغان ئىكەن. بىر چاغدا ئەرەبنىڭ يۇرتىدا قەھەتچىلىك بولۇپتۇ، ھېلىقى ئەرەب ئاشلىق ئىزدەپ ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ سەپەرگە چىقىپتۇ. ئەرەب تۇپرىقى مۇنبەت بىر زېمىنغا يېتىپ بارغاندا، ئۇنىڭ تاتلىق سۇ توپلىنىشىپ قالغان بىر ئويمانغا كۆزى چۈشۈپتۇ، ئەرەبنىڭ كۆزىگە شامالدا جىلۋىلىنىپ تۇرغان بۇ سۈزۈك سۇ بەكمۇ پاك ۋە بەكمۇ چىرايلىق كۆرۈنۈپتۇ. ئەرەب بەكمۇ ھەيران بولۇپتۇ. ئۇ دەرھال سۇ لېۋىگە كېلىپ بىرئاز ئىچكەندىن كېيىن، سۇ ئۇنىڭ تامىقىغا چەكسىز ھۇزۇر ۋە لەززەت بېغىشلاپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە: «تەڭرىنىڭ جەننەتتە شېرىن ۋە ھۇزۇرلۇق سۈيى بار» دەپ ئاڭلىغانىدىم ئەگەر گۇمانىم توغرا بولسا، تەڭرىنىڭ موھتاجلىقىم ۋە تەشنالىقىمغا رەھمى كېلىپ، بۇ سۇنى جەننەتتىن ماڭا يەتكۈزگەن بولسا كېرەك. بۇ سۇدىن بىرئاز ئېلىپ بېرىپ، پادىشاھقا تۆھپە قىلسام، ئۇنىڭ بەدىلىگە پادىشاھ ماڭا ئىنئام بەرسە، بالا-چاقىلىرىممۇ مۇشۇ سۇنىڭ بەرىكىتى بىلەن قەھەتچىلىكتىن قۇتۇلۇپ قالار ...» دەپ ئويلاپتۇ، ئەرەب بىر تۇلۇمغا ھېلىقى يامغۇر سۈيىدىن قاچىلاپ، باغداد يولىغا راۋان بولۇپتۇ-دە، خەلىپىنىڭ ھۇزۇرىغا يۈرۈپ كېتىپتۇ.

بىر قانچە مەنزىل يۈرگەندىن كېيىن، شىكارغا چىققان خەلىپە مەئمۇن بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ. ئەرەب خەلىپىنىڭ قېشىغا بېرىپ، دۇئاغا ئېغىز ئېچىپتۇ. پادىشاھ ئەرەبكە قاراپ:

— سىز قەيەردىن كەلدىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئەرەب:

— «مەن پالانى سەھرادىن بولىمەن، ئۇ يەرنىڭ خەلقلىرى قەھەتچىلىك بالاسىغا دۇچار بولۇپ، قىيىن ئەھۋالدا قالدى» — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

— سىز قايسى تەرەپكە بارىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ خەلىپە. ھېلىقى ئەرەب:

— سىزنىڭ خىزمىتىڭىزگە كەلدىم، لېكىن قۇرۇق قول كەلدىم. سىزگە شۇنداق ئۇلۇغ تۆھپە ئېلىپ كەلدىمكى، ھېچبىر كىشىنىڭ ئارزۇ قىلولى ئۇنىڭ ۋىسالىغا يەتكەن ئەمەس، ھېچبىر مەخلۇقنىڭ كۆزى ئۇنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان ئەمەس، — دەپتۇ.

خەلىپە بۇ سۆزدىن ئەجەبلىنىپ:

— ئەكەلگەن تۆھپىلىرىڭىزنى كەلتۈرۈڭ، مەن كۆرۈپ باقاي، — دەپتۇ.

ئەرەب تۇلۇمنى خەلىپىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىپ:

— مانا بۇ جەننەت سۈيى، بۇ سۇنى ئالەمدە ھېچكىم ئىچكىنى يوق، — دەپتۇ.

خەلىپە بىر خادىمىغا تۇلۇمدىن بىر قاچا سۇ ئېلىپ بېرىشكە بۇيرۇپتۇ.

خەلىپە سۇنى ئىچىپ كۆرۈپتۇ. تۇلۇمنىڭ تەسىرى بىلەن ئۇ سۇنىڭ رەڭگى ۋە تەمى بۇزۇلۇپ قاڭسىق بولۇپ قالغانىكەن.

خەلىپە ئەرەبنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇپتۇ. ئەمما ئەھۋالنى ئاشكارىلاپ، ئۇ ئەرەبنى ئۇسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇشنى لايىق كۆرمەپتۇ.

— ھەي قېرىندىشىم، — دەپتۇ خەلىپە ئۇنىڭغا، — راست ئېيتىپسىز. بۇ ھەم تاتلىق ھەم سۈزۈك سۇ ئىكەن. بۇنى ھەر قانداق كىشىگە بېرىشكە بولمايدىكەن، ئەمدى قالغان سۇنى مېنىڭ مەخسۇس سەرپىياتىم ئۈچۈن قالدۇرغايسىز.

خەلىپە سۇنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، ئەرەبكە:

— ھەي بۇرادەر، سىز ماڭا ناھايىتى ياخشى تۆھپىلەرنى كەلتۈرۈپسىز، ئەمدى ئۆزىڭىزنىڭ ھاجەتلىرىڭىزنى سۆزلەڭ، — دەپتۇ.

— ئەي مۆمىنلەرنىڭ خەلىپىسى، — دەپتۇ، ئەرەب، — بىزنىڭ يۇرتىمىزدىكى خەلقلەر ئاچارچىلىق ۋە سۇسىزلىق دەردىدىن ئۆلەر ھالەتكە يېقىنلاشتى. ئەھلى يۇرتلىرىمىنىڭ، بالا - چاقىلىرىمىنىڭ ھالى خاراب، شۇ ھاجەت ئۈچۈن ئالدىڭىزغا كەلگەنىدىم.

خەلىپىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن خەزىنىچىلەر ئەرەبكە مىڭ دىنار پۇل بېرىپتۇ. ئاندىن خەلىپە ئەرەبنى ئۆز يۇرتىغا قايتىپ، يۇرتداشلىرىغا ياردەم قىلىشقا بۇيرۇپتۇ.

ئەرەب كەتكەندىن كېيىن، خەلىپىنىڭ يېقىنلىرىدىن بىرى:

— ئەي پادىشاھ، سىز نېمە ئۈچۈن ئۇ ئەرەب ئېلىپ كەلگەن سۇدىن باشقىلارغىمۇ بەرمەيسىز، نېمىشقا ئۇنى بۇ يەردىن ئۆتكۈزمەي قايتۇرۇۋېتىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ ئۇنىڭغا:

— بۇ سۇ بەكمۇ قاڭسىق ۋە بەدبۇي ئىكەن، ئەرەب ئۆزى ئىچىپ كۆنگەن سۇيىگە سېلىشتۇرۇپ، بۇ سۇنى جەننەتنىڭ

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتابلىرى

سۈيى دەپ خىيال قىپتۇ. ئەگەر بۇ سۈنى سىلەرگە بەرگەن بولسام، سىلەر ئۇ ئەرەبنى ئەيىبلىگەن، مەسخىرە قىلغان بولاتتىڭلار. ئۇ بىچارە ئۆزىنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن قىلغان ئىشىدىن شەرمەندە بولغان بولاتتى. ئەگەر بۇ يەردىن قايتۇرۇۋەتسەم ئۇ بىرىپ دەريانىڭ تاتلىق ۋە تېخىمۇ ھۇزۇرلۇق سۈيىدىن ئىچىدۇ-دە، مۇنچە بەدبۇي سۈنى مېنىڭ قېشىمغا ئېلىپ كەلگىنىگە خىجالەتچىلىك تارتىپ قالىدۇ. بىر موھتاج كىشى مېنىڭ مۇكاپات ۋە ئېھسانىمدىن ئۈمىد كۈتۈپ كېلىپ، ئاقىۋەت نائۈمىد بولۇپ، چىرايىغا خىجالەتچىلىك چاڭ-توزانلىرىنى قوندۇرۇپ قايتىشىدىن ھايا قىلدىم، — دەپتۇ.

ئەدەب-ئەخلاق ـ بىباھا بايلىق

مىسىر پادىشاھى رۇم سۇلتانى بىلەن بولغان ئاداۋىتىنى تۈگىتىپ، ئوتتۇرىدا ئىناقلىق-ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنى ئورنىتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆز قىزىنى رۇم سۇلتانىنىڭ ئوغلىغا نىكاھلاپ بېرىپتۇ. رۇم سۇلتانىمۇ ئۆز قىزىنى مىسىر پادىشاھىنىڭ ئوغلىغا بېرىپتۇ. ئىتتىپاقلىق ئورنىتىلغاندىن كېيىن، ئەلچىلەر ۋە مەكتۇپلار ھەر ئىككى تەرەپتىن ئۈزۈلمەي يۈرۈشۈپ تۇرىدىغان بولۇپتۇ. بۇ ئىككى پادىشاھ ئىتتىپاقلاشقانلىقتىن ھەر ئىككى دۆلەت گۈللىنىپ تەرەققىي قىلىشقا باشلاپتۇ. بۇلار ئۆزلىرىنىڭ قىلماقچى بولغان ھەربىر چوڭ-كىچىك ئىشلىرىدا بىر-بىرىگە خەۋەر يەتكۈزۈشۈپ تۇرىدىكەن. مۇھىم ئىشلىرىغا بولسا ئۆز-ئارا مەسلىھەتلەشمەي قەدەم قويمايدىكەن.

بىر كۈنى مىسىر پادىشاھى رۇم سۇلتانى بىلەن كۆرۈشۈپ مۇنداق دەپتۇ:

— بىزنىڭ ئوغلانلىرىمىز — تىرىكلىكىمىزنىڭ ئاساسى، ھاياتىمىزنىڭ جەۋھەرىدۇر. بىزلەر ئالەمدىن ئۆتسەك، نام-نىشانىمىز ئەنە شۇلارنىڭ تىرىكچىلىكى ئارقىلىق ساقلىنىدۇ. ھېكمەتلەردە «تىرىكتۇر دىيارىدە ھەر كىمكى ئول، قويۇپ كەتتى ئورنىدا ياخشى ئوغۇل» دېيىلگەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بىزلەردىن كېيىن خۇشال-خۇرام، خاتىرجەم ئۆتۈشىنىڭ غېمىنى يېيىشىمىز كېرەك. ئۇلارنىڭ دۆلەت ۋە جەمئىيەت ئەسۋابلىرىنىڭ پىكرىنى قىلىشىمىز كېرەك. مەن ئوغلۇم ئۈچۈن قىممەت باھالىق نەفىس ماللار، سانسىز ياخشى ئات، تۆگىلەر ۋە باشقا ھەر خىل چارۋىلار، كىيىم-كېچەكلەر، ئۆي-ئىمارەتلەر، تۈگمەنلەر ۋە باشقا مال-مۈلۈكلەرنى مىراس قىلدىم. سىز ئوغلىڭىزنىڭ تىرىكچىلىكى ئۈچۈن نېمە تەدبىر كۆردىڭىز، نېمىلەرنى تەييار قىلدىڭىز؟» — دېدى.

بۇنى ئاڭلىغان رۇم سۇلتانى كۈلۈپ كېتىپ:

— مال-مۈلۈك ۋاپاسىز، يارۇ-دوست تۇراقسىزدۇر، مال-دۇنيانىڭ ھېسابىنى قىلىش كېرەك. لېكىن بۇ دۇنيانىڭ بايلىقلىرىغا ئالدانماسلىق لازىم. مەن ئوغلۇمنى ئەدەب كىيىملىرى بىلەن جابدۇپ قويدۇم، ئۇنىڭ ئۈچۈن ياخشى سۈپەت ۋە ئەدەب-ئەخلاقلارنى مىراس قويدۇم. مالغا زاۋال يەتسىمۇ، لېكىن ئەدەب-ئەخلاق مەڭگۈ قىممەتلىكتۇر، — دەپتۇ.

uyghurkitap.com

بۇنى ئاڭلىغان مىسىر پادىشاھى «ئەل ــ ئەدەبۇ خەيرۇن ــ مىنەززەھەبى» (ئەدەب ــ ئەخلاق ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك) دېگەن سۆزلەرنى تەكرارلاپ، رۇم سۇلتانىنىڭ پىكرىگە قايىل بولۇپتۇ. بۇ مەنىدە مۇنداق بىر نەزم بارلىققا كەلگەن:

ئەدەب بايلىقى قارۇن كەنجىدىن خوپ،
ئەدەب قەدرى پەرىدۇن مۇلكىدىن خوپ.
نەزەردە تۇتمىغاي پۇل ــ مالنى دانا،
مۇلۇك چۈنكى بولالماس مەڭگۇ ھەمراھ.
ئۇلار ئارزۇ قىلار ئىلمۇ ئەدەبنى،
ئۇلار تاپقان ئەدەبتىن شان ــ شەرەپنى.

خەلقنىڭ دىلى ئادالەتتىن مەڭگۇ سۆيۈنىدۇ

ئۆتكەنىكى زاماندا سۇلتان مەلىك شاھ سەلجۇقى دېگەن بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇ بىر كۈنى زىندەرۇد ئېقىنى بويىدا شىكار قىلىۋېتىپ ئىستىراھەت ئۈچۈن كۆكلەمزارغا چۈشۈپتۇ. ئۇنىڭ خادىملىرىدىن بىرى كەنتتىكى ئېرىق لېۋىدە ئوتلاپ يۈرگەن بىر كالىنى كۆرۈپ، ئۇنى ئۆز ئادەملىرىگە تۇتتۇرۇپ كېلىپ، ئۆلتۈرۈپ، گۆشىنى كاۋاپ قىلىپ يەپتۇ. كالىنىڭ ئىگىسى شۇ جايدا ئولتۇرۇشلۇق بىر تۇل خوتۇن بولۇپ، ئاشۇ كالىنى سېغىپ سۈتىنى سېتىش ئارقىلىق تۆت بالىسىنى بېقىپ كۈن ئۆتكۈزىدىكەن. ئۇ خوتۇن بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، يىغلاپ بىھوش بولۇپتۇ. ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن ھېلىقى پادىشاھ ئۆتىدىغان يولدىكى كۆۋرۈكتە ساقلاپ ئولتۇرۇپتۇ. پادىشاھ دۆلەت ئەربابلىرى بىلەن يېتىپ كېلىۋاتقاندا ھېلىقى خوتۇن ئورنىدىن تۇرۇپ، شاھنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئەھۋال ئېيتماقچى بولغانىكەن، كالىنى ئۆلتۈرگەن خادىم ئۇ بىچارىنى ئۇرۇپ ھەيدىۋەتمەكچى بولۇپتۇ.

— توسما، — دەپتۇ سۇلتان مەلىك شاھ، — بۇ ئاجىز بىچارە كۆرۈنىدۇ. سۆزىنى ئاڭلاپ باقايلى، زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچىلار جۈرئەتلىك ۋە تىلى ئۆتكۈر كېلىدۇ.

ئايال ئەرزە تىلىنى ئېچىپ دەپتۇكى:

— ھەي ئالىپ ئارسلانخاننىڭ ئوغلى، ئەگەر سىز بۇ زىندەرۇد دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدە دادىمغا يەتمىسىڭىز قىيامەت كۈنى سىرات كۆۋرۈكى ئۈستىدە ئاداۋەت قولۇمنى ياقىڭىزدىن ئالماسمەن، قايسىبىرىنى ئىختىيار قىلىسىز، ئويلاپ كۆرۈڭ.

ئۇ خوتۇننىڭ سۆزىنىڭ ھەيۋىتىدىن سۇلتان دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە بولۇپتۇ.

— ھەي ئانا، — دەپتۇ سۇلتان ئۆتۈنۈپ، — مېنىڭ ئۇ كۆۋرۈك ئۈستىدە جاۋابكار بولۇشقا تاقىتىم يوق. ھازىر ئېيتىڭ، كىمنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىدىڭىز، مەن دادىڭىزغا يېتىمەن.

خوتۇن:

— ئەي پادىشاھ، باياتىن سىزنىڭ ئالدىڭىزدا ماڭا ئازاب قامچىسىنى كۆتۈرگەن مۇشۇ خادىمىڭىز مېنىڭ تىرىكچىلىك بۇلىقىمنى زۇلۇم تۇپراقلىرى بىلەن تولدۇردى. يېتىم باللىرىم ۋە مەن ئاجىزەنىڭ تىرىكچىلىك دەسمايىمىز بولغان بىر كالامنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ غىزاسى ئۈچۈن كاۋاپ قىلدى. ياق ئۇ كالىنى ئەمەس، مەن بىچارىنىڭ يۈرەك ــ باغرىنى كاۋاپ قىلـ

دى، — دەپتۇ.

پادىشاھ بۇ تۇل خوتۇننىڭ دادىنى ئاڭلاپ دەرھال ئۇ خادىمغا سىياسەت تەمىنى تېتىتىپتۇ. ئۇ خوتۇننىڭ بىر كالىسى ئورنىغا ئۇ خادىمنىڭ ھالال مېلىدىن يەتمىش سېغىن كالا ئېلىپ بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. ماللار دەرھال ئۇ خوتۇننىڭ قولىغا يەتكۈزۈلۈپتۇ.

ئاردىن بىر مەزگىل ئۆتۈپ پادىشاھ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. پادىشاھ ھايات ۋاقتىدا ئۇنىڭ رەھىم-شەپقىتىگە ئېرىشكەن خوتۇن پادىشاھنىڭ قەبرىسىگە بېرىپ، ھاجەت يۈزىنى دۇئا قىبلىسىگە قارىتىپ تۇرۇپ دۇئا قىپتۇ: «ئەي تەڭرىم، مەن دەردمەند بولغان ۋاقتىمدا بۇ تۇپراق ئىچىدە ياتقان بەندەڭ ياردەم قىلىپ مېنىڭ ھاجىتىمنى راۋا قىلغانىدى. ئەمدىلىكتە ئۇ سېنىڭ رەھمىتىڭگە موھتاج بولۇپتۇ. ئۇ مېنىڭ بىچارىلىك ۋاقتىمدا ماڭا رەھىم قىلغانىدى. ئۇ ھەم بىچارە بولۇپتۇ. سەنمۇ ئۇنىڭغا رەھىم قىلغىن».

قەلبلەرنى بويسۇندۇرۇشنىڭ ئەپچىل چارىسى

پادىشاھ خۇسرەۋنىڭ شان-شەۋكەت ۋە باتۇرلۇق-شىجائەتتە تەڭداشسىز بىر قوماندانى بار ئىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ لەشكىرىي ئىلمىدىكى مىسلىسىز ئىستېداتى بىلەن مەشھۇر ئىكەن. كارامەت تەدبىرلىك ۋە ئاجايىپ جۈرئەتلىك كىشى ئىكەن. پادىشاھمۇ ئۇنىڭ ئىقتىدارى ۋە خىزمىتىدىن كۆپ مەمنۇنكەن. شۇڭا ئۇنى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك دانا مەسلىھەتچىسى دەپ بىلىدىكەن. ئۇ قوماندان شاھنىڭ ھوزۇرىدا گوياكى:

مەملىكەتنىڭ ھۆسنىگە زىننەت ئىدى،
سەلتەنەت قوللىرىغا قۇۋۋەت ئىدى.

دېگەن مىسرالاردىكىدەك مەرتىۋىدىكەن.

بىر كۈنى ئايغاقچىلار پادىشاھقا:

— بىزنىڭ تەكشۈرۈشىمىزچە سىزنىڭ ئۇ پالۋىنىڭىز ئىتائەت قىلىش يولىدىن چىقىپ، باشتۇڭلۇق بىلەن سىزگە دۈشمەن بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئەھۋال يۈز بېرىشتىن ئاۋۋال ئۇنىڭغا چارە كۆرۈش كېرەك، — دەپ ئاگاھلاندۇرۇپتۇ.

خۇسرەۋ بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن غەم-قايغۇغا چۆكۈپتۇ. كۆڭلىدە: «ئۇ پالۋىنىم مەندىن يۈز ئۆرۈپ، مەملىكەت شەھەرلىرىدىن بىرىگە ئورۇنلىشىپ، ماڭا قارشى سەپ تۈزسە، چوڭ-چوڭ سىپاھلىرىم ۋە ئاساسلىق لەشكەرلىرىم ئۇنىڭ تەرەپدارى بولىدۇ. ئۇنىڭ دۈشمەن بولۇپ قوشۇن تارتىپ كېلىشى بىلەن سەلتەنىتىم مىزانىغا نۇقسان، شاھلىقىم گۈلزارىغا خازان يەتسە قانداق قىلارمەن» دېگەنلەرنى ئويلاپتۇ. پادىشاھ ئاخىرى بۇ مەسىلە ھەققىدە دۆلەت ئەربابلىرى بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزۈپتۇ. كېڭەشتە ئۇ قوماندانىنى بەند قىلىش قارار قىلىنىپتۇ.

ئەتىسى ئۇ ئۇ قوماندانىنى ئۆز ھوزۇرىغا چاقىرتىپ ئەكىلىپ بۇرۇنقى دەرىجىسىدىنمۇ يۇقىرى ئورۇنغا ئولتۇرغۇزۇپتۇ. ئۇنىڭ بارلىق ئېسىل پەزىلەتلىرى ۋە ياخشى ئىش-پائالىيەتلىرىنى ناھايىتى كۆپ مەدھىيىلەپتۇ. قىممەتلىك بۇيۇملارنى سوۋغا قىلىپ، ئۇنى تارتۇقلاپتۇ. ئاندىن يەنە ئوردا دەرۋازىسىغىچە چىقىپ ئۇنى ئىززەت

www.uyghurkitap.com

بىلەن ئۇزىتىپ قويۇپتۇ.

بەدنىيەت ئايغاقچىلار بۇ ئىشقا يەنە شكايەت تىللىرىنى سوزۇپ:

— پادىشاھ تۈنۈگۈن قىلىشقان كېڭەشكە نېمە ئۈچۈن بۈگۈن خىلاپلىق قىلىدۇ، — دېيىشىپتۇ.

پادىشاھ كۈلۈپ كېتىپ مۇنداق دەپتۇ:

— مەن كېڭەشكە خىلاپلىق قىلمىدىم، قىلغان سۆزلىرىمدىنمۇ يېنىۋالمىدىم. كېڭەشتە ئۇ ئەمىرنى بەند قىلىش قارار قىلىنغان. مەن ئۇنى ئەڭ ئۈنۈملۈك هالدا بەند قىلىشنى قارار قىلدىم. ئەڭ ياخشى بەند قىلىشتا ئۇنىڭ قەلبىدىن باشقا مۇۋاپىق ئەزاسىنىڭ يوقلۇقىنى هېس قىلدىم. ئىنئام-ئېھسان ئارغامچىسى بىلەن ئۇنىڭ يۈرىكىنى باغلىيالىساملا باشقا ئەزالىرى ئۇنىڭ قەلبىگە ئىتائەت قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قالغان بارلىق ئەزالىرىنىمۇ ئۈنۈملۈك بەند قىلغان بولىمەن. سىلەر ئويلىغان تۆمۈر بەندكە كىشىلەر ئىكەك سالسا بۇزۇلۇپ ئاجرايدۇ. هالبۇكى، قەلبكە سالغان بەندكە هېچ نەرسە تەسىر قىلالمايدۇ. «قۇشلارنى دان بىلەن، ئىنسانلارنى ئېھسان بىلەن ئوۋلاش كېرەك» دېگەن تەمسىلنى ئاڭلىمىغانمىدىڭلار، — دەپتۇ.

شۇ چاغدا پادىشاھ كۆڭلىگە: «بۇ پالۋىنىمنىڭ دىلىدىكى دۈشمەنلىك داغلىرىنى ياخشىلىق ۋە ئىنئام بۇلىقىنىڭ سۈيى بىلەن يۇيۇپ ئاداۋەت دەرىخىنىڭ يىلتىزىنى، ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قولىنىڭ كۈچى بىلەن يۇلۇپ تاشلاي» دېگەن ئاقىلانە پىكىر چوڭقۇر ئورۇنلاشقانىكەن. شۇ قېتىملىق ۋەقەدىن كېيىن ئۇ قوماندانىنىڭ شاھ خۇسرەۋگە بولغان ئىخلاس ۋە ساداقىتى تېخىمۇ چىڭىپتۇ. جان پىدالىق كەمەرىنى بېلىگە چىڭ باغلاپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن شاھ ئۈچۈن خىزمەت قىلىپتۇ.

ياخشىلىق ۋە ساخاۋەت ھەممىنى قايىل قىلىدۇ

سېخىي ئادەملەرنى ئۇنىڭ خەيرى-ساخاۋىتىدىن بەھرىمەن بولمىغان كىشىلەرمۇ ئۆزىگە دوست هېس قىلىدۇ. مەسىلەن، قەشقەر خەلقى هىندىستاندا بىر سېخىي كىشى بار، دەپ ئاڭلىسا، ئۇنى كۆرمەستىن دوست تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئېھسانىغا تەھسىن ئوقۇيدۇ. شۇنىڭدەك ئۇ سېخىي دۇنيادىن ئۆتكەن بولسىمۇ ئۇنى ئەسلەيدۇ. پەزىلەت ۋە ساخاۋىتىنى مەدھىيىلەيدۇ.

هاتەم تەيىنىڭ ۋاپاتىغا توققۇز ئەسىردىن ئاشتى. لېكىن هازىرغىچە ئۇنىڭ هاياتىنى ئەسلىگەن كىشىلەر ئارىسىدا ئۇنىڭ خاتىرە سۆزلىرىنىڭ باهارى مەدھىيە ۋە ئاپىرىن شاماللىرى ئارقىلىق خۇش پۇراق چاچماقتا. ئۇنىڭ جانىنى ياشارتقۇچى هېكايەتنامىلىرى ئالقىش گۈللىرى بىلەن زىننەتلەنمەكتە.

ئۆز دەۋرىدە هاتەمنىڭ سېخىيلىق نامى ۋە قىلغان ساخاۋىتىنىڭ شۆھرىتى پۈتۈن دۇنياغا تارقىلىشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭ كىشىلەر كۆڭلىنى زىلزىلىگە سېلىۋاتقان ياخشى ئىش-پائالىيەتلىرىدىن بارغانسېرى هەسەت ئوتىغا گىرىپتار بولغان يەمەن سۇلتانى، شام پادىشاھى ۋە رۇمنىڭ هۆكۈمدارى هاتەمگە ئاداۋەت قىلىشقا باشلاپتۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ هەر بىرى ئۆز ئالدىغا سېخىيلىق دەۋاسىنى قىلىشىپ،

مەردانىلىق لاپلىرىنى ئۇرۇپ يۈرۈشىدىكەن. ھالبۇكى، ھاتەمنىڭ سېخىيلىقى ھەققىدىكى مەدھىيىلەر كىشىلەرنىڭ ئېغىزلىرىدىن چۈشمەيدىكەن. شۇڭا پادىشاھلار ھاتەمنى ئۆز ئالدىغا سىناپ كۆرمەكچى بولۇشۇپتۇ. ئالدى بىلەن شام پادىشاھى ھاتەمنى سىناش ئۈچۈن ئۇنىڭدىن يۈز دانە قىزىل يۈڭلۈق، قارا كۆزلۈك تۆگە تەلەپ قىلىپ كىشى ئەۋەتىپتۇ. ئۇ چاغدا مۇنداق تۆگىلەر پۈتۈن ئەرەب ۋىلايەتلىرىدە كەمدىن-كەم تېپىلىدىكەن. تېپىلغاندىمۇ ئىنتايىن قىممەت سېتىلىدىكەن. ھاتەمنىڭ ماللىرى ئىچىدە بولسا، بۇنداق سۈپەتلىك تۆگە يوقكەن. شام پادىشاھىنىڭ ئەلچىلىرى ھاتەمنىڭ قېشىغا كېلىپ پادىشاھنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈپتۇ. ھاتەم پۈتكۈل ئەلچىلەرنى خاس مېھمانخانىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. ئۇلارنىڭ بارلىق تەلەپلىرىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپتۇ. ئاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ خادىملىرىنى يىغىپ:

— ھەممە يۇرت-قەبىلىلەرگە بېرىڭلار، «ھەر كىمنىڭ قىزىل يۈڭلۈق قارا كۆزلۈك تۆگىسى بولسا ھاتەم قېشىغا ئېلىپ بارسا، ئىككى ھەسسە يۇقىرى باھادا ئالىدۇ، تۆگىنى ئېلىپ بارغان كىشىگە يول مۇشەققىتىنىڭ ئەجرى تولۇقلاپ بېرىلىدۇ» دەپ ئېلان قىلىڭلار، — دەپ بۇيرۇپتۇ.

ھاتەم شۇ ئۇسۇل بىلەن ئەرەب خەلقىدىن يۈز دانە تۆگە قەرز ئېلىپ شام پادىشاھىغا سوۋغا قىلىپ ئەۋەتىپتۇ. ئەلچىلەر بۇ تۆگىلەرنى شاھقا كۆرسىتىپتۇ. شاھ ئەھۋالدىن ھەيران قېلىپ:

— مەن بۇ ئەرەبنى مۇنداقچە سىناپ كۆرۈۋىدىم، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۆزىنى بىھېساب قەرزگە بوغۇپتۇ، — دەپتۇ. ئاندىن پادىشاھ بۇ تۆگىلەرگە مىسىر ۋە شامنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ماللىرىنى يۈكلەپ، قايتۇرۇپ ھاتەمگە يەتكۈزۈپ بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. ئەلچىلەر تۆگىلەرنى نۇرغۇن ماللار بىلەن ھاتەم قېشىغا ئېلىپ كەپتۇ. ھاتەم بارلىق تۆگە ئىگىلىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۆز تۆگىسى بىلەن تۆگىدىكى ماللارنى قوشۇپ بېرىۋېتىپتۇ.

بۇ ئىشلارنىڭ خەۋىرى شام پادىشاھىغا يېتىپ بېرىپتۇ. شاھ ئۆز يېقىنلىرىغا:

— مۇنداق ئاجايىپ مەردلىكنىڭ ئادەمزات قولىدىن كېلىشى بەكمۇ تەس، مەن ھاتەمنىڭ ھەقىقەتەن ساخاۋەت بابىدا تەڭداشسىز كىشى ئىكەنلىكىگە ئىشەندىم، — دەپتۇ.

* *

رۇمنىڭ پادىشاھى ھاتەمنىڭ ساخاۋەت دەبدەبىسىنى ئاڭلاپ، ئۇنى سىناپ بېقىشنىڭ خىيالىغا چۈشۈپتۇ.

پادىشاھ بىر كۈنى ھاتەمنىڭ ئوقتەك تېز چاپىدىغان بىر ئېتىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپتۇ. شاھ ۋەزىرىنى چاقىرتىپ ئۇنىڭغا:

— ھاتەمنىڭ سېخىيلىق نامى ئەرەب ۋە ئەجەم دۇنياسىغا پۇر كەتتى. ئۇ ياخشىلىق ۋە ساخاۋەتتە مەغرىبتىن-مەشرىققە قەدەر تونۇلدى. مەن ئۇنىڭ دۇنيادا تەڭداشسىز بىر ئېتىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىدىم. كىشى ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئاشۇ ئېتىنى تەلەپ قىلماقچىمەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ ۋەزىرى بىلەن مەسلىھەتنى پىشۇرغاندىن كېيىن، لايىق سوۋغا-سالاملارنى قوشۇپ ھاتەم قېشىغا ئەلچى ماڭدۇرۇپتۇ. ئەلچىلەر تەي قەبىلىسىگە يېتىپ

www.uyghurkitap.com

بارغاندا، هاۋا سوۋۇپ كېتىپ، قار يېغىپتۇ. هاتەم ئەلچىلەرنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن ئىستىقبالغا چىقىپتۇ ۋە ئۇلارنى باشلاپ كېلىپ، ئالىي مېھمانخانىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. هاتەم خادىملىرىغا مېھمانلارنىڭ زىياپىتى ئۈچۈن ئات ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇپتۇ. مۇلازىملار هاتەمگە:

— ئاتلارنىڭ ھەممىسى يايلاقتا، بۇ يەردە پەقەت ھېلىقى تەڭداشسىز ئۇچقۇر ئاتتىن باشقا ئات يوق، — دەپتۇ. هاتەم بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

— مەيلى، ئاشۇ ئاتنى ئۆلتۈرۈڭلار، — دەپ بۇيرۇپتۇ.

مېھمانلار رۇم سۇلتانى تەلەپ قىلغان ئاتنىڭ گۆشىدە مېھمان بولۇپتۇ. ئاندىن كېيىن هاتەم مېھمانلارنى ئازادە ئىستىراھەت قىلىشقا قالدۇرۇپ، ئۆز ئۆيىگە چىقىپ كېتىپتۇ. تاڭ ئاتقاندا هاتەم مېھمانلارنىڭ ئالدىغا ئۆزرە ئېيتقان هالدا كىرىپتۇ. ئەلچىلەر رۇم سۇلتانىنىڭ خېتىنى ۋە سوۋغاتلىرىنى هاتەمنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. هاتەم پادىشاهنىڭ خېتىنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن ئىنتايىن خىجالەتچىلىك هېس قىلىپ، ئېچىنىش ۋە ئەپسۇسلىنىش ئىسپادىسىدە بولۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئەلچىلەر:

— ئەي هاتەم، سىز پادىشاهىمىزنىڭ تەلىپىگە مۇنچىۋالا پەرىشانلىق كۆرسەتسىڭىز، بىزنىڭمۇ سىزنى ئارتۇقچە تەڭلىكتە قويۇشقا ئامالىمىز يوق، — دېيىشىپتۇ.

هاتەم بۇلارنى ئاڭلاپ:

— يوقسۇ، ئەهۋال ئۇنداق ئەمەس، رۇم سۇلتانى مېنىڭدىن بىر ئات تىلەپتۇ. مۇشۇ ئىش ئۈچۈنلا بۇ قەدەر كۆپ ئەلچىلەرنى ۋە ئېسىل سوۋغىلارنى ئەۋەتىپتۇ. مېنى ئۈمىدۋارلىق بىلەن خىزمەتكە لايىق كۆرۈپتۇ. مەن بۇنىڭدىن ناهايىتى خۇشال. مېنىڭ هازىرقى پەرىشانلىقىمنىڭ سەۋەبى شۇكى، تۈنۈگۈن سىلەرگە زىياپەت قىلغانلىرىم دەل ئاشۇ ئاتنىڭ گۆشى ئىدى. ئىسىت، ئەهۋالدىن نېمە ئۈچۈن بالدۇرراق خەۋەر تاپمىدىم. ئەگەر ئۆز ۋاقتىدا خەۋەر تاپسام پادىشاهنىڭ ئۈمىدىنى زايا قىلماس ئىدىم، خىزمىتىدىن مەهرۇم بولماس ئىدىم، — دەپ مىڭ بىر پۇشايمان قىلىپتۇ.

شۇ ئەهۋال تۈپەيلىدىن رۇم سۇلتانىغا بۇ ئات نېسىپ بولماپتۇ. لېكىن هاتەم بۇ ئەلچىلەرگە نۇرغۇن ياخشى سۆزلەرنى ئېيتىپ، هېسابسىز سوۋغا ـ سالاملار بىلەن قايتۇرۇپتۇ. ئەلچىلەر قايتىپ بېرىپ سۇلتانغا ئەهۋالنى بىر ـ بىر بايان قىپتۇ، پادىشاه ئۇنىڭ ئىنساب ـ ساخاۋەتتە مىسلىسىز، ئەخلاق ـ پەزىلەتتە تەڭداشسىز مەرد ئىكەنلىكىگە قايىل بولۇپتۇ. ئۇنى «سېخىيلىق بابىدا جاهاندا يېگانە ئادەمكەن» دەپ تەرىپلەپتۇ.

دېسە بولغاي ئادەم ئەۋلادى ئارا،
كەلمىدى ئۇنداق سېخىي ئادەم يانا.
ناننى مۇهىم بىلدىلەر بارچە كىشى،
كەتتى هاتەم بىلە ساخاۋەت ئىشى.

* *

يەمەن پادىشاهى ساخاۋەت ۋە ياخشىلىق بىلەن مەشهۇر بولغان پېقىر ۋە موهتاجلارغا داستىخىنىنى كەڭ يايىدىغان، مەرد كىشى ئىكەن. بۇ پادىشاه ئۆز ساخاۋىتىدىن باشقا سۆزىنىڭ ئەل ئاغزىدا سۆزلىنەلمەسلىكىنى، بۇ جەهەتتە ئۆزىنىڭ يېگانە بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدىكەن. باشقىلارنىڭ بۇ خۇسۇستا مەشهۇر بولۇپ قالماسلىقىنى

ئويلايدىكەن. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ قېشىدا
هاتەم تىلغا ئېلىنسا غەزەپ ئوتلىرى
لاۋۇلداپ، هاتەمگە هاقارەت قىلىشقا
باشلايدىكەن: «هاتەم بولسا مېنىڭ ۋىلا-
يىتىمنىڭ پۇقراسى، ھەتتا ئۇ بىر سەهرا-
لىق. ئۇنىڭدا نە جاهانىدارلىق مەنسەپى
ياكى مۇلۇكدارلىق مەرتىۋىسى يوق. ئۇ
بۇنداق نېسىۋىلەرنىڭ ھەممىسىدىن مەهرۇم.
ئەھۋال شۇنداق تۇرسا، ئۇنىڭ قولىدىن
كىشىلەر ماختاپ مەدھىيىلىگۈدەك قانچىلىك
ساخاۋەت كېلىدۇ. هاتەمنىڭ پەقەت بىر-
قانچىلا ئات - تۆگىلىرى بار. بۇنىڭ
بىلەن قانچىلىك ساخاۋەت ئىشىكىنى ئاچا-
لايدۇ، مەن هاتەمنىڭ بىر يىللىق ساخاۋى-
تىنى بىر كۈندە بىر ئادەمگىلا بېرىمەن.
ئۇنىڭ يۈز مېھماندارچىلىقىنى ماڭا كەلگەن
بىر مېھماننىڭ ناشتىلىقىغا بېرىمەن» دېگەن-
دەك سۆزلەرنى قىلىپ هاتەمنىڭ ئىززەت-
ھۆرمىتىگە شەك كەلتۈرىدىكەن.

پادىشاھ بىر كۈنى شۇنداق چوڭ
ھەشەم بىلەن بىر زىياپەت قىلىپتۇ. شاھانە
داستىخانلىرىنى كەڭ يېيىپتۇ. پۈتۈن
خاسۇ - تائاملارنى جەم قىلىپ، تۈن بويى
خەيرى - ساخاۋەت قىلىپتۇ ئالتۇن كۈمۈش-
لەرنى تۆكۈپتۇ. ياقۇت، مەرۋايىتلارنى
چېچىپتۇ. زىياپەت خۇشلۇقى سەۋەبىدىن
بىرسى تۇساتتىن هاتەمنىڭ ئىسمىنى ياد-
لايتۇ. بېيىت:

بىرى هاتەم ئىشىنى زىكرى قىلماققا ئېغىز
ئاچتى،
سېخىيلىقنى بايان قىلماق بىلەن مەجلى-
سكە دۇر چاچتى.

پادىشاھنىڭ بۇ سۆزگە زەردىسى قاي-
ناپ، پەرىشان بولۇپتۇ. ھەسەت قانلىرى
تومۇرلىرىدا ھەرىكەتلىنىشكە

باشلاپتۇ. ئۇنىڭ كۆڭلىگە:
«بۇ كۈنلەردە كىشىلەرنىڭ تىلىدىن هاتەم-
نىڭ نامى چۈشمەيدىغان بولدى. ھەممە
كىشىنىڭ ئېغىزىدا هاتەمنىڭ مەدھىيىلىرى-
دىن باشقا گەپ يوق، ئۇنىڭ ياخشىلىق ۋە
ساخاۋەتلىرى كىشىلەرنىڭ
كۆڭلىگە نەقەدەر چوڭقۇر
ئورۇنلاشقان - ھە؟!» دېگەن ئەندىشىلەر
پەيدا بولۇپتۇ. پادىشاھ شۇندىن كېيىن
بىردىر چارە قوللىنىپ، هاتەمنى دۇنيادىن
يوق قىلىش نىيىتىگە كېلىپتۇ. بېيىت:

جاھان سەھنىدە مەۋجۇت بولسا هاتەم،
مېنى ياخشى دېمەسلەر ئەھلى ئالەم.

پادىشاھنىڭ كىشىلىرى ئىچىدە بىر پۇل
ئۈچۈن يۈز كىشىنىڭ قېنىنى تۆكۈشتىن
يانمايدىغان، ئانچىكىم ئىشلار ئۈچۈن نۇرغۇن
كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل ئەيىنىكىنى رەنج ۋە
ئازار تاشلىرى بىلەن سۇندۇرۇپ ئۆتىدى-
غان بىر مەككار كىشى بار ئىكەن. پادىشاھ
ئۇنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئادەتتىكىدىن
كۆپ ئىلتىپاتلار قىلىپتۇ. يەنە نۇرغۇن
ئىنئام - مۇكاپاتلارغا ۋەدە بەرگەندىن كېيىن
ئۇنىڭغا مۇنداق پەرمان بېرىپتۇ:
— سەن تېزلىك بىلەن هاتەم قەبىلى-
سىگە بارغىن، كۆڭلۈگگە يەتكەن ھەممە
نەيرەڭلەرنى ئىشقا سالغىن، خاتىرەڭ قو-
بۇل كۆرگەن بارلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ
بولسىمۇ ئۇ هاتەمنى هاياتلىق مۈلكىدىن
ماماتلىق سارىيىغا يوللىغىن، «هاتەم» دې-
گۈچى بارلىق كىشىلەرنى «ماتەم» دېگۈزى-
ۋەتكىن. ئەگەر شۇ ۋەزىپىنى بېجىرەلىسەڭ،
سېنى شاھانە ئىنئاملار بىلەن مۇكاپاتلايمەن.
ئۇ مەككار كىشى شاھنىڭ ئىشەنچىسى-
گە ئېرىشكىنى ئۈچۈن، قىن قىنىغا پاتماي

www.uyghurkitap.com

ھىيلە ـ نەيرەڭلەر بىلەن ھاتەمنى ئۆلتۇرۇش ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئېلىپتۇ. بىرقانچە مەنزىللەرنى بېسىپ، ئاخىرى تەي قەبىلىسىگە يېتىپ بېرىپتۇ. لېكىن ئۇ بۇرۇن بۇ يەرنى كۆرۈپ باقمىغاچقا، ھاتەمنىڭ قورۇسنى تاپالماي ھەر تەرەپلەرگە دوقۇرۇپ، تېنەپ ـ تەمتىرەپ يۈرگىنىدە، تۇساتتىن بىر يىگىت ئۇچراپ قېلىپتۇ. ئۇ يىگىتنىڭ چىرايىدىن خۇش خۇيلۇقى ۋە مېھماندوستلۇقى بىلىنىپ تۇرار ئىكەن. يىگىت ئۇ مەككارنىڭ شۇ مەھەللىگە مۇساپىر ئىكەنلىكىنى سېزىپتۇ. ئۇنىڭغا چوڭقۇر مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ شېرىن تىل بىلەن سوراپتۇ.

— قەيەردىن كەلدىڭىز، قاياققا بارىسىز؟!

مەككار:

— مەن يەمەندىن كەلدىم، شامغا بارماقچىمەن، — دەپتۇ.

يىگىت:

— ئۇنداق بولسا بۈگۈن مېنىڭ ئۆيۈمگە ئىلتىپات قىلىڭ، پېقىر خىزمەتكارلىق سۈپىتىدە شەرەپ نەزەرىڭىزگە ئېلىنغايمەن، ئۆيۈمنىڭ سەھنىسىنى پايى قەدىمىڭىزنىڭ زىننىتى بىلەن يورۇتسىڭىز، مەن جان ـ دىلىم بىلەن مىننەتدار بولغان بولاتتىم، — دەپتۇ.

مەككار ئۇ يىگىتنىڭ خۇش خۇيلۇقى، كۆڭۈلچەكلىكىگە مەھلىيا بولۇپتۇ ـ دە، يىگىتنىڭ مەنزىلىگە بېرىپتۇ. يىگىت مېھماندارچىلىقنىڭ رەسمىيەتلىرىنى شۇ قەدەر ئەلا دەرىجىدە بەجا كەلتۈرۈپتۇكى، ئۇ مەككار ھاياجاندىن نېمە قىلارىنى بىلمەي قاپتۇ. ئۆمرىدە ئۇ تېخى مۇنداق زىياپەتنى كۆرۈپ باقمىغان، ھەتتا تەسەۋۋۇر قىلىپمۇ باقمىغانىكەن. رەڭمۇ رەڭ نېمەتلەر، خىلمۇ خىل تائاملار، تۈرلۈك ـ تۈمەن شەربەتلەر تەرتىپ بويىچە ئۆزۈلمەي ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇرۇپتۇ. مېھمان بۇ يىگىتنىڭ مۇنچە كاتتا ئىلتىپاتلىرى ئۈچۈن ئۈزلۈكسىز ئاپىرىن ئوقۇپتۇ. زوق ـ شوق بىلەن ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي: «بارىكاللا، ئادەمدە پەزىلەت دېگەن مۇشۇنداق بولسا، ئەردە ھىممەت دېگەن مۇشۇنداق بولسا» دەپ ماختاپتۇ. ئۇلار بۇ كېچىنى ئەنە شۇنداق زىياپەت ئىچىدە ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ.

تاڭ ئاتقاندا بۇ مېھمان ئۆيدىن ئۆز مەقسىتى تەرەپكە قاراپ يول ئالماقچى بولۇپتۇ. يىگىت مېھماننىڭ خۇشلىشىش تەرەددۇتىدىن پەرىشان بولۇپ ئوتلۇق بېيىتلارنى تىلغا جارى قىلىپتۇ. بېيىت:

يۈز داغ تۈشتى كۆڭلۈمگە يەتكەچ جۇدالىقىڭ،
ھەي ئىسسىت، بولمىسا بوپتىكەن بۇ ئاشنالىقىڭ.

يىگىت ئاندىن تېخىمۇ كۆڭۈل ئىزدىگەن ھالدا مۇنداق دەپتۇ:

— ھەي بۇرادەر، ئىككى ـ ئۈچ كۈن بۇ يەردە تۇرساڭ، سۆھبىتىڭنىڭ پەيزى بىلەن مېنى خۇشال قىلساڭ قانداق بولار؟!

مەككار:

— ئەي ئەزىز، شۇنچە كۆپ ئىلتىپاتلارنى قىلدىڭ. ئۆزرە ئېيتىشقا ئاجىزمەن، مېنى كۆپ ھايال قىلمىساڭ، چۈنكى بېشىمدا مۇشكۈل ئىشىم بار ئىدى، — دەپتۇ.

— ئۇنداق بولسا بۇ ئىشلىرىڭدىن مېنى خەۋەردار قىلغىن، قولۇمدىن كەلگىنىچە ئۇ ئىشلىرىڭغا ياردەم قىلىمەن، — دەپتۇ يىگىت.

مەككار ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم دۇچ

كەلـگەن بۇنـداق مەردانە كىشىگە قايىل
بولۇپتۇ. كۆڭلىدە: «مەن مۇنچە چوڭ ئىشـ
قا قەدەم قويۇپتىمەن. يارسىز، مەدەتكارسىز
بۇ ئىشـمـنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى تەس. بۇ
ھىممەتلىك، تەجرىبىگە باي، سېخىي ۋە
مۇساپىرلارنى يۆلەيـدىـغان يىگىت ئىكەن.
شۇڭـا ئۇنى بۇ مۇشكۇل ئىشىمدا ھەمراھ
قىلسام يامان بولماس» دەپ ئويلاپتۇ.
مەككار ئۇ يىگىتكە ئۆز سىرىنى بايان
قىلىشتىن بۇرۇن يىگىتـتىن سىر ساقـلاش
ھەققىدە نۇرغۇن قەسەم، ۋەدىلەرنى ئېلىپتۇ.
ئاندىن ئۆز مەقسىتىنى بايان قىلىشقا باشـ
لاپتۇ:
— بۇ يەردە ھاتەم ئاتلىق بىر كىشى
بار ئىمىش، ساخاۋەت ۋە مەردلىك لاپلىرىـ
نى تولا ئۇرارمىش، ياخشىلىق، كۆيۈمچانلىق
داپلىرىنى زىيادە چالارمىش، بۇ خەۋەردىن
يەمەن پادىشاھىنىڭ كۆڭلىگە ھەسەت ئوتـ
لىرى چۈشۈپ، مېنى ئۆز قەسرىگە چاقىرىپ
كېلىـپ، ناھايـىتى كۆپ مەرھەمەتـلەرنى
كۆرسەتتى، ھېسابسىز خەزىنە ۋە دەپىنـ
لەرنى بېرىشـكە ۋەدە قىلدى. ئانـدىن ئۇ
ھاتەمنى ئۆلتۈرۈشكە، بېشىنى ئېلىپ بېرىپ
ئۇنىڭ ئالدىدا سوۋغا قىلىشقا پەرمان بەرـ
دى. مەن بۇ پەرمان سەۋەبىدىن ۋە تىرىكـ
چىلىكـمـنىڭ زۆرۈرىـيىتىدىن ھۆكـۈمـنى
بويۇنۇمغا ئېلىـپ بۇ يەرگە كەلـدىم. ھازىر
مەن يا ھاتەمـنى تاپالـماي، ياكى ئۇنىڭ
ئۆيىنى بىلمەي قىيىن ئەھۋالدا قالـدىم.
سەن ماڭا بۇنچىۋالا ئىلتىپات كۆرسەتتىڭ،
ئەمـدى يەنە ماڭـا ئاخـىرىـغـىچـە
ياردەم قىلـىـپ، ھاتـەمـنى تـېپـىـ
شىمـغا يار - يۆلەكتە بولساڭ. مەن سېنىڭ
ياردىمىڭ بىلەن ۋەدىنى ئورۇنـداپ، پادىـ
شاھنىڭ بەرمەكچى بولغان ئىنئام ۋە مۇكاـ
پاتلىرىنى ئېلىپ تۇرمۇشۇمنى غەمسىز ئۆتـ
كۈزسەم.
يىگىت بۇ بايانـلارنى ئاڭلىغانـدىن
كېيىن خۇشاللىق بىلەن مۇنداق دەپتۇ.
— ئەي ئەزىز مېھمان، دەرھال ئورـ
نىڭىزدىن تۇرۇڭ، ئەھلى ئايال ۋە خىزمەتـ
كارلىرىم خەۋەر تېپىشتىن بۇرۇن بېشىمنى
ئېلىپ يولغا چىقىڭ، شاھىڭىزغا بېشىمنى
تۆھپە قىلىپ، شاھ ۋەدە قىلغان مۇكاپاتـ
لارنى ئېلىڭ.
مەككار شۇ ھامان ئالدىدىكى يىگىتـ
نىڭ دەل ھاتەم ئىكەنـلىكىنى بىلىپـتۇ.
ھاتەمنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ كۆزىنى ئۇنىڭ
تاپانلىرىغا سۈرتۈپتۇ. يىغلاپ تۇرۇپ تۈمەن
مىڭ ئۆزرىلەر ئېيـتىپـتۇ. ھاتەم ئۇنىڭغا
يول جابدۇقلىرىنى تەل قىلىپ بېرىپ يولـ
غا سېلىپـتـۇ. مەككار نۇرغۇن يولـلارنى
بېسىـپ، يەمەن شاھىنىڭ ھۇزۇرىغا يېتىپ
بېرىپـتـۇ - دە، يۈز بەرگەن ئەھۋالـلارنى
بىرمۇ بىر بايان قىلىپـتۇ. پادىشاھ ئىنساب
يۈزىسىدىن ھاتەمـنىڭ مۇنـچە سېخىي ۋە
مەردلىكىنى ئېتىراپ قىلىپتۇ. كۆڭلىدە:
«ئادەمـزات ئىچـىدە مۇنـداق كـۆكسى -
قارنى كەڭ كىشى كەم ئۇچرايدۇ. ئەھۋال
شۇنداق بولسا، ھاتەمنىڭ دەريادەك ساخاـ
ۋىتىگە مەن تەڭ كېلەلمىگۈدەكمەن» دەپ
ئويلاپتۇ.

«ئەخلاقـۇل - مۇھسىنىن» ناملىق كىـتابتىن تاللاپ نەشرگە تەييارلاندى.

كىتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

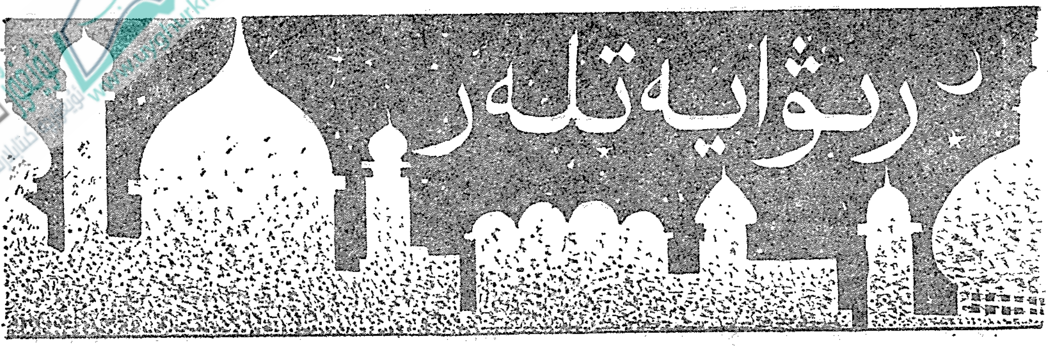

«ئامانشا» دېگەن ئىسىم توغرىسىدا (1)

پىچاننىڭ ھازىرقى ئامانشا دېگەن مەھەللىسىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى قۇمتاغنىڭ تۆۋەن تەرىپى ئەسلىدە ئاۋات بىر شەھەر ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى ناھايىتى قاتتىق بوران چىقىپ پۈتۈن شەھەرنى قۇم بېسىپ كېتىپتۇ. پەقەت ھازىر «ئامانشا» دەپ ئاتىلىۋاتقان مەھەللىلا ئامان قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر بۇ جاينىڭ ئىسمىنى ئامان قالغان شەھەر (ئامان شەھەر) دەپ ئاتاپ، كېيىن بۇ سۆز ئامانشا دەپ ئۆزگىرىپ قالغانىكەن. ھازىرمۇ شۇنداق ئاتىلىپ كەلمەكتە.

«ئامانشا» دېگەن ئىسىم توغرىسىدا (2)

قەدىمكى زامانلاردا تۇرپان، پىچان ۋە لۈكچۈنلەردە ناھايىتى دەھشەتلىك يېغىلىقلار بولغانىكەن. نەتىجىدە نۇرغۇنلىغان يۇرت ـ ماكانلار ۋەيران، ھېسابسىز مال ـ مۈلۈكلەر خاراب بولۇپ، مىڭلىغان ئادەملەر ئۆلۈپ تۈگەپتۇ. بۇ يېغىلىقتىن پەقەت لۈكچۈندىكى بىرلا مەھەللە ئامان ساقلىنىپ قاپتۇ. شۇ سەۋەبتىن بۇ مەھەللىنىڭ نامى «ئامانشەھەر» دەپ ئاتىلىپتۇ. كېيىنچە كىشىلەر بۇ ئىسمىنى «ئامانشا» دەپ تەلەپپۇز قىلىدىغان بوپتۇ.

«سۇمقاغا»① دېگەن يەر نامى توغرىسىدا

قۇمۇللۇقلار تېخى ئىسلام دىنىغا كىرمىگەن چاغلار ئىكەن. بۇ يەردىكى كىشىلەرنى ئىسلام دىنىغا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن «سوپام» دەپ ئاتالغان بىر كىشى قۇمۇلغا كەپتۇ. ئۇ بىر قىسىم كىشىلەرنى ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈپتۇ. بىر كۈنى سوپام نامازغا تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ئىستىنجا قىلىۋاتقاندا، كىچىك باللار سوپامنىڭ بۇ ئىشىغا ھەيران بولۇپ ئۇنىڭ چاپىنىنىڭ كەينىنى كۆتۈرۈۋېتىپتۇ. سوپام ئاچچىقىدا

① «سۇمقاغا» — قۇمۇل شەھىرىنىڭ ئاستانە يېزىسىغا قاراشلىق بىر كەنتنىڭ نامى. بۇ جاي قۇمۇل شەھىرىنىڭ 30 كىلومېتىر غەربىدە، بەزى تەتقىقات ماتېرىياللىرىدا بۇ ئىسىمنىڭ ئەسلى ئاتىلىشىنى «سومۇل قاراغوي» ئىدى دېيىلمىدۇ.

بالىلارنى «شوم قاغولار» دەپ قارغاپتۇ. زامانلار ئۆتۈپ بۇسۆز ئاشۇ جايغا ئىسىم بولۇپ «شومقاغو» دەپ ئاتالغان ۋە ئاستا ـ ئاستا «سومقاغا» غا ئۆزگىرىپ كەتكەن.

«جام تاش»

تۇرپاننىڭ غەربىي شىمالىدا ـ تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىي باغرىدا «يوغانتېرەك» دېگەن بىر جاي بار. ئەنە شۇ يوغانتېرەكنىڭ ئۈستىدىكى «تەخەر يايلىقى» دېگەن يايلاقنىڭ بىر چېتىدە «جام تاش» دەپ ئاتىلىدىغان چايدان يوغانلىقىدا بىر تاش بولۇپ، بۇ تاشنىڭ ئۈستى پىيالىنىڭ چوڭلۇقىدا ئويمانچاق كەلگەن. بۇ ئويمانچاقتا 100 گىرام ئەتراپىدا شاراب سىغىدىكەن. تۇرپان خەلقى ئىچىدە بۇ ھەقتە مۇنداق بىر رىۋايەت ساقلانغان:

ئۆتكەن زامانلاردا، كىشىلەر ھەر يىلى ياز پەسلىدە مۇشۇ يايلاقتا بەيگە ئويۇشتۇرۇپ، بەزمە ـ سورۇنلار تۈزۈشۈپ، مەشرەپ ئويىناپ كۆڭۈل ئاچاركەن. بەيگىدە بىرىنچىلىككە ئېرىشكەن ئادەمگە ئاشۇ جام تاشقا شاراب قۇيۇپ بېرىدىكەن. بىرىنچىلىككە ئېرىشكۈچى ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپ، تاش قاچىغا قۇيۇلغان شارابنى بىرنەچچە قېتىم ئېگىلىپ تۇرۇپ ئىچىدىكەن. بۇنداق قىلىش بىر تەرەپتىن خالايىققا ھۆرمەت بىلدۈرۈش ھېسابلانسا، يەنە بىر تەرەپتىن بەيگىدە بىرىنچىلىككە ئېرىشكۈچىنىڭ پالۋانلىقىنى يەنىمۇ نامايان قىلىش بولۇپ ھېسابلىنىدىكەن. شۇ سەۋەبلىك، ئەۋلادلار ئەنە شۇ چاغلاردىن قالغان ئەنئەنىنى قەدىرلەش يۈزىسىدىن، ئۇ جام تاشنى ھازىرغىچە ئۆرۈۋەتمەي كەلگەنىكەن.

قوغۇن ـ تاۋۇزنىڭ تارقىلىشى ھەققىدە

ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى تەكلىماكاننىڭ بىر چېتىدە سېلىم ئىسىملىك بىر دېھقان ئۆتكەنىكەن.

بىر يىلى سېلىم بوۋايىنىڭ تېرىغان قوغۇن ـ تاۋۇزلىرى ناھايىتى ئوخشاپتۇ. ئاشلىق ـ زىرائەتلەردىنمۇ مول ـ ھوسۇل ئاپتۇ. ئۇ راسا ئوخشىغان قوغۇن ـ تاۋۇزلاردىن ھارۋىسىغا قاچىلاپ، يىراق جايلارغا ئاپىرىپ سېتىپ كېلىشنى ئويلاپ يولغا چىقىپتۇ.

ئۇ بىرقانچە كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن كەڭ كەتكەن تېرىلغۇلۇققا يېتىپ كەپتۇ. ئۇ ئاھالە بار يەرگە يېقىنلاشقانلىقىدىن خۇشال بولۇپتۇ. لېكىن كەچ كىرىپ كەتكەنلىكتىن ئات ھارۋىسىنى يېزىنىڭ بىر چېتىگە تارتىپ ئارام ئېلىپ، ئەتىسى سەھەر يولغا چىقماقچى بولۇپتۇ. ئۇ ئېتىنى ئوتلاشقا قويۇۋېتىپ ئۆزى ھارۋىنىڭ ئاستىدا يېتىپ ئۇخلاپ قاپتۇ.

ئەتىسىگەندە ئويغىنىپ قارىسا ئېتى كۆرۈنمەپتۇ. ئۇ ئېتىنى ئىزدەپ مېڭىپتۇ. بىر چاغدا ئۇ بۇغدايلىق ئىچىدە ئوتلاپ يۈرگەن ئاتنى كۆرۈپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ بىپەرۋالىق قىلغىنىغا خىجىل بولۇپ، زىيان بەدىلىگە ئوخشىغان بىر دانە قوغۇن بىلەن بىر دانە تاۋۇزنى ئېتىزلىقتا زىرائەت

www.uyghurkitap.com

ئۆگسىگە قالدۇرۇپ يولغا راۋان بوپتۇ.
ئەتىسى بىر دېھقان ئېتىزلىققا كېلىپ
قارىغۇدەك بولسا بىر ئېتىزنىڭ قاق
ئوتتۇرىسى ئاق تۇرغۇدەك. ئۇ ھەيران
بولغان ھالدا يېقىن بارسا دۆگىلەك ئىككى
نەرسە ئېتىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياتقانمىش.
ئۇنىڭ نە كۆزى، نە پۇتى، نە ئاغزىنى
بىلگىلى بولمىغۇدەك. ئۇ كىشى: «بۇ، بىر
ۋەھشىي مەخلۇق ئوخشايدۇ، كېچىكىدىنە
تۇرۇپ بىر ئېتىز بۇغدايىنى يەپ بولۇپتۇ»
دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ
مەھەللىدىكىلەرنى چاقىرىپتۇ.
كىشىلەر كېلىپ قارىسا راستىنلا بىر
ئېتىز زىرائەت يوق بولۇپ، ئېتىزنىڭ
ئوتتۇرىسىدا ئىككى نەرسە تۈگۈلۈپ ياتـ
قۇدەك. كۆپچىلىك كالتەك ـ توقماقلار بىلەن
ئۇ مەخلۇقلارنى دۇمبالاشقا باشلاپتۇ. بىر
چاغدا بۇ ئىككى مەخلۇقنىڭ قانلىرى ئېقىپ،
ئۇرۇقلىرى ھەر تەرەپلەرگە چاچراپتۇ. بۇنى
كۆرگەن كىشىلەر:
ـــ ئەيىۇھەنناس، بۇ مەخلۇقنىڭ قانـ
لىرى يەرنى بويىۋېتتى. قورسىقىدىكى بالـ
لىرى نېمىدېگەن كۆپ ـ ھە! ئەگەر ئۇنىڭ
بالىلىرى تۈغۈلۈپ كۆپىيىپ كېتىدىغان
بولسا زىرائەتلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى قۇرۇـ
تۇپ تاشلار ئىكەن، ھېلىمۇ دەل ۋاقتىدا
يوقىتىپتىمىز، ـــ دېيىشىپتۇ.
كېلىدىغان يىلى بۇ يېزىدا ئاجايىپ
ئىش بولۇپتۇ. ھەر تەرەپكە چاچراپ كۆـ
مۈلگەن ئۇرۇقلار ئۈنۈپ چىقىپ، پەلەك
تارتىپتۇ ۋە چېچەكلەپ خەمەكلەشكە باشـ
لاپتۇ. ئۇ پىشىپ ۋايىغا يەتكەندە ئېتىزـ
لىقلاردا دۆۋىلىنىپ يېتىشىپ كېتىپتۇ.
كىشىلەر بۇ مۆجىزىدىن ھەيران قېلىشىپتۇ.
بۇ نەرسىلەرنى يېرىپ يەپ كۆرسە بەكمۇ
شېرىن ـ شەربەتلىكمىش. ئۇلار تاغار ـ قاچـ
لىرىنى ئەپكېلىپ ئۆيلىرىگە توشۇشقا باشـ
لاپتۇ. كېيىن ئۇلار بۇ نەرسىنى بىر كىـ
شىنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن قالدۇرۇپ
كەتكەنلىكىنى پەملەپتۇ.
شۇندىن ئېتىبارەن بۇ يېزىنىڭ دېھـ
قانلىرى قوغۇن ـ تاۋۇز تېرىپ سودا ـ سېـ
تىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلاپتۇ.
ئېيتىشلارغا قارىغاندا، قوغۇن ـ تاۋۇز
كەڭ ئىقلىمغا ئەنە شۇنداق تارالغانىكەن.

«خامىگۇا» (قۇمۇل قوغۇنى) ھەققىدە

قۇمۇل ۋاڭلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ خانىغا
بولغان ساداقىتىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ھەر
يىلى بىرنەچچە قېتىم ئۆز تەۋەلىكىدىكى
قىممەتلىك يەرلىك مەھسۇلاتلارنى «تارتۇق»
قىلىش ئادىتى بار ئىكەن. بىر قېتىملىق
تارتۇق قىلىنغان مەھسۇلاتلار ئىچىدە پىـ
چانىڭ داڭلىق ھون قوغۇنىمۇ بار ئىكەن.
چىيەنلۇڭ خان بۇ قوغۇنلارنى تېتىپ
كۆرۈپ، ئىنتايىن خۇرسەن بوپتۇ ۋە يېـ
نىدىكى ۋەزىرىدىن: «بۇ شىرىنلىك مېۋە
قەيەرنىڭ مەھسۇلاتى؟» دەپ سوراپتۇ.
ۋەزىرى: «بۇ قۇمۇل ۋاڭى سوۋغا قىلغان
قوغۇن» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇندا چىيەنـ
لۇڭ خان: «ھە، خامىگۇا دېگىنە» دەپتۇ.
شۇنىڭدىن تارتىپ ئىچكىرى ئۆلكىلەردە
شىنجاڭ قوغۇنلىرىنىڭ ھەممىسى «خامىـ
گۇا» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ، داڭقى
ئالەمگە يېيىلىپتۇ.①

① خامىگۇا ـــ «قۇمۇل ۋاڭ» دېگەن سۆزنى تەلەپپۇز قىلماقچى.

گىلەم ھەققىدە

بوُروُننىڭ بوُروُنىسىدا، يوروُڭ-قاش
دەرياسىنىڭ بويىدىكى بىر مەھەللىدە، قوُربان
ئاتلىق بوۋاي بىلەن ئوُنىڭ گوُلەم
ئاتلىق چىرايلىقىنا، يالغوُز قىزى ياشاي-
دىكەن. ئاتىسى كىگىز باسىدىكەن. قىزى
ئوُجمە يوپوُرمىقىدا پىلە بېقىپ، يىپەكنى
بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ، شوُنىڭ بىلەن
تۇرمۇشنى قامدايدىكەن.

بىر يىلى كېرىيە پادىشاھى ھەشمە-
تىلىك خان ئوردىسى ياساتماقچى بولۇپ يۇرت-
تىكى بارلىق پۇقرالارغا:

— كۈئېنلۈن تېغىدىن قاشتېشى قېزىپ،
ئورمانىزارلىقلاردىن ياغاچ كېسىپ ئەپ-
كېلىڭلار!— دەپ بۇيرۇق جاكارلاپتۇ. پۇقرالار
پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن تەرەپ-تەرەپتىن تاغ-ئورمانلارغا
قاراپ يولغا چىقىپتۇ. بەزى كىشىلەرنىڭ
بۇ ئېغىر ئالۋان-ياساقنى پادىشاھقا تاپ-
شۇرالماسلىقىغا كۆزى يېتىپ ۋە ئۆز يېشى-
دىن قورقۇپ، باشقا ياقا-يۇرتلارغا سەر-
گەردان بولۇپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر
بوپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي ئوردا پۈتۈپتۇ. پاد-
شاھ ئوردىسىنى بېزەش ئۈچۈن يەنە پۇق-
رالارغا ھەر خىل تەگلىمات كىگىز ۋە
رەڭدار پالازلارنى توقۇپ كېلىشكە پەرمان
چۈشۈرۈپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قۇربان بوۋاي
ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، نېمە
قىلىشنى بىلمەي غەمگە چۆكۈپتۇ. ئەقىل-
لىق قىز گۈلەم ئاتىسىنىڭ ھالىغا يېتىپ،
ئۇنى غەمدىن خالاس قىلماقچى بوپتۇ.
شۇنىڭدىن كېيىن گۈلەم ئۆزىنىڭ ئەقىل-
پاراسىتىنى ئىشلىتىپ، چېۋەر ئىككى قولىغا
تايىنىپ تېرىدەك موُيلۇق ۋە رەڭدار
گۈللۈك بىسات توقۇشقا بەل باغلاپتۇ. ئۇ
قوي يۇڭىنى ئىگىرىپ يىپ قىلىپتۇ. ئاندىن
يىپلارنى قىزىل، يېشىل، سېرىق ۋە قارىغا
ئوخشاش رەڭلەرگە بوياپ، ئۆزىنىڭ خىيالى
بويىچە توقۇشقا كىرىشىپتۇ. بىراق تۈننى
كۈنگە ئۇلاپ ئارام ئالماستىن توقۇغان
بولسىمۇ يەنىلا ئەپلەشمەپتۇ. شۇنداقتىمۇ
گۈلەم بوشاشماستىن كېچە-كۈندۈز
توقۇشنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىپتۇ. گۈلەم-
نىڭ بۇنداق قايتماس ئىرادىسى ۋە ئىش-
چانلىقىدىن تەسىرلەنگەن تەڭرى گۈلەمگە
ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئەرشتىن بىر پە-
رىشتىنى زېمىنغا چۈشۈرۈپتۇ.

بىر كۈنى سەھەردە ئارغىماقتا مىن-
گەن، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان
ئاپئاق ساقاللىق بىر بوۋاي، ئادەمنىڭ
كۆزىنى قاماشتۇرغۇدەك ئېسىل بىر پارچە
زىلچىنى ئېتىنىڭ ئالدىغا ئالغان ھالدا
ئەرشتىن چۈشۈپ، گۈلەمنىڭ ئىشىكى ئالدى-
دىكى ئۆستەڭ بويىغا كېلىپ ئېتىنى توخ-
تىتىپتۇ. دەل شۇ چاغدا گۈلەم ئۆستەڭ
بويىغا سۇ ئالغىلى چىققانىكەن، گۈلەم
ئۇ بوۋايىنى ئۆيىگە باشلاپتۇ. قۇربان
بوۋايمۇ مېھماننى خۇشاللىق بىلەن قىزغىن
قارشى ئېلىپتۇ. بوۋاي چاي ئىچكەچ ئول-
تۇرۇپ گۈلەم توقۇۋاتقان نەرسىگە سەپ-
سېلىپتۇ. كېيىن گۈلەمگە ئۇنىڭ يېتىش-
سىزلىك جايلىرىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ.
ئەقىللىق گۈلەم بۇ بوۋاينىڭ ئادەتتىكى
كىشىلەردىن ئەمەسلىكىنى سېزىپتۇ. گۈلەم
بوۋايغا تەزىم قىلىپ تۇرۇپ، بوۋايدىن
ئۆزىگە ئۇستاز بولۇشنى تۆۋەنچىلىك بىلەن
سوراپتۇ. بوۋاي گۈلەمنى ئارغىماق ئېتى-
نىڭ ئۈستىگە ئارتىلغان زىلچىنى ئېلىپ

كىرىشكە بۇيرۇپتۇ. گۆلەم زىلچىنى ئۆيگە ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن بوۋاي ئۇنى تامغا ئېسىپ تۇرۇپ گۆلەمگە:

— قىزىم، سەن مۇشۇ زىلچىنى ئۆلگە قىلىپ توقۇۋەر. مەن ساڭا ھەممە ھۈنەرنى سۆزلەپ بېرەي،— دەپتۇ ـ دە، سۆزلەشكە باشلاپتۇ. بوۋاي يىپ ئىگىرىشتىن تارتىپ تاكى يىپ بوياش، يىپنى جۈپلەش ۋە توقۇش، پۈتكەندىن كېيىن تىۋىتىنى قىرقىشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھۈنەرلەرنى گۆلەمگە سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئاندىن گۆلەمگە قاراپ:

—«قىزىم، سەن بەكمۇ ئىشچان ئىكەنسەن، ئىشچان ئادەم مۇراد ـ مەقسىتىگە يېتەلەيدۇ. سەن مېنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىمنى ئېسىڭدە مەھكەم تۇتۇپ، كىشىلەرگە بەخت ـ سائادەت يارىتىپ بەرگەيسەن، ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ بولۇپ گۆلەم بىلەن خوشلىشىپ، ئارغىماق ئېتىغا مىنىپتۇ ـ دە، كۆزدىن غايىب بوپتۇ. ئاقكۆڭۈل گۆلەم بۇنىڭغا ھەيران قاپتۇ. ئۇ پەرىشتە بوۋاينىڭ ئۆگەتكەنلىرىنى ئېسىدە چىڭ تۇتۇپ، شۇ بويىچە يېڭىباشتىن گىلەم توقۇشقا كىرىشىپتۇ. يىگىرمە سەككىز كۈنلۈك جاپالىق ئەمگەكتىن كېيىن تولىمۇ كۆركەم ۋە گۈزەل، ئۆرنەكلىرى خۇددى دەستە ـ دەستە گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىپ تۇرغاندەك، بەئەينى گۈلزارلىقتا ئۇخشايدىغان ئاجايىپ چىرايلىق چوڭ بىر پارچە زىلچىنى توقۇپ پۈتكۈزۈپتۇ ۋە پادىشاھقا سوۋغا قىلىش ئۈچۈن ئاتىسىغا بېرىپتۇ.

پادىشاھ بۇنى كۆرۈپ تولىمۇ خۇشال بوپتۇ. خانىش ۋە كېنىزەكلەرنىڭ ھەممىسى كېلىپ زىلچىنى تاماشا قىلىشىپتۇ. پادىشاھ دەرھال قۇربان بوۋايغا نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش ئىنئام بېرىپتۇ. ئەمما قۇربان بوۋاي:

— پادىشاھى ئالەم، بۇ ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنىڭ ئورنىغا يورۇڭقاش دەرياسى بويىدىكى پۇقرالارنىڭ زېمىنىدىكى ئۈچ يىللىق باج ـ سېلىقنى كەچۈرۈم قىلىۋېتىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن،— دەپ ئىلتىماس قىپتۇ. پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ:

— تولىمۇ ئەخمەق ئادەم ئىكەنسەن! مەيلى سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن،— دەپ بوۋاينىڭ تەلىپىگە ماقۇل بوپتۇ. گۆلەم پۈتۈن يېزىدىكى ئەر ـ ئايال ھەممە كىشىگە ئۆزىنىڭ ھۈنىرىنى ئۆگىتىپ قويۇپتۇ. كىشىلەر گۆلەمنى چوڭقۇر ھۆرمەتلەپ، ئۇنى زېمىندىكى گىلەمچىلەرنىڭ پىر ئۇستازى دەپ ماختىشىپتۇ ۋە گۆلەمنىڭ ئىسمىنى ئۇلۇغلاپ ئىنسانلار ئارىسىدىن مەڭگۈ ئۆچۈرمەسلىك ئۈچۈن بۇ بىساتنى «گىلەم» دەپ ئاتاپتۇ. شۇنىڭدىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە كىشىلەر زىلچىنى «گىلەم» دەپ ئاتاپ كەلگەنىكەن.

«چەش قانچە» دېگەن نام توغرىسىدا

«چەش قانچە» كەنتى قۇمۇل شەھىرىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە بولۇپ، يېزا مەركىزىگە 12 كىلومېتىر كېلىدىغان قۇمۇل تۈزلەڭلىكىگە جايلاشقان. بۇ كەنتنىڭ نامى توغرىسىدا ئەل ئىچىدە مۇنداق رىۋايەت تارقالغان:

ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بۇ جايدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر مۆتىۋەر كىشى بۇ مەھەللىدىكى ئۇخشىمىغان بۇغدايلارغا قاراپ،

هەيران قاپتۇ ۋە يەرلىك بىر دېھقاندىن:

— بۇ ئېتىزىڭلاردىكى بۇغدايلار قانچە چەش كېلەر؟ — دەپ سوراپتۇ. دېھقان بۇ سوئالغا ئېنىق جاۋاب بېرەلمەپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئاستاندىكى ھېيت نامىزىدا ھېلىقى مۆتىۋەر كىشى بىلەن دېھقان يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ. مۆتىۋەر كىشى دېھقان بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن:

— ھەي دېھقان، چەش قانچە؟ — دەپ سوراپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان كىشىلەر، بۇ دېھقان تۇرۇۋاتقان كەنتنىڭ ئىسمى «چەش قانچە» ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ جاينىڭ ئىسمى ئەل ئارىسىدا «چەش قانچە» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپتۇ.

يىغلاڭغۇ تاغ ئەپسانىسى

قەدىمكى زاماندا كۇسەن پادىشاھىنىڭ خانىشى بىر قىز تۇغۇپتۇ. قىز شۇنداق ساھىبجامال ئىكەنكى، ئۇنىڭ چىبەنلىكى ۋە گۈزەللىكى توغرىسىدا ئەل ئارىسىدا داستانلار توقۇلۇپ، قۇلاقتىن قۇلاققا يېتىپ، ھەرقايسى ئەللەرگە تاراپتۇ. شۇ چاغدا خوتەن شاھىنىڭ شاھزادىسى پەرھادمۇ بۇ قىز توغرىسىدىكى قىسسەلەرنى ئاڭلاپ، ئۇنى كۆرمەي تۇرۇپ ئاشىقى بىقارار بوپتۇ ۋە خوتەندىن كۇسەنگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ.

كۇسەن پادىشاھى ھەر تەرەپتىن كەلگەن ئەلچىلەرگە شۇنداق پەرمان چىقىرىپتۇ: «كىمكى ئالدىمىزدا كۆرۈنۈپ تۇرغان تاغقا مىڭ ئۆي قېزىپ پۈتتۈرسە، قىزىمنى شۇنىڭغا بېرىمەن.»

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان شاھزادە، بايۋەتچىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ بېلى بوشاپ ئۈمىدسىزلەنگەن ھالدا قايتىپتۇ. خوتەن شاھزادىسى پەرھاد كۇچارغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن شىرىننىڭ ۋەسلىگە يېتىش ئۈچۈن بېلىنى مەھكەم باغلاپ، ئۆز يۇرتىدا ئۆگەنگەن تاشچىلىق ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۆي ياساشقا كىرىشىپتۇ.

شىرىنمۇ پەرھادنى كۆرۈپلا ئاشىق بوپتۇ ۋە پەرھادقا ئۇسسۇزلۇق ۋە تائام يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ. پەرھاد جاپالىق ئىشلەپ ئاخىرى توققۇز يۈز توقسەن توققۇز ئېغىز ئۆينى پۈتتۈرۈپ، ئەڭ ئاخىرقى بىر ئېغىز ئۆينى ياساشقا كىرىشىپتۇ. ئۇزۇندىن بۇيان شىرىنگە ئاشىق بولۇپ يۈرگەن، ئەمما ئۇنىڭ ۋەسلىگە يېتەلمىگەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى بىر جادۇگەر مومايىنى ئەۋەتىپ، پەرھادقا زەھەر بېرىپ جېنىغا قەست قىپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئەل-يۇرت ماتەم تۇتۇپتۇ. شىرىنمۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئاشىقىنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلاپ بۇ دۇنيا بىلەن مەڭگۈگە ۋىدالىشىپتۇ. بۇ بىر جۈپ ئاشىق ـ مەشۇقنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرگەن تاغمۇ تاقەت قىلالماي ياش تۆكۈپتۇ، تا بۈگۈنكى كۈنگىچە بۇ تاغنىڭ قايغۇلۇق كۆز ياشلىرى توختىماي تۆكۈلۈپ، مىڭ ئۆي جايلاشقان تاغ باغرىنى كۆكەرتىپ، باغۇ ـ بوستانلىققا ئايلاندۇرۇۋېتىپتۇ.

«قوناق بېشى ئەگكەنلەر»

ئۆتكەن زاماندا، تۇرپاننىڭ مەلۇم بىر يېزىسىدا ئىككى دېھقان قوشنا ئول—

www.uyghurkitap.com

تۇرغانىكەن. ئۇلارنىڭ بىرى بىشى ئې-
گىلىپ ئۆسۈدىغان «چىڭباش قوناق»، يە-
نە بىرى «ئۆرە باش قوناق» تىرىپتۇ.
كۈنلەر ئۆتۈپ، چىڭباش قوناق بىشىنى
كۆتۈرەلمەي «ئېگىلىپ» كىتىپتۇ. بۇنى
كۆرگەن قوشنىسى ئۆزىنىڭ قوناقلىرىنىڭ
ئانچە ئوخشىمىغانلىقىنى ئېيتىپ قوشنىسى-
دىن بۇنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ. قوشنىسى
چاقچاق قىلىپ شۇنداق دەپتۇ: «سەنمۇ
ماڭا ئوخشاش ئاي تولۇپ بولغاندا ئېتى-
زىڭنى سۇغىرىپ ئاندىن قوناقلىرىڭنىڭ
بىشىنى ئېگىپ قويساڭ، قوناقلىرىڭ مى-
نىڭ ئېتىزىمدىكى قوناقلاردەك بىشىنى
كۆتۈرەلمىگۈدەك دەرىجىدە ئاينىيدۇ» دەپتۇ.
بۇنى ئاڭلىغان ھىلىقى ساددا قوشنا دىھقان
ئۆزىنىڭ ئۆرە باش قوناقلىرىنىڭ بىشىنى
ئەگدىم، دەپ ھەممە قوناقنىڭ بىشىنى
سۇندۇرۇپ، ساڭگىلىتىپ قويۇپتۇ. ئەتىسى
قوپۇپ قارىغۇدەك بولسا، قوناقلارنىڭ
ھەممىسى نابۇت بوپتۇ...

شۇنىڭدىن باشلاپ كىشىلەر ئاشۇ
ساددا دىھقاننى «قوناق بىشى ئەگكەن» دەپ
ئاتىشىدىغان بوپتۇ. كىيىنچە ئۇنىڭ ئەۋ-
لادلىرىغىمۇ قوناق بىشى ئەگكەنلەر دىگەن
لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن.

لەيلەك مەھەللىسى ھەققىدە

قەدىمدە تۇرپاننىڭ مەلۇم بىر
كەنتىدە بىر نەچچەيلەن بىرلىشىپ، قوي
ئوغرىلاپ كىلىپ ئۆلتۈرۈپ يىيىشىپتۇ.
ئاندىن بۇلار قوينىڭ كاللا-پاقالچاق، ئۈپ-
كە-قىرىنلىرىنى بىسقتۇرالماي مەھەل-
لىنىڭ چىتىدىكى كۆلگە ئاپىرىپ تاشلىغا-
نىكەن، ئەتىسى بۇ ئۈپكە-قىرىنلار لەي-
لەپ سۇ يۈزىگە چىقىپ قاپتۇ. مۇشۇ يىپ
ئۇچى بىلەن كىشىلەر ھىلىقى ئوغرىلارنى
تىپىپ جازالاپتۇ. ئوغرىلارنىڭ بۇ قىلمىشى
مەھەللىدىكى باشقا پۇقرالارنىمۇ ئاھانەتكە
قويغانىكەن. شۇنىڭدىن كىيىن كىشىلەر
بۇ مەھەللىنى «لەيلەك مەھەللىسى» دەپ
ئاتىشىدىغان بوپتۇ. بۇ نام تاكى ھازىرغى-
چە قوللىنىپ كىلىۋىتىپتۇ.

«توخۇ شورپىسىنىڭ شىپالىق رولى» ھەققىدە

ئۇزۇن زامانلار ئىلگىرى، ياش ۋاقتىدىن
تارتىپلا تاماكىنى تولا چەككەن بىر ئادەم
بولۇپ، كۈنلەردىن بىر كۈنى بۇ ئادەم
ناھايىتى ئېغىر كىسەلگە گىرىپتار بولۇپ
قاپتۇ. ئۇنىڭ مەيدىسىدە بىر نەرسە
توختىماي گىزىلدايدىكەن. ئۇنى كۆرسەت-
مىگەن تىۋىپ قالمىغان بولسىمۇ ھىچقانداق
ئۈنۈمى بولماپتۇ. ئاخىرى ئۇ ئادەم ئوي-
لىغا: «مەن ئاخىرى مۇشۇ كىسەل بىلەن
ئۆلۈپ كىتىدىغان بولدۇم. مەن ئۆلگەندىن
كىيىن مەيدەمنى يېرىپ كۆرۈڭلار، مەي-
دەمدە چوققۇم بىر نەرسە بار» دەپتۇ ۋە
ئۇزاق ئۆتمەي ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

ئۇنىڭ ئوغلى ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتى
بويىچە ئۇنىڭ مەيدىسىنى يېرىپ قارىسا،
دىگەندەك ئۇنىڭ مەيدىسىدىن كاللەك
قاپقارا نەرسە چىقىپتۇ. ئۇ بەكمۇ قاتتىق
ئىكەن، يەرگە تاشلىسىمۇ سۇنمايدىكەن.
شۇنىڭ بىلەن ھىلىقى يىگىت ئۇنى ئاتى-
سىدىن قالغان تەۋەرۈك ئورنىدا كىچە-
كۈندۈز يىنىدىن ئايرىماپتۇ، ئۇنى ئاش
تاماق يىگەندە، ئۇسسۇزلۇق ئىچكەندە ئال-
دىغا قويۇۋىلىپ ئولتۇرىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ھىلىقى يىگىت
بازارغا كىلىپ بىر شورپىخانىغا كىرىپ
توخۇ شورپىسى ئىچمەك بولۇپتۇ. ئۇ

يەنە ھېلىقى نەرسىنى ئېلىپ جوزىغا
قويۇپ قويۇپتۇ. ئاشپەزنىڭ دىققەتسىز-
لىكىدىن كۆتۈرۈپ كىرگەن شورپا ھېلىقى
كالىلەكىنىڭ ئۈستىگە تۆكۈلۈپ كەتكەندىكەن،
ھايال ئۆتمەي قاچا ئېرىپ كېتىپتۇ. يې-
گىت بۇنىڭدىن ئەپسۇسلىنىپ قاتتىق يى-
غلاپتۇ. ئەتراپتىكىلەر يىگىتنىڭ نېمە
سەۋەبتىن بۇنداق قاتتىق يىغلىغانلىقىنى
سوراپتىكەن، يىگىت:
— ... ئاتام ھايات ۋاقتىدا مەن نې-
مىشكىمۇ ئۇنىڭغا توخۇ ئۆلتۈرۈپ شورپا
سېلىپ بەرمىگەن بولغىيتىم. مەن مانا
مۇشۇ ئىشقا ئۆكۈنۈپ يىغلاۋاتىمەن، —
دەپتۇ. كىشىلەر بۇ ئىشتىن ساۋاق ئېلىپ
تاماكا چېكىدىغان نۇرغۇن كىشىلەر پات-
پات توخۇ شورپىسى ئىچىپ، بۇنىڭ مەلۇم
شىپالىق رولىنى كۆرۈۋاپتۇ. ئەنە شۇنىڭدىن
باشلاپ كىشىلەر ئارىسىدا: «تاماكا چەك-
كەن كىشى يىلدا بىر قېتىم توخۇ شورپى-
سى ئىچىشى كېرەك» دېگەن سۆز تارقالغانىكەن

«داڭگال يېيىش» ھەققىدە

لوقمان ھەكىم بوينىغا يەتكەن قىزى-
نى بىرىۋغا ياتلىق قىلىپتۇ. شۇ مەزگىل-
لەردە لوقمان ھەكىمنىڭ تىبابەتچىلىكتىكى
شۆھرىتى كۈنسېرى ئېشىپ، ئالدىغا كې-
سەل كۆرسەتكىلى كېلىدىغان ئادەملەر كۆ-
پىيىپتۇ. لېكىن ئۇنىڭ كۈيئوغلى بىرەر قې-
تىممۇ ئۇنىڭ ئالدىغا «مەن ئاغرىدىم» دەپ
كېلىپ باقماپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبىنى لوقمان
قىزىدىن سوراپتۇ. قىزى ئېرىنىڭ ھەر
كۈنى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپلا قۇرۇپ
كەتكەن قاتتىق ناندىن بىر بۇردا يەۋال-
دىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. لوقمان ھەكىم قىزىغا
قاتتىق نان پارچىلىرىنى بىر يەرگە
يوشۇرۇپ قويۇشنى تاپىلاپتۇ. قىزى شۇن-
داق قىپتۇ. لېكىن كۈيئوغۇل يەنىلا
لوقمان ھەكىمنىڭ ئالدىغا كېسەل كۆر-
سەتكىلى كەلمەپتۇ. بۇنى لوقمان يەنە
قىزىدىن سوراپتۇ. قىزى «ئۇ ھازىر ھەر
ئەتىگىنى سېغىز داڭگالدىن بىر پارچىنى
يەۋالىدىغان بولدى» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.
بۇ گەپنى ئاڭلىغان لوقمان ھەكىم: «ئۇن-
داق بولسا ئۇ ئۆمۈرۋايەت كېسەل بول-
مايدىكەن» دەپتىكەن. ھازىرمۇ، كىشىلەر
ئارىسىدا مۇشۇ رىۋايەتكە ئاساسلىنىپ، كېچىسى
ئاشقازانغا يىغىلىپ قالغان زەرداپ سۇنى
يوقىتىش كويىدا ھەر ئەتىگىنى بىرەر بۇردا
قاتتىقان ناننى يەۋالىدىغانلار ئۇچراپ قالىدۇ.

چامغۇرنىڭ شىپالىق رولى

لوقمان ھەكىم سەييارە تېۋىپلىق قىلىپ
يۈرۈپ تۇرپانغا كېلىپ قاپتۇ. تۇرپاننىڭ
ھەممىلا يېرىدە دېگۈدەك چامغۇرنىڭ بار-
لىقىنى كۆرۈپ: «بۇ يۇرتنىڭ كىشىلىرى
كېسەل بولمىغۇدەك، چۈنكى بۇ جايدا
چامغۇر كۆپ ئىكەن، شۇڭا بۇ يەردە توخ-
تاپ تىبابەتچىلىك قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق-
كەن» دەپ كېتىپ قالغانىكەن، شۇنىڭ-
دىن باشلاپ كىشىلەر چامغۇرنى تېخىمۇ
ئەتىۋارلاپ ئۇنى كېڭەيتىپ ئۆستۈرۈپ،
مۇھىم ئوزۇقلۇق ھېسابىدا ئىستېمال قى-
لىدىغان بولغانىكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

لوقماننىڭ تېۋىپ بولۇشىنىڭ سىرى

دۇنيانىڭ گىردابىدا بىر يوغان تۆشۈك بولۇپ، ئۇ يەرگە پۈتۈن دۇنيانىڭ سۈيى قوشۇلۇپ تۇرارمىش. ئۇ تۆشۈكتىن توختىماي «سۇ! سۇ!» دېگەن سادا چىقارمىش. ئەنە شۇ يەردە يەتتە تۈگمەن بولۇپ، كىمكى بۇ تۈگمەنلەردە تارتىلغان ئۇندىن تائام راسلاپ يېسە، ئۇ كىشى پۈتكۈل دەل-دەرەخ، گۈل-گىياھ، ئۇچار-قانات، ھايۋاناتلارنىڭ تىلىنى بىلىدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولارمىش.

شۇ زامانلاردا، مەشھۇر بىر پادىشاھ بولغانىكەن. بۇ پادىشاھ ئەشۇ يەتتە تۈگمەندە تارتىلغان ئۇندىن ئېپكەلدۈرۈش ئۈچۈن، بىرقانچە كىشىنى شۇ ئۇندىن تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. ئۇلار مىڭبىر جاپا-مۇشەققەت، رىيازەتلەر چېكىپ، ئاخىرى دۇنيانىڭ گىردابىدىكى يەتتە تۈگمەندە تارتىلغان ئۇندىن ئازراق ئېلىپ كەپتۇ، بۇنىڭدىن خۇشال بولغان پادىشاھ ئۇنى ئۆزىنىڭ مەخسۇس ناۋىيىغا نان يېقىشقا بېرىپتۇ.

شۇ چاغلاردا لوقمان ھەكىم پادىشاھنىڭ خاس ناۋىيىغا شاگىرت ئىكەن. ناۋاي ناھايىتى تۇجۇپىلەپ نان يېقىپتۇ. لېكىن ياققان نېنىدىن بىرىمۇ ساق تۇرماي، ھەممىسى چۈشۈپ كۆلگە مىلىنىپ كېتىپتۇ. ئۆز ئىشىدىن قورققان ناۋاي كۆلگە چۈشۈپ كەتكەن نانلارنى لوقماننىڭ يەۋېلىشىغا بېرىپ، ئۆزى باشقا ئۇندىن خېمىر يۇغۇرۇپ، ھۈنەرىنىڭ بارىنى ئىشلىتىپ، ناھايىتى تەملىك توقاچ يېقىپ پادىشاھقا يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ. پادىشاھ توقاچنى خۇش بولۇپ يەپتۇ. لېكىن بىر نەچچە كۈندىن كېيىنمۇ ئۆزىدە بىرەر يېڭىلىق-خاسىيەتنىڭ ئالامەتلىرىنى كۆرمەپتۇ. بۇنىڭدىن ئەجەپلەنگەن پادىشاھ ناۋايىنى ئالدىغا چاقىرتىپ ئەھۋالنى ئەينەن سۆزلەشنى ئېيتىپتۇ. ناۋاي پادىشاھتىن بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىشىنى ئىلتىجا قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. پادىشاھ ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ ئىجازەت بەرگەندىن كېيىن، ناۋاي بولغان ئىشنىڭ تەپسىلاتىنى ئەينەن ئېيتىپتۇ. پادىشاھ خاسىيەتلىك ناننى يېيىشنىڭ ئۆزىگە نېسىپ بولمىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن لوقماندا قانداق خاسىيەت پەيدا بولغانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ ئۇنى بىرگە ئېلىپ دالاغا چىقىپتۇ. دەرۋەقە لوقمان ئۆزىگە ئۇچرىغانلىكى نەرسىلەرنىڭ نېمە دېيىشىۋاتقانلىقىنى، گۈل-گىياھ، ئۇچار-قانات، ھايۋانلارنىڭ قايسى گۈل-گىياھ، دەل-دەرەخلەرنىڭ قانداق خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى، قانداق كېسەللەرگە قانداق قىلىپ ئىشلەتسە شىپا بولىدىغانلىقلىرى ھەققىدە سۆزلىشىۋاتقانلىرىنى بىر-بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، پادىشاھ ئۆز ئوردىسىدىن مەخسۇس خانە ئاجرىتىپ، لوقماننىڭ تىبابەتچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشىغا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىپتۇ. لوقمانمۇ ئەۋزەل شارائىتنىڭ قەدرىگە يېتىپ، تىبابەتچىلىكنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپتۇ، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن لوقماننىڭ شۆھرىتىمۇ پۈتكۈل ئالەمگە تارقالغانىكەن.

ئېيتىپ بەرگۈچىلەر: ھەبىبۇللا جوخا، تۇرسۇن ھوشۇر، مىجىت ھەبىبۇللا، تۇرسۇن مەمەت، ئابدىنىياز روزى.

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئىسمايىل تۆمۈر

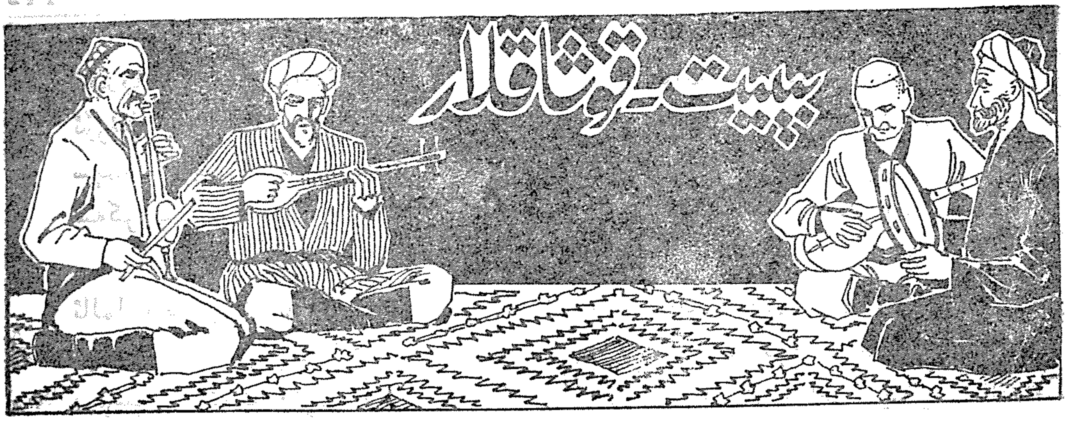

مۇھەببەت قوشاقلىرى

ئاغىنىلەر، خۇش ئەمدى
مەن كەتتىم قىيامەتكە.
ئىچلىرىم تولۇپ كەتتى
يار قىلغان ئاھانەتكە.

ئاق ئەلەم، قىزىل ئەلەم،
يارىمىنىڭ قېشى قەلەم.
ھېچ كىشىگە كەلمىسۇن
ماڭا كەلگەن دەرد ـ ئەلەم.

ئاغرىپ قالدىم ئۆلگىلى،
يارىم كەپتۇ كۆرگىلى.
تۇرغىلى دەرمانىم يوق،
جان يارىمنى كۆرگىلى.

ئاق قۇشقاچ ھارامزادە،
شىبكەر بەرسە، سايرايدۇ.
شۇ كەمىنىڭ چۇگانلىرى
پۇلۇك بولسا قارايدۇ.

ئادا بولدۇم، ئادا بولدۇم،
يارىم مەن ئادا بولدۇم.
بىر كۆرۈپ جامالىڭنى،
ئاشىق بىقارار بولدۇم.

ئاق سارايدا ئولتۇرغان
تولۇن ئاي مېنىڭ يارىم.
كۆيەر ئوتقا سېلىپ قويۇپ
كارى بولمىغان يارىم.

ئاينى خىجالەت قىلغان
ئايدەك يۈزۈڭ ئەمەسمۇ؟!
مېنىڭ قەلبىمگە ئوت سالغان
شېرىن سۆزۈڭ ئەمەسمۇ؟

ئاق چاي ئىچىپ، كۆك چاي ئىچىپ
مەست بولۇۋالغۇم بار.
ئەۋرىشىمدەك بويلىرىڭغا
چىرمىشىۋالغۇم بار.

ئاق ئاتقا يېشىل توقۇم،
يېنىمدا سېنىڭ يوقۇڭ.
سەن يادىمغا يەتكەندە،
كەلمەيدۇ مېنىڭ ئۇيقۇم.

ئالا يېشىل بولىدىكەن
ئىدىر تولكىسى.
جاننى ئېلىپ جاننى بېرەر
يارنىڭ كۈلكىسى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئاللايارىم، خان يايلاقتا
ئۆزۈڭ يايلامسەن؟
سىمىز قويىنىڭ قوزىسىدەك
سەكرەپ ئويىنامسەن؟

ئالما ئاتتىم تىرەككە،
يىنىپ چۈشتى پىيالىككە.
بىرىپ ئېيتىڭ يارىمغا،
ئوت كەتتى بۇ يۈرەككە.

ئالما گۈلىدەك چەندان،
گۈل بەرگىدە سارغايغان.
سارغايغان دىمەڭ بىزنى
يار دەردىدە سارغايغان.

ئالما ئەۋەتكىن دەيسىز،
ئەۋەتسەم كىم بىلەن يەيسىز؟
مىنىڭ قەدرىمنى بىلمەيسىز،
ئاخىر پۇشايمان يەيسىز.

ئالما قويغان سىڭگىغا
بېھى قويدۇم تۈيدۈڭمۇ؟
سەن ئۆزۈڭ نادان بالا،
كۆيگىنىمنى بىلدىڭمۇ؟

ئالمىلار پىشىپ قاپتۇ،
ئۈزگىلى بولمامدىكەن؟
كوڭلۇمدىكى يارىمنى
كۆرگىلى بولمامدىكەن؟

ئالمان قارچىغام بولسا
قوشلاپ يارنى ئالدۇرسام،
تەشنا بولغان يۈرەكنى
يار ۋەسلىدە قاندۇرسام.

ئالتە ئاي ياتتىم خاماندا،
ئوت قالدىم ساماندا.
سامان كۆيۈپ كۈل بولدى،
خويمۇ قالدىم ئارماندا.

ئالتىنشەھەردە بارمىكىن
سەن يارىمدەك ئاي چىراي؟
يىلاندەك تولغىنىپ چىقساڭ،
سەندىن قانداق ئايرىلاي؟!

ئالتۇن قارا كۆز يارىم
مەڭگۈگە ۋاپا ئەتسەڭ،
ئەقىدە ساقلىغان يارغا
جاننى سەدىقە ئەتسەم.

ئاپئېيقىمەي ئاپئېقىم،
بېشىمغا كىيگەن قالپىقىم.
سەن سۆيمىسەڭ سۆيمىگىن،
ئۆزۈم سۆيگەن ئاپئېقىم.

ئاسماندىكى ئايىم يوق،
كۆڭۈلدىكى يارىم يوق.
كۆرمەمسەن چىرايىمنى
ئىلگىرىكى چىرايىم يوق.

ئات چۇلۇۋۇرى ئارغامچە،
ماڭمىسا، ئۇراي قامچە.
مەن يارنى سىغىنغاندا،
ئاتۇش يوللىرى قانچە؟!

ئاتايىمۇ شۇبۇ تاشنى،
ئاتمايمۇ شۇبۇ تاشنى؟!
قاچانغىچە كۆرمەيمەن،
قەدىردان قەلەم قاشنى.

ئاتام بىلەن ئانام يوق،
ئەلگە ئەتمۇارىم يوق.
شۇ كەمدە ئۆلۈپ كەتسەم،
بېشىمدا مۇرەببەم يوق.

ئېتىم سۇغا كىرمەيدۇ،
غازى بارمىكىن كۆلدە؟
يار تالاغا چىقمايدۇ،
يارى بارمىكىن ئۆيدە؟

ئاتىڭىز توسۇن ئىكەن،
سۇندۇردى ئىگەرىمنى.
ئاتام بولسا ئالار ئىدىم،
كونا يار جىگەرىمنى.

ئاتلارنى توقۇپ قويدۇم،
شىۋىرغان يامان قاردا.
ئاغزىدا دېگەن بىلەن،
چىن كۆڭلى بۆلەك ياردا.

ئاخشام ئوينىغان يەردە،
ئالتۇن ئۈزۈكۈم قاپتۇ.
ئىزدىمەڭلار، سورىماڭلار،
كۆڭلۈمدىكى يار ئاپتۇ.

ئاخشامقى ھارامزادە،
يارىم بىلەن گەپلەشتى.
ئۇنچۇقماي قويۇپ بەرسەم،
ئويناشقىلى ئەپلەشتى.

ئاخشاملىقتا يار كەلسە،
بىر بەلگە ئېلىپ قالسام.
ھەرگىز تۈيمىسۇن دۈشمەن،
يارنىڭ كەلمىكى ئاسان.

ئاھ خېنىم، ئۆيۈڭ نەدە؟
ئۆيۈم يۇمىلاق شەدە!
ئوينىغىلى قويمامسەن،
كۆڭلۈم خالىغان يەردە؟!

ئاھ، يارىم، ھالىم يامان،
قاراڭغۇدىن ئايدىڭ يامان.
ئىشق ئوتى ماڭا چۈشتى،
دوزاخ ئوتىدىن يامان.

ئاشىق ئەتسەڭ مېنى ئەت،
بىر كۈن كېرەك بولارمەن.
دۈشمەنىڭنىڭ ئالدىدا،
تاش يۈرەكلىك بولارمەن.

ئەجەبمۇ بىر داملايسىز،
بىز كۆرمىگەن ئەنجاننى.
غېرىبلىق ئەسەر قىلدى،
باقالمايمىز بۇ جاننى.

ھۆسنى ئايدەك شۇ يارىم،
كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ.
يارىدىن ئايرىلمىغان،
مېنىڭ قەدرىمگە يەتمەيدۇ.

يولۇڭغا تولا قاراپ،
تالدى كۆزۈم گۆھىرى.
ئاي كەبى تاڭ ئالدىدا،
سارغايتاي دەمسەن مېنى.

ئەل بەرگەننى مەن بەردىم،
تىپىپ ئالمىدىم يەردىن.
ئوتقا سالسام كۆيمەيدۇ،
قاچان چىقىدۇ دەردىم؟!

www.uyghurkitap.com

ئاشنا بولدۇم ئۆزۈڭگە،
قاشىڭ بىلەن كۆزۈڭگە.
بىر نەچچە زامان بولدى،
ئېيتالمىدىم ئۆزۈڭگە.

باراي دېسەم، بارماڭ دەيدۇ،
بايلار باغىغا.
بايىنىڭ قىزى چۈچا ساپتۇ،
ئۇزۇن چاچىغا.

باغىڭغا كىرىپ ئالىپ،
ئۆرۈك ئىرغىتاي يارىم.
ناخشامغا قوشۇپ ئالىپ،
سېنى يىغلىتاي يارىم.

باغىمىدىكى ئالمىلار،
سۇ كىرمەي قۇرۇپ قاپتۇ.
جېنىمغىنە شۇ يارىم،
چۈشۈمگە كىرىپ قاپتۇ.

باغقا بۇغداي تېرىسام،
بەلباغقا كەلگەن بۇغدىيىم.
ئۆگىنىپ قالغان چېغىمدا،
ئايرىۋەتكەن خۇدايىم.

باغقا كىرىپ ئالما يەڭ،
ھەممە مېۋىسى بىزنىڭ.
كۆڭۈل بەرسىڭىز يارىم،
جاندىن ئۆزگىسى سىزنىڭ.

باغقا كىرىپ گۈلزاردىن،
گۈلدەستە تېرەي دەيمەن.
مېھرىبان شۇ يارىمنىڭ،
لېۋىدىن سۆيەي دەيمەن.

باغقا كىرسەم بۇلبۇللار،
ھەرتەرەپتىن سايرايدۇ.
جېنىمغىنا شۇ يارىم،
شاخ ئاستىدىن مارايدۇ.

باغقا تەرگەن گۈلۈڭنىڭ،
بىر تېلىنى ئۈزمىدىم.
قانچە يىراق كەتسەڭمۇ،
ئۈمىدىمنى ئۈزمىدىم.

باراي دېسەم يول يىراق،
ۋاقتىدا كۆرەلمەيمەن.
يار ئۆتى يامان ئىكەن،
مەن ئۆرە يۈرەلمەيمەن.

باسما كۆڭلەك كىيىپسەن،
ماڭالمايسەن ئېكىشىپ.
ئەرگە تەگسەڭ ماڭا تەگ،
قوۋۇرغاڭ بىلەن كېكىشىپ.

باھارنىڭ گۈزەل پەسلى،
گۈل تەردىم چۆنەكىمگە.
سېنىڭ بىلەن ئىشلىسەم،
كۈچ كىرەر بىلەكىمگە.

بىۋاپا دۇنيا ئىكەن،
بۈگۈن ئۇنۇتقان يارىنى.
ئادىمى ھەرگىز ئۇنۇتماس،
كونا سۆيگەن يارىنى.

بىۋاپا كەتتى يىراققا،
ئۆتى مەندىن كەتمىدى.
ئاھ ئۇرۇپ قان يىغلىسام،
ھالىمغا ئانچە يەتمىدى.

بېغىڭغا كىرىۋېلىپ،
توك خوراڭنى يەپتىمەن.
كۆڭلۈڭگە ئېغىر ئالما،
ئويلىمايلا دەپتىمەن.

بېغىڭغا كىرىپ باقسام،
شاپتۇلا بىلەن ئالما.
سەن ئۆزۈڭنى چوڭ تۇتۇپ،
مەندىن ئايرىلىپ قالما.

بېغىڭدىكى ئالمىنى،
كىمگە بېرىسەن ئاقلاپ؟
قاچان كېلىسەن يارىم؟
كۆزۈم تالدىغۇ ساقلاپ.

بېلىڭىزنى باغلاپسىز،
ئىزمىڭىزنى ئەتمەپسىز؟
بېشىمىزغا كۈن چۈشتى،
ھالىمىزغا يەتمەمسىز؟

بىزنىڭ يارنىڭ ئۆيلەرى،
ئېگىز دۆڭدە، سەيدەمدە.
دەردىمنى ئېيتىپ ئالاي،
خالى دېگەن بىر يەردە.

بىر ئادىشىم بار مېنىڭ،
ئىككى ئاداش لازىم ئەمەس.
قارا قاشىم بار مېنىڭ،
قوشىمقاش لازىم ئەمەس.

بۇ مېنىڭ مەيلىمچە بولسا،
تۇرمىسام يار قاشىدىن.
خەلقى ئالەم ئالدىدا،
پەرۋانە بولسام باشىدىن.

بۇ تاغلار ئېگىز تاغلار،
تاشى بار، توپاسى يوق.
سۆزىدە تۇرمىغان يارنىڭ،
دەردى بار ۋاپاسى يوق.

بۇلبۇل تولا سايرايدۇ،
نوغايتۇنىڭ غولىدا.
مەن جان بەرسەم ئەرزىيدۇ،
شۇ يارىمنىڭ يولىدا.

بۇگۈن ئايغا ئون دەيدۇ،
ساناپ باقسام ئون ئالتە.
بىزنىڭ يارنى چوڭ دەيدۇ،
سىكىلەكلىرى كالتە.

گۈلباغقا ئانار تىكتىم،
بىرسىگە قىزىل ئالما.
ئۆزگىگە كۆڭۈل بېرىپ،
مەندىن ئايرىلىپ قالما.

گۈل ئىكەن، بۇلبۇل ئىكەن،
رىدنا، رەيھان گۈل ئىكەن،
قانىتى گۈلدىن گۈزەل،
ئۆزى شوخ بۇلبۇل ئىكەن.

گۈل تېرىدىم مايسا بولدى،
شاخ چىقاردى رەڭمۇ رەڭ.
ھەر كىشىنىڭ جۈپتى بولسا،
بۇنداي ئۆڭلۈك سەبدە رەڭ.

گۈل تۈۋىدە ئولتۇرسام،
گۈلى يوقمىكىن دەمسەن؟
يىراق سەپەرگە ماڭسام،
كۆڭلى يوقمىكىن دەمسەن؟

www.uyghurkitap.com

گۈلگە ئىشقى بولمىسا،
باغدا بۇلبۇل سايرامدۇ؟
مەيلى بولمىسا يارنىڭ،
پەنجىرىدىن قارامدۇ؟

گۈللەر ئېچىلىپ قاپتۇ،
بېرىپ كۆرەيلى تاغنى.
ئالتۇن قارا كۆز يارىم،
شەرەت قىلدۇ باغنى.

غانجۇمدا ئارغامچا،
ئۈزۈم قاتتىق ئالۋاكچى.
قولدا پۇلۇم يوق ئۈچۈن،
مەن يارىمغا يالغانچى.

غورىگىزنى يېمەيمەن،
يېسەم چىشىم قامايدۇ.
تەگتۇشۇم ئەرگە تەگسە،
مېنىڭ ئىچىم ئاغرىيدۇ.

دەرەخ ئۈچىدا پاختەك،
يەرگە چۈشىدۇ ئوقتەك.
قىمارۋازغا تېگىۋاپسىز،
سۆيگەن خىلىڭىز يوقتەك.

دەرۋازاڭ ئەجەب يوغان،
ئىلىپ قويغىلى بولماس.
كىشىنىڭ قولدا يارىم،
سۆيۈپ قويغىلى بولماس.

دەردى بولمىسا يارنىڭ،
ئېيتامدۇ تولا ناخشا؟
ناخشا ئېيتقانغا يار كەلمەس،
ناخشىدىن كۆڭۈل باشقا.

دەردىنىڭ تولىسى كەتتى،
مۇندىن كېيىن تارتمايمەن.
بۇ ئالەمدە تارتقاننى،
قىيامەتتە تارتمايمەن.

دەردىنىڭ تولىسى كەتتى،
مەن ئاتىمنى ساتمايمەن.
ئەسقاتمىغان يار ئۈچۈن،
كۆيەك ئوتى تارتمايمەن.

دۇتار چېلىپ ئولتۇرسام،
يارىم كەلدى قېشىمغا.
ئەجەب ياخشى ئەسقاتتى،
كۈن چۈشكەندە بېشىمغا.

دۇتار چېلىپ ئولتۇرسام،
تارى ئۈزۈلۈپ كەتتى.
يارىمنى خىيال قىلسام،
كۆڭۈل بۇزۇلۇپ كەتتى.

دۇتار چالىمەن ئۆزۈم،
يىغلايدۇ قارا كۆزۈم.
يۇرتۇڭدا مۇساپىرمەن،
ئۆتمەيدۇ مېنىڭ سۆزۈم.

دۇتارىمنى ئېپ قويدۇم،
چالاي دېسەم تارىم يوق.
ئۆتەرمەنمۇ دۇنيادىن،
ئۆزۈم يالغۇز يارىم يوق.

ئېگىز دۆڭگە ساراي سالسام،
ئاراشتا قالدى.
مۇشۇ يەردىن بىر يار تۇتسام،
تالاشتا قالدى.

ئٮگٮز قارىغاي تاغدا،
سۇلار ئاقىدۇ سايدا.
بٮز مۇندا غٮرٮب جايدا،
سۆيگەن يارلٮرٮم قايدا.

ئٮگٮز تاغقا چٮققاندا،
يول تٮپٮپ چۈشەلمەيمەن.
چٮرايٮڭغا كۆيدۈممەن،
ئەقلٮڭگە ئٮشەنمەيمەن.

ئٮرٮقتٮكى لاي سۇنى،
كۆلگە باشلٮماڭ يارٮم.
خەقنٮڭ سۆزٮگە كٮرٮپ،
مٮنى تاشلٮماڭ يارٮم.

ئٮتٮزنٮڭ يولى تاشلٮق،
خويمۇ بولدۇ ئاشلٮق.
قاچانغٮچە كۆيمەيسەن،
مٮھرٮبان قەلەم قاشلٮق.

جامالٮڭنى جانان دەرلەر،
مەن بٮرٮپ كۆرەي دەيمەن.
پٮيالەڭگە چاي قۇيۇپ،
مەن ساڭا تۇتاي دەيمەن.

يۈرٮكٮم چاك-چاك بولدى،
لٮۋٮڭدٮن سۇ ئٮچەي يارٮم.
كٮلەر يولۇڭغا باش قويۇپ،
بويۇڭدٮن ئۆرگٮلەي يارٮم.

جۇگانٮمۇ تٮگەي دەيدۇ،
چوكانٮمۇ تٮگەي دەيدۇ.
ئانٮسى يامان خوتۇن،
«شايٮدٮن چاپان» دەيدۇ.

ئٮلى دٮگەن شەھرٮڭدە،
ئۈن تاسقايدۇ لەڭزٮدە.
مٮنٮڭ ئۇماق يارٮمنٮڭ،
مٮڭى بار ئوڭ مەڭزٮدە.

ئٮشٮكٮڭدٮن قۇم ئالدٮم،
تار كوچاڭدٮن نەم توپا.
قٮز ئالساڭ سۆيۈپ ئالغٮن،
جۇگان دٮگەن بٮۋاپا.

ئٮشٮكٮڭدٮن مەن ئۆتسەم،
مەيلى بارمٮكٮن دەمسەن؟
مەندٮن ئۆزگە يارى يوق،
يالغۇز قالدۇ دەمسەن؟

يوپۇرماقسٮز دەرەخنٮڭ،
سايٮسى بولماسمٮكٮن؟
يار ئۈچۈن كۆيگەن يۈرەكنٮڭ،
دورٮسى بولماسمٮكٮن؟!

كەپتٮرٮم كۆرۈنمەيدۇ،
كەپتەرۋاز تۇتۇۋالدى.
غۇنچە بويلۇق قارا كۆز،
كۆڭلۈمنى ئۇتۇۋالدى.

كەچ كٮرسە، تاڭ ئاتمايدۇ،
مەن بٮلەن قٮرٮشقاندەك.
ياردٮن ئايرٮلٮپ كەتتۇق،
لاچٮن سوققان توشقاندەك.

كەچ بولۇپ، يۇلتۇز چٮقٮپتۇ،
مەن قاچان ئۆيگە ياناي؟
بٮرگٮنە ئالما بٮرٮڭ،
يولداش قٮلٮپ ئۆيگە ياناي.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كەچمىگەن دەريانى كەچتىم،
ئۆلمىدىم سۇدا ئېقىپ.
ئەمدى كۆڭلۈك تىنىدىمۇ،
يۆردىكىمگە ئوت يېقىپ.

سالا بىلەن ئىچىپ قويدۇم،
كۆچلۈك هاراقنى،
تۆڭلۈك بىلەن چۈشىمەن دەپ
يېپدىم تاياقنى.

كېچە بولسا ياتمايدۇ
دەرەخ ئۇچىدا قاغا.
كۆزۈم تويسا تويغاندۇ،
يۈرەكىم تويمىدى يارغا.

كۈندە كۆرمىسەم يارىم
ئاھ ئۇرۇپ ياتالمايمەن.
ئىشقىڭدا ۋاپادارىم،
بارمىسام چىدالمايمەن.

قاراڭغۇدىن قورقمايمەن،
قاراڭدىن قورقىمەن يارىم.
ئايرىلىشتىن قورقمايمەن،
پاراڭدىن قورقىمەن يارىم.

قەشقەر يولى قىيالىق،
ئۇرغاق سېلىپ ئۇرغان يوق،
ئون سەككىز مىڭ ئالەمدە
هېچكىم بىزدەك بولغان يوق.

قاشىڭنىڭ قاراسى سەندە،
ئاي يۈزۈڭگە مەن بەندە.
قاچان كېلىسەن يارىم؟
تاقەت قالمىدى مەندە.

قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسى
ئېچىلسا پۇراقى بار.
مەن يارنى كۆرەي دېسەم،
ئۆيىنىڭ يىراقى بار.

قىزىلگۈلدە پۇراق بار،
بەرگىدە يوپۇرماق بار.
سۆيسەڭ ياخشىنى سۆيگىن،
قىيامەتتە سوراق بار.

قولىدا پەرەڭ ياغلىق،
يارىم كۆزىدە ياش بار.
يار كۆڭلى بۆلەك ئىكەن،
باغرىدا قارا تاش بار.

قولۇمدىكى قوشۇمنى
پېشايۋانغا ئۆگەتتىم.
ئىچىمدىكى دەردلەرنى
ناخشام بىلەن تۆگەتتىم.

قوشۇما قاش شۇ يارىمنىڭ
نەشپۈت باغى بار.
يۈرىكىمنى يېرىپ كۆرگىن،
كۆيگەن داغى بار.

قۇرغۇيۇم ئۇچۇپ كەتتى
پەلىيىمنىڭ يوقىدىن.
ياردىن ئايرىلىپ قالدىم،
تەلىيىمنىڭ يوقىدىن.

لاچىن بولۇپ ئەگىيمەن
هويلاڭدا تېرەكىڭدە،
يىلان بولۇپ سويلايمەن
مەيدەڭدە، يۈرەكىڭدە.

لاچىن قونمىغان تېرەك،
سويما سالمىغان پىلەك.
ئۇن بەش ياشتا يار تۇتۇپ،
يارغا تويمىغان يۈرەك.

ناخشىنى تولا ئېيتسام،
ئۆزلىرىم بوغۇلمامدۇ؟!
مەن يامان ئۆلۈپ كەتسەم،
ئورنۇمغا تۇغۇلمامدۇ؟

ئوينايدۇ يار، ئوينايدۇ،
ئەگىم يولدا ئوينايدۇ.
راست گېپىنى ئېيتمايدۇ،
شېرىن جاننى قىينايدۇ.

ئورمىنى تولا ئورۇپ،
قوللار قاپىرىپ قاتتى.
ئاتىدىن كىچىك قېلىپ
مېھرىبان ئانام باقتى.

كۈندە كۆرمىدىم يارنى،
كۈندە كۆرەرمەن دەپ.
ئۈمىد ئۈزمىدىم ياردىن،
ئۆلمىسەم سۆيەرمەن دەپ.

ئومىڭىزنى مەن ئوردۇم،
ئۈنچىڭىزنى سايلىماي.
يۈرەكلەردە داغ قالدى،
ئوتىڭىزغا پايلىماي.

ئۆگزەڭگە چىقىپ باقسام،
چا توخۇ پالاقلايدۇ.
قىزنى سۆيۈپ قويسام
ئانىسى ۋالاقلايدۇ.

بەلبېغىمنىڭ يوقىدىن
بېلىمگە باغلىدىم ياغلىق.
يار ماڭا ئىشەن ئەمدى،
سېنىڭ دەردىڭدە مەن ئاغرىق.

سارغايغان سۆگەتلەرنىڭ
سايىسى بولامدىكىن؟
يارغا كۆيگەن يۈرەكنىڭ
تازىسى بولامدىكىن؟

سەن تىرىك دەمسەن مېنى،
مەنغۇ تىرىك ئۆلگەندىمەن.
بەندىلەرنىڭ ئىچىدە
ئاسىي گۇناھكار بەندىمەن.

سەھەر تۇرۇپ يول سالدىم،
گۈلباغقا بارارمەن دەپ.
دەستە ـ دەستە گۈل تىزدىم،
ياردىغا تۇتارمەن دەپ.

سۇ بولسا سۈزۈك بولسا،
ئېرىقتا ئېقىپ تۇرسا.
ئاشىق بىلەن مەشۇقلار
يان قوشنا يېقىن بولسا.

تاغ ئارىلاپ سۇ كەلدى،
ئۈنچە ـ مارجان ساي بىلەن.
سۆيگەن يار كېلىپ قالدى،
يېڭى چىققان ئاي بىلەن.

تاغقا چىقتىم ئازادە،
يېنىپ چۈشتۈم پىيادە.
كىچىككىنە يارىم بار،
قىزىلگۈلدىن زىيادە.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى

تال كەستىم ئادا بولدى،
مارجانلار شادا بولدى.
بېرىپ ئېيتىڭ يارىمغا،
پەمىل چاي ئادا بولدى.

ئۆرنىلار ئۇچۇپ كەلدى،
گۈلزارنى ياراتقاندەك.
يارىم چىقتى ئالدىمغا،
ئالەمنى يورۇتقاندەك.

ئۇ كوچىدا سەن بولساڭ،
بۇ كوچىدا مەن بولاي.
قىزىلگۈلى سەن بولساڭ،
يوپۇرماقى مەن بولاي.

ئۇلۇغ سۇنى لاي قىلغان
چوڭ كۆۋرۈكنىڭ تۇسمىسى.
مېنى بىھوش، مەست قىلغان
سۆيگەن يارنىڭ ئۇسمىسى.

خىيالنى تولا قىلسام
ئاغرىقتا چاقاي دەيدۇ.
مەن يارىمغا سۆز سالسام،
ۋاقتىمغا باقاي دەيدۇ.

ھاۋادىكى لاچىننىڭ
قاناتىدا تويا يوق.
خاپا بولماڭ جان يارىم،
ياش باللاردا ۋاپا يوق.

ھويلاڭدىكى ئۇجمەڭنىڭ،
شاخى نەچچە ساناپ باق.
سەن يارىم مېنى دېسەڭ،
يۈرىكىمگە قاراپ باق.

چىقىۋاپسەن تېرەككە،
ئوتنى ياقتىڭ يۈرەككە.
كۆڭلى پەسنىڭ قىلغىنى
ئورناپ كەتتى يۈرەككە.

چىلگە سارغىيىپ قاپتۇ،
ئېتىمىزلىقتا پىلەكتە.
سەن سوردىما، مەن ئېيتماي،
دەردىم تولا يۈرەكتە.

چوڭ سۇدا ھاراق ئىچتىم،
دانىخان داڭلىق بىلەن.
ئاچچىقى كەلسە ئۇرادۇر،
قالىقاي ياغلىق بىلەن.

شەھەردىكى بايلارنىڭ،
ئىككىدىن سارايى بار.
بىزنىڭ قارا كۆز يارنىڭ،
ئالتۇندەك چىرايى بار.

ياغلىقىمنى كۆك بوياتتىم،
بەلبېغىمنى ھاۋا رەڭ.
بىزنىڭ باغدا غورا پىشتى،
كۈندە كېلىپ ئۈزۈك يەڭ.

يامغۇرلار تولا ياغسا،
ئۆيدىن ئۆتىدۇ تامچە.
مەن يارنى سېغىنغاندا،
پۈتۈم ئات، قولۇم قامچا.

يار باردا ياخشى ئىدۇق،
يار كېتىپ يامان بولدۇق.
يار دەردى يامان ئىكەن،
سارغىيىپ سامان بولدۇق.

يار دەردىدە سارغايدىم،
يارغا يوق مېنىڭ قەدرىم.
خاڭنىڭ يولىدا يۈرۈپ،
ئۆتۈپ كەتتى مېنىڭ ئۆمرۈم.

يار تۇتۇپ نېمە قىلدىم،
جېنىمغا جاپا قىلىپ.
يۈرىكىم ئادا بولدى،
ۋەدىگە ۋاپا قىلىپ.

يارىم بىلەن مەن ماڭدىم،
باغدىن گۈل ئۈزۈپ ياندىم.
يارىم ئاندا يار تۇتسا،
ئۈمىدنى ئۈزۈپ ياندىم.

يارىم كەلدى قول سالىپ،
تار كوچىدىن يول سالىپ.
بىزنىڭ يار ئۆتۈپ كەتتى،
يۈرىكىمگە ئوت سالىپ.

يارىم كەتتى يىراققا،
ئوتنى ياقتى چىراغقا.
يارنى شۇنچە چىللىسام،
ھېچ كەلمەيدۇ بۇ ياققا.

يارىمنىڭ قارا ساچى،
چۇشۇپتۇ ياڭاقىغا.
كىشىنىڭ يارىنى يار دەپ،
ئۆلەيمۇ تاياقىغا.

بۇ مېنىڭ مەيلىمچە بولسا،
كەتمىسەم يار قېشىدىن.
كېچە ـ كۈندۈز چۆرگىلەپ،
پەرۋانە بولسام بېشىدىن.

يارنىڭ بېغىدا بۇلبۇل،
گۈلى قايىرىلاي دەيدۇ.
مەن يارغا نېمە قىلدىم،
مەندىن ئايرىلاي دەيدۇ.

يارىشىپتۇ ئەجەپمۇ،
ئەتلەس كۆڭلەك ئۇچاڭغا.
قاچانغىچە كېلىمەن،
دىۋانىدەك كوچاڭغا.

يارنىڭ بويى قۇرغۇيدەك،
لەۋلىرى قىزىلگۈلدەك.
يار سالدى يىراقىنى،
سارغايتتى سېرىق گۈلدەك.

ياخشى ئاتنى مىنگەندە،
تىزگىنى سىيرىپ يۈرگەندە.
مېنىڭ كۆڭلۈم ئۆسمەيدۇ،
گۈزەل يارنى سۆيگەندە.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر.

چاغاتايچە لۇغەت

«ز»

تۈزگۈچى: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن

زابىت [ضابط] (ئە) زەبت ئەتكۈچى، ئىدارە قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى؛ **زابىت سىپەھدار** — باشقۇرغۇچى، قوشۇن باشلىقى:

سۇرۇپ ئەلنى زابىت سىپەھدارلار،
سىياسەت تەرىقىدە غەددارلار.

— نەۋائى

زابىتە [ضابطه] (ئە) قائىدە، قانۇن، تەرتىپ، نىزام؛ قانۇن ـ قائىدە، نىزامنامە:

ئىشىم بولدى كۈندىن قەۋى زابىتە،
تۇتار بولدى چوڭلار ماڭا رابىتە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زابىتەئى دىن — دىن قائىدىسى، دىنىي قائىدىلەر:

زابىتەئى دىنغە نىگەھدار ئۈچۈن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەدەتكار ئۈچۈن.

— زەلىلى.

زابىتەئى رۇسۇمى شاھىي — شاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ قائىدىلىرى.

زات [ذات] (ئە) 1› ئەسل، ماھىيەت، ئاساس؛ 2› تەگى؛ ئىگە، ساھىب؛ شەخس:

خالىن ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەفىئ،
چۈنكى، شەيئىللاھ چىكىپ سائىل دىرەم ئۆزرە تىلەك.

—ئەرشى.

بار مەلەك نىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت سارىدىن.

— ئەرشى.

3› جىسىم، گەۋدە:
دېدىلىك ۋەيرانە خۇبدۇر گەنجى زاتىم ئاسراماقىمغە،
بۇ ئەرمەسمۇ ئىدى مۇلكى ۋۇجۇدۇمنى خەراب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

4› ئىنسان تەبىئىتى، شەخسىيەت؛ كېلىپ چىقىش، نەسىل-نەسەب:
سەبا سوردى سېنىڭ ئاتىڭ نە بولغاي،
خەبەر بەرگىن ماڭا زاتىڭ نە بولغاي.
— خىرقەتى.

زاتى ئەللاھ — تەڭرى، ئاللاھ، خۇدا:
پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم بەناگاھ،
قىلغۇمدۇ خەيال زاتى ئەللاھ.

— ئەرشى.

زاتى بەشەر — بەشەرىيەت، ئىنسانىيەت، ئىنسانلار، كىشىلىك؛
زاتى پاكى — «زاتى پاكىي» غا قاراڭ:
ئاقار ھەردەم سۇخەنگەھ تۇتى يەڭلىغ ئاغزىدىن شەككەر،
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ دۇررى ھەققىي شاھ جەھان پەرۋەر.
— قەرارى.

زاتى پاكىي — زاتى پاك، خۇدانىڭ سۈپىتى؛
زاتى فەرد — يېگانە شەخس؛
زاتى مەلەك — ئەسلى مەلەك، پەرىشتە،
زاتى ۋاھىد — «زاتى فەرد» كە قاراڭ:
ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.

— ئەرشى.

زاتۇل-بۇرۇج [ذاتا لبروج] (ئە) بۇرچلار ئىگىسى، يەنى سەككىزىنچى پەلەك (كۇرسى):
بۇرجىغە بۇ يەتتى فەلەكدىن ئۇرۇج،
بەلكى ئانىڭ بابىدە زاتۇل-بۇرۇج.
— نەۋائى.

زاتىي [ذاتى] (ئە) بىر زات، يېگانە زات، ئۇلۇغ زات:
ۋۇجۇدلەر خوبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى،
بەھاسىز گەۋھەرى ناياب ئېردى زاتى يەكتاسى.
— مەشھۇرى.

زاتىي [ذاتى] (ئە) تەبىئىي، ئەسلى، شەخسىي، تۇغما؛
ئىلتىفاتىي زاتىي — شەخسىي، خۇسۇسىي ئىلتىپات.

www.uyghurkitap.com

زاخىر [زاخر] (ئه) دولقۇنلۇق؛ دولقۇنلانغان، كۆتۈرۈلگەن؛ ھاياجانلانغان؛ ھاياجانلىق؛
بەھرى زاخىر — دولقۇنلانغان، مەۋج ئۇرغان دەريا:

كېلىپ كۆڭلى ئانىڭدەك بەھرى زاخىر،
كى ئاندا زاخىر ئەۋۋەل تا بەئاخىر.

— نەۋائى.

زاد I [زاد] (ئه) بالا، پەرزەنت، ئەۋلاد؛
زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يېرى، يۇرت:

سورلاردا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىنەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.

— لۇتفى.

زادى شەكەررېز — شېرىن سۆزلۈك، يېقىملىق پەرزەنت؛
زادى ئىففەت — پاكلىق سەۋەبلىرى؛
زادى ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك خوتۇن، ئايال.

زاد II [زاد] (پ) 1) «ئازاد» نىڭ قىسقارتىلمىسى؛ 2) ئوزۇق، ئوزۇق-تۈلۈك؛ دەسمايە:

سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادنى،
بىلادىغە يەتكۈر بۇ دامادنى.

— ئا. نىزارى.

زاد راھ — «زادى راھ» قا قاراڭ:

دېدى ئەي ئاتا، راست قىل زادراھ،
كى بىچارە فەرزەندىگە بول تەباھ.

— ئا. نىزارى.

زادى ئەبەد — مەڭگۈلۈك ئوزۇق؛
زادى راھ — يول ئوزۇقى، سەپەر جابدۇقلىرى؛
زادى راھىلە — «زادى راھ» قا قاراڭ.
زاد سەرۋ — ئازاد سەرۋ، تىك ئۆسكەن سەرۋ (قىش-ياز كۆپكۆك تۇرىدىغان، ھىدى يېقىملىق، خۇش قامەت بىر دەرەخ).

زادە [زاده] (پ) پەرزەنت؛ «زاد I» گە قاراڭ:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساف ئەيلەگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەيات.

— قەلەندەر.

زادەئى تەبئ — 1) كۆڭۈللۈك؛ خۇش پەم؛ 2) قابىلىيەتلىك، پاراسەتلىك:

نېچە زادەئى تەبئ ئېرۇر ناپىسەند،

كىشىنىڭ ئۆز ئاللىدە بار ئەرجۇمەند.

— نەۋائى.

زار [زار] (پ) 1› پەرياد، يىغا، پىغان، ئاھ:

بەقالىق يار ھۇسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئۇلغۇك ئاڭا قىلساك نەزارە.

— ئەرشى.

يەتسۇ قايدىن نالەئى زارىم قۇلاغىغە ئانىڭ،
چالدۇرۇر غەۋغا بىلەن بەزمىغە ئول چەڭۇ-رەباب.

— قەلەندەر.

2› يىغلىغۇچى، پەرياد چەككۇچى، ئاھ تارتقۇچى:

زار كۆڭلۇم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكۇ كۆرۈپ،
ئەندەلىبى خۇش نەۋا يەڭلىغ گۇلى خۇشبۇ كۆرۈپ.

— مەشھۇرى.

3› غەمكىن، دەردلىك، ھەسرەتلىك؛ بىچارە، ئاجىز، كۈچسىز، ناتىۋان، خار:

كۆردۇم نۇرىنىكى زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.

— موللا سالىھ.

سىنىڭ ۋەسلىڭ تەمەننا ئەيلەپ ئەي گۇل،
يىلاندەك تولغانۇر بۇ جىسمى زارىم.

— خىرقەتى.

4› موھتاج، تەشنا:

كى يەئنى ئاتا ۋە ئانام باردۇر،
مىنى كۆرگەلى ھەم ئۇلار زاردۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

5› ئىسىملارغا قوشۇلۇپ يەر، جاي ناملىرىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: گۇلزار؛ بىنەفشەزار؛ سەبزەزار، دىگەندەك؛

زار ئەيلەمەك — يىغلاتماق، سىغىندۇرماق، مۆھتاج قىلماق.

گۇل يۈزۈڭغە ئەندەلىب يەڭلىغ قىلىپ زار ئەيلەدىڭ،
گۇلمۇسەن، رەيھانمۇسەن، يا ھۇرمۇسەن، غۇلمانمۇسەن.

— موللا بىلال.

زار بولماق — 1› ئاجىز، ناتىۋان بولماق، غەمكىن بولماق؛ دەرد-ھەسرەت چەكمەك؛ 2› موھتاج، تەشنا بولماق؛

زار-زار يىغلىماق — قاتتىق يىغلىماق، پەرياد ئۇرۇپ يىغلىماق؛

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«قاق» قاراقىم سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇڭدا زار-زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمۇ فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇسەن؟
— موللا سالىھ.

زار قىلماق — ئاجىز، ناتىۋان قىلماق؛ غەمكىن، پەرىشان ئەھۋالغا
چۈشۈرۈپ قويماق؛ خار؛ موھتاج، تەشنا قىلماق:
يارەب، سەھەر بىدار قىل، ئىشقىڭ غەمىدە زار قىل،
زىكرى شەرىفىڭ جارى قىل ھۇ-ھۇ دەبان قويسام ئاياغ.
— شەۋقى.

زار ئۇلماق — «زار بولماق» قا قاراڭ؛
زارۇبىقەرار — سەۋر-تاقەتسىز موھتاجلىق:
مەن فەقىر دىلخەستەگە رەھم [ئەيلە] ئەي شاھى جەھان،
كۆرگەلى ۋەسلىڭغە زارۇ بىقەرار بولدۇم نېتەي.
— موللا سالىھ.

زارۇ بىنەۋا — موھتاج ۋە غەمكىن:
جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە دائىم ئەسىرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

زارۇ زار — نالە، پىغان، قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىماق
بۇ سالىھ زارۇزار يىغلاپ، باشىغە گەردلەر ساچتى،
ئانىڭكى ئاھۇ فەريادۇ فىغانى ھەددىدىن ئاشتى.
— موللا سالىھ.

زارۇ زەلىل — خار ۋە خەستە؛
زارۇ غەرىب — خار ۋە غېرىب، بىچارە:
ئاجىزۇ بىچارەيۇ دەرماندەۋۇ زارۇ غەرىب،
سەن ئاخىر دەمدە ئەتا قىلغىل ئاڭا ئىمانىنى.
— قەلەندەر.

زارۇ غەمناك — خار ۋە غەمكىن:
دېدى: بولدۇڭ نە دەپ سەن زارۇ غەمناك؟
دېدى: جانىمنى قىلدى بۇ نازىك چاك.
— خىرقەتى.

زارۇ مۇستەمەند — خارۇ-زارلىق، موھتاجلىق:
بولمىشەم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىد قۇمۇلى.

زارۇ مىسكىن — خار ۋە غېرىب، سولغۇن:

ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دىسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

زارۇ نىزار — خارۇ - زار، پىقىر، مىسكىن:
ئۆلدەمكى مىنى زارۇ نىزار ئەيلەدى ئىشق،
غەم تىغىدا كۆڭلۈمنى فىگار ئەيلەدى ئىشق.
— ئەرشى.

زارۇ ھەيران — خارلىق ۋە بىچارىلىك:
يارۇ يار دەپ بىھۇدە، ئەي سالىھى، جان چەكمەگىل،
يوقسە مەقسۇدۇڭ ئۈچۈنكىم زارۇ ھەيران سەنمۇسەن.
— موللا سالىھ.

زارى ئەبتەر — خارلىق، پىقىرلىق:
بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.
— خىرقەتى.

زارى بىبىزائەت — ئاجىز، بىچارە، كەمبەغەل؛
زارى غەمكەش — زار ۋە غەملىك:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۇل ھۇسنىدىن جانىغە ئاتەش.
— خىرقەتى.

زارىيىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، ھۆكرەپ، ھۆركىرەپ يىغلىماق:
سەھەرلەر ئويغانىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.
— خىرقەتى.

زارىب [ضارب] (ئە) ئۇرغۇچى، زەربە بەرگۈچى:
ئانىڭ خاسىيەتى بۇ كىم مۇھارىب،
ئەگەر بۇ تىغ بىرلە بولسە زارىب.
— نەۋائى.

زارىب بولماق — ئۇرماق؛ ئۇرۇلماق؛

زاغ [زاغ] (پ) قاغا:
جەھانىنىڭ قۇشلارىدا فەرق نىدۇر؟
ئانىڭدۇر زاغى بۇلبۇل، بۇلبۇلى زاغ.
— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا - قوزغۇن:
بىلمەگەي ھۇسنى جەمالىڭ مەدھىنى زاغۇ زەغەن،

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

باغدا گۈل ھەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.
— گۇمنام.

زاك [زاک] (پ) زاك، بوياق (چەم قارايتىش، چەكمەن بــوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بوياق):
كەبىر، كەرەفشەيۇ سەندال، سەپىت،
كى ئاسفىر، زاك، چانتىيانا، خەدىت.
— موللا بىلال.

زاكىر [ذاکر] (ئە) تىلىغا ئالغۇچى، ھەمدە ـ سانا ئېيىتقۇچــى؛ ئىبادەتــكە مەشغۇل بولغۇچى:
رەۋاجى ئىزدەسەڭ بازار مەھشەرنىڭ مەتائىدىن،
ھەمىشە زاكىر ئول، شەۋقى، نە شىرىن زىكرىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

زاگ [زاک] (پ) زاك، بوياق، «زاك» قا قاراڭ.

زال I [ذال] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ذ» ھەرىپىنىڭ نامى:
ئېچۆككىم بولسا دىل لەفزىدىن نۇقتە «زال» بولۇر ھاسىل،
مەزەللەت ئىككى ئايرىلغان كۆڭۈلگە يەتتى خالىڭدىن.
— نەۋائى.

زال II [ذال] (پ) قېرى، كەمپىر، چال:
بار ئېردى شەھەرگە ياقىن پىرى زال،
قارىلىقدا ئېردى بويى مىسلى دال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زال مەككارە ـ مەككار كەمپىر:
كى ھەر كۈن ناز بىرلە جىلۋە قىلسە زال مەككارە،
يۈزىنى كۆرسەتىپ كۆڭلىن ئالىپ، ئۇمرىنى قىلغاي كەم.
— ئەرشى.

زالى ئافاق ـ ئاسمان؛
زالى چەرخ ـ 1) پەلەك؛ 2) بىر كۈنلۈك ئاي، ھىلال؛
زالى خىرەد ـ ئەقىللىق، ئەقىللىق چال، پىر؛
زالى دەھر ـ دۇنيا، ئالەم، جاھان:
كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زالى سەرا ـ خىيال قەسىرى، خىيالىي قەسىر، كونا ساراي:
گەرم رەۋلەر زەررەلەردەك چەرخ ئۇرار مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.
— گۇمنام

زالى فەلەك ــ ئاسمان، پەلەك؛
زالى گەردۇن ــ ئاسمان، كۆك پەلەك:
ۋەفاسىزدۇر جەھان ئىشىت بۇ مەزمۇن،
تېگەر ھەركۇن بىرەۋگە زالى گەردۇن.
ــ قەلەندەر.

زال III [ضال] (ئە) 1) ئاداشقان، يولدىن ئازغان، گۇمراھ؛ 2) يامانلىققا ئۈندىگۈچى؛ ئازدۇرغۇچى، ئازدۇرۇش:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
ــ قەلەندەر.
چەرخ زالىن كۆركى، يۈزۈك مىكر بۇنياد ئەيلەمىش،
يۈز جەھان شاد ئەھلىنى بىر دەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
ــ ئەرشى.

زالىكە [ذلك] (ئە) بۇ (ئالماش)؛
غەيرى زالىكە ــ ۋە بۇندىن باشقىلار:
... ۋە قازان ۋە ئەياق ۋە تەبەق ۋە پىيالە ۋە قاشۇق
ۋە غەيرى زالىكە كېرەك بولسا، تەرتىب قىلىپ بەرگەي.
ــ نەۋائى.

زالىم [ظالم] (ئە) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم؛ ئادالەتسىز:
تا ساڭا بەردىم كۆڭۈل ئەي مىسلى ئالەم يوق ئارا،
يۈرەكىمنى ئەيلەدىڭ، زالىم، يارا ئۈزرە يارا.
ــ قەلەندەر.

زالىم تەبئ ــ زالىم تەبىئەتلىك؛
زالىم سىرىشت ــ زالىم تەبىئەت، ئادالەتسىز؛
زالىمۋەش ــ زالىم كەبى، زالىملارچە، زالىمسىمان؛
زالىمى ئالىم نەما ــ ئۆزىنى ئالىم كۆرسەتكۈچى زالىم:
فەلەك يەڭلىغ جەھاندا زالىمى ئالىم نەما يوقتۇر،
قولىدا تىغدۇركىم كېچە باشىدا دەستارى.
ــ مەشھۇرى.

زامىن [ضامن] (ئە) كېپىل بولۇش؛ كېپىللىك؛ كېپىل:
مۇۋافىق، يارلار بىرلە بۇ دەمنى خۇش كەچۇر، بابىر،
نې ئۈچۈنكىم كېلۇر دەمگە بولا ئالماس كىشى زامىن.
ــ بابىر.

زامىن تىلەمەك ــ كېپىللىك تىلىمەك؛

www.uyghurkitap.com

زامىن ئۇلماق ــ كېپىل بولماق.

زانۇ [زانو] (پ) 1› يېقىن؛ 2› تىز (ئادەمنىڭ تىزى):

قىلىپ ئېردى قۇفلىن خەتا مانۇسى،
يوغانلىقدا گويا تېۋە زانۇسى.

ــ ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زانۇ بەزانۇ ــ ناھايىتى يېقىن، يانمۇيان؛ يېقىن ئۇلپەت.

زانۇيۇ ھەمدۇش ــ تىزى تىزىغا، يەلكىسى يەلكىسىگە يېپىشىپ:

بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەماغۇش.

ــ لۇتفى.

زانۇيى ھەبىب ــ ئەڭ يېقىن دوست:

چۇن قەدەم رەنجىغە باشىڭنى بىلال قىلغىل نىسار،
گەر كېلىپ كۇلبەڭ ئارا ئولتۇرسا زانۇيى ھەبىب.

ــ موللا بىلال.

زانىي [زانى] (ئە) زىنا قىلغۇچى، پاھىشىۋاز؛ «زىنا» غا قاراڭ.

زاھىد [زاهد] (ئە) 1› تەركىدۇنيا قىلىپ، يەنى دۇنياۋى ئىشلاردىن قول ئۈزۈپ، تائەت ــ ئىبادەتكە بېرىلگەن دىندار، تەقۋادار، تەقۋادار كىشى، شەيخ:

مېنى مەنئ ئەتمە، ئەي زاھىد، قۇۋانىمە زىكرە، ئەي سۇفى،
كى سەن مەغرۇرسەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىيدار.

ــ نەسىمىي.

زاھىد سىفەت شەيخلەرىڭ مەسجىد سەرى يۈرگۈسى،
قوللاردە تەسبىھى رىيا تائەت قۇرغۇسى.

ــ مەشرەب.

2› پەرھىزچى، ئۆزىنى كۆپ نەرسىدىن چەكلىگۈچى:

زاھىد تۇتۇپ ئۆزىنى، كىيىپ سوفى خىرقەسىن،
كۆزىن يۇمۇپ قۇسۇن بىلە باشىن تەبرەتىپ.

ــ سەبۇرى.

زاھىدا ــ ئەي زاھىد، ھەي شەيخ:

زاھىدا، فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۇلبەم ئىچرە گەر خەيالى ھۇسنى جانان بولماسا.

ــ ئەرشى.

زاھىد ئەھلى ــ شەيخلەر، تەقۋادارلار؛

زاھىدۋەش ــ زاھىد تەبىئەتلىك، «زاھىد» قا ئوخشاش؛

زاھىد ئىبلى — «زاھىد ئەھلى» گە قاراڭ:

قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئىبلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستارىدىن.

— زەلىلى.

زاھىدى پەرسۇدە — قېرىغان زاھىد، ھارغان، چۆشكۆنلەشكەن سوپى:

ئىشق ئەتۋارىنى ئايىتمام زاھىدى پەرسۇدەگە،
كىم قۇرۇق بەرگى گىياھغە ئابى باراندىن نەھەز.

— مەشھۇرى.

زاھىدى تەررار — ئوغرى زاھىد، ئوغرى شەيخ:

مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەررار زەھرىگە،
كۆڭۈل ئەھلىن بەلائي ناگەھاندىن ئاسراغىل، يارەب.

— ئەرشى.

زاھىدى خۇدبىن — ئۆزىنى كۆرسەتكۈچى زاھىد، رىياكار سوپى:

مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
مىكر ئىلە رىيادىن.
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تۇدەئى خەسدۇر،
مانەند پۇچەك پۇل.

— زەلىلى.

زاھىدى زەرق بەرەست — ئۆزىنى زاھىد قىلىپ كۆرسەتكۈچى ھىيلىگەر رىياكار.

زاھىر I [ظاهر] (ئە) روشەن، پارلاق، يورۇق:

رەۋاجى ھۇسن ئۇچۇن چېھرەمنى كاھى ئەيلەمىش ئەزبەس،
بولۇر گۇل ھۇسنى زاھىر بولسە گەر رەڭگى خەزان پەيدا.

— ئەرشى.

زاھىر II [ظاهر] (ئە) 1) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئوچۇق — ئاشكارا، ئايان:

نەچچە ئەرزى ھال قىلسام باۋەر ئەتمەس، ۋايكىم،
داغى دىل زاھىر قىلۇرغە ئەمدى كۆكسۈمنى ياراي.

— ئەرشى.

2) تاشقى كۆرۈنۈش، بىرەر نەرسىنىڭ سىرتى، تېشى:

«سوفى مەن» دەپ، زاھىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكر دۇنيا سوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

زاھىر ئەتمەك — «زاھىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

گەنج بەخشكىم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمىدىن
كىشۋەر كۇشالىق سىككەسىنىڭ مىر ئاتى بەھبۇدى
نەخشىن زاھىر ئەتتى.

www.uyghurkitap.com

— قىدىرخان يەركەندى.

زاھىر ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك، ئاشكارا قىلماق؛

زاھىر بولماق — كۆرۈنمەك، مەلۇم بولماق، بىلىنمەك، ئاشكارا بولماق:

يۈزۈڭ تا پەردەدىن زاھىر بولۇپدۇر،
سەنەملەر ھۇسن دەئۋاسىن قويۇپدۇر.

— ئەتائى.

زاھىر قىلماق — «زاھىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

كاشفىل — ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.

— ئەرشى.

زاھىر ئولماق — «زاھىر بولماق» قا قاراڭ:

زاھىر ئولغاي ھەر نەفەس بىر تۈن ساچىڭنىڭ ھەجرىدە،
ئوتلۇق ئاھىم دۇد يەڭلىغ چىقسا پىچۇ خەم بىلە.

زاھىر ئۇلۇمى — «زاھىر ئىلمى» غا قاراڭ؛

زاھىرئىلمى — مەلۇم پەن، مەۋجۇت پەنلەر.

زاھىرە [ظاهره] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، «زاھىر I» گە قاراڭ:

ئالارغە ئالىي مەقامات ۋە زاھىرە كەرامات كۆپ ئىبرىكەندۇر.

— نەۋائى.

زاھىرەن [ظاهرا] (ئە) كۆرۈنۈشى؛ كۆرۈنۈشچە، ئاشكارا، «زاھىر I» گە قاراڭ:

زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمىرى زىندەئى پۇش.

— ن. زىيائى.

زاھىري [ظاهری] (ئە) ئاشكارا، ئايان، «زاھىرI» گە قاراڭ؛

زاھىري سەفا — تاشقى كۆرۈنۈپ تۇرغان پاكلىق.

زاۋىيە [زاويه] (ئە) [كۆپلۈكى: زەۋايا] 1› بۇرجەك، ئۆي بۇرجىكى؛ بۇلۇڭ؛ 2› چەت جاي، شەھەردىن يىراق بولغان جاي:

ۋائەرەئى قىسمەتتۇر ئۇ سەرگەشتەئى تەقدىر،
كىم سەيرگەھى بادىيەۋۇ زاۋىيەلەردۇر.

—مەشھۇرى.

زاۋىيەئى خاك — يەر يۈزى، دۇنيا.

زائىد [زائد] (ئە) ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە؛ كېرەكسىز؛

زائىد قىلماق ــ قوشماق، ئارتتۇرماق.

زائىدە [زائده] (ئە) «زائىد» قا قاراڭ:

سىلكەندەرگە چۈن يەتتى بۇ فائىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.

ــ نەۋائى.

زائىر [زائر] (ئە) «زايىر» غا قاراڭ:

خەيلى مەلەك قۇببەسىنىڭ زائىرى،
ئۇيلەكى سەرۋ ئۆزرە چەمەن تائىرى.

ــ نەۋائى.

زاي [زاى] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۇغدۇرغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
ۋەھشەتزاي ــ ۋەھشەت تۇغدۇرغۇچى؛ قورقۇنچلۇق.

زايەندە [زاينده] (پ) تۇغۇلغۇچى، تۇغقۇچى، كۆپەيگۈچى؛
زايەندە بولماق ــ تۇغۇلماق، پەيدا بولماق، كۆپەيمەك؛
زايەندە ئولماق ــ «زايەندە بولماق» قا قاراڭ.

زايچە [زايچه] (پ) مۇنەججىم ۋە رەممال يەنى پالچىلار پال ئېچىشتا ئەمەل قىلىدىغان دۇئالار يېزىلغان جەدۋەل: يەنە نۇجۇم ئىلمىن ئانچە بىلۇر ئېردىلەركىم، ھەر مۇۋەللەد ئۇچۇن زايچەئى تالىئ بىتىي ئالۇر ئېردىلەر.

ــ نەۋائى .

زايىئ [ضايع] (ئە) «زايىئ» قا قاراڭ:

قىلماغىل ئۇمرۇڭنى زايىئ ئىشقدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.

ــ ئابىت.

زايىر [زاير] (ئە) زىيارەت؛ زىيارەتچى، زىيارەت قىلغۇچى.

زايىقە [ذايقه] (ئە) مەزە (تائام) نىڭ تەمىنى بىلىش ئىقتىدارى:

سەن كېتىپ ئەي جانىجان، جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.

ــ مەشھۇرى.

زايىل [زايل] (ئە) 1› يوق بولغۇچى، يوقالغۇچى، پانىي؛ يوقىلىدىغان:

بۇ رەڭ زەھر ئىچكەن ئېرمىش ھۇشمەند ئول،
كى بەل بىلمەك ئانىڭ ھۇشىنى زايىل.

ــ ئەرشى.

2› ئۇزۇن، تۈگىمەيدىغان:

نې مېھر ئىلە ماھ ئېچرە بۇ قىسىم يارۇغلۇق بار،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ھەجرىنىڭ كېچەسى بىلمەم نې ۋەجھ ئىلە زايىلدۇر.

— گۇمنام.

زايىل ئەتمەك — «زايىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى ھەجرى فىراقىڭ، ۋايكىم،

زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شىرىن زەبانىم سەنمۇ سەن؟

زايىل ئەيلەمەك — يوقاتماق، يوق قىلماق، بىر تەرەپ قىلماق؛

زايىل بولماق — يوقالماق، يوق بولماق؛ سۇنماق،

زايىل قىلماق — «زايىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛

زايىل ئولماق — «زايىل بولماق» قا قاراڭ:

دەۋر ئۇرارىدا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،

زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بەس پەرىشان مەن بۇ كۈن.

— مەھزۇن.

زايىئ [ضايع] (ئە) يوقالغان، يوق بولغان؛ يوقىتىلغان، نابۇت بولغان؛ زەرەر، زىيان؛ بىكارغا كېتىش، بىھۇدە:

بۇلارنى سەفەرگە ئىبەرگەندە، بارغان يېرىدە مال — ئەھۋاللارىنى زايىئ قىلغاندىن خەبەر تاپىپ، خاجە ئىستەپ بارىپ، ... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زايىئ ئەتمەك — يوقاتماق، نابۇت قىلماق؛ بىھۇدە كەتكۈزمەك:

دەردىم كۆرۈپ مۇئالەجەدە زايىئ ئەتمە ئۇمر،

كىم جاندا دەردى ئىشقدۇرۇر بىدەۋا ماگا.

— بابىر.

زايىئ بولماق — يوقالماق، نابۇت بولماق، بىكارغا كەتمەك؛

زايىئ قىلماق — «زايىئ ئەتمەك» كە قاراڭ؛

زايىئ كەچۈرمەك — بىھۇدە ئۆتكۈزمەك:

زۇلفۇڭ يۈزۈڭ فىراقىندە تۈمەن ھەسرەت بىلە،

ھەيفكىم، زايىئ كەچۈردۇم مۇنچە سالۇ ماھنى.

— نەۋائى.

زايىئ ئولماق — «زايىئ بولماق» قا قاراڭ.

زەبان [زبان] (پ) تىل، نۇتۇق:

ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلارىن لەفزىن دېمەي،

گاھى — گاھى شىيۋەئى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

زەبانى ھال — كۆي ئارقىلىق ئىپادىلەش؛ ھالىنى بايان قىلىش:

ئىشتىكەن ئىسە زەبانى ھالىن،

چىقماس ئىدىيۇ قومۇشدا شەككەر.
— موللا سالىھ.

زەبان ئاۋەر [زبان آور] (پ) سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا، ناتىق:
ئەلقىسسە، پەھلەۋاننىڭ بارچە نەۋئ ئىشلارىنىڭ خۇشلۇغى بەياندا ۋە ھەر تەۋر سىيرەت ۋە سۇرەتىنىڭ دىلكەشلىغىنىڭ شەرھىدە زەبان ئاۋەرلەر تىلى قاسىر ۋە داستان گۇستەرلەر نۇتقى ئاجىزدۇر.
— نەۋائى.

زەبان ئاۋەرد [زبان آورد] (پ) «زەبان ئاۋەر» گە قاراڭ.

زەبانە [زبانه] (پ) ئۇچقۇن، يالقۇن:
كۆيەر بۇلبۇل مەئانى ئەۋجىدە گەر بولسا ھەم پەرۋاز،
چۇ بەرقى ئاھىدىن ھەربىر زەبانە بىر قەناتىمدۇر.
— زەلىلى.

زەبانە تارتماق — ئۇچقۇنلىماق، يالقۇنلىماق، يالقۇنجىماق؛
زەبانە چەكمەك — ئەۋج ئالماق، دولقۇنلىماق؛
زەبانە ئۇرماق — 1) «زەبانە تارتماق» قا قاراڭ:
زەبانە ئۇردى ئىشق ئوتى، ئۇنىڭ ھەر زەخمىدىن گۇمنام،
كىشى كۆرگەنمۇ ئېركىن مېھر پۇر ئەنۋار مەن يەكلىغ.
— گۇمنام.

2) سۆزلەشمەك، بايان قىلماق، ئېيتىپ ئۆتمەك.

زەبان بەست [زبان بست] (پ) سۇكۇت ساقلىغۇچى، خامۇش قىلغۇچى، جىملىگۇچى؛ خامۇش، جىمغۇر؛
مۇتەكەللىمىكى، ئەرەب فۇسەھاسى بەلاغەت گۇلبانىگىن سىپېھر گۇلشەنىدىن ئاشۇرغاندا ئانىڭ بۇلبۇل نۇتقى تەرەننۇمى بىلە ئالارنى زەبان بەست ۋە دە ئۇۋالەرى ئاۋازەسىن يەرگە پەست قىلدى.
— نەۋائى.

زەبان بەند [زبان بند] (پ) 1) تىلى تۇتۇق، تىلى بەند قىلىنغان، سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىمكانىيىتى بولمىغان؛ 2) تىلنى بەند قىلىش، جادۇگەرلىك؛

زەبان بەند ئەيلەمەك — تىلىنى بەند قىلماق، گەپ قىلالمايدىغان قىلىپ قويماق؛
زەبان بەند قىلماق — «زەبان بەند ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەباندان [زبان دان] (پ) تىل بىلگۈچى، تىلشۇناس:
كېرەك، مەخفىي فەھمىغە زەباندانى
يوق، زەباندانىكىم كېرەك سۇلەيمانى.
— نەۋائى.

زەبەر [زبر] (پ) 1) ئۈست، ئۈستى؛ ئۈستىدە، تۆپىسىدە:

بارچە قارا قاش ئەھلىغە ئۇل كۆنى يەتتىلەر خەبەر،
كەلدى بالالارغە غەزەب، ئەيلەدى زىر ئىلە زەبەر.
— موللا سالىھ.

2› ئىگىز، يۇقىرى:
بارچەلەرى خادەمى مەشھەد بولۇپ،
مەشھەدى ئەئلادى زەبەر ئولۇپ.
— زەلىلى.

3› ئەرەبچە «فەتھە» دەپ ئاتىلىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە. بۇ بەلگە تاۋۇشلارنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ تاۋۇشنىڭ ئەسلى ئاۋازىغا «ئە» تاۋۇشىنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ.

زەبەرجەد [زبرجد] (پ) قىممەت باھا تاش:
ھەمىن سائەت ئىچرە بولۇپ تۇبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۈنچە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەبەرجەد فىشان [زبرجد نشان] (پ) قىممەت باھا تاشلارنى چاچقۇچى، تۆككۈچى:
يېرى سەبزە بىرلە زۇمۇرەد نىشان،
ئاڭا چەرخى مىينا زەبەرجەد فىشان.
— نەۋائى.

زەبەر دەست [زبردست] (پ) 1› كۈچلۈك، پالۋان، زورۋان:
شوخلارى مەھۋەش ھەر مەستدۇر،
دەردى ئۇلارنىڭ كى زەبەردەستدۇر.
— زەلىلى

2› قولى گۈل، ماھىر؛ ئىستىپداتلىق، ئىقتىدارلىق:
ھەر كىمىكى، ئالەمدە زەبەردەست ئەتتىك،
ئاخىر ئەجەل ئىلگىدە ئانى پەست ئەتتىك.
— نەۋائى.

زەبەردەست ئەيلەمەك — كۈچلۈك، مەرتىۋىلىك قىلماق.

زەبت [ضبط] (ئە) 1› ئىگىلەش، قولغا ئېلىش، ئىشغال قىلىش؛ تۇتۇش:
جەھان ئىچرە زەبتىم سالىپ تۇمتەراق،
كېلۇر بولدى رۇمغە ياقىنۇ يىراق.
— ئا. نىزارى، ن زىيائى.

2› نازارەت، تەكشۈرۈش؛ ساقلاش:
ھەمە ئالىي نەسەب ئەۋلادى ئەئيان،
ئۇمۇرى مەملەكەتكە زەبتى ئەركان.
— ناقىس.

زەبت ئەتمەك ـ «زەبت قىلماق» قا قاراڭ؛
زەبت ئەيلەمەك ـ «زەبت قىلماق» قا قاراڭ؛
زەبت ئالماق، ـ 1› ئىگىلىمەك، ئىشغال قىلماق، قولغا ئالماق؛
2› تەكشۇرمەك، ئېنىقلىماق؛
زەبتۇئايىن ـ ئىنتىزام ۋە تەرتىپ.

زەبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش:
ساڭا گەر بولماسا ئاشىق مەھى تىغى مۇھەببەتدىن،
نە ئۈچۈن شەمئ سەر ـ تاپا بولۇر بىسمىل زەبھ ئاسا.
ـــ مەشھۇرى.
زەبھ قىلماق ـ بوغۇزلانماق،
زەبھ بولماق ـ سويماق، بوغۇزلىماق.

زەبۇر [زبور] (ئە) دىنىي كىتاب، داۋۇت پەيغەمبەرنىڭ كىتابى:
ئىشتكەن زەمان ئول ئىنسۇ جان، داۋۇد زەبۇردىن ھەمان،
بىھۇش يىقىلمىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.
ـــ شەۋقى.

زەبۇن [زبون] (پ) 1› ئاجىز، ناتىۋان، زەئىپ، كۈچسىز، بىچارە، ئېزىلگەن، خارلانغان:
لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۈچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل، يارەب، ماڭا مۇشكىلنى ئاسان بۇ كېچە.
ـــ ئا. نىزارى.
دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناچار ئىشق.
ـــ موللا سالىھ،
2› مەغلۇب، يېڭىلىش، يېڭىلگەن؛ ئەرزىمەس:
مېنى قىلدى ئانداغ فىراقى زەبۇن،
كېتىپ ھۇش ـ ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.
ـــ ئا. نىزارى.
زەبۇن ئەتمەك ـ ئەقلىنى ئاجىز قىلماق، زەئىپلەشتۈرمەك؛ بىچارە ھالغا چۈشۈرمەك:
ئايتتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
ـــ لۇتفى.
زەبۇن ئەيلەمەك ـ غەلىبە قىلماق، يەڭمەك؛
زەبۇن بولماق ـ مەغلۇپ بولماق، يېڭىلمەك:
يارنىڭ كويىدا ئۆلمەكلىك سەئادەتدۇر ماڭا،

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى

بەلكى ئىشقىدا زەبۇن بولماق ھەلاۋەتدۇر ماڭا.
— موللا بىلال.

زەبۇن قىلماق — يەڭمەك، مەغلۇپ قىلماق؛ غالىب كەلمەك.

زەبۇنكۇش [زبون كش] (پ) ئاجىزلارنى ئۆلتۈرگۈچى؛ رەھىمسىز، زالىم:
بۇ ئۆتكەن ئىككى يىلكىم، بۇ بەندە باشىغە ھەۋادىسى
روزگاردىن يۈز نەۋئ بەلا ۋە ئىشقى زەبۇنكۇش بىدادىدىن
يۈز تۈرلۈك ئىبتىلا يۈزلەندى.
— نەۋائى.

زەبۇنكۇشلۇق [زبون كشلوق] پەس، ئەرزىمەس، خارۇزارلىق، ناتىۋانلىق، زەئىپلىك.

زەبۇنۋەش [زبون وش] (پ) ئاجىزلارچە، خارلارچە، بىچارىلەرچە:
ھەق ئاندىن ئاسراسۇنكىم ئول زەبۇنۋەش،
بىراۋنىڭ ئىشقىدىن بولغاي مۇشەۋۋەش.
— نەۋائى.

زەججاج [زجاج] (ئە) كۇلالچى؛ شىشە، ئىدىش ياسىغۇچى؛ شىشە، ئىدىش ساتقۇچى.

زەجر [زجر] (ئە) 1› قىيناش، ئازابلاش، ئازاب بېرىش؛ 2› (پەند — نەسىھەت بىلەن) قايتۇرۇش؛ مەنئىي قىلىش؛ توسۇش؛ 3› زۇلۇم، ئازاب، زورلۇق؛ 4› بىچارىلىك.

زەخامەت [زخامت] (ئە) يوغان:
يۈز ئەللىك قارى ئەۋجى رىفئەت ئاڭا،
يەنە مۇنچە داغى زەخامەت ئاڭا.
— نەۋائى.

زەخخار [زخار] (ئە) دولقۇن، دېڭىز سۈيىنىڭ شاۋقۇن سېلىپ دولقۇنلىنىشى:
زەمىرى لۇججەئى زەخخارى مەئنى،
كەلامى گەۋھەرى شەھۋارى مەئنى.
— نەۋائى.

زەخم [زخم] (پ) 1› يارا، جاراھەت:
غەمزەسىدىن تەگدى كۆپ جانىمغە ناۋەك ئوقلارى،
زەخم بولدى زار جىسمىڭ تاكمادىڭ باشدىن - ئاياغ.
— ئابىد قۇمۇلى.
نېدۇر ئۆلكىم سوقۇپ تەرتىب بۇكەلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭەلمەس.
— سەيفى سەرايى.
2› ئازار، رەنجىش؛ خاپىلىق، مالامەت؛ كۆڭۈل غەشلىكى؛ دىل ئاغرىقى:

ھەر نەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاك قالۇر ئالەم ئىلى جىسىمدە بۇ كۆلكۆ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

3) زەربە، ئۇرۇش كۈچى:
تىكەننىڭ زەخمىدىن ئەۋۋەل قۇتۇلغىل،
كىلىپ گۇل قاشىدا ئىشرەتدە بولغىل.
— خىرقەتى.

كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۇۋ ۋەھمىدىن،
ئەمىن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك؛ 5) ئاشىقلىق:
نەچە بولغاي زەخملىق كۆڭلۈمنى مەھزۇن ئەيلەمەك،
زەخمى قاندىن كۆزۈم ياسىن جىگەر گۈن ئەيلەمەك.
— نەۋائى.

زەخم ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۈرمەك، يارىدار قىلماق؛ گىرىپتار قىلماق:
قاشىغە باردىم ئول سائەت، قىلىپ تەئزىم ئول پۇرسەت،
ئاتىپ ئول تىيرى مىژگانىن باغىر زەخم ئەيلەدى ئەييار.
— نەۋبەتى.

زەخم ئۇرماق — «زەخم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
خۇداغە كۆپ يېقىن بولماق، شەياتۇنلارغە زەخم ئۇرماق،
بىلىڭ ئەھلى سۇلۇكنىڭ نەفئى ئىسباتى ئىپرۇر بائىس.
— موللا بىلال.

زەخمى پەيكان — ئوق بىلەن جاراھەتلەنگەن يارا، جاراھەت:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەگكەننى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمى پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زەخمى تەرەننۇم — كۆچمە م: چالغۇ ئەسۋابىنىڭ تارى:
بەزمىڭگە لايىق ئولمادى چەڭگۇ رەبابى ساز،
ئىشق ئەھلى جان رىشتەسى زەخمى تەرەننۇمۇڭ.
— گۇمنام.

زەخمى زەبان — تىلدىن (گەپتىن) يەتكەن ئازار، تىل ئازارى؛
زەخمى نىھان — يوشۇرۇن يارا، پىنھان دەرد:
ھەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۇلگۇن ئەيلەگەن زەخمى نىھانىمدۇر.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

— ئەرشى.

زەخمى ھىجران — ھىجران يارىسى: ئايرىلىش ئازابى:

كۆرۈپ ئول ئىشتىياقى زەخمى ھىجران،

كى ئىستەپ ۋەسل تاپقاي جانۇ جانان.

— لۇتفى.

زەخمە [زخمه] (پ) 1〉 ئۇرۇش، زەربە؛ 2〉 يارا زەخمە، 3〉 ناخۇن (تەمبۇر چېلىش ئۈچۈن سىمدىن تەييارلانغان زەخمەك)؛ 4〉 كۇي، چالغۇ كۈيى.

زەخمە پەرداز [زخمه پرداز] (پ) كۈيلىگۈچى؛ چالغۇچى.

زەخمەك [زخمک] (پ) «زەخمە» گە قاراڭ:

لەرزەتى فەقر ئاڭلادىم شەۋكەت ئۈيىن ئەيلەپ ھەبا،

زەخمەكى غەم بىرلە كۆڭلۈم سازىدىن چەكتىم نەۋا.

— ئەرشى.

زەخمناك [زخمناک] (پ) «زەخمىن» گە قاراڭ:

خەنجەرى ھىجران ۋۇجۇدۇمنى قىلىپدۇر زەخمناك،

كۆز يولىدىن جارى ئەيلەپ قاننى يۇيمەن قان بىلە.

— ئا. نىزاى.

زەخمىن [زخمین] (پ) يارىدار، جاراھەتلىك؛ غەمدىن ئېزىلگەن:

سەنسىز ئاچىلماس تەجەللى خاتىردىن ئۇقدەلەر،

كىم ھىلالى ئىيد ئانىڭ زەخمىنەغەم تىرناغىدۇر.

— تەجەللى.

زەخىرە [ذخيره] (ئە) ئېھتىيات ئۈچۈن يىغىپ قويۇلغان مال، ئوزۇق - تۈلۈك:

بىرىپ تەرتىب ئەۋۋەل فەقىرەلەرگە،

سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخىرەلەرگە.

— ناقىس

زەخىم [ضخيم] (ئە) كاتتا، زور، ھەيۋەتلىك، گەۋدىلىك:

ۋە ئول تائىفە بەغايەت زەخىم ۋە جەسىم ئەل ئېردىلەر.

مەۋلانا قەۋسى ... زەخىم ۋە كۈچلىكدۇر.

— نەۋائى.

زەد [زد] ئۇرۇش، جېدەل:

زەدۇ خورد — قىلماق — بىر - بىرىگە ھۇجۇم قىلماق، ئۇرۇش، جېدەل قىلىشماق، سېلىشماق.

زەدا [زدا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كەتكۈزگۈچى، ئېرىتكۈچى، تازىلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «غەمزەدا» غا قاراڭ.

زەداي [زدای] (پ) «زەدا» غا قاراڭ:

ئاياقچى بەر ئول ساغەرى غەمزەداي،
دىمە غەمزەداي، جامى مانەمزەداي.

— نەۋائى.

زەدە [زده] (پ) سۆز بىرىكمىلىردە «ئۇرۇلغان، ئىزىلگەن، يەنچىلگەن» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «سەۋدازەدە» گە قاراڭ:

تەرك ئەيلەرگە جەھان ئىقلىمىنى ئەر كېرەك،
چۈن مۇسىبەت زەدە خاتىر دىلگىر كېرەك.

— زەلىلى.

زەر [زر] (پ) زەر، ئالتۇن:

ياساپ تىترەگۈچ شاھقە تاج زەر،
تىپخى ئىشلەدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.

— غەرىبى.

زەرئەندەرزەر — زەر ئۈستىگە زەر، ئالتۇن ئىچرە ئالتۇن؛

زەر پەيكەر — ئالتۇن يىسپ، ئالتۇن قاپلانغان، زەرلىك؛

زەر قۇماشى — زەردىن توغۇلغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان قىممەت باھالىق رەخت:

ئەرشى، گەر رىند فەناسەن كىي لىباسى فەقرىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.

— ئەرشى.

زەرقىزى — ئالتۇن قىزى، ئالتۇندەك پاك قىز؛ قۇياش؛ گۈزەل يار، سۆيۈملۈك قىز:

زەر قىزى، ھەڭگامەسىدىن ئەرشى ئانداغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى، مەردۇمى ئوينارغە بەت.

— ئەرشى.

زەرۇ سىيم — ئالتۇن ۋە كۈمۈش، دەپى - دۇنيا:

زەرۇ سىيم تاپغان كەبى شاد ئولۇر،
نېدىن ئىتغە ئانداغ لەئلىنى ئاسۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يىيمەكلىك، مال - مۈلۈك ۋە يىمەك - ئىچمەك:

كى ئەلقىسسە، پۈتتى سەفەر جابدۇغى،
زەرۇ نۇقرە بىرلە مەتائ ساندۇقى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرى مەغرىبى — تازا، ساپ ئالتۇن؛ ھالال ئالتۇن؛

زەرىن ساغەر — ئالتۇن قەدەھ:

www.uyghurkitap.com

بىر ئىلگىدە سەبۇھى مەي، بىر ئىلگىدە زەرىن ساغەر،
كىرىپ ئولتۇردى يانىمدا مېنىكىم نەشئەياب ئەيلەپ.

— مەشھۇرى.

زەرائەت [زراعه] (ئە) ئاچىزلىق، كەمتەرلىك، ئىتائەتكارلىق؛ بويسۇنۇش.

زەرافەت [ظرافت] (ئە) ‹1 پاكىزە، پاكىزىلىق؛ گۈزەللىك، نازۇك تەبىئەتلىك؛

بۇ كۈن ھۇسن ئوردەسىندە پادىشاھسەن،
زەرافـەت ئالەمـىنـدە مەھـلـىقاسەن.

— سەيىد ئەھمەد.

‹2 خۇش چاقچاقلىق؛ خۇش چاقچاق سۆزلەر:

دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت
شىئار نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى
ھەريان ئىستىمادى تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇئ ۋە مەقبۇل مەئنى
ۋە دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان
دىۋانە لىسانىدىن داغى بىگانە بولدى.

— قىدىرخان يەركەندى.

‹3 ماھىرلىق، ئۇستىلىق:

كى بىزلەردە ئانچە زەرافەت دۇرۇر،
ھۇنەر ئىلكىمىزدە لەتافەت دۇرۇر.

— غەرىبى.

زەرافەت ئاسار — نازۇك پەملىك؛ خۇش چاقچاق؛

زەرافەت ئەندىشە — نازۇك پەملىك، ساپ، پاك كۆڭۈللۈك، ساپدىل:

بۇ دىققەت پىشە ۋە زەرافەت ئەندىشە ئەزىزلەردىن ئەگەرچە
بەئزى ئەجەل مەيىدىن مەست ۋە بىخەبەردۇرلار.

— نەۋائى.

زەرافەت دىسار [ضرافت دثار] (ئە) نازۇك پەم، خۇش چاقچاق.

زەرئاگىن [زرآكين] (پ) ئالتۇن قاپلانغان.

زەرايىر [زراير] (ئە) [بىرلىكى: زەرىر] ‹1 «زەرىر» گە قاراڭ؛ ‹2 زەررەلەر؛

زەرايىر ساچماق — سارغۇچ تاۋلانماق، سارغۇچ پارقىرىماق.

زەرايىف [ظرايف] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] زىبا، گۈزەل، لەتىپ؛ «زەرىف» كە قاراڭ:

زەرايىف باش ئۇرماق — نازۇك مەنىلىك سۆزلەرنى ۋۇجۇدقا، بارلىققا كەلتۈرمەك.

زەر ئەفشان [زرافشان] (پ) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى:

مەشئەلى خۇرشىدۇ رەخشان بولۇپ،

روېي زەمىن يەئىنى زەر ئەفشان بولۇپ.

— زەلىلى.

زەرئەندۇد [زرانده] (پ) ئالتۇن قاپلانغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇلغان، ئالتۇن كەبى يالترايدىغان:

كۆرەركىم، شەھەرنىڭ ھەمە قەلئەسى،

زەر ئەندۇد قىلغانكى شۇدۇر بەسى.

— ئا. نىزارى.

زەرب [ضرب] (ئە) 1) ئۇرۇش، زەربە:

ئالىپ قوللارىغە كى ئەسباب ھەرب،

كى قۇبلغە قاتتىق قىلىپ ئىردى زەرب.

— ئا. نىزارى.

2) كۈچ، قۇدرەت:

كى زەرنى سوقۇپ زەرب ئىلە پەخش ئېتىپ،

ياساپ تۈگمەلەر يۈزىگە نەقش ئېتىپ.

— غەرىبى.

3) شېئىرىيەتكە ئائىت تېرمىن: بېيىتنىڭ ئىككىنچى مىسراسىنىڭ ئاخىرقى رۇكنى ياكى سۆزى؛

زەربى ئازار — زەربە، رەنجىش، ئازار، ھاقارەت:

جەبىن ئۈزرە تەغەييۇر ئەيلەپ ئىزھار،

بېرىپ باتىن قولىدىن زەربى ئازار.

— ناقىس.

زەربى دەست — قول كۈچى؛ قاتتىق كۈرەش، جەڭ.

زەرباقت [زرباقت] (پ) «زەر بەفت» كە قاراڭ:

ئەسكى چاپان بىلە قارىغ تۇفراغدا تولتۇرماق ياخشىراقكى، زەرباقت خەفتان كىيىپ بىراۋ ئالىدە تۇرماق...

— نەۋائى.

زەربەت [ضربت] (ئە) ئۇرۇش، ئۇرماق؛ زەربە:

ئەجايىب بىمەدار ئەتتىڭكى ھەجرىڭ زەربەتى بىرلە،

نەھىفى بولدۇم كەلامىڭ داغى شىرىن ھەسرەتى بىرلە.

— موللا بىلال.

زەربەفت [زربفت] (پ) زەردىن توقۇلغان ماتا (رەخت)، تەتىللا، كىمخاب:

خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئىگنىدە، كۆڭلۈمگە ھۇسن،

بولدى ئانداغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.

— ئەرشى.

www.uyghurkitap.com

زەربخانە [ضربخانه] (ئە + پ) پۇل ياسىلىدىغان جاي؛ ئالتۇن، تەڭگە، چاقا پۇل قاتارلىقلار سوقۇلىدىغان كارخانا.

زەرپاش [زرپاش] (پ) 1› زەر چاچقۇچى؛ ساخاۋەتلىك، سېخىي:

ئىمارەت سەئىيدەكىم بولسا زەرپاش،
بىنا ئانىڭ ئاتى بىرلە بولۇر پاش.

— قىدىرخان يەركەندى.

2› قۇياش.

زەرپەيكەر [زرپیکر] (پ) زەر تۇسلۇق، ئالتۇن رەڭلىك:

ئابى ئولۇپ تۈگمەئى زەر پەيكەرى،
ئاقۇ قىزىل ئالما دۇرۇ گەۋھەرى.

— نەۋائى.

زەرخەرىد [زرخرید] سېتىلغۇچى، قۇل، مالاي:

مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب،
ئىشق غۇلامى مەن بوگۇن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.

— زەلىلى.

زەرد [زرد] (پ) سېرىق، سېرىقلىق؛ سارغايغان:

كېچەلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەئۋايىڭ خەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىڭ خەلەت.

— شەۋقى.

زەرد رۇخسار — چىرايى سارغايغان، چېھرى سولغان:

زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شەفتالۇ شەھد ئەفشان چۈن لەئل شەككەر ئەفشان.

— مەشھۇرى.

زەرداب [زرداب] جاراھەتتىن ئاققان سېرىق سۇ، زەرداب:

ئىچىپدۇر سۇ تىكەن گويا زەھەردىن،
تىگەر زەرداب ئاقار جانۇ جىگەردىن.

— خىرقەتى.

زەردار [زردار] (پ) پۇلدار، باي؛ كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:

زىيادە ئەيلەگىل ئىشقىمنى، يا رەب، قىلما ھەرگىز ئاز،
مۇھەببەت ئەھلى ئىچرە شۇئلەئى ھىجراندا زەردار ئەت.

— ئا. نىزارى.

زەرد ئالۇ [زردآلو] (پ) ئۆرۈك:

زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شەفتالۇ شەھد ئەفشان چۈن لەئل شەككەر ئەفشان.

— مەشھۇرى.

زەردە [زرده] (پ) 1› سېرىقلىق، سېرىق تۇسلۇك، سارغايغان؛ 2› ئوت، سەپرا.

زەردەشت [زردشت] (پ) «زەردۇشت» قا قاراڭ.

زەردەك [زردک] (پ) زەدەك، سەۋزە:

گوشەئىدىن ئاچچىغ ئېتىپ قىياز،
فەررەكچىنىڭ زەردەكى قىل ـ قىل دەراز.

ـــ زەلىلى.

زەردوز [زردوز] (پ) زەرلىك كەشتە تىككۈچى.

زەردوزلۇق [زردوزلوق] زەردىن تىكىلگەن كەشتە:

ئەگەر شۇنقاردەك باشىمدا زەردوزلۇق تۇماغىدىن تاج ئەمەستۇر، شۇكرى قىلىمەن، كۆزۈك يارۇق دۇنيانى كۆرەرگە مۇھتاج ئەمەستۇر.

ـــ نەۋائى.

زەردۇشت [زردشت] (پ) قەدىمكى ئىراندا ئوتپەرەسلىك دىنىنىڭ ئاساسىنى قۇرغان كىشى (بۇ دىن شۇ نام بىلەن «زەردۇشت دىنى» دەپ ئاتالغان)؛

زەردۇشت ئايىنى ـ زەردۇشت دىنى.

زەرر I [زر] (پ) «زەر» گە قاراڭ:

نەرگىس ئۇرۇندى تاجى زەررىنى،
كىيدى سەۋسەن لىباسىئى چىنى.

ـــ شەيخى.

زەرر II [ضرر] (ئە) زەرەر، زىيان:

سەفەر نەفئۇ زەررى ـ سەپەرنىڭ پايدا ۋە زەرىرى (زىيىنى).

زەررابخانە [زرابخانه] ئالتۇن ۋە كۈمۈش تەڭگىلەر ساقلىنىدىغان جاي:

...كەۋاكىبى سەييار دۇرۇستى سىكككە خۇتۇتىدىن مۇئەررا دۇرۇر، ئول سادە سىيمىلەر ئاچقان كىشۋەر زەررابخانەسىدە سىكككەئى ئەدلىڭغە سوقۇلسۇن.

ـــ نەۋائى.

زەررات [ذرات] (ئە) [بىرلىكى: زەررە] «زەررە» گە قاراڭ؛

زەرراتى ئالەم ـ ئالەم زەررىچىلىرى، دۇنيادىكى بارلىق مەۋجۇدىيەت:

ھەمە زەرراتى ئالەم ئىچرە يوقتۇر سەندىن ئۆزگە شەي،
كى سەنسەن جىلۋەگەر ھەر سارى پىنھانۇ ئەيان ئىچرە.

ـــ ئابىد قومۇلى.

زەرراتى جەھان ـ «زەرراتى ئالەم» گە قاراڭ:

خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بولسا لامىئ،

www.uyghurkitap.com

زەرراتى جەھان نۇرىغە بولماس تاپىپ،

— ئابىد قۇمۇلى

زەرراتى كەۋن — بارلىق زەررىلىرى، پۈتكۈل مەۋجۇدىيەت:

ئاسمانى ئەرشى كۈرسى بىرلە بۇ زەرراتى كەۋن،
جەزبە مەيدانى ئۈزە گەردۇ غۇبارى ئاشقان.

— زەلىلى.

زەررافە [زرافه] (ئە) 1› زىراپـە (بويىنى ئۇزۇن، بويى ئېگىز، تاغىل ھايـ
ۋان)؛ 2› «شەترەنجى كەبىر» دەپ ئاتىلىدىغان قەدىمكى شاھمات
ئۇرۇقلىرىدىن بىرى.

زەررە [ذره] (ئە) 1› ئەڭ ئۇششاق بـۆلەك، زەررە، ئاتوم:

ئاھلارىم ئارەزىڭ مېھرىدە چەكسەم، زەررەدەك
ئايۈكۈن بەلكىم توقۇز چەرخى بەردىنى تىترەتۇر.

— ئەرشى.

2› ئازغىنە، كىچىككىنە؛ قىلچە؛ ناھايىتى ئاز:

ئاتەشى ئىشق ئىچرە قالدىم مەن سەمەندەردەك بولۇپ،
زەررە قالماي پاك قۆرۈپدۇر تەندىكى قانىم مېنىڭ.

— موللا بىلال.

3› نۇر، قۇياش نۇرلىرى:

بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،
ساچار زەررەسىنى بەئەينى قۇياش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررە - زەررە — پارچە - پارچە، ناھايىتى ئۇششاق؛

زەررەئى دەردۇغەم — دەرد - ئەلەم. غەم - غۇسسە زەررىلىرى:

نەسىب ئەت زەررەئى دەردۇ غەمىڭدىن بۇ پەرىشانغە،
قالىپدۇر ھەجر ئارا ۋەسلىڭ تەمەننااسىدا بۇ شەيدا.

— ئابىد قۇمۇلى.

زەررەئى دىيدار — ئازغىنە ئۇچرىشىش، بىردەملىك كۆرىشىش، ۋىسال
زەررىچىسى:

جىلۋە سالىپ ئۆتتى بەيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.

— زەلىلى.

زەررەئى سەبرۇ قەرار — ئازراق سەۋ - تاقەت، كىچىككىنە چىدام:

تاكى نارەنجى ئېڭىنى كىيدىڭ ئەي سۇلتانى ھۆسن،
قالمادى ئىشق ئەھلىدە بىر زەررەئى سەبرۇ قەرار.

— قەلەندەر.

زەررەئى سۇ — بىر تامچە سۇ، بىر زەررە مىقدارىدىكى سۇ:
ئۇترا قىردا چىغ ئاۋازە ئەلھەزەر،
زەررەئى سۇ تاپمادى ئەيلەپ گۇزەر.
— زەلىلى.

زەررەئى كەم سەرمايە — 1› كەمىنە (ئادەتتىن تاشقىرى كەمتەرلىك يۈزىسىدىن ئۆزىنى زەررىگە ئوخشىتىش)؛ 2› ھېچقانداق قىممىتى يوق نەرسە؛

زەررەئى گەردى غۇبار — 1› چاڭ توزان زەررىلىرى؛ 2› ئاداۋەت:
ياش ئىدىم، يۈزلۈك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېئتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— موللا سالىھ.

زەررەئى مېھرۇۋەفا — ئازغىنە مېھر-ۋاپا، مېھر-ۋاپانىڭ زەررىچىسى
ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.

زەررەئى نوش — ئازراقلا، بىر تامچە ئىچىش:
سۇ ئالىبان زەررەئى نوش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

زەررە يەكلىغ — زەررىچىلەردەك، زەررىگە ئوخشاش:
يۈزۈڭ مېھرىدە كۆڭلۈم زەررە يەكلىغ ئىزتىراب ئەيلەب،
ساچىڭ يادىدا تۈنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

زەررەۋار [ذرەوار] (ئە+پ) زەررىدەك، زەررە كەبى، زەررىگە ئوخشىغان:
...تۇتىئى شىرىن گۇفتارنىڭ نەفەسى سۇبھ ئاسارى نەسىمى بىلە ئافتابى ئالەم سوز ئىشىق بەھرەۋەر بانۇ باتىنى مەشرىقىدىن باش چىقارىپ زەررەۋار ئىزتىرابغە تۈشكەنى.
— موللا سابىر بىننى ئابدۇلقادىر.

زەررىشتە [زررشتە] (پ) زەر يىپ، ئالتۇن كەبى يالتىراق يىپ؛ نۇر:
كۆرۈنۈپ كۆزگە ئايدىندەك نەمۇدى،
قۇياش زەررىشتەسىدىن تارۇ پۇدى.
— نەۋائى.

زەررىشتە كەش — زەر بىلەن تىكىلگەن، زەر يىپ بىلەن ئىشلەنگەن:
ياغلىقى ئول ھۇللەئى زەررىشتە كەش،

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كىم ئاڭا جانلار چېكىبان رىشتەكەش.

— نەۋائى.

زەررىن [زرين] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن زىننەتلەنگەن:

نەچچە غەم چەكسەم خەتىڭدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەررىن ئۆزە ئاندىغىم ياراشقاندەك شەمەت.

— ئەرشى.

زەررىن ئەلەم — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تۇغ، ئالتۇن ئەلەم، زەر بايراق:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.

— ئەرشى.

زەررىن پىيالە — ئالتۇن پىيالە، ئالتۇن قەدەھ:

مەنى قىلسە تاڭلا ھەۋالە ئاڭا،
ئەسىر بولسە زەررىن پىيالە ئاڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررىن تاج — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن تاج، ئالتۇن تاج:

كى خۇشخۇيلۇقدا يەكتا ئېردى زەررىن تاجدىن ئارتۇق،
ئانىڭ ھۇسنى ماڭا ئېردى جەھان ئىخراجىدىن ئارتۇق.

— موللا سالىھ.

زەررىن غەزال — 1) ئالتۇن كىيىك؛ 2) قۇياش، ئاپتاب:

ياشۇندى مۇشك ئىچىندە چىن غەزالى،
دېمە چىنكىم، فەلەك زەررىن غەزالى.

— نەۋائى.

زەررىن قەدەھ — ئالتۇن قەدەھ:

تۇتۇپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە چۇست،
كى زەررىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررىن قەفەس — ئالتۇن قەپەس، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن قەپەس:

....

تۇتسى تەبئىمگە بولسە ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بۇلبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۈم ئەيىب ئەمەس.

— ئەرشى.

زەررىن كەمەر — 1) ئالتۇن كەمەر، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن كەمەر؛ 2) پالۋان، باتۇر:

بېلىن گەرچە كەمەر تاپماي كەماھى،

ۋەلي زەررىن كەمەرلەردۇر سىپاھى.

— نەۋائى.

زەررىن كۇلاھ — ئالتۇن كۇلاھ، ئالتۇن تاج:

چىقىپ ئۇچغۇنلار ئۇرغان ئاھ ئىلە باشىمغە چىرماشغان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۇلاھىمدۇر.

— گۇمنام.

زەررىن لىۋا — ئالتۇن تۇغ، زەر بايراق:

بولدى چۇن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقىدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.

— تەجەللى.

زەررىن لىباس — ئالتۇن يىپلىق، زەرلىك رەختتە تىكىلگەن كىيىم:

كى سوزەن قىلۇرغە قىلىپمىز قىياس،
ئۇنىڭدىن پۇتەر بارچە زەررىن لىباس.

— غەرىبى.

زەررىن مەھافە — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن مەپە، زەر پەيتۇن:

كى زەررىن مەھافە قىلىپ ئۇستۇۋار،
ئىچىگە كىرىپ دىلبەرى تاجدار.

— ئا. نىزارى.

زەررىنە [زرينه] (پ) ئالتۇندىن ئىشلەنگەن؛ ئالتۇن بېزەك، ئالتۇن ئەسۋاب؛ ئالتۇن تۇسلۇك، ئالتۇنغا ئوخشاش:

ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۇچۇن ياخشى ئات،
كى زەررىنە زىن پۇش ئىدى قاتمۇقات.

— ئا. نىزارى.

زەررىنە تاج — ئالتۇندىن ئىشلەنگەن تاج، ئالتۇن تاج:

باشىغە قويۇق ئېردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ نائىلاج.

— موللا شاكىر.

زەررىنە رەڭ — زەر، ئالتۇن رەڭلىك؛ سېرىق.

زەررىنپۇش [زرين وش] (پ) ئالتۇنسىمان، ئالتۇنغا ئوخشىتىلغان:

جۇزۋى ئالتۇن بىلە قىلىپ روكەش،
كى كۆرۈنگەي نەزەرغە زەررىنپۇش.

— نەۋائى.

زەرف [ظرف] (ئە) ئىدىش، كوزا، كاسا:

كىيىپدۇر بويىغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئەل كۆزىگە پىسەند.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

تۆكۈلدى جان سۈيى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى ھەم كۆڭلى تىندى.

— خىرقەتى.

زەرفۇ مەزرۇف — ئىدىش ۋە ئىدىش ئىچىدىكى نەرسە؛
زەرفۇ ئىنا — ئىدىش ۋە ئاياق (كاسا)؛
زەرفى چىنىي — چىنە (ساپال) ئىدىش.

زەرفىشان [زرفشان] (پ) 1) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى، «زەر ئەفشان» غا قاراڭ؛ 2) نۇر چاچقۇچى، نۇر تاراتقۇچى.

زەرق [زرق] (ئە) 1) ئالدام، ھىيلە، مىكىر؛ 2) مۇناپىقلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك؛ 3) غەيۋەت — پىسقى — پاسات؛ 4) قەھر — غەزەپ؛
زەرق ئەھلى — ئالدامچىلار، ھىيلىگەرلەر؛ ئىككى يۈزلىمىچى، مۇناپىق كىشىلەر؛
زەرقۇرىيا — ئالدامچىلىق، ساختىلىق، ھىيلە — نەيرەڭ؛
زەرقۇ رىياۋۇ شور — «زەرقۇرىيا» غا قاراڭ؛
زەرقۇ گەزاف — «زەرقۇ رىيا» غا قاراڭ؛
زەرقۇ مەكر — «زەرقۇرىيا»غا قاراڭ.

زەرقپەرەست [زرق پرست] (ئە+پ) رىياكار، ھىيلىگەر:

ھەق رەھمەتى ئۈمىدى بىلە تۈن — كۈن مەست،
كۆپ ئارتۇغراقكى، زاھىدى زەرقپەرەست.

— نەۋائى.

زەرقساز [زرقساز] (ئە+پ) «زەرقپەرەست» كە قاراڭ.

زەركار [زركار] (پ) 1) نەرسىلەرنىڭ يۈزىگە، سىرتىغا زەر بىلەن ھەل بەرگۈچى، زەر سۈرتكۈچى، پەرداز قىلغۇچى، زەر سۈيى بىلەن نەقىش سالغۇچى، زەرگەر؛ 2) زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

زەركەش [زركش] (پ) 1) رۇدىدىن ئالتۇن ئاجراتقۇچى؛ 2) ئالتۇن تۇسلۇق (رەڭلىك) بېزەك تارتىلغان؛ زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن، زەرلەنگەن؛
زەركەش تەناب — زەردىن ئۆرۈلگەن (ئېشىلگەن) يىپ، ئارغامچا، ئارقان؛
زەركەش لىباس — زەر كىيىم.

زەرگەر [زرگر] (پ) زەرگەر، ئالتۇن، كۈمۈش بېزەكلەر ياسىغۇچى، ئالتۇنچى:

زەرنى سىيەھ تابىدە زەرگەر تانۇر،
ئەرنى تانۇر بولسە يانە ئەر تانۇر.

— زەللى

زەرگەرى ھەققانى ـ تەكرى، ئاللاھ:

مىسسى ۋۇجۇدۇڭنى سىنىڭ زەر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.

ـــ زەلىلى.

زەرنىشان [زرنشان] (پ) ئالتۇن قادالغان، زەرلىك؛ زەرگە ئوخشاش:

كۆكۈلكىم زەرنىشان پەيكانلارىڭدىن ناتەۋان بولمىش،
مەگەر بۇ باغ ئارا ئول بەرگلەر بىرلە خەزان بولمىش.

ـــ نەۋائى.

زەرنىگار [زرنگار] (پ) ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن، زەرلەنگەن، ئالتۇن سۈيى بىلەن ھەل بېرىلگەن:

بىر قەسرى زەرنىگار ياسىغاندەك بىرەر بەيتىغە دەخىل قىلۇر ئېردى.

ـــ قىدىرخان يەركەندى.

خۇسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.

ـــ زەلىلى.

زەرھەل [زرحل] (پ + ئە) زەر بىلەن بېزەش، زىننەتلەش؛ ئالتۇن ھەل؛
زەرھەل ئەتمەك ـ زەر بىلەن بېزىمەك، زىننەتلىمەك؛ ئالتۇن ھەل بەرمەك؛
زەرھەل ئەيلەمەك ـ «زەر ھەل ئەتمەك» كە قاراڭ؛
زەرھەل قىلماق ـ «زەر ھەل ئەتمەك» كە قاراڭ؛
زەرھەل ئۆتۈك ـ زەرلەنگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ئۆتۈك.

زەرھەلقە [زرحلقە] (پ + ئە) ئالتۇن ھالقا:

ئارەزىڭ زەر ھەلقەلەردىن، ئەي مەلاھەت مەشئەلى،
مۇسھەفىدۇر لاجۇۋەردۇ ئالتۇن ئانىڭ جەدۋەلى.

ـــ نەۋائى.

زەرۇر [ضرور] (ئە) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر:

بولۇپىدۇركى شەھغە كەنىزەك زەرۇر،
ئۆزى سەرۋى قەد بولسا، رۇخسارى ھۇر.

ـــ ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇرەت [ضرورت] (ئە) 1) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر؛
2) چارىسىزلىق، نائىلاجلىق، ئامالسىزلىق:

يانە ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۇرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.

ـــ لۇتفى.

زەرۇرەت بولماق ــ كېرەك، لازىم بولماق؛
زەرۇرەت يۈزىدىن سورماق ــ ۋەزىيەت تەقەززاسى بىلەن سورىماق، چارىسىزلىقتىن، ئامالسىزلىقتىن سورىماق.

زەرۇرەتەن [ضرورتا] (ئە) زۆرۈردىيەتتىن؛ چارىسىز، ئامالسىز، نائىلاج:

خۇسۇسەن ئالاردەك بۇزۇرگۋارغە زەرۇرەتەن قۇرئان
ئوقۇماق بۇنياد قىلىپتۇرلەر.

— نەۋائى.

زەرۋەرەق [زرورق] (پ) ئالتۇن قەغەز، يۇپقا (نېپىز) ئالتۇن ياپراق؛ تىللا قاداق (ئايالлар پېشانىسىگە تاقايدىغان نېپىز زىننەت بۇيۇمى)؛ زەرلىك نېپىز رەخت:

زەر ۋەرەقتەك بولمىشەم سىيمىن ساقاقىڭ شەۋقىدىن،
كۆركى، نەزەردۇ نىزار ئەتتى مېنى سەۋدايى خام.

زەرۋەش [زروش] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن ھەل بېرىلگەن، زەرگە ئوخشاش.

زەرئ I [زرع] (ئە) ئېكىن، دېھقانچىلىق:

ئورماقدا ئەمەل زەرئى فەنا داسىنى تۇت،
ئىبلىس بۇ يولدا ئەقل ۋەسۋاسىنى تۇت.

— نەۋائى.

زەرئ II [ذرع] (ئە) گەز، ئۆلچەم:

سۇۋنىڭ سەتھىغە چۇن بولۇپ رەھشۇناس،
نەچە زەرئ ئېركەننى ئەيلەپ قىياس.

— نەۋائى.

زەرىر [زرير] (ئە) رەخت ۋە يىپ بوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سېرىق ئۆسۈملۈك.

زەرىف [ظريف] (ئە) 1› پاك، پاكىزە؛ گۈزەل؛ خۇش مىجەز؛ خۇشچاقچاق؛ 2› ھوشيار، زېرەك، دانا:

شائىر تەبئى ھەمە فەھمۇ زەرىف،
شائىرى غەيبى خۇداغە ھەم قەرىب.

— خەراباتى.

زەرىفۋەش [ظريف وش] (ئە + پ) «زەرىف» كە قاراڭ:

مەۋلانا مۇھەممەد ئاملىي ــ زەرىفۋەش ۋە نازۇكشىيۋە كىشى ئېردى.

— نەۋائى.

زەغەن [زغن] (پ) قۇزغۇن:

كۆكۆل ئەگرەش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل، زەغەن سەۋتى چەكارە.
— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا — قۇزغۇن.

زەفەر [ظفر] (ئە) 1› غەلىبە، غەلىبىلىك، زەپەر:
تۇرۇپ ۋەئىدەسىگە ئاڭا بەردى زەر،
بەلا هادىسىدىنكى تاپتىم زەفەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2› بەخت، ئىقبال:
خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتهى زەفەر،
نىگاهىمغە تۇشتى يەنە بىر شەهەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەفەر بولماق — غەلىبە قىلماق، مەقسەتكە يەتمەك؛
زەفەر تاپماق — «زەفەر بولماق» قا قاراڭ؛
زەفەر دۇرلارى — غەلىبە گۆهەرلىرى:
ۋە مۇلك سىتانىكىم، ئەزم ئەسىرىدىن بەزمە چەمەنىدە
ئىنايەت سەهابىدىن زەفەر دۇرلارى ساچىلدى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زەفەر ئولماق — «زەفەر بولماق» قا قاراڭ.

زەفەر پەيكەر [ظفرپیکر] (ئە + پ) غالىب، يېڭىلمەس؛
زەفەر پەيكەر رايەت — غالىبانە كۆتۈرۈلگەن بايراق.

زەفەر نامە [ظفر نامه] (ئە + پ) زەپەر نامە (غەلىبە هەققىدە يېزىلغان پۈتۈك).

زەقەن [ذقن] (ئە) ئېڭەك، زاڭاق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شىۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن هەم ئارەزى ئۇتلۇككىنە.
— ئەرشى.

زەققۇم [زقوم] (ئە) 1› زەهەر، ئوغا:
ئانچە نەزەر سالسە سەراسەردۇر قۇم،
ئابى تەئام ئاندا بەجايى زەققۇم.
— زەلىلى.

2› دەرەخ نامى (مېۋىسى ئاچچىق بىر خىل دەرەخ):
زەققۇمى جەهەم — دوزاختا ئۆسىدىغان دەرەخ.

زەكا [ذكا] (ئە) ئۆتكۈر، ئەقىللىق، زېهنىلىك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك:
ئالارنىڭ تۇفۇلىيەتدە بۇ نەۋئ زېهنى ۋە زەكاسىدىن مۇتەبەسـ

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى

سىم بەلكى مۇتەئەججىب بولۇر ئىبرىمشلەر.
— نەۋائىي.

زەكا خەيلى — ئەقىللىق، ئۆتكۈر زېھىنلىك كىشلەر، ئەقىل ئىگىلىرى.

زەكات [ذكات] (ئە) مۇسۇلمانلاردا ھەر يىلى ئومۇمىي بايلىقىنىڭ قىرىقتىن بىر ئۈلۈشى بويىچە ئېلىنىدىغان (دىنىي) سېلىق، زاكات:
جەمالۇ ھۇسن ئىلە سەن بايۇ لۇتفى ئەسرۇ فەقىر،
زەكات ئۈچۈن سەدىقەڭدىن نەۋا تىلەي كەلدىم.
— لۇتفى.
زەكاتى ھەيۋان — ھايۋانلاردىن (تۇياق سانى بويىچە) ئېلىنىدىغان سېلىق، زاكات؛
زەكاتى ھۇسن — چىراي كۆرستىش، ھۆسنى بىلەن خۇرسەن قىلىش:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەب كويىدا ساچسام يۈز تەمەت.
— ئەرشى.

زەكاتچى [ذكاتچى] زاكات، سېلىق يىغقۇچى ئەمەلدار.

زەكاۋەت [ذكاوت] (ئە) «زەكا» غا قاراڭ.

زەكي [ذكى] (ئە) ئەقىللىق، قابىلىيەتلىك، سەزگۈر:
...ئەمما بەغايەت زىيرەك ۋە زەكىي ۋە زاھىد ۋە مۇتتەقىي كىشى ئىبرىمىش.
— نەۋائىي.

زەڭ [زنگ] (پ) 1〉 چاڭ، غۇبار؛ كىر، دات:
كۆڭۈل كۆزگۈسىدە ئەگەر بولسا زەڭ،
سىفاتىن ئىشتىپ تاپار يۈز سەفا.
—مەشھۇرى.
2〉 قارا، قارىلىق؛ 3〉 قوڭغۇراق:
زەخمىدىن كۆپ قان بارۇردىن قالدى چاھ ئولغان كۆڭۈل،
زەڭگىدەك ئەفغان چېكىپ خەيلىدە بولغاي ئىبردى كاش.
— نەۋائىي.
زەڭ ئەھلى — ھەبەش، قارا تەنلىكلەر؛
زەڭ تۇتماق — داتلاشماق، كىرلەشمەك؛
يا قاشىڭغا ئوسما چەككەچ ئايدى ئەل،
قاندا زەڭ تۇتقان قىلىچدۇر يا قاشىڭ.
— زەلىلى.
زەڭۋەش — قوڭغۇراق تەبىئەت، بىھۇدە ئاۋاز چىقىرىدىغان.

زەڭبار [زنکبار] (پ) ھەبەشىستان (زەڭگىلەر ۋىلايىتى)؛ زەڭبار شاھى — كۆچمە م: كېچە، تۈن.

زەڭگ [زنک] (پ) قارا، قارىلىق؛ چاڭ ـ توزان، غۇبار، كىر، دات:

زەڭگۇغەم — غەم كىرلىرى، غەم ۋە غۇبار:

بۇ كۆڭۈل ئايىنەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول نەۋئىكىم باك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

زەڭگى ھەۋا — ھەۋەسنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى، داتلىرى:

ئىشق سەيقەل ئۇرۇپ زەڭگى ھەۋالارنى چىقاردى،
ئايىنە بولۇپ تەلئەتى بازارنى كۆردۈم.

— گۇمنام.

زەڭگار [زنكار] (پ) يېشىل، زەڭگەر؛ غۇبار، دات:

سىينە زەڭگارىنى تەقۋا سەيقەلىدە پاك قىل،
پاكلىك بىرلە قارا ئايىنەدە جانانەغە.

— ھافىز شىرازى.

سەفالىغ ھەم سەفاسىزلەر بىلەن يۈرسەڭ نە پەرۋايىم،
ئەگەر ئايىنەئى رەۋشەن ۋەگەر زەڭگار بولساڭ بول.

— مەشھۇرى

زەڭگارگۇن — كۆك تۈسلۈك، كۆك رەڭلىك:

سەرۋلەرى سەركەشۇ زەڭگارگۇن،
ھەربىرى كۆك بارگاھىغە سۇتۇن.

— نەۋائى

زەڭگارى [زانكارى] (پ) 1› سارغۇچ يېشىل رەڭ، سۇس يېشىل رەڭ؛ 2› داتلاشقان، دات باسقان:

قويارمەن ئەيب ئۆزۈمگە يار ئەگەر بولسا ماڭا بىمېھر،
ئۇزارى ئەكسىنى سالماس كۆرۈپ كۆزۈمدە زەڭگارى.

— مەشھۇرى.

زەڭگى [زنكى] (پ) قارا، قارىلىق؛ قارا تەنلىك، ھەبەش، نېگىر:

گۇناھىم زەڭگى بىرلەن رۇسىيەھ شەرمەندە قۇلدۇرمەن،
ئۇمىدىم رۇزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.

— شەۋقى.

يېتىپ كەلدى فىلھال بەش ـ ئون زەڭگىلەر،
ئۇرۇپ تەنتەنە چاڭ ھەمۇل زەڭگىلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى تۈن زەڭگىسى — قاراڭغۇلۇق، تۈن، كېچە؛

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

زەڭگى دىل ــ كۆڭۈل قارىلىقى، كۆڭۈل غۇبارلىرى:
ئىشىتتى سۆزۈمنى ھەمۇل سەنگى دىل،
جىلا تاپتى ئاندىن كېتىپ زەڭگى دىل.
ــ ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى شىئار ــ زەڭگىگە ئوخشاش، قاپقارا؛

زەڭگىئى خۇنخار ــ قانخور زەڭگى، ۋەھشىي قارا تەنلىك:
بار ئېردى ئاندا بىر زەڭگىئى خۇنخار،
زۇھەلدىن نەھسراق مىررىخ كىردار.
ــ لۇتفى.

زەڭگىئى دېۋسىيرەت ــ ھەرىكەت ۋە ئىشلىرى دېۋگە ئوخشاش قارا ئادەم؛

زەڭگىئى شەبرەڭ ــ تۈن قاراڭغۇسىدەك قاپقارا، قاپقارا زەڭگى

زەڭگىبار [زنكبار] (پ) ھەبەشىستانلىق، زەڭگىلەر؛ «زەڭبار» غا قاراڭ:
ئاچماساڭ بۇ غەم قاراڭغۇسىن جەۋابى خەت يازىپ،
بىر قارانى يۈز قارا ئەيلەپ مەن ئاچقۇم زەڭگىبار.
ــ تەجەللى.

زەلال [ضـلال] (ئە) توغرا يولدىن ئادىشىش، ئېزىش، خاتالىشىش، يولدىن چىقىش، گۇمراھ:
كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.
ــ خەراباتى.

زەلال ئەھلى ــ ئاداشقانلار، يولدىن ئازغانلار.

زەلالەت [ضـلالت] (ئە) خارلىق، پەسلىك؛ «زەلال» غا قاراڭ:
زەلالەت كويىنىڭ مەئزۇنلارىغە،
جەھالەت دەشتىنىڭ مەجنۇنلارىغە.
ــ قىدىرخان يەركەندى.

زەلالەت ئەھلى ــ ئاداشقانلار، يولدىن ئازغانلار؛

زەلالەت تۈنى ــ ئىسيان، گۇمراھلىق قاراڭغۇلۇقى.

زەلەمە [ظـلـمـه] (ئە) [بىرلىكى: زالىم] زالىملار:
فۇقەرا ۋە ناتەۋانلار ئانىڭ رىفقى ۋە مەدارىسىدىن ئاسۇدە،
زەلەمە ۋە ئەۋانلار ئانىڭ تىغى سىياسەتىدىن فەرسۇدە.
ــ نەۋائى.

زەللەت [ضـلـت] (ئە) «زەلالەت» كە قاراڭ:
تەۋەھھۇم ئەيلەگىل ھەقدىنۇ خۇدپىسەند ئولما،

كى قەھرى زەللەت ئىرۇر تۇخمى خۇد نەمالىغنىڭ.

— گۇمنام.

زەلۇم [ظلوم] (ئە) ئارتۇقچە زۇلۇم قىلغۇچى، ناھايىتى زالىم؛ «زۇلۇم» غا قاراڭ:

زەلۇمۇ جەھۇل — ئۆتۈپ كەتكەن زالىم ۋە جاھىل.

زەلىبىيا [زلبيا] بىر خىل تاتلىق، مايلىق يېمەكلىك:

شائىرانى شەھرى تۇركىستان بەسى نازۇك ئۇچۇن،

شام ئىچىدىن شىشە - شىشە زەلىبىيا كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

زەلىل [ذليل] (ئە) خار، تۆۋەن، پەس:

بۇخارادا ئانداغ بولۇپدۇر زەلىل،

يۈزىگە دېمەي سۆز بولۇر دەپ خىجىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەلىل ئەتمەك — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛

زەلىل ئەيلەمەك — خار قىلماق، خارلىماق؛

زەلىل قىلماق — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛

زەلىلۇ ناتەۋان — خار ۋە ئاجىز، بىچارە، ناتىۋان:

فىراقىڭ ئەيلەدى ئانداغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،

يۈزۈم ھەمرەڭگى نەيى، نال جىسمى ناتەۋانىمدۇر.

— ئەرشى.

زەلىلانە [ذليلانه] (ئە) بىچارىلەرچە، خارلارچە، خارلىق بىلەن:

زەلىلانە غەۋغاۋۇ فەرياد ئېتىپ،

چۇ شەھنىڭ ۋەسىيەتلەرىن ياد ئېتىپ.

— نەۋائى.

زەم [ضم] (ئە) 1) تەنقىدلەش، تەنبىھ بېرىش؛ 2) قوشۇش، جەملەش؛ يۆكلەش؛ قوشۇلۇش، قوشۇلغان:

نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،

يامەگەر ھەيۋان سۈيىدۇر ئابى زەمزەم بىرلە زەم.

— ئەرشى.

قابۇغىنىڭ قەناتى چىنان زەم ئىدى،

سالىپ قۇفلى ئانداغكى مەھكەم ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن زىيائى.

زەم ئەتمەك — «زەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛

زەم ئەيلەمەك — قوشماق، جەملىمەك؛ يۆكلىمەك؛

زەم قىلماق — «زەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

www.uyghurkitap.com

ئاي يۈزۈڭگە ۋاله بولغاندىن بىرى شاد بولمادىم،
بەلكى بۇ سەۋدايى ئىشق شاتلىقنى غەمگە قىلدى زەم.

— موللا بىلال.

زەمان [زمان](ئە) 1 ‹ ۋاقىت، دەۋر، زامان:

بەهار ئەييامىدۇر داغى يىگىتلىكنىڭ ئەۋانىدۇر،
كېتۇر ساقى، شەرابى نابكىم، ئىشرەت زەمانىدۇر.

— بابىر.

ئۆتۈپ، ئەلقىسسە، مۇنداغ كۆپ زەمانى،
موما تەرك ئەتتى بىر كۈن دەهرى فانى.

— ناقىس.

2 ‹ مۇددەت، پۇرسەت:

ئۇل زەمان كۆردۈم يۈزىنى بۇ باشىمدىن كەتتى هۇش،
قالدى هەسرەتتە قەمەر، هەيران خۇرشىد خاۋەرى.

— موللا بىلال.

3 ‹ دەقىقە، لەهزە، شۇدەم؛ بىر پەس:

قان يۇتۇپ شامۇ سەهەر لەئلى لەبىڭ ئارماندا،
بىر زەمان كىرپىكلەرىم شاخىدا مەرجان كەم ئەمەس.

— ئەرشى.

زەماندىن كېيىنرەك يۈزىن ئاچتى ئۇل،
ياغىنلىق بۇلۇتدەك ياشىن ساچتى ئۇل.

— ئا. نىزارى، ن، زىيائى.

زەمان ئەبلەقى — كېچە ـ كۈندۈز؛

زەمان ئەبناسى — زامان پەرزەنتلىرى، باللىرى، دەۋر كىشىلىرى؛

زەمان ئەهلى — زاماندىشلار، ئادەملەر؛

زەمان چاهى — زامان زىندانى، دەۋر زىندانى:

دېدىم: بەند بولماي زەمان چاهىغە،
بارىپ ئەرز ئەيلەي فەرەڭ شاهىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى

زەمان دەئبى — زامان چاقچىقى، دەۋر ئويۇنلىرى:

زەمان دەئبى بولدى دىل ئازارلىق،
سۇرۇك ناتەۋانلارغە دىشۋارلىق.

— ئا. نىزارى.

زەمان - زەمان — هەرچاغ؛ تېز ـ تېز؛

زەمان هىرقەتى — دەۋر ئوتلىرى، زاماننىڭ كۆيدۈرۈشلىرى.

چىداماي ياۋۇشقان زەمان هىرقەتى،

کی ئەیبیارلاردەك قىلىپ سۇرئەتی.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەمانۇ زەمىن — ئاسمان ۋە يەر؛

زەمان ئىنقلابى — زامان ئۆزگىرىشلىرى، دەۋرنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى:

زەمان ئىنقلابىغە قىلدى سۇخەن،
گۈزەر ئەيلەگەي روزگارى كۇهەن.

— ئا. نىزارى.

زەمانە [زمانه] (ئە) دەۋر، پەلەك، تەقدىر:

زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىك ئەل.

— لۇتفى.

زەمانە ئەبلەقى — زامانىنىڭ رەڭگا - رەڭلىكى؛ كېچە - كۈندۈز؛

زەمانە ئەهلى — زامان ئادەملىرى:

زەمانە ئەهلى ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئايا تاپىلغايمۇ،
سېنىڭدەك دەردى پەيمانۇ، مېنىڭدەك دەردى پەيمۇدە.

— بابىر.

زەمانەئى رەڭ ئامىز — رەڭگا - رەڭ، ئۆزگىرىشچان.

زەماندار [زماندار] (ئە + پ) زامانىنى تۇتقۇچى، زامانىنىڭ هۆكۈمرانى:

نە يەر ئىچرە شاهى مەكاندار ئېرۇر،
مەكاندار ئەمەسكىم زەماندار ئېرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەمانى [زمانی] (ئە) بىرئاز ۋاقىت، كىچىككىنە ۋاقىت، بىر لەهزە:

بارۇر ئېردىم هەر زەمانى مىڭ يولى،
گەر قەناتىم بولسە ئېردى دىلبەرىم.

— قەلەندەر.

زەمايىر [ضمایر] (ئە) [بىرلىكى: زەمىر] «زەمىر» گە قاراڭ:

يەنە ئارتۇقى «نۇن» لەردۇركىم، سۆز ئىرتىباتى ئۈچۈن
زەمايىردە «نىڭ» لەفزىدە بىتىلۇر، مىسلى «ئانىڭ» ۋە «مېنىڭ»
ۋە «سېنىڭ» لەفزىدە.

— نەۋائى.

زەمايىم [ضمایم] (ئە) [بىرلىكى: زەمىمە] يامان، بولمىغۇر خىسلەتلەر، يامانلىقلار:

زەمايىم فېئلى زەمايىم — يامان هەرىكەتلەر، يامان، بولمىغۇر خۇلق.

زەمەر [زمر] (ئە) توپ، گۇرۇھ، جامائەت:

يۈزدە بۇرنۇڭ هۆكمىدە ئاياتى «ۋەنشەققەل - قەمەر»،

www.uyghurkitap.com

لەبدە خەتتىڭ سەفھەسى گۈلگۈن ئاياتى زەمەر.
— ئەرشى.

زەمەن [زمن] (ئە) [بىرلىكى: زەمان] «زەمان» غا قاراڭ.

زەمبۇر [زمبور] [زمبور] ھەرە، ھەسەل ھەرىسى:
ئەسەل پەيدا بولۇر زەمبۇر ئىچىدىن،
نەمەك پەيدا بولۇپدۇر شور ئىچىدىن.
— خىرقەتى.

زەمز [زمز] (پ) «زەمزەمە» گە قاراڭ:
زەمز ئەنەل ھەق نە دەپ ئىشق ئىبلىدىن ئاشكار،
چۈنكى پەرىزادلار قاشىنى دار ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

زەمزەم [زمزم] (ئە) زەمزەم (زەمزەم سۈيى، زەمزەم بۇلىقى):
چەشمە سارى مەشرەبىڭ ھەريان قىلۇر تۈرلۈك زۇھۇر،
ئۆزلۈكىدىن كۆكدە كەۋسەر، يەر ئۆزە زەمزەم ئەمەس.
— ئەرشى.

زەمزەمە [زمزمە] (پ) يېقىملىق ئاۋاز، سىلىق، يۇمشاق ئاۋاز؛ نەغمە:
نازىنى ئالەم ئاشۇبىكى شۇرى ئىشقىدىن،
ھەر تەرەفتە زەمزەمە ھەر گۇشەدە غەۋغاسى بار.
— مەشھۇرى.

زەمزەمە چەكمەك — ئاستا كۈيلىمەك، سىلىق، يۇمشاق ئاۋاز بىلەن نەغمە قىلماق؛

زەمزەمە قىلماق — ئاستا، يۇمشاق ئاۋاز بىلەن ئوقۇماق، قىرائەت قىلماق:
ئوقۇپ تۈنۈكۈن زەمزەمە قىلغۇم سەبەقى ئىشق،
چۈنكىم يەنە ھەرفى ماڭا ئۆرگەتمەدى ئۇستاد.
— ئەرشى.

زەمزەمەئى ھۇۋ — زىكىر — ساما ئاۋازى «ھۇ» دېگەن سادا:
كۆز قىزارىپ زەمزەمەئى ھۇۋ بىلەن،
كۈن قىزىلى ئىپردى سىبردىق سۇ بىلەن.
— زەلىلى.

زەممە [ضمە] (ئە) پەش (دىئاكرىتىك بەلگە):
يەنە تۈركچە ئەلفازدۇركىم، ئاندا «ئەلىف» ۋە «ۋاۋ» ۋە «يا»
فەتھە ۋە زەممە ۋە كەسرە ھەرەكەتى ئورنىغا بىتىلۇر.
— نەۋائى.

زەمھەرىر [زمهرير] (ئە) قىرۇ؛ سوغۇق؛ قەھرىتان قىش:

قىش تەئرىفىدەكىم، تۈنىد ئېلى...ساۋۇق ئاھىدىن نىشانە
كۆرگۈزۈر ۋە ساۋۇق زەمھەرىرى ئىچى ئوتـلۇق بىـدىلـلەر
كافۇر بار نەفەسىدىن فەسانە ئايتۇر.

— نەۋائى.

زەمىر [ضمير] (ئە) [كۆپلۈكى: زەمايىر] 1) ئىچ، قەلب، كۆڭۈل، يۈرەك،
دىل؛ ۋىجدان؛ يوشۇرۇن ئوي، پىكىر، خىيال:
مۇئەللىم ئىدى ئانچە دەريا زەمىر،
ئانىڭدىن بۇ شەھزادە ئەئلا زەمىر.

— ئا. نىزارى.

2) ئالماش (گراممانىكىلىق ئاتالغۇ).

زەمىران [ضميران] (ئە) ۋىجدانلىق، «زەمىر» گە قاراڭ:
ئەي گۇمناما ياكى زەمىران كەتتى،
ئۇقبا تەرەفىگە گۇشەگىران كەتتى.

— گۇمنام.

زەمىمە [ذميمه] (ئە) يامان، يارىماس؛ يامانلاشقا، تەنبىھ بېرىشكە لايىق:
زەمىمە خىسال — يامان، يارىماس خىسلەتلەر؛ قىلىقى سەت.

زەمىن [زمين] (پ) زېمىن، يەر، يەر يۈزى؛ مەملىكەت:
ھېچ رويى زەمىندە يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.

— ئەرشى.

زەمىن تۇفراغى — زېمىن، تۇپراق:
زەمىن تۇفراغى ھەم بەغايەت سىياھ،
ئانىڭدىن تۇشۇپ ئەيلەدىم ئەزم راھ.

— ئا نىزارى، ن. زىيائى.

زەمىنۇ ئاسمان — يەر ۋە كۆك، زېمىن ۋە ئاسمان:
زەمىنۇ ئاسمانىنىڭ سۇرەتىن ھەم،
قىلۇر ئېردى ھەيال بولماسدا بىردەم.

— ناقىس.

زەمىنۇ زەمان — زېمىن ۋە دەۋر، يەر ۋە زامان
دېدىم: ئەي خۇدايى زەمىنۇ زەمان،
بۇ دەريا ئىچىدىن ماڭا بەر ئەمان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەمىنى سىياھ — 1) قارا يەر؛ 2) پەس، خار؛
زەمىنى سىياھ ئەتمەك — خار قىلماق، قارا تۇپراق بىلەن تەڭ تۇتماق

www.uyghurkitap.com

زەمىن بۇس [زمین بوس] (پ) تەزىم قىلىش، يەر ئۇپۇپ تەزىم قىلىش، يەر ئۇپۇش، سەجدە قىلىش:

قىلىپ زىرى تەختىن زەمىن بۇسلۇق،
دېدى بىزگە قىلساڭكى مەئنۇنلۇق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەمىن بۇس ئەيلەمەك — سەجدە قىلماق، يەر ئۇپمەك، تەزىم قىلماق؛

زەمىن بۇس قىلماق — «زەمىن بۇس ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەمىن روب [زمین روب] (پ) يەر سۇپۇرگۈچى، خىزمەتكار.

زەن I [زن] (پ) 1› ئايال، خوتۇن:

بىپۇە زەنى ئايدى: ماڭا مۇژدە بەر،
مەن بىبىرەيىن سىزگە سەنەمدىن خەبەر

— زەلىلى.

2› سۆزلەرگە قوشۇلۇپ«ئۇرغۇچى، چالغۇچى»مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

كىمنى كۆرسە ئاقىتادۇر قانىنى دەريا قىلىپ،
قايىسى جەللاد ئولغۇسى قاشىڭ كەبى شەمشەرى زەن.

— گۇمنام.

ئىشق ئارا رەسۋالىقىمدۇر تەلبە مەجنۇندىن زەبۇن،
مەۋجى زەن بولدى كۆڭۈلدە ھەر نەفەس دەريايى خۇن.

— زەلىلى.

زەنۇ فەرزەند — ئايال ۋە پەرزەنت، ئائىلە، بالا ـ چاقا.

بولغاي ئۆز شەئنىنىڭ غۇرۇرىغە بەند،
زەنۇ فەرزەند، دىرەم بىلە خۇرسەند.

— ن. زىيائى.

زەنۇ مەرد — ئەر ۋە ئايال:

فۇزۇللاردا ئانداغ ئىبرۇر تۇمتەراق،
كىچىك ـ چوڭ، زەنۇ مەرد ئىچەرلەر ئەراق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەنى كامىلە — كامىل ئايال:

ئانام ئىبردى ئانداغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە.

— ئا. نىزارى.

زەن II [ظـن] (ئە) ئوي، پىكىر؛ تەخمىن، گۇمان، شۇبھە:

يەقىن بولماسە غالىبى زەن كېرەك،
كىشى بارچە ئىشتا خىرەد فەن كېرەك.

— نەۋائى

زەنان [زنان] (پ) «زەنI» گە قاراڭ:

يەراق قاچساڭ ئېردى تۇغالماس كىشى،
بۇ يەڭلىغ بولۇرمۇ زەنانلار ئىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى

زەنانە [زنانه] (پ) ئايالچە، ئايالدەك:

ئەي كۆڭۈل تاكى ئۆي ئىچرە ئولتۇرۇرسەن زەنانە،
كوچەۋۇ بازار ئىچرە ئەيلەگىل مەردانە رەقس.

— زەلىلى.

زەنەب [ذنب] (ئە) 1) قۇيرۇق:

دېمە تەرەب ئەيلەردە زەتەبدۇر ياخشى،
كىم، ئاندىن ئەل ئىستەرگە ئەدەبدۇر ياخشى.

— نەۋائى.

2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز:

ئول ئاي جەمالى ئارا زۇلفىدىن ئەجەب قالدىم،
كى ئاي ئاراسىدا قىلمىش ئەيان زەنەب سۇۋرەت.

— نەۋائى.

زەنب [ذنب] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇنۇب] گۇناھ، ئەيىب.

زەنەخ [زنخ] (پ) زېناق؛ ئېڭەك، ساقاق:

قىلماغىل ئۆزۈڭگە زۇلم ئولتۇرماغىل نادان بىلە،
ئەررە تارتار پىرقىڭە ھەربىر زەنەخ ئۇرغان بىلە.

— مەشھۇرى.

زەنەخ چاھى — زېناق چوڭقۇرلۇقى؛
زەنەخ ئۇرماق — كۆچمە م: بىھۇدە سۆزلەرنى ئېيتماق، لاپ ئۇرماق؛ ھىجايماق.

زەنەخدان [زنخدان] (پ) «زەنەخ» كە قاراڭ:

كۆڭۈللەر يۇسۇفتىن ھەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۈچۈن، ھەيھات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۆلكۈ قازمىش چەھ.

— ئەرشى.

زەنبەق [زنبق] (ئە) پىياز گۈل:

زەنبەق ئاندا لالەگۈن بۇتكەي، شەجەرلەر سۇرخ بىد
ھەر چەمەنغە بارچە سۇۋ قانلىغ سىرىشكىم ياغمىنى.

— نەۋائى.

زەنبەل [زنبل] (پ) زەمبىل؛ كاجۇۋا:

www.uyghurkitap.com

زەنبەل باف ــ زەمبىل توقۇغۇچى، سېۋەت، كاجۇۋا توقۇغۇچى؛
زەنبەل بافلىغ ــ «زەنبەل باف» قا قاراڭ:

ۋە ئاقشام ئۆيىگە ئەزىمەت قىلغاچ، زەنبەل بافلىغدىن ھاسىل
قىلغان نېمە بىلە روزا ئاچار ئېردى.

ــ نەۋائى.

زەنبورەك [زنبورك] (پ) توپ، زەمبىرەك:

توپەڭلەر بىلە زەنبۇرەك ساز ئېتىپ،
شىكار ئەيلەدى ھەر كىشى غاز ئېتىپ.

ــ غەرىبى.

زەنبۇر [زنبور] (پ) «زەمبۇر» غا قاراڭ:

سەن ئانىڭ ۋەسلىن تىلەپ تەرك ئەتمە ئاجىزلىق سۆزىن،
ھەجر زەنبۇرىن تۇتارغە نالە يەڭلىغ يوق ئەسەل.

ــ گۇمنام.

زەنبۇر نىشى ــ ھەرە نەشتىرى.

زەنبۇرخانە [زنبورخانه] (پ) ھەرە ئۇۋىسى، ھەرە كۆنىكى:

بولۇپ مىڭ غۇسسە ئوقىغە نىشانە،
زەمىردىم بولماسە زەنبۇرخانە.

ــ نەۋائى.

زەنج [زنج] (پ) ئاھ ئۇرماق، ھەسرەت چەكمەك، خورسىنماق، دەرد
تۆكمەك:

چېكىپ يۈز زەنج نەۋئى قايىم ئۇلدۇم،
ۋەلې تۇرغان يېرىمدە دائىم ئۇلدۇم.

ــ ناقىس.

زەنجەبىل [زنجبيل] (پ) زەنجىۋىل، بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى:

ئەگەر قارچىغە توكماسۇن دېسە، بىل،
كۆنۈن ئەرتە بەرمەك كېرەك زەنجەبىل.

ــ موللا ئەلى قۇشچى.

مېۋەلەرنى خونغە تىزىپ خىل ـ خىل،
بۆيى قەلەمفۇر، يېرى زەنجەبىل.

ــ زەلىلى.

زەنجىر [زنجير] زەنجىر، كىشەن:

ئەگەر بويىنۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۈز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردمەندىغە تەرەفى نادەردمەند ئولغاي.

ــ قەلەندەر.

زەنجىر ئەتمەك ــ زەنجىرلىمەك، كىشەنلىمەك:
ئەيلەمىش تۇغيان مېنىڭ دىۋانەئى كۆڭلۇم مېنىڭ،
زەنجىر ئەتسەڭ بوينۇمە ئول تۇررەئى تەررار خوب.
ــ قەلەندەر.

زەنجىر مانەند ــ زەنجىرگە ئوخشاش، زەنجىر كەبى؛
زەنجىرى ئاھەن ــ تۆمۈر زەنجىر:
مېنى دىۋانەگە ھاجەت ئەمەس زەنجىرى ئاھەندىن،
خەيالىڭ رىشتەسى جان بويىنغە مەھكەم تاناب ئەتتىڭ.
ــ گۇمنام.

زەنجىرى پا ــ پۇتقا سېلىنغان زەنجىر:
كۆرۈبان بەئزى ئاشىقلاركى ھەلقە ــ ھەلقە زۇلفۇڭنى،
ئەزەلدىن بىرىگە سالغان بۇ ھەم زەنجىرى پا دەرلەر.
ــ زەلىلى.

زەنجىرى تەغافۇل ــ غاپىللىق زەنجىرى، بىخۇدلۇق كىشىنى:
چۇ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىپ گوياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.
ــ زەلىلى.

زەنجىرى جۇنۇن ــ ئىشق مۇپتىلالىقى؛
زەنجىرى زۇلف ــ زەنجىرگە ئوخشىتىپ ئۆرۈلگەن چاچ ئۆرۈملىرى؛
زەنجىرسىمان چاچ ئۆرۈمى:
دىلبەرا زەنجىرى زۇلفۇڭ شانە قىلدىڭ، قىلماغىل،
سەن ھەزاران ئاقىلى دىۋانە قىلدىڭ، قىلماغىل.
ــ ئىبنى قەمبەر.

زەنجىرى قۇلاب ــ زەنجىر تۇتقۇسى، گىرە:
بۇكى مەجنۇنلۇقدە تۇشتى كۆڭلۇمە سەۋدايى زۇلف،
قىلغان ئېرمىشمەن مەگەر زەنجىرى قۇللاب ئارزۇ.
ــ ئەرشى.

زەنجىرى ئىرادەت ــ ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇندۇرۇش، تەۋە قىلىش.

ژەند [زند] (پ) زەردۇشلارنىڭ دىنىي كىتابى؛ «زەردۇشت» قا قاراڭ.

زەنن [ظـن] (ئە) «زەن I» گە قاراڭ:
ۋەقتىڭ چۇن كۆڭلۇگنى مەشغۇل قىلساڭ ھەر زەنن ۋە
گۇمانغەكى، خاتىرىڭغە كىرگەي، زايىئ قىلغايسەن.
ــ نەۋائى.

www.uyghurkitap.com

زەھەب [ذهب] (ئە) ئالتۇن، تىللا:

مۇشتەرى قىلدى يەرنى ھەمۋارە،
چىقتى يەردىن زەھەب نەچە پارە.

— ن. زىيائى.

زەھەب نەقرەسى — ئالتۇن ـ كۈمۈش، پۇل ـ مال:

چۇ بەندەر شەھىنى بارىپ ئۆلتۈرۈك،
زەھەب نەقرەسىنى ماڭا كەلتۈرۈك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يىمەكلىك:

زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بىيشۇمارراق ئىكرام.

— ن. زىيائى.

زەھەر [زهر] (پ) «زەھەر» گە قاراڭ:

كىشى يارى بىلە دايىم زەھەر يەر،
ئانى ئىشق ئەھلى زەھر ئىرمەس شەكەر دەر.

— خىرقەتى.

زەھەر تۇئمى — زەھەرنىڭ تەمى:

ئەي تەبىب ئىلاج ئەتمە، دەردىمە دەۋا ئەيلەپ،
زەھەر تۇئمىنى بەرمىش شەربەتىڭ تەماغىمغە.

— مەھزۇن.

زەھەر فىشان — زەھەر چاچقۇچى، زەھەرلىك:

گاھى دىۋاندا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.

— ن. زىيائى.

زەھر [زهر] (پ) 1) زەھەر، ئوغا:

قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئۇلماق ئاڭا مايىل.

— ئەرشى.

2) ئاچچىق ئاغرىق:

قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس —
خەلاس ئول زەھردىن گەر پىرى كامىل.

— ئەرشى.

3) مەي، شاراب:

كى فەرسۇدەلىكىنىڭ ئىچىپ زەھرىنى،
يۇرۇپمىز كېزىپ يەر ئىلە بەھرىنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەقىبدۇر رۇسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،
ھەياتىم مۇژدەسى لەئلىڭ خەيالى جام ئېرۇر مۇل ھەم.

— گۇمنام.

زەھر ئاب — زەھەرلىك سۇ:

شىرىن لەبىدىن شەھدى ھەلاۋەت قاچان ئىچكۇم،
زەھر ئابىئى ئەندۇڭ ئېرۇر قىسمەتى فەرھاد.

— مەشھۇرى.

زەھر ئاشام — زەھەر ئىچكەن؛

زەھر ئاغۇش — زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان، زەھەرلىك:

قايسى ھەلقۇمدۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش؟

— ن. زىيائى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاش، زەھەرلىك، زەھەرلەنگەن؛

زەھر ئەژدەرھا — ئەجدىھانىڭ زەھرى:

سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئېرۇر دۇنيانى يىغماغلىق،
كى شىرىن جانغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

زەھر ئەسرارى — ئاچچىق سەرگۇزەشتە، قايغۇ — ھەسرەت:

بۇ زەھر ئەسرارىدىن بىرنەچچە سۆز كىم،
دېدىمەن، ئاڭلا ئەي مەغرۇر غافىل.

— ئەرشى.

زەھر بەرمەك — پېيىنى قىرقىماق، ئۆمرىنى قىسقا قىلماق؛

زەھر تاپماق — زەھەرلەنمەك، قاتتىق ئازابلانماق؛

زەھر فىراق — ئايرىلىش زەھرى، جۇدالىق ئازابى:

سىنۇق سەفال ئىلە ئىچسەم ھەممشە زەھر فىراق،
نە ئارزۇيى مەي جام ئېرۇر نە مىننەتى جەم.

— ئابىد قۇمۇلى.

زەھر كاملىغ — بەختسىزلىك؛

زەھر گىياھ — زەھەرلىك ئۆسۈملۈك؛

زەھر ھىجران — «زەھر فىراق» قا قاراڭ:

ھۇسنى گۇل يەگلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،

زەئفەرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جانمۇ ئېكەن.
— گۇمنام.

زەھرى ئەفيۇن — ئەپيۇن زەھىرى:
دەۋزەخى ھەجرىڭغە كۆيدۇم رەھم ئېتىپ سۇردۇربىر،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىدا زەھرى ئەفيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زەھرى جۇش — قايناپ تۇرغان زەھەر:
ئەگەر قىلساڭ ئېيردى نەسىھەتنى گۇش،
ساڭا ئۇرماس ئېيردى فەلەك زەھرى جۇش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھرى چەشىم — زەھەرلىك كۆزقارىشى؛
زەھرى غەم — غەم — غۇسسە زەھىرى. قايغۇ — ئەلەم:
كېچە — كۇندۇز كەمىتمەي قىلدى نالە،
ئېزىپ گۇل زەھرى غەم تۇتقاچ پىيالە.
— خىرقەتى.

زەھرى قاتىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قاراڭ:
بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل،
ھەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.
— ئەرشى.

زەھرى مۇھلىك — ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى زەھەر؛
زەھرى ناب — ئۆتكۈر، كۈچلۈك زەھەر؛
زەھرى ھەلاك — «زەھرى مۇھلىك» كە قاراڭ؛
زەھرى ھەلاھىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قاراڭ:
سەمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمىدىن ئىفتىراق ئەيلەر.
— ن. زىيائى.

زەھرە [زهره] (پ) 1) ئۆت، سەپرا:
قۇلاقى گىلەمدەك، كۆزى چۇن رىكاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: جۇرئەت، شىجائەت، جاسارەت:
لىبى ئانىڭ سارى باقارغا زەھرە يوق،
كۆزگە ئۇل جانىب نەزەردىن بەھرە يوق.
— نەۋائى.

3 ﴾ ئىنتىلىش، بېرىلىش؛ مايىل، ھەۋەس:
ۋەفا ئىزدە شەۋقى ۋەفاداردىن،
كۆڭۈل بەرمە دۇنياغە ئول زەھرە تۇرش.
— شەۋقى.

زەھر يارىلماق — ئۆتى يېرىلماق؛ قورقماق، قورقۇپ كەتمەك:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئەتائى.

زەھر خەند [زهرخند] (پ) ئاچچىق كۈلۈش؛ زەھەرخەندە:
دەھر ھەرچەند كۈلسە، ئەرشى، سەن سارى بىل زەھرخەندە،
بارمۇ جان قەسدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

زەھر خەندە ئەيلەمەك — ئاچچىق كۈلمەك.

زەھر نوش [زهرنوش] (پ) زەھەر ئىچىدىغان:
زەھر نوش ئەيلەمەك — 1 ﴾ زەھەر ئىچمەك؛ 2 ﴾ قىيىنچىلىق تارتماق، قىينالماق.

زەھم [زهم] (ئە) قىيناش، ئازابلاش:
ۋە پەراكەندە زەھملەر بىلە ئانى ئاخىر قىلدىلار ۋە ئاياغىغە
ئىسپ تاقىب مەھەللەتقە سۇدرەدىلەر.
— نەۋائى.

زەھمەت [زحمت] (ئە) قىيىنچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت، ئازار، ئەلەم، كۈلپەت، رەنج:
يامان بىرلە ھەر كىم تۇتار سۇھبەتى،
ئەمەس نەفئى ھەرگىز يېتەر زەھمەتى.
— ئا. نىزارى، ن، زىيائى.

زەھمەت تارتماق — «زەھمەت چەكمەك» كە قاراڭ؛
زەھمەت چەكمەك — ئازار (ئەلەم، مۇشەققەت) چەكمەك، كۈلپەت تارتماق؛
زەھمەت يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئازار يەتكۈزمەك.

زەھى [زهى] تىبخى؛ ئەجەبمۇ؛ ھەقىقەتەن، راستىنلا؛ ھەقىقى، چىن:
ئۇمىددۇركىم سۇ بەرگەيلەر دەرەختى نەۋ نىھالىڭغە،
چۇنان دەريايى رەھمەتدىن زەھى كىم مېۋەدار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
زەھى ھۇسنۇڭ زۇھۇرى كەئبە ھەم بۇتخانەدە پەيدا،

بۇ رەئغاغە مۇسۇلمان بىرلە كاپىر ۋالە ھەم شەيدا.

— مەشھۇرى.

بىر قاراپ باقماس ۋەلې تاراج ئېتەر ئەقلۇ شەكىب،

ئىشۇەلەر ئەيلەپ قاراقچەدەك زەھى مەستانە يار.

— تەجەللى.

زەۋ [ضو] (ئە) نۇر؛ روشەنلىك:

زەۋ سالماق — نۇر چاچماق، يورۇتماق، روشەنلەشتۈرمەك.

زەۋال [زوال] (ئە) 1〉 يوقىلىش، يوق بولۇش، ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش؛ سۇنماق، سۇنۇش، ھالاكەت:

خۇدايا ساقلا بىز مۇئمىنلەرنى ئىمان زەۋالىدىن،

كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگەھىڭدىن قىلماغىل مەترۇد.

— شەۋقى.

2〉 زاۋال، زاۋال ۋاقتى (كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرگەن پەيت):

گەر تاپار خۇرشىد چۈش ۋەقتى كەمال،

شول زەمان ئەيلەر يەنە مەيلى زەۋال.

— ئەھمەدى.

زەۋال بولماق — كۈن پاتماق، كەچ كىرمەك؛

زەۋال تاپماق — يوق بولماق، پاتماق (قۇياش):

بىر سىپىنىڭدەك كۆرمەدىم ھېچكىم نىگارى بەر كەمال،

دەۋلەتۇ ئىقبالۇ ھۇسنۇڭ تاپماغاي ھەرگىز زەۋال.

— قەلەندەر.

زەۋال چاغى — كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرىش ئالدىدىكى پەيت؛

زەۋال يەتكۈزمەك — نابۇت قىلماق؛ تۈگەنلەتمەك.

زەۋاھىر [ظواهر] (ئە) [بىرلىكى: زاھىر] 1〉 گۈللەر، چېچەكلەر:

فەساھەت زەۋاھىرى بىلە مۇكەللەل نۇكاتلەردىن ئول مەھبۇبى

ئاقىبەت مەھمۇد نەۋتى بىلە مۇزەييەن ۋە مۇھەللا قىلۇرلار.

— نەۋائى.

2〉 «زاھىر» غا قاراڭ.

زەۋائىد [زوائد] (ئە) كۆپ، زىيادە، ئارتۇق؛ كۆپلۈك، زىيادىلىك، ئارتۇقلۇق:

ھەم ئانىڭ ئەنجامىن تەئەققۇل قىلسا ئول ھەم مۇجىبى زەۋائىدلەر بولۇر.

— نەۋائى.

زەۋايا [زوايا] (ئە) [بىرلىكى: زاۋىيە] بۇرجەكلەر، بۇرۇجلار، «زاۋىيە» گە قاراڭ:

ڧەلەكدە دەۋائىركى رەسم ئەتتى سۇنئۇك،
جەھان كۇنجىدەك ئاندا يۈز مىڭ زەۋايا.

— نەۋائى.

زەۋج [زوج] (ئە) جۈپى، جۆرىسى؛ ئەر:
دىلئاراكى تاپتى ھەرەملىقتە ئەۋج،
بۇ مۇددەتدە مەسئۇد ئاڭا بولدى زەۋج.

— ن. زىيائى.

زەۋج ئەيلەمەك — جۈپلەشتۇرمەك، ئەر — خوتۇن قىلماق، قوشماق (بىپشىنى).

زەۋجە [زوجە] (ئە) ئايال، خوتۇن؛ جۈپى، خوتۇنى، ئايالى:
بۇ خىنىم سۇلتان ئابدۇررەشىدخان پادىشاھىنىڭ زەۋجەلەرى ئىبردى.

— مۆجىزى.

زەۋرەق [زورق] (پ) 1 › قىيىق، كىمە:
كورلار دەرىيادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم ھەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.

— خەراباتى.

2 › سۇرەت:
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىبرۇر.
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سىلى ئەشكىم بولدى سەت.

— ئەرشى.

زەۋرەق سۇرمەك — باشلىماق، قەدەم قويماق؛
زەۋرەقى مەي — (قىيىق شەكلىدە ياسالغان) مەي قەدەھى.

زەۋرەقچە [زورقچە] (پ) كىچىك قىيىق، كىچىك كىمە، قىيىقچە:
ئەيلەدى مەشھۇرىنى نەۋئى گىريان ئول قۇياش،
چەرخلەر زەۋرەقچەئى ئەشكى رەۋانىمدۇر مىنىڭ.

— مەشھۇرى.

زەۋق [ذو] (ئە) 1 › خۇرسەنلىك، شادلىق:
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم — بەدەم چەكتى.

— ئەرشى.

2 › لەززەت، مەززە، ھۇزۇر كەيىپ:
چۇ بىدار بولدۇم بەسى زەۋق ئىلە،
ئالىپ جابدۇقىنى بەسى شەۋق ئىلە.

www.uyghurkitap.com

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۇل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.

— ئەرشى.

بۇ دەير ئىچرە نىچە يۇرگەمەن خۇمار ئالۇد،
شەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقنى راسا قىلايىن.

— ئەرشى.

3 〉 ھەۋەس، خاھىش، مەيل:

تۇشۇپ كىرمە كىمگە كۆكۆل ئىچرە شەۋق،
تەماشا قىلۇرغە بەسى ئېردى زەۋق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4 〉 ئىستىبدات، ماھارەت:

بەسى سۇلتانى ئالەم سەن غۇرۇر ئەتمە ئەمەس دەۋلەت،
خۇدانىڭ شەۋقى زەۋقىدىن ئۇ كۇنلەر بارچە ئەفسانە.

— ھۇزۇرى

شەفائەتى نەبىۋىيدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئايتقىلكى مۇستەفا ئۇچرار.

— شەۋقى.

5 〉 ئىشق:

ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۇپ بىر تازە گۇل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

زەۋق تائات — تائەت ـ ئىبادەت ئىشتىياقى، زوقى:

بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۇكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەۋق تائات.

— ئابىد قۇمۇلى.

زەۋق تاپماق — لەززەتلەنمەك، مەززە قىلماق؛

زەۋق سەھبا — شاراب ھەۋىسى، كەيپى.

تۇشتى ئادەم يەرگە يىغلادى بىھىشت ئەيۋانىدا،
نە ئۇچۇن مەخمۇر مەھزۇن زەۋق سەھبا قىلماسۇن.

— مەشھۇرى.

زەۋقۇ تەئەججۇپ — ئىشتىياق ۋە ئەجەبلىنىش، مەھلىيا بولۇش:

كۆرسە بىلقىس دەۋلەتى ھۇسنۇڭنى ھەسرەتدە قالۇر،
ئەيلەمىش زەۋقۇ تەئەججۇب بەلكى ھەيرەتدە قالۇر.

— قەلەندەر.

زەۋقۇ ھالەت — لەززەت ۋە خۇشاللىق، خۇش كەيپلىك؛
زەۋقۇ ھال ئەھلى — لەززەت، خۇشاللىق ئەھلى؛
زەۋق ئىنبىساس — شاد — خۇراملىق؛
زەۋق يەتمەك — لەززەت تاپماق؛ لەززەت بەرمەك، خۇرسەن قىلماق.

زەۋقناك [ذوقناک] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد:
تەنى يول گەردىدىن چۇن پاك ئولدى،
چىقىبان خاجە زەۋقناك ئولدى.
— نەۋائى.

زەۋلانە [زولانە] (پ) كويزا، كىشەن:
زۇلفى سەۋداسى نەۋائىنى چىقاردى ئەلدىن،
تەلبە ئەتتىيۇ ئاياغىدە ئانىڭ زەۋلانە.
— نەۋائى.

زەۋئ [ضوء] (ئە) يورۇقلۇق، نۇر، جىلۋە:
فەيز كۆز تۇتما رىيازەتدە تىپشىلمەي يۈرەگىڭ،
ئاچمايىن رەۋزەنە ئۆي ئىچرە قۇياش سالمادى زەۋئ.
— نەۋائى.

زەۋل [زول] (ئە) سېخىيلىك، مەردلىك.

زەئىف [ضعف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز؛ قۇۋۋەتسىزلىك، كۈچسىزلىك، ھالسىزلىق؛ كېسەللىك:
كويۇڭدا مەن كەبى ئەۋۋارە بولغان زەئىفلىغ ئىستەر،
سورارسەنمۇ گەھى ھالىن بۇ ئايتغان ئىتنى ياد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

زەئىف تارىي بولماق — ئاجىزلىق، خەستىلىك پەيدا بولماق، ئاجىزلاشماق، زەئىپلەشمەك؛
زەئىفى جۇنۇن — روھىي كېسەللىكتىن، سەۋدايىلىقتىن بولغان ھالسىزلىق؛
زەئىفى جىسمانىي — بەدەن زەئىپلىكى؛
زەئىفى ھال — زەئىپ ھالەت، يامان ئەھۋال:
دەرىغا، دەردى ھىجران زەئىفى ھالىمنى خەراب ئەيلەپ،
مۇرادىمغە قاچان يەتكۈم بۇ كۆڭلۈم ئىزتىراب ئەيلەپ.
— موللا سالىھ.

زەئىف يەتكۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك، زەخمىلەندۈرمەك:
مەن دېدىم: «ئەي بىئەدەب، سەن غۇنچەغە يەتكۈرمە زەئىف»
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە، كۆز ئاچىپ كۆردۈم رەقىب.

www.uyghurkitap.com

— موللا سالىھ.

زەئفەر [زعفر] (ئە) زەپەر؛ سېرىق، «زەئفەران» غا قاراڭ:

يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەئفەران [زعفران] (ئە) زەپىران، بىر تۈرلۈك سارغۇچ خۇشبۇي ئۆسۈملۈك؛ سېرىق رەڭ:

شەھىدى كەربەلا يەڭلىغ تۆكۈپ خۇن، بۇزغالى چېھرەم،
گەھى ئەخزەر گەھى ئەسفەر، بە مىسلى زەئفەراندۇرمەن.

— موللا سالىھ.

زەئفەران ئەتمەك — «زەئفەران ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛
زەئفەران ئەفشانى — زەپىران چاچقۇچى، سېرىق رەڭ بەرگۈچى؛
زەئفەران ئەيلەمەك — سارغايتۇرماق؛ سارغايتماق؛
زەئفەران چېھر — سېرىق يۈز، سارغايغان چىراي؛
زەئفەران دۇكانىن ئاچماق — يۈز سارغايتماق.

زەئفەرانزار [زعفران زار] (ئە + پ) زەپە ئۆسۈملۈكى تىكىلگەن باغ؛ ئىشقتىن سارغايغان يۈز:

كۆرمە سارىغ بەرگۈ قىل نەززارە رۇخسارىم سارى،
قوي خەزان باغىن، گۇزەر قىل زەئفەرانزارىم سارى.

— نەۋائى.

زەئفەرانى [زعفرانی] (ئە) 1› زەپىران رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق؛
2› سارغايغان، سولغان؛
زەئفەرانى ئەيلەمەك — سارغايتماق، سولدۇرماق، سولاشتۇرماق.

زەئفران [ضعف ران] (ئە + پ) ھالسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى، ماغدۇرىغا كىرگۈزگۈچى؛ داۋا:

سەندەلۇ مۇشكۇ ئەبىرۇ زەئفەران،
تەبئ جەھلىدىن سەراسەر زەئفران.

— نەۋائى.

لەئلى رۇمان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفران ئەنبەرى ئەشھەب گۇلى رەيھان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

زەئقە [زعقه] (ئە) تىترەش؛
زەئقە ئۇرماق — تىترىمەك.

زەئم [زعم] (ئە) پەرەز قىلماق؛ پەرەز، قىياس، مۆلچەر؛ پىكىر؛ ئىشەنچ،

ئىتىقاد:

بۇسە سۇئالىن ئەتسەم خامۇش ئۇلۇركى گويا،
زەئىمدەدۇر «نەئەم» شۇم ئانداغى «لا» مۇبارەك.

— تەجەللى.

زەئىف [ضعيف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز، ئاجىز، ناتىۋان؛ بىچارە، ئىلاجـ
سىز، «زەئىپ» گە قاراڭ:

يا فىراقىنىڭ شىددەتى ياكىم ئەجەلنىڭ مۇددەتى،
ھەم بەدەننىڭ قۇۋۋەتى قالماي ئەجەب بولدۇم زەئىف.

— موللا سالىھ.

زەئىف ئەھلى — بىچارىلەر، ئىلاجىسىزلار؛
زەئىف ئولماق — ھالىدىن كەتمەك، ماغدۇرسىز بولماق:

زەئىف ئولدى گۇشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەئىفۇ ناتەۋان — ئاجىز، ناتىۋان، بىچارە:

نىگارا، ئىشتىياقىڭدا زەئىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.

— فىراقى.

زەئىفى خاكسار — «زەئىفى نامۇراد» قا قاراڭ؛
زەئىفى خەستە — ئىلاجىسىز، كۈچسىز بىمار؛
زەئىفى شەيدا — ئاشىقى مۇپتىلا، مۇپتىلا بولغان ئاشىق؛
زەئىفى غەمناك — غەملىك، پېقىر، خەستە؛
زەئىفى ناتەۋان — بىچارە، كۈچسىز، خەستە.

ھەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئۇلسامكى كەلتۇرمەس داغى پەرۋاسىغە.

— موللا سالىھ.

زەئىفى نامۇراد — كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن»، «پېقىر» مەنىسىدە
ئىشلىتىلىدىغان سۆز:

...ۋە بۇ زەئىفى نامۇراد ھەزرەتى شارىھ خىزمەتىغە مۇشەررەف
بولۇپ ئېردىم.

— نەۋائى.

زەئىفە [ضعيفه] (ئە) ئايال، خوتۇن كىشى:

تۇشۇپ بىر زەئىفە ھەۋا ساردىن،
سەلام ئەتتى بىزگە كۆرۈپ ناردىن.

www.uyghurkitap.com

— ئا. نىزارى.

زەيتۇن [زيتون] (ئە) بىر تۈرلۈك مېۋىلىك دەرەخ، زەيتۇن دەرىخى:
چۇ زەيتۇن بولۇپ چەرخ ئۇلە مۇتتەسىل،
بولۇپ چەرخ زەيتۇنى ئاندىن خىجىل.

— نەۋائى.

زەيف [ضيف] (ئە) مېھمان:
يەنە بىر بۇ كىم ھەر قاچان كەلدى زەيف،
ئاڭا قىلغاسەن بەرمەيىن تۇئمە ھەيف.

— نەۋائى.

زەيل [ذيل] 1› ئېتەك؛ چەك، بىرەر نەرسىنىڭ تۈگەللىنىش (ئاخىرلىشىش) جايى، ئاخىرى:
كى شەھبالغە لەفزىن دېدى ئاشكار،
سۆزىن زەيلى ئانداغ ئېرۇر بىشۇمار.

— ئا. نىزارى.

2› داۋامىدا، قاتارىدا، شۇنىڭ بىلەن بىرگە؛ 3› ئاخىرقى قاتار، مەخسۇس ئورۇن؛ 4› ئىلاۋە، قوشۇمچە؛ 5› ئەتراپ، ئۆپچۆرە.

زەيلۇچە [زيلوچه] (پ) كىچىك گىلەم، پاياندار، پالاز:
ئىپەك زەيلۇچە ھەم سالدۇردى فىلھال،
دېدى: ئولتۇرسۇن ئول شوردە ئەھۋال.

— نەۋائى

زەين [زين] (ئە) 1› زىننەت، بېزەك؛ 2› ھۆسن، يارىشىق.
زەينۇل - مىللەت — مىللەتنىڭ بېزىكى، ھۆسنى، يارىشىقى.

زور [زور] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ پالۋان، كۈچلۈك؛ زوراۋان؛
بادە زورىدىندۇر ئەل ئىچرە بەسى ئوتلۇغ فىغان،
يوقسە مەيگەر ئەرغەنۇن قاندىن چېكەر تۈرلۈك سەدا.

— ئەرشى

مەلامەت بىرلە ئارتار ئىشق پۇرشور،
نەچە تىيغان سايۇ ئانچە قىلۇر زور.

— لۇتفى.

زور ئەتمەك — «زور ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛
گاھى گۇل ئىشقى زور ئەتسە قۇچاغلار،
گاھى سانجار تىكەن قاچماقنى چاغلار.

— خىرقەتى.

زور ئەيان قىلماق — كۈچىنى نامايىش قىلماق، كۈچىنى كۆرسەتمەك؛
زور ئەيلەمەك — كۈچ كۆرسەتمەك، ھەرىكەت قىلماق؛ غەلىبە قىلماق؛ غالىب كەلمەك؛

زور پەنجە ــ پەنجىلىرى كۈچلۈك، پەنجىسى يوغان؛
ئېرۇر زور پەنجە قۇۋەتلىك يوغان،
بۇ ھەم سەيدگە مىسل تۈيغۇن دۇرۇر.
ــ موللا ئەلى قۇشچى.

زور قىلماق ــ تەئەددى قىلماق، مەجبۇر قىلماق، ئىشلەتمەك.

زور ئازمۇن [زورآزمون] (پ) كۈچ سىناش؛ كۈچ سىنىغۇچى.

زوربازۇ [زوربازو] (پ) كۈچلۈك بىلەك؛ كۈچ، قۇۋۋەت؛ بىلەك كۈچى.

زورخانە [زورخانه] (پ) ھەربىي مەشق قىلىنىدىغان بىنا، جاي.

زوردەست [زوردست] (پ) قولى كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت:
قولۇڭدىن ھەيفۇ شەستىڭدىن داغى ھەيف،
شۇكۇھۇ زور دەستىڭدىن داغى ھەيف.
ــ نەۋائى.

زورسەنج [زورسنج] (پ) كۈچ ئۆلچەش؛ كۈچ ئۆلچىگۈچى، «زور ئازمۇن» غا قاراڭ.

زورگەر [زورگر] (پ) زوراۋان، زورلۇق قىلغۇچى، زورلۇق كۆرسەتكۈچى؛
زورگەر ھەم ئەيلەدى ھەمراھلىك،
يوق ئاڭا يول رەنجىدىن ئاگاھلىك.
ــ نەۋائى.

زورمەند [زورمند] (پ) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:
مۇسھەلى ساز ئەتتى بىھەد زورمەند،
بەردىكىم ئانى سۇمۇردى مۇستەمەند.
ــ نەۋائى.

زۇ [ذو] (ئە) ئىسىمنىڭ ئالدىدا كېلىپ «ئىگە، ساھىب» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ؛ «زى» ۋە «زۇفۇنۇن» لارغا قاراڭ.

زۇئەفا [ضعفا] (ئە) [بىرلىكى: زەئىف] زەئىپلەر، كۈچسىزلەر؛ ئاياللار؛ «زەئىف» كە قاراڭ:
ئول زۇئەفانىڭ كەيفىييەتى ھالىن سورۇپ، ئالار دىبدىلەر-
كىم، بىز شۇئىيب پەيغەمبەر قىزلەرى بىز.
ــ نەۋائى.

زۇباب [ذباب] (ئە) چىۋىن؛ پاشا:
تاقنى قويكى، ئەنبەردىن مىھراب،
ئۈستىدە خالى ئەنبەرىنە زۇباب.
ــ نەۋائى:

زۇبدە [زبده] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ياخشى قىسمى، ياخشى نەتىجىسى؛
قايان كەتتى، دەرىغا، زۇبدەئى ئەسلى بەنى ئادەم.

www.uyghurkitap.com

كېتسپ ئانداغكى تەئخىر ئەتمەدى بىردەم مەسىھادەم.

— ئەرشى.

زۇجاج [زجاج] (ئە) «زۇجاجە» گە قاراڭ؛

زۇجاجە [زجاجه] (ئە) جام؛ شىشە؛ قەندىل:

مۇلەۋۋەن زۇجاجە نىشانى بولۇپ،
كۆك ئەيۋانىنىڭ تابەدانى بولۇپ.

— نەۋائى.

ۋۇخر [ذخر] (ئە) ئارتۇق ساقلاش، زاپاس قىلىش، «زەخىرە» گە قاراڭ.

زۇد [زود] (پ) تېز، تېزدىن، تېزلىك بىلەن:

يېتىپتۇر بۇ نامە چۇ بەندەرگە زۇد،
كېلىپ شاھى بەندەر ئالىپ كۆپ جۇنۇد.

— ئا. نىزارى، ن. زدىيائى.

زۇدا [زدا] (پ) «زەدا» غا قاراڭ.

زۇدا - زۇد [زوردا زود] (پ) تېز - تېز، تېزلىك بىلەن، تېزدىن:

كى ۋىلايەتدە شاھ ئولۇپ مەئسۇد،
ئول يېتىشسۇن ئىشىككە زۇدا - زۇد.

— نەۋائى.

زۇداي [زداى] (پ) «زەداي» غا قاراڭ.

زۇرەفا [ظرفا] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] ئەقىللىكلەر، زېرەكلەر، دىت ئىگىلىرى؛ نازۇك پەم:

ۋە زەمانىنىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرە فاسىدىن ئالارنىڭ ۋىساقى
خالى ئېرمەس ئېردى.

— نەۋائى.

زۇررافە [زوافه] (ئە) «زەررافە» گە قاراڭ.

زۇررىيات [ذريات] (ئە) ئەۋلادلار، نەسىللەر، پەرزەندلەر:

بەنى ئىسرائىل يەئقۇب ئەلەيھىسسەلام زۇررىياتىدۇر ۋە ئىسبات
ئون بىرئوغلى.

— نەۋائى.

زۇرۇب [ضروب] (ئە) [بىرلىكى: زەرب] «زەرب» كە قاراڭ.

زۇرۇف [ظروف] (ئە) [بىرلىكى. زەرف] «زەرف» كە قاراڭ.

زۇزەنابە [ذوذنابه] (ئە) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز؛ كومېتا:

ئول سەرۋ ئەمەس ئېردى زۇزەنابەڭ،
نەھسىيىيەتىدىن جەھان خەرابەڭ.

— نەۋائى.

زۇزەنب [ذوذنب] (ئە) «زۇزەنابە» گە قاراڭ.

زۇغال [زغال] (پ) كۆمۈر.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

«ھېكىمزادە بىلەن شاھزادە» ناملىق چۆچەككە ئىشلەنگەن قىستۇرما سۈرەت

www.uyghurkitap.com

源　泉（布拉克）（维吾尔文）总37期

《MAGAZINE OF BULAK》

بۇلاق (ئومۇمىي 37 ـ سان) (پەسىللىك ژۇرنال)

(UIGHUR LANGUAGE)QUARTERLY

新疆人民出版社编辑出版
（乌鲁木齐市建中路54号）
新疆新华印刷厂印刷
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جيەنجۇڭ كوچىسى № 54)
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتىرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一刊号：　CN65－1063/1
本刊代号：58－108　定价：1.90元
国外代号：Q1118

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى:
ۋەكالەت نومۇرى: 108 ـ 58　　باھاسى: 1.90 يۈەن
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋەكالەت نومۇرى: Q 1118